శ్రీరస్తు

శ్రీ మత్పురాభట్టారికాయై నమః

- తారకమ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితమ్

(సవ్యాఖ్యానమ్)

★ భావార్థదీపికా ★

వ్యాఖ్యాతా
బ్రాహ్మీ భూషణ
రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విశాఖపత్తనమ్.

దాస భారతీ ప్రచురణలు-21

సంస్కృత కవిత్వం

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్‌నర్ మార్ట్సుబర్గు యూనివర్శిటీవారు శ్రీ నారాయణ దాసవర్యుల తారకగ్రంథముపై పంపించిన అభిప్రాయముకూడ ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానాతే యన్న చంద్రార్కౌ జానతే యన్నయోగినః
జానీతే యన్న భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః స్వయం.

వచః సుధామయం కావ్యం పీత్వాహం తృప్తమానసః
కృతజ్ఞః అభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్.

Year
1929

Prof. GELDNER
Marts Burg University.
West Germany.

జూపిటర్ ప్రింటింగ్ ప్రెస్
అరండల్ పేట, 7వ లైను,
గుంటూరు - 2.

భూమిక

సంగీతసాహిత్యములు రెండింటిని సమానస్థాయిలో సంతరించుకొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ల నారాయణదాస మహాశయుడు. వైణికశ్రేష్ఠునిగా, లయబ్రహ్మగా, హరికథాపితామహునిగా లోకమాతని గూర్చి బహుధా శ్లాఘించినది. కాని ఆతడు మహాపండితుడు మహాకవి. ఆశుకవి. అష్టావధాని, అనన్యసామాన్య వచోవిలాస సంతోషిత ప్రజానీకుడు. బహుభాషావేత్త.

ఈ మహాకవి పెక్కుగ్రంథములను ఆంధ్రములో సంస్కృతములోను రచించెను. అముద్రితములైన యాగ్రంథములను సంపాదించి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందించితిని. ఆతని కృతులయిన కాశీ రామచంద్రశతకములు గూడ ఆంధ్రములోని కనువదింపబడినవి. పారశీకభాషనుండి సంస్కృతములోని కనువదింపబడిన "ఉమర్ ఖయ్యాం" అనుదానినే ఆమహాకవియే నాటు తెనుగున ననువదించిరి. ఇంతవరకాతని గ్రంథము లేదోవిధముగ పాఠకలోకమున కందినవి. కాని "సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన "తారక"మను మహాకావ్యముమాత్రము అట్లేయుండిపోయినది. మూలగ్రంథమును తెలుగు లిపిలోనికి ముద్రించినంతమాత్రమున ప్రయోజనము కానరాలేదు. అనల్పకల్పనలతో, అపూర్వపదప్రయోగములతో అతిమనోహరముగ రచింపబడిన ఆమహాకావ్యమునకు వివరణగావించి ముద్రించుట ఆవశ్యకమనిపించినది. సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతపండితుడు తక్క మరియొకరా పనిని నెరవేర్పజాలరు. ఎవ్వరు లభింతురాయని నిరీక్షించుచుండ బ్రహ్మభూషణ శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు నాకంటబడిరి. ఈమహాకార్యభారమును వహింపుడని వారినర్థించితిని. దానికి వారంగీకరించి, రెండుమూడుసార్లు గ్రంథమును జదివి, కవిహృదయము నాకళించుకొని ఆశ్చర్యపరవశులై, "వ్రాసిన యిట్టి మహాకావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచింపవలెను. సామాన్యగ్రంథములకు వ్యాఖ్యయేల కించిత్కరము" అని భావించి సంస్కృతములోనే వ్యాఖ్యానమును రచించిరి.

అంతనాగక ప్రతిశ్లోకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని సంతసించితిని. వ్రాతప్రతి నెలరోజులలోనే నాకందచేసిరి.

పిమ్మట, దీనిని 'కళాప్రపూర్ణ'-విద్వత్కవి శ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై వారియభిప్రాయమునడిగితిని. వారుకూడ పరమానందభరితులై మంచియభిప్రాయమును వ్రాసిరి. పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్వభౌమ శ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి"-శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి, "సాహిత్యాలంకార"-శ్రీమాన్-కోగంటి సీతారామాచార్యులవారికి నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దాససాహితిని పరిపూర్తిగావించితి. ఇదియే చివరిగ్రంథము, చివరిదైనను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈ మాత్రపు సేవ గావించితిని, నాజీవితము సార్థకమైనదని భావింతును.

ఇట్లు; గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మీభూషణులకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొసంగిన, కళాప్రపూర్ణులకు, వ్యాకరణసార్వభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకారులకు నాహృదయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై తగిన ఆర్థికసహాయము నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరుపతి దేవస్థానములవారికి నామనఃపూర్వక నమస్సుమాంజలులు. దాసభారతీ ప్రచురణలకు సహకరించిన శ్రీ బొల్లేపల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు
1-10-87

ఇట్లు
కర్రా ఈశ్వరరావు
దాసభారతీ ప్రచురణకర్త.

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్గ్రన్థే శ్లోకేషు పాదపూరణమాత్ర ఫలకపద ముపసర్గస్య వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్రసిద్ధోపసర్గ ఉతాప్రసిద్ధోపసర్గ సమానాకారో భిన్నలిఙ్గవచనసాదృశ్యం లోకాతీత పదార్థవాచక శబ్దో వినా ద్విధాతుఘటితం నాస్తి. లుఙ్ లఙ్ లిటో ఽధిక్రియా స్త్వేకశః ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయసర్గేషు. ద్వితీయ తృతీయసర్గయోర్భూతేతర క్రియావాచక తిఙన్తరూపం న విద్యతే. పాణినీయ సూత్రాణా మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్.

ప్రతిన

ఈ కారకమను గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు, పాదపూరణమే ప్రయోజనముగాఁగల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అనుపదము లుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానిలో సమానమైన రూపముగల పదములకుగాని, పునరుక్తులు లేవు. ప్రసిద్ధములుగాని యుపసర్గలుగాని, యప్రసిద్ధములై యుపసర్గలవలెఁ గనఁబడునవిగాని, లేవు. భిన్నలింగములును, భిన్నవచనములును, గల యుపమానములుండవు. లోకాతీతములైన వస్తువులను దెల్పు శబ్దములు లేవు. ఒక్క ద్విధాతువుతోఁ గూడిన పదములు గలవు. ఒకటి రెండు మూఁడు సర్గలందు వరుసగా లుఙ్ లఙ్ లిట్ క్రియాపదములు వాడఁబడినవి. రెండు మూఁడు సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాణినీయసూత్రముల కుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ బంచనది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంశ్రితకల్పమను పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అందు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. సూక్ష్మగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనిష్ఠపుత్రుఁడు పరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆబాలుఁడు మాతృగర్భమందు వసించుకాలమందే, దేవత లా భగవత్పుత్రుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ బాలునిపేరు తారకుఁడు. ఆతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజప్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మహత్త్వమును వృద్ధులవలన విని యొకనాఁడా పట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషామహిమంబున నా పత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిప్పుడీపత్తనమునఁ బూర్వవైభవమంతరించి, దురాచారములు ప్రబలి యున్నవని చింతించెను.

ఒకనాఁ డాతఁడటునిటుఁదిరుగుచు రాజోద్యానసమీపమున కేగి, యన్యాపదేశముగ నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ బాడుకొనుచుండెను. ఆ దేసమయమున నా యుద్యానవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ డాగానమునకు,నాపద్యములందలి యర్థవిశేషమునకు ముగ్ధుడై, తనభటునిద్వారా యా తారకుని బిలిపించి, నవయౌవనములో జగన్మోహనాకారములో నున్న యా తారకుని జూచి, పరమానందభరితుఁడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ దోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండ్రికిఁజూపెను. ఆప్రభువుకూడ, దారకుని గానమాధుర్యమునకుఁ గవితాధారకుఁ గల్పనాశక్తికి, దివ్యరూపమునకుఁ బరవశుఁడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తనసౌధమున నుండ నియమించెను. కొలఁదికాలములోనే యీ తారకరాజకుమారు లిరువురును ప్రాణమిత్రులయిరి. వారిరువురును మాసము దినములలోనే యన్ని దేశభాషలను, ఆదేశములందలి యాచారములను, సుకరముగ గ్రహించిరి. గురూత్తముల కడకేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్యముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావిశారదులై వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప సంకల్పించి, రాజానుమతిని సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమునఁ బోవ నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనౌకలో సముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారిరువురు నందలి వింతలను జూచుచు, గొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్యదేశమందలి చంద్రద్వీపమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాద్వీపమందు చంద్రకాంతానదీతీరమందున్న చంద్రమతి యను రాజధానిని జేరిరి.

అచ్చట తమ ప్రజ్ఞాకౌశలమునఁ బ్రజల యాదరము నార్జించుకొని, మంచిసమయమున చంద్రద్వీపసార్వభౌముని దర్శించిరి. ఆ చక్రవర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కఁగఁ బరిశీలించి, వీరి యసమానుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ జేసెను. మాసముదినములయిన పిదప నొకనాఁడు సార్వభౌమునిసోదరుఁడొకచోట శత్రువులచే నాక్రమింపఁబడి నిర్బంధితుఁడయ్యెనను విషాద వార్త హఠాత్తుగ వినఁబడెను,

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌముని [illegible]ంఁ బడసి, [illegible]మైన సైన్యమును గూర్చుకొని, నౌకలపై [illegible]యిన కేగి, శత్రువుల రహస్యములను గుర్తించి, హఠాత్తుగ వారిపైఁబడి, వారిని సర్వ

నాశన మొనరించి, రాజసోదరుని బంధవిముక్తుని గావించి, యా శత్రు సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయవార్త రాజధాని జేరెను. సార్వభౌముఁడు సకలవైభవములతో నెదురేగి, వారిని తోడి తెచ్చెను. తన సోదరుని నోట నాకుమారవరుల ప్రతాప దివ్యములను విని మిక్కిలి యానందించెను. మరునాఁడు సభలోఁ దారకుని మిగులఁ బ్రశంసించి, తనరాజ్యమున వానికి ధర్మాధికార పదవి నొసంగెను. మఱియు నాతనిఁ దనప్రాణమిత్రునిఁగ బ్రకటించెను. రాజపుత్రునకుఁ దన పుత్రికనిచ్చి వివాహముఁ గావించి భరతవర్ష సార్వభౌమునిగ నాతని నభిషేకింపుమని తన సోదరునితోఁ జెప్పి, వారిని వారి దేశమునకుఁ బంపెను.

తారకుని ప్రజ్ఞాపాటవముచే నిర్మింపఁబడిన విమానమునధిష్ఠించి, నూతనదంపతులును, తారకుఁడును, యువరాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ విబుధనగరమును జేరిరి. సుముహూర్తమున రాజపుత్రుని సకలభారతవర్షమునకు సార్వభౌమునిఁగఁ బట్టాభిషిక్తుఁజేసి సార్వభౌమసోదరుఁడు స్వదేశమునకేగెను. రాజపుత్రుఁడు సార్వభౌముఁడై నిరాతంకముగ రాజ్యమేలెను. తారకుఁడు గూడ మిత్రునిచే గౌరవింపఁబడి, గృహస్థుఁడై సన్తానవంతుఁడై సుఖముండెను.

రచయితా : శ్రీమదజ్ఞాత ఆదిభట్ల నారాయణదాసః

అహో ఽహంతు చతుర్ముఖః త్వమసి మా హేతోన్ముఖీ చాంబసీ
త్వక్త్వాఽనంత ముఖీం కథం త్వమపి మాం చుంబేతి వ్యాహారత్
శ్రీ నారాయణదాస తా మనుగతం దృష్ట్వైవ వాక్ క్రీడితా
తత్వావృత్ప్రతిభా మహోజ్జ్వల మతి స్సోయం కవీనాం కవిః

బ్రహ్మశ్రీ ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : యస్వీ జోగారావుగారి పద్యం

నాయని నాల్గు మోములవునా యెటు ముద్రిత, మంచు నల్వయూ
హ్యాణమునా హసించెఁగ 'అనంతముఖున్ నను నెట్లు ముద్రిం
పోయెదో? యటంచు జెల్వను - 'ముద్రితదవ్ గను' మంచు నల్వ నా
రాయణదాసు గారికెఱిఁగెనందు పరవృత్తిని నమస్కృతుల్.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	సువర్ణముఖీ నదీతీరము,
వ్యాఖ్యాతది	వేగవతీ నదీతీరము.
వారి గ్రామము	అజ్జాడ
వీరి గ్రామము	గుడివాడ
వారింటి పేరు	ఆదిభట్లవారు
వీరింటి పేరు	రాంభట్లవారు
వారి పేరు	సూర్యనారాయణదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
వారు	హరికథా పితామహులు.
వీరు	బ్రాహ్మీభూషణులు.
వారు	హరికథాప్రవచన పటువులు
వీరు	పురాణ ప్రవచన సమర్థులు
వారు	స్వతంత్ర జీవనులు
వీరు	అస్వతంత్ర జీవనులు
వారు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	ఆటపాటమాటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ధన్యులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	ఆచార్యపర్యులు
వారు	పేరూరు ద్రావిడులు
వీరును	పేరూరు ద్రావిడులే
వారు	తాతలు
వీరు	మనుమలు

వా[illegible] మాతామహులు, మహాకవిదాసుగారు అక్కచెల్లెండ్ర కుమారులు. కాన మాతామహుని కావ్యమునకు దౌహిత్రుని వ్యాఖ్యానము. ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహితసంబంధము.

కవి సర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుడు.

మాయోపహిత చైతన్యము ఈశ్వరుడు. ఆ ఈశ్వరునకు మాయ అధీనమై యుండును. అవిద్యోపహిత చైతన్యము జీవుడు. ఈజీవుడు మాయాధీనుడై యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాయాకల్పితమైన ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదము లేదు. ఉపాధి నశించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పై వారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచిన సా[illegible]త్వము సమానమే.

కావ్య ప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. నా రక్షా పితామహుడు. వాగ్గేయకారకుడు. లయబ్రహ్మ. ఆటపాటలందు మేటి. పూర్ణ పురుషుడు. శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ల నారాయణదాస మహాదయుడు, సకలకళాప్రపూర్ణుడు.

పరిమాణములోఁ జిన్నదయ్యును ప్రౌఢతలో మిక్కిలి మిన్నయీ కావ్యము. ఇందు భారవికవి యర్థగాంభీర్యము, మాఘకవి సర్వంకషపాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రన్థగ్రన్థి విన్యాసములును సమ్ముఖముగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, నలంకార రచన[illegible]తిలో, ధాతుప్రయోగపద్ధతిలో సర్వోత్కృష్టమై నాన్యతో దర్శనీయమై యున్నది.

ఆలంకారికులు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణము [illegible] ఆవర్ణనలన్నియుఁ గథలో కలిసిపోయున్నవి. ఒకటి రెండు [illegible] రసములన్నియు నిందు [illegible]మమధురముగ నిరూపితములు. ఇతివృత్త ముత్పాద్యము. రాజపుత్త్రుడు నాయకుడు, తారకుడు ఉపనాయకుడు. ఇదియొక అమూల్యకావ్యబంధము. దీనికిదియే సాటి.

మహోపకార స్మృతిః

"వ్యాకరణ సార్వభౌమ"
పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి
రాజమహేంద్రవరము
1-3-1984

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవ రోగిణామ్
నిధయే సర్వ విద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్రీమద్భారతీయాలంకారికాణాం మూర్ధన్యః, సకలదార్శనిక సిద్ధాన్తవేత్తా, జగన్నాథ పణ్డిత నరేన్ద్రః రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశ్శబ్దః కావ్య, మితి కావ్యలక్షణం న్యరూపయత్. ఇదమేవ లక్షణమద్యతనై రాద్రియతే. తస్య చ లక్షణస్య శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సకలవిద్యానాం పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాఙ్గశాస్త్రార్థపారదృశ్వనాం మజ్జాడిభట్ట నారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబన్ధాస్సర్వాత్మనా ఉదాహరణం భవితుమర్హన్తి. ఏతేన పణ్డితరాజేన కావ్యస్య తద్ఘటనానుకూల శబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవిగతా కేవలా ప్రతిభా కారణత్వేన ప్రత్యపాది. తేనైవ మహాశయేన దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టం ప్రతిభాయా హేతుత్వేన ప్రాదర్శి. నారాయణదాస మహోదయానాం వినైవ గురోస్సకాశాదధ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అదృష్టేన కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతఞ్చ నారాయణ దాసమహాకవినా స్వీయతారక కావ్యప్రారమ్భే,

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే" ఇతి ఏవమేవ కాశీశతకేపి,
"వ్యరచీత్థం మయా కాశీశతకం నైజధీమతా
శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా" ఇతి.

యద్వశేన ఏతే మహోదయా న్యాయవ్యాకరణాలఙ్కారవేదాన్తమీమాంసాది శాస్త్రపారదృశ్వానోఽపి విస్మయజనకాన్ నవరసభరితాన్

ప్రబన్ధరాజాన్ విరచయామాసుః. తే చ ప్రబన్ధా ఆన్ధ్ర, ఆఙ్గ్ల, సంస్కృత భాషాసు విరాజన్తే. తద్గ్రన్థావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కియతీ వ్యాకరణపారఙ్గతా? కియతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతిః? కియద్వా వేదాన్తశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీదృశో వా భారతీయమతకలాదితత్త్వేషు విశ్వాసః? కీయాన్వా భాషావిష్కరణ పథః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ పరిపాకమ్? ఇత్యాది సర్వం స్పష్టీభవతి విశ్వేషాం విపశ్చిదపశ్చిమానామ్.

ఏవం స్థితే మహాకవిసమ్రాజితే “తేషాం పరిబన్ధానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంపరి ఇష్టదశలోకయామః - పాణిని మహర్షిణా లౌకికానాం వైదికానాఞ్చ శబ్దానాం సాధుత్వం ప్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యే లౌకిక శబ్దానాం సాధుత్వ ప్రతిపాదకాని యాని సూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మీయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాకారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ భూతమితి. సా చ ప్రతిజ్ఞా గ్రన్థసర్గాత్మకే అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వ్యూఢా. పాణినీయే సనాదయః-12 వికరణాః-28, లకారాః-10, తఙః-18, కృత్ప్రత్యయాః శతం-100 సుపః-21 టాబాది స్త్రీ ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రత్యయాః ద్విశతం-200 ఇత్యేవ మష్ట విధాః ప్రత్యయాః సప్తతియాచతుర్ధశఞ్చమాత్రకే ఽ అధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్త.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హాశ్శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేధా ప్రాదర్శి మునినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే ఽపేక్షితం కార్యజాతమతిరిక్తమధ్యాయ పఞ్చకం బోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయాన్తైర్నిష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శ్యన్త, తేషాం సర్వేషాం శబ్దానామత్ర ప్రదర్శనే పౌనరుక్త్యభియా విరమ్యతే. పరన్తు ఇదమేక మవశ్యం వక్తవ్యమస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

తిజ్ ప్రక్రియా బహులా దురవగాహాచ, తత్రాపిలుజ్, లిటోః ప్రక్రియా దుర్ధరా దురవబోధాచ "భూతిమాత్రే లుజ్" అనద్యతన భూతేలజ్, భూతానద్యతన పరోక్షేలిట్ ఏపా ప్రక్రియా అతిక్లిష్టేతి మన్వానా స్తత్ప్రయోగేష్వేవ మమ పాణ్డి ... ప్రకర్షావిష్కరణ మావశ్య కమిత్యవగచ్ఛన్తశ్చ నారాయణదాస ... భాగవయః ప్రాథమికేసర్గత్రయే లుజ్, లజ్, లిడంతాని శబ్ద ... ప్రాయుఙ్క్త ఇతి తైః ప్రథమత ఏవ ప్రతిజ్ఞా కృతా.

1. సర్గే, లుఙ్ ప్రయోగాః

పాణినీయే-లుజి శబాద్యపవాదతయా లాఘవేన ప్రక్రియా నిర్వాహాయ'చ్లి' ప్రత్యయో వికరణో విహితః, సచ క్వాపి నశ్రూయతే. తస్యస్థానే పఞ్చ ప్రత్యయా ఆగోశ ... కితాః.

1. చ్లేః సిచ్ – ఏషశ్చ అనేకధా వివరిణమితః

(1) క్వచిల్లుగా దినా లుప్తః

శ్లో. 1. పసర్గే 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమః–

శ్లో, 1–18 అయోదిష్ట, 36. అలోకిష్ట-4 అజనిష్టాః 31 అగటీత్.

(3) క్వచిదిడ భావః–

శ్లో. 1-4 అవాత్సీత్ 8 అన్వసార్క్షీత్

(4) క్వచిత్సిచ్ ఇట్ ధాతోఃసక్

శ్లో, 1-54 అహాసీత్

2. క్సోఽపవాదతయా చ్లేశ్చ్లేః

శ్లో. 1–7, అనాయి 10 అభ్రాజి

3. తథా, చజ్

శ్లో. 1—18 అజీజనః 58 అపుప్రమదత్, అచక్రిశత్

4. తథా అజ్

శ్లో. 1-30 అవప్తత్ 9 అశిశ్రత్ 30 అరుదత్

5. తథా కోఽపి విహితః వరస్తు స ప్రకృతే నోప యుయుజే.

3. సర్గే లిట్ప్రయోగాః

ధాతోస్త్రైయత్యేన ద్విత్వం లిటివ్యధాయి

తత్ర విచిత్రాః ప్రకియాః కల్ప్యంతే

1) లిటి పరతః క్వచిత్ 'ఆమ్' వికరణః లిటోలుకి తతః లిట్పరకాణాం కృభ్వస్తీనా మనుప్రయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 కోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయామాస 3. వైద్యా మాస ఏషు ఆమన్తం భిన్నం పదమవ్యయమ్.

2) ఆకారాన్త ధాతోః పరస్మైపదే ... ఔకారః

4శ్లో. అన్తర్దధౌ 7. అబభౌ ... ధితస్థౌ

అన్యత్ర అకారః 6. జగామ 8 ఆ...

ఆత్మనే పదే ఏకారః 2 నిన్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్లాదేశః' స. 1-20 జఘాస

శ్రీమతాం మహాకవీనామేష స్వభావః - యత్ స్వవర్ణితానాం పదార్థానాం తత్స్వరూపేణైవ స్వకావ్యోపబంధనమ్. తేచ పదార్థాః లౌకికాః శాస్త్రీయగమ్యా వా భవన్తు నామ. తత్రాపి విద్యాయోగతిః స్వాభ్యస్తానాం శాస్త్రాణాం తత్ప్రమాణ్యైవ ప్రదర్శనేన స్వకావ్య శోభా జననమిత్యేకా రీతిః. శాస్త్రార్థాన్ స్వస్వరూపేణాప్రదర్శ్య కేవలం తద్విషయ సంయోజనమాత్రేణ కావ్యస్య శోభాజనన మిత్యన్యా రీతిః.

ఆద్యా రీతిః మురారి శ్రీహర్షాదేః అన్యా రీతిః కాళిదాసాదేః ఆద్యాం రీతిం పరిశీలయామః. అనర్ఘరాఘవే" - శూర్పణఖామాల్యవతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన జహాతి క్షత్రియత్వమ్" చంద్రోదయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్షం పశ్యామః.

1) సమవాయి కారణగుణాః కార్యే సంక్రామన్తి న, నిమిత్త కారణగుణాః ఇతి నైయాయిక సమయః, వ్యభిచరితో వా? ఇత్యుత్ప్రేక్షతే
దమయన్తీ స్తనవర్ణనే,

కలశే నిజ హేతుదణ్డజః కిము చక్రభ్రమకారితాగుణః,

స తదుచ్చకుచౌ భవన్ ప్రభాఝర చక్రభ్రమ మాతనోతి యత్,

చక్రభ్రమః - చక్రస్య భ్రమణమ్ చక్రవాక భ్రాన్తిశ్చ.

2) అధరబిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితసమాసా అసమర్థా ఇతి, ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి సూత్రే మహాభాష్యకారీయ సిద్ధాన్తో విలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోపమేయయోరుభయత్రాపి శాబ్దాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేషణత్వేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరబిమ్బ' మిత్యత్ర అధరం బిమ్బమి[illegible] మసామర్థ్యేపి సమాస స్వీకరణమ్? అధరం బిమ్బం యస్మాదితి వ్యధికరణ బహువ్రీహిణా తస్య సమర్థత్వమేవ సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం బిమ్బఫలం బైమ్బ్యధరోష్ఠాత్ అధరం=నీచ మితి కావ్యశోభాపి సమ్భవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్షః.

"అధరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్వయమ్
లభతేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్మాద్రదనచ్ఛదం వదత్.

3) తమో నాతిరిక్తః పదార్థః కిన్తు తేజోఽభావరూపమేవ. నీలం తమశ్చలతీతి ప్రతీతిః దీపాపసరణోపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వైశేషిక సిద్ధాన్తః. తముపనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః.

"ధ్వాన్తస్య వామోరు విచారణాయాం వైశేషికం చారుమతం
మతం మే.
ఔలూకమాహుః కిల దర్శనం తత్ క్షమం తమస్తత్త్వ నిరూపణాయ

కణాద శాస్త్రస్య వైశేషికమితి, ఔలూకమితి వ్యవహారః, తమసి యచ్చక్షుః పదార్థాన్ విశేషరూపేణ గృహ్ణాతి తదేవోత్కృష్టం ఖలు. తచ్చ దివాన్ధస్య చక్షుః రాత్రౌ వామయో రూర్వోః విశేషేణ చక్షుషా ప్రత్యక్షీకరణం సర్వాభిమతమితి సార్వజనీనస్సముదాచార ఇతి కావ్యశోభా. ఏషా చ వామోరు పదేన ధ్వన్యతే కవినా.

4) ఏవం నారదం ప్రతి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జైమిని మునిత్వము దీతమితి వర్ణయతి కవిః.

"విశ్వరూప కలనాదుపపన్నః తస్య జైమిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్ణుః వ్యర్థతాం మదశనిం సనినాయ"

జైమినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి రచయామాస. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార. జైమినిః దేవానాం శరీరాది పఞ్చకం నిషిషేధ నవమే, 'వజ్రహస్తః పురన్దరః' 'సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజ్రబాహుః' ఇత్యాదీనా మర్థవాదత్వమఙ్గీచకార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం శాన్తస్తైస్సహ విరోధం న సేహే. అత ఏవ మమవజ్రాయుధస్య

వైయర్థ్యం నిరుపయోగత్వాచ్చ అకల్పయదితి కావ్యశోభా, అను జర్యా ఉపేన్ద్రస్య సాహాయ్యాత్ అహమిదానీం నిరుపద్రవో వసామీతి వ్యఙ్గ్యార్థః కావ్యశోభాం పుష్ణాతి. ఏవం

1) త్వం నైషధాదేశ మహో విధాయ కార్యస్య హేతోరపి నామ
లస్సన్
కిం స్థానివద్భావ మదత్తదుష్టం కాదృక్కృతవ్యాకరణః పునస్త్వః

2) ఇహ కిముషసి పృచ్ఛాశంసి కిం శబ్దరూపం
ప్రతి నియమితవాచా వాయసేనైష పృష్టః
భణ ! ఫణిభవశాస్త్రే తాతఙః స్థానినా కా
వితి విహిత తుహీవాగుత్తరః కోకిలోఽభూత్.

3) గత్వాన్తరా నలంభైమీం నాకస్య త్వం ప్రవేక్ష్యసి
షణ్ణాం చక్రిమసంయుక్తం పత్యమానణ్ణకారవత్.

4) ఉభయీ ప్రకృతిః కామే సజ్జేదితి మునేర్మతః
అపవర్గే తృతీయేతి భణతః పాణినేరపి

5) క్రియేత చేత్సాధు విభక్తిచిన్తా
వ్యక్తిస్తదా సా ప్రథమాభిధేయా
యాస్వౌజసాం సాధయితుం విలాసై
స్తావత్ క్షమా నామపదం బహుస్యామ్.

6) ఉదయతి స్మ తదద్భుతమాలిభి
ర్ధరణి భృద్భువి తత్ర విసృజ్యయత్
అనుమితోఽపి చ బాష్పనిరీక్షణాత్
వ్యభిచచార న తాపకరో నలః.

ఇత్యేవ మాదయః శ్యతశస్సన్తి కావ్యే. సర్వత్రాపి తత్తద్వ్య

స్త్రార్థాన్ స్వరూపేణైవ ప్రదర్శయతి తేన చ కావ్యస్య శోభాం జనయతి చ. అతఏవ 'నైషధం విద్వదౌషధ' మితి సార్వలౌకికీ ప్రతీతి స్సఙ్గచ్ఛతే.

ద్వితీయా రీతిః కాళిదాసాదేః. తేహి సర్వేషు శాస్త్రేషు విద్యమానాన్ సిద్ధాన్తాన్ సంప్రదాయాంశ్చ సూక్ష్మరూపేణ స్పృశన్తి నతు శ్రీహర్షాదయ ఇవ శాస్త్రార్థాన్ విమృశన్తి. యథా.

1) ఏతావతా నన్వనుమేయ శోభికాంచీ గుణస్థాన మనిన్దితాయాః, ఇతి అత్రైవ సాధ్యహేతూన్ వివిచ్య అప్రదర్శ్య అనుమాన ప్రక్రియాం దర్శయతి తావతా జ్ఞాయతే తస్య న్యాయ వైదుష్యమ్. ప్రయోగశ్చ ఇత్థం మల్లినాథేన కథితః. గౌరీనితమ్బం లోకాతిశాయి సౌన్దర్యం గిరిశాఙ్కారోహత్వాత్. యన్నైవం తన్నైవమ్.

2) 'అపవాదై రివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః'

ఇదఞ్చ వాక్యం న్యాయ వేదాన్త వ్యాకరణ మీమాంసా శాస్త్రేషు విద్యమానాన్ బహూన్ విషయాన్ గర్భీకరోతి. నతు విషయప్రపఞ్చః కవినా నోట్టఙ్కితః.

3) 'శ్రుతే రివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్'

సుదక్షిణా నన్దిన్యాః, మార్గమన్వగచ్ఛత్. ఇత్యస్య ఇదముపమానమ్. శ్రుత్యర్థాను గతయః ప్రమాణం, న స్వాతన్త్ర్యేణ విరుద్ధాస్త్వప్రమాణమేవ ఇతిహి సర్వదార్శనికానాం సిద్ధాన్తః సూక్ష్మేక్షికయా ప్రదర్శి. నన్దిన్యాః శ్రుతి సాదృశ్యం, సుదక్షిణాయాః స్మృతి సాదృశ్యఞ్చ ప్రత్యపాది. అనేన సర్వాత్మనా నన్దినీ సేవయైవ సుదక్షిణాయాః ఫలసిద్ధిః, నాన్యథేతి కావ్యశోభా. తథా ప్రత్యయ ప్రకృతియోగ సన్నిభః. ఇత్యాహ కాళిదాసః. మాఘోప్యాహ.

విజయస్త్వయి సేనాయాః సాక్షిమాత్రేఽపదిశ్యతామ్
ఫలభాజి సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భోగ ఇవాత్మని.

కాపిలే తన్త్రే బుద్ధిరేవ సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి, ఫలన్తు పురుషో భుఙ్క్తే, ఇతి సిద్ధాన్తః, ప్రత్యపాది ఏవం సాక్షిమాత్రే భవతి (కృష్ణే) సేనయా కృతో విజయోఽపదిశ్యతే.

తథా:- అప్యనారభమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః
వ్రజన్తి గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశో విభుః భేరీదణ్డసంయోగాదిభిః జనితాశ్శబ్దా ఆకాశస్య గుణతాం యాన్తి. తద్వత్ కిఞ్చిదప్యకుర్వాణస్య విభోః సమర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన ముపసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్యాహమాఘః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః శాస్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్ ఏవం శాస్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయీగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్యారీతిః న సర్వసుగమా. పరన్తు కవేః పాణ్డిత్యప్రకర్షః ప్రతిభాతి. ఏతావతా నాస్త్యేషు న్యూనతా సమాపాదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సా తేషామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయఙ్గమా సుబోధా చ. యద్యపి కావ్యమార్గే శాస్త్రాణాం స్వస్వరూపేణ ప్రదర్శనం రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే నఖక్షతానీవ రసాస్వాదముత్తేజయన్తి ఇతి సార్వలౌకిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రయతాం మహాకవీనాం విషయే విదితా గమనికా పరిశీలనీయా. యత్ - ఆముఖే కేచన శబ్దా అసాధుత్వేన భాసన్తే. సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం ప్రయోగేణైవ స్వకీయః శాస్త్రపటిమా ప్రతిభాతి, యథా- అధికరణే శేతేః '3-2-15 ఇతి సూత్రే 'గిరౌడశ్ఛన్దసి' ఇతి వార్తికేన గిరిశబ్దే

ఉపపదే శీఙః ఛందసి డో విహితః, గిరౌ శేతే ఇతి గిరిశః – ఏతద్రీత్యా శ్రియణే గిరిశ శబ్దశ్చ లోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసః-

1) గిరిశముపచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ
2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన పశ్చాత్
3) శుశ్రూషమాణాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అధోపవిష్టే గిరిశాయ గౌరీ' ఇతి గిరిశ శబ్ద మసకృత్ ప్రాయుఙ్క్త. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్ట మేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తుతస్తు అయం శబ్దః లోకేపి సాధురేవ గిరిరస్యాస్తీతి విగ్రహే 'లోమాది పామాది పిచ్ఛాదిభ్యః శనేలచః' ఇతి సూత్రేణ లోమాదిత్వాత్ మత్వర్థీయశ్శః గిరిశః. ఇయఞ్చ ప్రక్రియా 'తద్ధితో వా' ఇతి వార్తికే మహాభాష్యకారైరేవ ప్రదర్శి

ఏవం ఙి ఫలా ధాతోః నిష్ఠాయా మనుప సర్గాత్ ఫుల్లక్షీబకృశో ల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్యనేన ఫుల్లశబ్దో నిపాతితః. తేన ఉపసర్గరహిత స్యైవ సాధుత్వమ్ పరన్తు కాళిదాసః

1) లోధ్రంధ్రుమం సానుమతః ప్రఫుల్లమ్
2) ప్రఫుల్లరాజీవ మివాఙ్క మధ్యే
3) ఉషసి సర ఇవ ప్రఫుల్ల పద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుఙ్క్త ఫుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః పచాద్యచి ప్రఫుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవీనాం గ్రన్థేషు విచిత్రాశ్శబ్దాః ప్రాయుజ్యన్త, తేహి పదశాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ధ్వ రశ్మిరజ్జౌ" వితి మాఘః

"పరివిఘాటయితా సమఃత్వత''న్నితి భారవిః

"రక్షాం సీతి పురాపి సంశృణుమహే'' ఇతి మురారిః

హంసం తనౌ సన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్' ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శ్రవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం సమ్యక్పరిశీలనే సాధూనామేవ సతాం శబ్దానాం ప్రయోగమాత్రేణ స్వీయం పాణ్డిత్య మావిశ్చక్రుర్మహా కవయః. ఇయఞ్చ రీతిః ప్రకృత తారక గ్రన్థేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ న ఖ్యాత్ శాస్త్రార్థ ప్రదర్శనం శ్యాదిత్యమ్. ప్రకృతగ్రన్థ నిర్మితిస్తు కేవలం స్వీయ పదశాస్త్ర పాటవ ప్రదర్శనాయైవ. అతః యే యే శబ్దా ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి భాన్తి, త ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాప్నువన్తి తాదృశాశ్శబ్దాః మహాకవినా ప్రాయుజ్యన్త తాన్ కిఞ్చిత్ప్రశ్యామః.

1) ద్వితీయసర్గే 12 శ్లోకే 'అయథాతథ్య' మితి మహాకవేః నారాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్విప్రతిపత్తి రస్తి, యథాతథా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావే ష్యఞి, నఞ్ పూర్వ కత్వే "యథాతథా శబ్దాత్ పూర్వ యోః పర్యాయేణ 7-3-31 ఇతి సూత్రేణ పర్యాయేణో భయపదవృద్ధిర్విహితా. తేన 'ఆయథాతథ్యం ఆయాథాతథ్య' మితి హి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్రమహద్భిర్యత నీయమ్ మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమనతిక్రమ్య యథాతథ్యమితి పదార్థా నతి వృత్తా వవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. అయథాతథ్యమితి అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథాసట్సం జ్ఞా సూత్రే యథాలక్షణ మప్రయుక్తే ఇతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్వయమ్, న యథాతథ్యమ్ =అయథాతథ్యమితి యద్వానఞ్ తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్తి' మితి మూలమ్, అత్ర స+అయథా తథ్య ఇతి చ్ఛేదమాశ్రిత్యైవ విచారః ప్రస్తుతః. యది తు స+ఆయథా

తథ్య ఇతి చ్ఛేదః క్రియతే తదా బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞి, నిరుక్త న్మాత్రేణ పూర్వపద మాత్రస్య వద్ధా, సవర్ణదీర్ఘే. సాయథాతథ్య ఇతి తద్ధితాన్తం సాధ్వేవ, తత్ర న కాపి విప్రతిపత్తిః, ఏవఞ్చ అవ్యయీభావద్వయ స్వీకారే అవ్యయీభావ నఞ్ తత్పురుషయోః తద్ధితాన్తాశ్రయణేవా తేన సహేతి తుల్యయోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహౌ, సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేచ సాయథా తథ్య వృత్తమితి నారాయణ దాస మహాకవేః ప్రయోగ స్సఙ్గచ్ఛతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి కృత్వైవ ఏవ విశిష్టప్రయోగో మహాకవినాఽకారి. అత ఏవ 'స్వభావ పాణ్డిత్య బలేన కుర్వే' ఇతి ప్రతిజ్ఞా నిర్వ్యూఢా. మధ్యమపక్షమాశ్రిత్య శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిభిః వ్యాఖ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యపణాయది'తి శ్రీదాసమహాకవేః ప్రయోగః. విపూర్వకాత్ పణధాతోః లఙి వ్యపణాయత్ ఇతి రూపమ్. అత్ర కాచన విచికిత్సా, పణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూప విచ్ఛిపణి పనిభ్య ఆయః" 3-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయప్రత్యయే పణాయ ఇతి జాతే "సనాద్యన్తా ధాతవః" ఇతి విశిష్టస్య ధాతుత్వే తతో లఙి అడాగమే వ్యపణాయదితి రూపమ్. స్తుతావన్యత్ర తు న ఆయప్రత్యయః. అతో లఙి ఆత్మనేపదే వ్యపణత ఇతి రూపమ్ ఏవఞ్చ స్తుతౌ వ్యపణాయత్ ఇతి, అన్యత్ర వ్యపణత ఇతి భవతి. వ్యపణాయదితి కథం సఙ్గచ్ఛత ఇతి హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే, పణతే ఇతి పణః పచాద్యచ్, తతః "ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహుల మిష్ఠవచ్చ" ఇత్యనేన ఆచష్ట ఇత్యర్థే ణిచ్, ఇష్ఠవద్భావేన టిలోపః, తస్యస్థానివద్భావేన నోపధావృద్ధిః తతః కర్తరి లఙి, తిపి ఇకారలోపే, శపి, గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద యోగే యణి వపణాయత్. అతః వ్యపణాయదితి దాసకవి ప్రయోగ స్సాధీయానేవ.

3) 5 సర్గే, 56 శ్లోకే అర్థయస్వ ఇత్యత్రాయమాక్షేపః. అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపదికాత్ ణిచ్ప్రత్యయే "అర్థవేదయోరాపుగ్వక్తవ్యః" ఇత్యనేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మనేపదే మధ్యమపురుషైకవచనే అర్థాపయస్వేతి భవితుమర్హతి, ఆగమం వినా అర్థయస్వేతి కథమ్? అత్ర సమాధీయతే. నేదమర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిచి రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఞాయామ్ ఇతి చౌరాదికాద్ధాతోః ణిచి రూప "మర్థయస్వేతి భవతి, యద్వా హేతుమణ్ణ్యన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్. మమ సాహాయ్యమితరైః ప్రార్థనాం కారయేదితి తాత్పర్యమ్. యది తు ఇతరానపేక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయస్వేత్యాశయకత్వే తు నివృత్తప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణావపి ప్రకృత్యర్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః—

"ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం ప్రియాః" ఇతి

4) 4 సర్గే 35 శ్లోకే "సమచలయత్" ఇతి.

అత్రేయం శఙ్కా—చల ధాతోర్హేతుమణ్ణౌ, ఉపధా వృద్ధౌ తతః కర్తరి లఙి అడాగమే సమాయోగే "సమచాలయదితి భవితుమర్హతి. అథకథం" సమచలయదితి సమాధీయతే. భ్వాదిగణే ఘటాదౌ 'కమ్పనే చలి' రితి పఠ్యతే. తస్య చలనార్థే 'ఘటాదయో మితః' ఇతి మిత్త్వే 'మితాం హ్రస్వః' 6-4-92 ఇతి హ్రస్వే సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః. విససర్జేతి తాత్పర్యమ్. కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్త్వమ్. "శీలం చాలయతి" అన్యథాకరోతీత్యర్థః.

5) 1 సర్గే-17 శ్లోకే. వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితుమిత్యర్థః. అత్ర కేచిదాచక్షిరన్. విద సత్తాయాం, దైవాదికో ధాతుః అనిట్ కారికాసు 'పద్యతి ద్విద్యతి ర్వినద్' ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దైవాదిక

ఏవానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉపదేశేఽనుదాత్తాత్' (7-2-10) ఇతి ఇటో నిషేధే వేత్తుమితి రూపమ్. ప్రకృతే విదేః జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్యాత్ అత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం వేత్తుమితిరూపం? సత్యం, వేత్తుమితి రూపసిద్ధౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్షణయా స్వీక్రియతే.

ఏవం పరిశీలనే ఏతాదృశ నిగూఢ ప్రక్రియా జ్ఞానవతామేవ నారాయణదాస మహాకవి పద్యేషు పదాని సాధుత్వేన ప్రతిభాన్తి నాన్యేషామితి న వివిచ్య వక్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదాసః కాళిదాసాది ప్రబన్ధేష్వివ పదరచనామకరోత్. ఏతాదృశ వ్యాకరణ పరిజ్ఞానమేవ కవేః ముఖ్యం ప్రయోజనమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణౌకృత్య జయార్థ" మితి చతుర్థసర్గే పద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణౌకృత్య = పరిణీయ. ఇతి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణో వ్యాఖ్యాన్.

వెమ్పరాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రిణ స్త్వేవ మభిప్రయన్తి- జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః, అతో మూలే జయర్ధిమితి పాఠస్స్యాత్ సూర్యరాయాన్ధ్ర నిఘణ్టౌ ఋద్ధిశబ్దస్య సమృద్ధిః పార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్జయ× ఋద్ధిమ్ = జయర్ధి = మతివృద్ధిమ్, లక్ష్మీమితి వాఽర్థో లభ్యతే. అతయేవ పాణౌకృత్య = పరిణీయేతి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిణాం వ్యాఖ్యాఽపి సఙ్గచ్ఛత - ఇతి.

అత్రేదం బోధ్యమ్ - అర్థశబ్దో ధనవాచకః. ధనఞ్చ లక్ష్మీ రూపమ్. అతో జయార్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ స్సిద్ధ్యతీతి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిణామాశయః తావన్మాత్రేణ జయలక్ష్మీమిత్యర్థ శ్శబ్దశక్త్యా న లభ్యతే. అతో ఋద్ధిశబ్ద ఘటితః పాఠస్స్వీకర్తవ్యః తేనార్థ సఙ్గతిరిత్యభిప్రాయో వెమ్పరాల మహోదయానామ్.

ద్వితీయసర్గే అసుఖ్యదితి పదం ప్రయుక్తం మహాకవినా తద్రూప సిద్ధిరిత్థమ్. సుఖదుఃఖ తత్క్రియాయామితి కణ్డ్వాదిగణే పాఠః, తతః "కణ్డ్వాదిభ్యో యక్" ఇత్యనేన స్వార్థే యక్ప్రత్యయః సుఖ+య ఇతి స్థితే యకః ఆర్ధధాతుకత్వాత్ "అతో లోపః" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య ఇతి జాతే సనాద్యన్తా ధాతవః ఇతి విశిష్టస్య ధాతుత్వే తతః కర్తరి, లఙి, అడాగమే, తిపి, ఇకారలోపే, శపి, పరరూపే అసుఖ్యదితి-

అత్ర యఙాగమమన్వస్తే కేచన విమర్శకాః, తత్తు న సమ్యక్ యఙః కిత్త్వం దృష్ట్వా తే బభ్రముః, యఙ ఆగమత్వే సుఖ ఇత్యత్ర లోప ఇత్యకారలోపానాపత్తేః సనాద్యన్తాధాతవ" ఇత్యనేన ప్రత్యయాన్తత్వ నిబన్ధన ధాతుత్వానాపత్తేశ్చ.

కిఞ్చ ఏతే విమర్శకా యఙ్లుం ప్రత్యయం కంచన మన్యన్తే, తదపి నయుక్తమ్. యఙ్లుక్ న ప్రత్యయః, కింతు యఙ్ తస్య యఙోఽచిచేత్యనేన లుక్శబ్దేన లోపో విహితః. ఏనాం యఙ్లగన్తప్రకరణం, యఙన్త ప్రక్రియేతి వ్యవహరన్తి. ఏతన్మాత్రేణ తస్య ప్రత్యయత్వం సిద్ధ్యతీతి దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతిః

ఏతాదృశస్య ప్రబన్ధరాజస్య అనుకూలా వ్యాఖ్యా అపేక్ష్యతే. వినా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. పాణినీయలౌకిక సూత్రాణా ముదాహరణమేతదితి ప్రతిజ్ఞాతం కవివర్యైః. అప్రతిజ్ఞాతమపి కోశస్య బలం ప్రాదర్శి కావ్యే. అతః వ్యాకృతిః కోశశ్చ ఏతత్కావ్యార్థ పరిజ్ఞానే అత్యన్తముపకురుతః. ఏవం స్థితే శ్రీమద్భిః కల్లూ ఈశ్వర రాయ మహోదయైః తారక కావ్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శ్రీరామ భట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః ప్రేరితాః. తత్ప్రేరణామఙ్గీకృత్య శాస్త్రిభిః భావార్థ దీపికేతి వ్యాఖ్యా వ్యరచి. తేహి శాస్త్రివర్యాః పాలూరు గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీతినః. తేషాం కోశ బలమధికం జాగర్తి. తాన్ విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాలాయాం మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిణః, మహామహోపాధ్యాయ పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిణః, మహోపాధ్యాయ [illegible] వేంకటశాస్త్రిణః న్యాయవేదాన్త సాఙ్ఖ్యయోగాది దర్శనాచార్య గంటి సూర్యనారాయణ శాస్త్రిణశ్చ శాస్త్రాణి అధ్యజీగపన్. ఏతాదృశాః లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః వ్యాఖ్యారచనే బద్ధదీక్షా ఆసన్. తేహి-

"ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా
నామూలం లిఖ్యతే కిఞ్చిత్ నానపేక్షిత ముచ్యతే."

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురున్ధానాః కావ్యం వ్యాకుర్వన్. తత్ర కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావతీ వ్యాకృతి రపేక్ష్యతే సాన్యత్రేఽపి. అధిక వ్యాకృతి ప్రదర్శనన్తు తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ పద శాస్త్రం న ప్రదర్శితమ్.

"అభ్రాజి తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ'- 'తత్రత్యకా' చలదుచ్చూడ చూడవాన్, అనువత్, ఉపఘ్న, అచ్ఛగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దానాం విషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిఞ్చ కోశబలం వినా ప్రకృతకావ్యం నాధిగన్తుం శక్యత ఇతి సమనన్తరముపోత్క్రమ్.

1) నిష్కుటాన్తే	2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యన్తః	4) పాకయూకాః
5) శివద్యాపి	6) ప్రతోలీషు
7) సింహాసంహననా	8) హైయఙ్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్	10) కూర్చికా
11) మన్తు	12) విశేషక
13) భ్రమరక	14) ఆప్రపదీన
15) దేవచ్ఛన్ద	16) అనుపదీన
17) నాకే	18) కోలాఞ్చక్రతుః
19) కూపకేన	20) గుణవృక్షకమ్
21) ఆనాయ	22) కువేణీ
23) వితర్ది	24) వప్రః
25) కేదారః	26) అవదాతః

27) ఆజ్ఞాయాః
28) కాణ్డ
29) యథాజాతః
30) తీరసః
31) శిశ్విదానం
32) తద్వదః
33) పాదాతం
35) వాత్రమ్.

ఇత్యాదీని కోశమాత్రప్రసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజిషత. నామలిఙ్గానుశాసనాది కోశపరిజ్ఞానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని భాషాన్తరాణి వేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యాః సర్వాన్ కోశానేకముఖీకృత్య ప్రథమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య, తస్య ప్రమాణతయా కోశం లిలిఖుః. తేన మహానుపకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టానామేవ సుకరమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశీతిః. తేహి నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వానపి ప్రదర్శయామాసుః. ప్రథమతస్సమన్వయం, అనన్తరమ్భావం విలిఖ్య దేశభాషా వశం పదాన్సన్తః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశభాషాయామపి తాత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రన్థస్య వ్యాఖ్యాగ్రన్థస్య చ సుకృతినోః శ్రీవుంసయోరివ మహదానుకూల్యం సఞ్జాతమ్ ఇతి ఆన్ధ్రప్రదేశస్థాస్సర్వేఽపి గ్రన్థకర్త్రోః అధమర్ణా ఏవ ఆసన్నితి దృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రన్థప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధనవన్తో మహాన్తః ఉదారచరితాః కర్త్రా ఈశ్వరరాయ మహోదయాః బద్ధదీక్షా భవన్తీతి మహదిదం ప్రమోదస్థానమ్. లోకానామేతాదృశ మహోపకార కారణాయ ఈశ్వరరాయ మహోదయాయ ఆయురారోగ్యైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం శ్రియః పతిః ప్రసాదయేదిత్యాశాసే.

శ్రీః

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ నారాయణదాస కృతమైన "తారక" కావ్యానికి సమీక్ష)

2. (శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ
విశాఖపట్నం-13
24-3-1988

శ్రీః

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాకరణ విద్యాప్రవీణ, - భాషాప్రవీణ.

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ; పి. ఒ. యల్.
ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతుడు)
సంస్కృతవిభాగము,
ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వాల్తేరు).

"తారకము" ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త శ్రీమదజ్జాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాదులకు ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కరా

ఈశ్వరరావుగారు, కావ్యం కమనీయంగా ఉంది చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సౌహార్దంతో వెన్ను తట్టేరు. ప్రోత్సాహకర్త అన్వర్థంగా ఆదరించి వరించేరు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. "ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి" అన్నమాటకుబదులుగా "త్రిర్బద్ధం పరిబద్ధం భవతి" అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు కావ్యాలంకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!" అన్న విశ్వాసం కూడా ఏర్పడింది. ఇంత తదనం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను సూచ్యప్రతీకంగా జరిగింది. అవి కూలంకషాలూ కావు, తలస్పర్శులూ కావు- స్థాలీపులాకాలు మాత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము- "తారకము" అయిదుసర్గల కావ్యం, మొత్తం రెండువందల తొంభైఎనిమిది శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది— "భారతదేశం - వింధ్యప్రదేశం - పంచనదీతీరం-సంశ్రితకల్పమనే గ్రామం - మహేశ్వరుడనే శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణుడు, అతని భార్య— ఆదంపతులకు పరదేవతాంశంగా ఒక కుమారుడు కలిగేడు - అతని పేరు తారకుడు - పెరిగి పెద్దవాడై సకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి దేశయాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్లేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగింది- రాజున్ను చక్కగా ఆదరించాడు- రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి, సముద్రయానం చేసి, చంద్రద్వీపం చేరుకున్నారు- అది భారత చక్రవర్తి నివాసం - చంద్రమతీనగరం దాని రాజధాని - చక్రవర్తి వీరిని చూచి సంతోషించి స్నేహం చేశాడు- వీరిద్దరూ ఆపదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంరక్షించారు- అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్రవర్తి తన కూతురును రాజకుమారునికిచ్చి, వివాహం చేసేడు- అంతే కాకుండా దానితోపాటు తన సామంతరాజ్యమైన కర్మభూమికి (భారతదేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అల్లునికి ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా సత్కరించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశంవచ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం కేంద్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కస్తూరి కొంచెమయినా పరిమళ మధికం. మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైనా సారం అనల్పం. ఆ విధంగానే స్వరూపత లఘువుగాఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మసౌందర్యాన్నిబట్టిన్నీ తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది- శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యాపాకాలు, రీతివృత్తులు, వ్యంగ్య వైభవం - ఆదిగా ఆలంకారికులు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. ప్రతిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అపరరసమైనంతవరకు వర్ణనలు- ఇవన్నీ దీనికి మహత్త్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు సర్గలున్న కాళిదాసుని మేఘసందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాజాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్రవర్తిని మెప్పించి సంపాదించడమే మంచిదనిన్నీ ఈ కావ్యంలో ప్రతిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు- సమాజతారకుడు - దేశతారకుడు-చివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు. ఈ ఔచిత్యాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు లేక ఉపనాయకుడు విబుధనగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగిరసం. అది పాండిత్య వీరంగాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలతో కనబడుతుంది. శృంగారం, అద్భుతం, భయానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాల తారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధనగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానీవర్ణనం మొదలయినవి కొంగ్రొత్త పోయగా

లతో నడిచేయి. ఈ విధంగా "ఉపదేశం, సద్యః పరనిర్వృతి" అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు "కారకం" అందిస్తుంది భవతు.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. "సౌశబ్ద్యము" కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్యులకు సాధ్యముకానివీ, వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, ఆలోచనామృతాలూ అయిన శబ్దాలు పదేపదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తథాపి కొన్ని క్రియాపదాలు "నభూతో న భవిష్యతి"అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సర్వవేదః, తీర్థధ్వాంక్షః, గేహేశూరః, అహంయుః, ఖట్వారూఢః, కింపచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, ఖాదం ఖాదమ్, అన్వగ్భావమ్, ప్రియప్రియేణ, ప్రియాకృత్య, ద్వితంత్రః, గౌలక్షణికః, సుదివాః, సృజ్యమానః, మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తగులుకొని, "పాణినీయం జిహ్వాగ్ర ముందున్నదా ? లేదా?" అని పండితులను సైతం ప్రశ్నిస్తాయి. సమ్యుతిచత్, అతితిరాయత్, అససధ్రాయత్, అశిశ్రియత్, అమమ్రదత్ అపస్పృథత్, అదద్రఢత్, అచక్రశత్, అనుబోభూయాంబభూవే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా "ఖనూచి"గా (వెంటనే ప్రక్రియ తోచక బుర్రగోక్కుంటూ ఆకాశంవైపు చూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగామారి 'పానకంలోపుడక' అవుతుందని ఊరుకోవడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రయోగాలు అర్థాస్వాదానికి మాత్రం అడ్డురావు "పోపులో మిరపకాయలవలె" మధ్యమధ్యను "చుర్రు" మనిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా "భట్టి కావ్యం"వలె సాగిందనవచ్చును. అందువల్లనే "పాణినీయసూత్రాణామవైదికానాముదాహరణమే తత్కావ్యమ్" (లోకభాషను సాధించు పాణినిసూత్రాలకీ కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆదిలోనే చేయెత్తి చెప్పేరు.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయెత్తి ఒక దృఢప్రతిజ్ఞ చేసి, (శ్రీ) దాసకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేరు. "ఈ కావ్యంలో కేవలం పాదపూరణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపసర్గకుగాని, తత్సమానమైన దానికిగాని పునరుక్తి లేదు. ....
................భిన్నలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు ......
................లోకాతీతమైన అర్థాన్ని చెప్పే శబ్దం లేదు... ...
....అవైదికమైనవాటి నూతాలకిది ఉదాహరణము."
ఈ ప్రతిజ్ఞను ఆయన అక్షరాలా అమలుపరచేరు. ఏ మహాకవి కయినా ఇటువంటి ప్రతిజ్ఞ సాధ్యమయ్యిందా! అవుతుందా! అది ఆయనకే చెల్లింది— సరస్వతీమూర్తి గనుక! దాసుగారికి సంస్కృతమంటే సాటిలేని ప్రేమ - గౌరవమున్నూ. కనుకనే "సా దేవభాషాఖల లోక

కట్టినట్లుగాను వర్ణించబడింది మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన వర్ణనం లోకోత్తరమైన ఉపమో త్ప్రేక్షలతో ముచ్చటగొలుపుతూఉంది. చంద్రమతీనగర వర్ణనము, అక్కడి జనుల స్వరూప స్వభావాది వర్ణనమున్నూ స్వభావ సుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్యానికి కొక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మి క్రౌంచపద, శ్యేనిక, శంభునటనం, తన్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి ''కనీవినీ ఎరుగనివి''గా తోస్తూ కవియొక్క ఛందస్సారాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్రవర్తి మైత్రిని సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వారు పోరాడి జయించడం, చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను, రసానుగుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటనసాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు పట్టిస్తుంది ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్యదానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్నీ స్వీకరించితిరిగి తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత తారకుడై, కుటుంబిఅయి శుద్ధశ్రోత్రియుడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా ద్రాక్షాఫల సదృశంగా నోరూరింపజేస్తుంది. నారాయణదాస, విజయనగర నామ గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తిపలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కాని అంతర్గతంగా ఇది స్వకీయచరిత సంవలితమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యాపదేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేరు శ్రీ నారాయణదాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవుతుంది. "సువర్ణముఖీనది – అజ్జాడ అగ్రహారం – శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణ కుటుంబం – దివ్యప్రభావంతో దాసుగారి జననం – బాల్యంలో వారి అద్భుతకృత్యాలు – పాండిత్యపరీక్ష – విజయనగరం – రాజకుటుంబంతో పరిచయం" – మొదలయినవి సంనిహితులకు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భావనా తరంగాలు. శ్వేతద్వీపం అంటే "ఇంగ్లండు" దేశమనీ, చంద్రపురి అనగా "లండన్" నగరమనీ, చంద్రకాంతానది "థేమ్స్"నది అనీ, సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పకుండానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాసమహాకవి వ్యక్తిగతమైన ఆశయాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన, శాస్త్రీయమైన భావాలు, అభిరుచులున్ను కావ్యంలో గజిబిజిగా అల్లుకుని కొన్నిచోట్ల గూఢంగాను, మరికొన్నిచోట్ల ప్రకటంగాను దర్శనమిస్తాయి,— "అద్వైతమే తత్త్వచింతామణి - వేదమార్గమే రాజమార్గం - బ్రాహ్మము, క్షాత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా సకల శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం. తేజః పరాక్రమాలకు ప్రతీకం క్షాత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గ్రామాలు, నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి- అవిప్పుడు బాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం పునరుద్ధరింపబడాలి- భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ సమకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహాయంచేసి స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా మహోన్నతంగాఉంది - ఆవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే ఎంత బాగుండును! క్షాత్రమే రాజ్యమేలాలి-బ్రాహ్మం మాత్రం తత్త్వప్రతినిధిగా కారకంగానే ఉండిపోవాలి"— ఇవీ భావవీచికలు, ఇందులో కొన్ని ఈనాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుశకం ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సహజమైనవో చరిత్రకోవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది (కావ్యరచన క్రీ. శ. 1910 ప్రాంతమని గుర్తుంచుకోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు జరపడం నేడు అప్రస్తుతం - అనుచితం. "టేబిలు మీల్సు" పుచ్చుకుంటున్న యువకుడు తమ తాతగారి దేవతార్చనను ఆక్షేపించడం అనుచితం

కాదా! కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంతరించిన మహాకవికి 'నమోవాకం ప్రశాస్మహే'.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు :— "బ్రాహ్మీభూషణ" బిరుదాంకితులు - కవిపండిత శిరోమణులు— సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణప్రవచన శౌండులు—వావదూకాగ్రగణ్యులు - సత్యనిష్ఠులు - ఆత్మగుణసంపన్నులు. వీరి కవితాపాండిత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయలోకం వీరిని సౌవర్ణమైన "గండపెండెరము"తోను కనక కుండలాలతోను సత్కరించింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు? ఇదివరకే వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, "సెబాసు" అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా కాళిదాసుని నాట్యనాటకాలను సర్వాంగసమంగా తెలుగులోనికి అనువదించారు. మురారి నాటకాన్ని పద్యంగా ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రశబ్ద చింతామణికి ఆంధ్రలో వ్యాఖ్యవ్రాశారు. సాహిత్య వ్యాసాలను శతశః ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహాకావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యను తెలుగు తాత్పర్యాన్నీ రచించేరు. "సాధారణోభూషణ భూష్యభావః" అన్న కాళిదాసుని వలెను, ఇక్కడ మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమంగా సరిపోయింది. నాంతరీయకంగా నా విషయం కొంచెం చెప్పవలసిఉంది. శ్రీ శాస్త్రిగారికిన్నీ నాకున్నూ సుహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధమున్నూ సుచిరంగాను, అనన్యసాధారణంగాను ఏర్పడిఉంది. అందువల్ల ఆయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సామాన్యంగా నాకోసారి చూపడం, నేను మెచ్చి "బుర్ర ఊపడము"న్ను పరిపాటి. అదే తీరులో తారక వ్యాఖ్యను సాకల్యంగా చదువుమనీ, కలహాలిమ్మనిన్నీ" వారు నన్ను కోరడం జరిగింది. అదీగాక 'అల్లుల్లో మల్లుపెద్ద' అన్నట్లు, నవీనవైయాకరణుల్లో నాకొకస్థానం వచ్చింది. తారక కావ్యం విషయంలో వైయాకరణుల అవసరమున్నూ చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రత్యే

ష్కరము చదవడమున్నూ, 'కొరకరానికొయ్య' వంటి కొన్ని ప్రయోగాల విషయంలో నాకు తోచిన గుహాలను చెప్పడమున్నూ జరిగింది. ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్నూ ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘుమఘుమలాడుతున్న కుంచెడు బియ్యం పులిహోరకు కొంచెం కరివేపాకు అందించినట్లు' సంతృప్తి కలిగింది. 'అమర్చిన దాంట్లో అత్తగారి చెయ్యి' అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి!

ఇందులో ప్రతిశ్లోకానికిన్నీ మృదుమధురమైన సంస్కృత భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్నూ—చివరను ముచ్చటయిన తెలుగులో తాత్పర్యమున్నూ, కూర్చబడినాయి. వ్యాకరణాలంకారచ్ఛందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు సూచనగా చోటుచేసుకున్నాయి. విమర్శలు, వాదోపవాదాలు, శాకదంత పరీక్షలున్నూ— పూర్తిగా కాలానుగుణంగా విడువబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అవి సహించవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయరంజకంగాను బాలప్రౌఢ సామాన్యంగాను, సముచితంగాను సాగించడంలో సందేహంలేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త (శ్రీ) శర్మ ఈశ్వరరావుగారు:— (శ్రీ) నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దాసభారతికి ఆత్మబంధువు వాణిజ్యవిశారదులయినా వాణీవిశారదులు కూడా; సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీపరివస్యాయందాసక్తి గలవారు. అందువల్లనే "దాసభారతీ ప్రకాశన మహాసత్రయాగానికి దీక్షితులయ్యారు. సంవత్సరాలతరబడి నిర్విరామంగా దాన్ని జరిపిస్తున్నారు. తగిన ఋత్విక్కులను వరించి, శాస్త్రోక్తంగా సంపాదించి, లోపాలులేకుండా చూచుకుంటున్నారు. మహాయజ్ఞం పూర్తికావస్తున్నది. అవభృథం సమీపిస్తుంది. అందులో ఒక భాగమే ఈ తారకవ్యాఖ్య. నేనుకూడా

(శ్రీ) దాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతనీరాజనములో తారకాన్ని సమీక్షించి ఈ అవతారకము రచించి, ఏదో కొంత ఆర్త్విజ్యాన్ని వహించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను- 'ఆచార్య' యస్. వి. జోగారావువంటివారు 'అధ్వర్యుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్గాతలు' కావడం పరిపాటి. అదే జరిగింది. ఇదంతా జరగటానికి నిదానం (శ్రీ) ఈశ్వరరావుగారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూ లేదు-ఋత్విక్కులూ లేరు. 'నిరాలంబా దాన సరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా (శ్రీ) ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు ఆశీస్సులకున్నూ అర్హులు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'తో కలిసి 'ఆ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాస్తు'

సహృదయసేవకుడు

విశాఖపట్నం-13
24-8-1983

అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్రస్ :

డి. నెం. 50-96-8/ఎ
టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మధార
విశాఖపట్నం-13,
పిన్. నెం. (530013)

పీఠిక

శ్రీ గురుమూర్తయే నమః

ఇత్యాది "తారకమ్" అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడువందల శ్లోకములు గలవు. జగద్విఖ్యాత యశస్కులైన శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి శేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమబ్బినట్లు- రచయిత హృదయము నపూర్ణముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున నొక వ్యాఖ్య, తెలుగున నొక వ్యాఖ్య రచించినవారు పండిత శిరోమణి; బ్రాహ్మీభూషణ బిరుదాంకితులగు బ్రి. శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిపర్యులు.

నేటి మన కీకావ్య మపూర్వమైనది. క్రీ॥ శ॥ 1910 సంవత్సరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై మూలమాత్రమే జర్మనీ దేశమునకు పయనించి మార్బుర్గు యూనివర్శిటీయందలి సంస్కృత భాషా ప్రాచార్యుడగు గెల్డనర్ పండితుని ప్రశంసల నందుకొన్నది. సర్వవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన ఈ కావ్యము మన మీనాటికి కనులారఁ జూచి, చదువుకొని యాశ్చర్యానందముల నొందుటకు హేతువు నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాస సారస్వత మంతయు నాంధ్రమాతకు పూజోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమునకు నడుము కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ కరారి ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము, ఆయన సఫలీకృత మనోరథులైనారు. అది యాంధ్రుల మగు మన యదృష్టపరిపాకము.

ఇట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించినవారు మహాంతర్వాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోరత్నము సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల

పాంకి కోటి బహుభాషా భాండాగారము నైన శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణ దాసుగారిని.

“నారాయణదాస జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య, కళా ప్రపూర్ణ విద్వాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులు గారు దాసుగారిని గూర్చి వ్రాసిన వాక్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుం డెవ్వఁడు? తెనుఁగున దిట్ట, సంస్కృతమున స్రష్ట, సంగీతమున సమ్రాట్. వింత వింత నృత్యములతో విరాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ, ఆంగ్లము పారసీకము అరబీ భాషలలో, నేర్పు గలవాఁడు, కళాశాలాధిపుఁ డయ్యు, అఖిల భారతమున సంచరించినవాఁడు. ఒక్క మహారాజ పోషణలో నుండియు, వివిధ రాజాస్థానములలోను పేరుపడి గౌరవింపఁబడిన వాఁడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాంత కావ్య ప్రక్రియలో సిద్ధుఁడైన వాఁడును, కేవల స్వీయప్రతిభతో అపూర్వ కావ్య ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము నృత్యము మొదలైనవాని నన్నిటిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁడైన నున్నాఁడా యని ప్రశ్నింప వచ్చు. ఉండినవాఁడు, శ్రీమదజ్జాడ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు. తమ కావ్యరూపమున అజరామరులైన ఇతర కవీశ్వరులవలెనే ఆంధ్రదేశమున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁడని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణదాస మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియాఱింటిలో ఈ “తారక” కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కృతు లన్నియు భారత భాగవత రామాయణములకో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథములకో, ఏకో, భాషావిశేష బోధనకో, సంగీత సాహిత్య వ్యాకరణాది శాస్త్రములకో, భాషాంతరానువాదములకో సంబంధించినవి. ఇఁక నీ కావ్యమో యితివృత్తము, మొదలు సర్వమును స్వకపోల కల్పితమును, స్వదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదన ప్రవణమునై గోచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకూడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి మన దేశము బ్రిటీషుసామ్రాజ్యము చేతిలో అస్వతంత్రముగా నున్నది. అంతకు మున్నే శ్రీ "దాదాభాయి, నౌరోజీ" మున్నగు మహామహులు కాంగ్రెసు అనుపేర "జాతీయ మహాసభ" నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నవించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యతిలక్ప్రబుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదు లనిపించుకొనిరి. గోక్లే ప్రభృతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదింప యత్నించుచు మితవాదు లనిపించుకొనిరి. ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 ప్రాంతమున బంగళాదేశమును బ్రిటీషుపాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలవరము లేవ నెత్తిరి. దానినే బంగళాదేశపు నాయకు లగు" బిపిన్ చంద్రపాల్, అరవిందఘోషు మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంకలఁ దమకు జరిగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయ వందేమాతరమ్' అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమము లు నడిపిరి. ఆగాలి సోకి ఆంధ్రరాష్ట్రమునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహామహులు కొంద అతివాదులుగాను, పెక్కురు మితవాదులుగాను ప్రచారమునకుఁ దిగి, నాఁటి దొరతనముచే సాఫల్యము పొందలేక అయోమయ స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమున్ను మహమ్మదీయ పరిపాలనమున మహాబాధ లనుభవించిన ప్రజలు బ్రిటీషువారిపాలనమున చాపక్రింద నీరువలె ప్రాకుచున్న వైదేశిక నాగరకతకు వశులై, శాసన స్వాతంత్ర్యముతోపాటు

సకల భారతీయ ధర్మము లోపము దూరమై ఆకారమున మాత్రము హైందవులను, ఆలోచనలకు, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కారములకు విదేశజులవలె నైపోయిరి.

అప్పట్లో - స్వదేశీయులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థితిని జూచిన శ్రీదాసుగారు మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగునను విశ్వాసము కలిగి కావచ్చును. రాజకీయనాయకులవలెం గాక, తన కవితాశక్తిచే, దేశప్రజల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు, నుపాయముగా, నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈ కావ్య నాయకుం డగు తారకుఁడే నారాయణదాసుగారు ఘటించన్నది శ్రీకరమందలి 'అశ్రితకల్పక' మను నగ్రహారమే సువర్ణముఖీ నదీ తీరమందలి అజ్జాడ గ్రామము, అందుండెడి మహేశ్వరుఁ డను పండితుఁడే దాసుగారి తండ్రియగు వేంకటచయనులుగారు, ఆపండితుని భార్య పేరు చెప్పఁబడకున్నను, ఆమె గుణగణములకుఁ బ్రతిబింబమైన సరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చెప్పుచుండ వినుచు నవి యెల్లరకు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ' అనిపించుకొనిన విజ్ఞానవతి మంచి చరిత్రగల యాదంపతుల కనిష్ఠపుత్త్రుఁ డగు తారకుఁడే దాసుగా రన్నమాట- తారకుఁడు మాతృగర్భస్థుఁడై యుండ బ్రహ్మాది దేవత లందఱు వచ్చి దేవకీ గర్భస్థుఁడైన కృష్ణపరమాత్మను స్తుతించిన ట్లే- తారకుఁడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువచ్చి యాతనిని పరమాత్మగా స్తుతించినట్లు మాత్రము మార్చఁబడినది. సరసమాంబకు భాగవతము ఎక్కువ ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భస్థుఁడై యుండగా బ్రహ్మాది దేవతలు కృష్ణపరమాత్మను స్తుతించిన ఘట్టము, సంతతము నామె స్మరించుకొనుటచేతనో, పునఃపునః భర్తవలన వినుట చేతనో, కాలము పుచ్చుచుండెడిది యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేకున్న

తారకుఁడు పుట్టగఁనే దేవతలు స్తుతించుట సుసంగతము కా దనిపించు చున్నది.

"తారకుఁ" డనఁగా 1 తరింపఁజేయువాఁడు, కర్ణధారుఁడు 2 ఆపదల నుండి తరింపఁ జేయువాఁడు, అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యస్వతంత్ర మగు భరతదేశమును తరింపఁజేయ బూనిన దాసుగారికి సూర్యనారాయణ నామము సరిపడినది. "తరణి" యన సూర్యుఁడు "తరంత్యనేన సంసారమ్ తరణిః" అనియు. తరణిర్ద్యుమణౌ పుంసి కుమారీ నౌకయోః స్త్రియాం అని యుండుటచేత తరణి తారక శబ్దములు పర్యాయపదము లైనవి. వేంకటాచలయ్యగారు సూర్యమంత్రోపాసకులును, శ్రీ నరసమాంబ అరసవిల్లి క్షేత్రమున వెలసిన సూర్యదేవుని నారాధించు నది. కావున సూర్యనారాయణుఁ డని నామకరణ మొనర్చిరట. దాసుగారు కూడ అరసవిల్లి సూర్యనారాయణ శతకముఁ జెప్పి యున్నారు.

త్రిమూర్త్యాత్మకుఁడును, వేదత్రయస్వరూపుఁడు నగు సూర్యదేవుఁడే దాసుగారు — అని నా యాశయము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యచేష్టలు తదుభయుల భావి జీవితములకును పునాదులుగా దాసుగారి భావనాబలమున స్వభావసిద్ధ మైనట్లు సృష్టింపఁ బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌరాణిక పతంగులగు దశు తండ్రులే గురువులుగా సకల విద్యలకును శిక్షాపాఠము జరిగినది. మేరు సమ ధీరుఁడును స్వతంత్ర శక్తి గలవాఁడు నగు తారకునకు పరదేశములను చూడఁ గోర్కె గలిగి "విబుధనగరము" చేరెనంట. దాసుగారును ఉపనీతులై వేదము కొంచము నేర్చి తండ్రిగారివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొలదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్యాయ

వాదిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట ఆంగ్లకళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము పఠించుట మున్నగునవి ధ్రువములగుచున్నవి. అచ్చట మేధావి యగు తారకుఁడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష లేకయే గ్రహించినాఁడట. ఆ పట్టణమునఁదలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మా పురజనము నచటి భూపాలకుఁడు నెంత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొనెనఁట తారకుఁ డాపట్టణ మంతయుఁ దానుఁజూచి, యీనాఁటికి నెట్లు మాఱి పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాఁడఁట. నాల్గు వర్ణముల వారును స్వధర్మ దూరులై కన్యా శుల్కాది దురాచార పరాయణులై పోయిరే యనుకొనుచు, రాజోద్యానము చేరి నాఁటి దేశదుస్థితి నొక గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి నాఁడు. ఆచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రాసాదమున నున్న విబుధపుర రాజకుమారుఁ డాగానమునకును, కవిత్వమునకును పరవశుఁడై తార కుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుఱ్ఱము నంపెను. తార కుఁ డాగుఱ్ఱము నెక్కి రాజకుమారుని కలిసికొని యతని ప్రేరణమున మహారాజును దర్శించెనఁట.

ఈసందర్భము - దాసుగారు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణాతుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమందే కాక కర్ణాట దేశ మైసూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ ప్రత్యేక సకల సన్మానములకు భాజనులైన కథ కిది స్ఫోరకముగా నీవాక్యమున ఘటింపఁబడినది. రాజపుత్రునిచే మహారాజసన్నిధికిఁ గొంపోబడిన తారకుఁడు తన సకల విద్యాపాటవమున సత్కృతుఁడై యువరాజుతో బద్ధమైత్రి గలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క పారతంత్ర్యమును గూర్చి యిరువురును సుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌముని దర్శించి స్వదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించవలె నని దృఢనిశ్చయు లైరి.

ఇంతదాఁక - ఆ శ్మశానముగా నీవృత్తాంతము ధ్వనించుచు యెంతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీసంకల్పము నాఁటి మితవాద నాయకుల తీవ్రయత్నములకు సూచకంగాఁ గనవచ్చుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమాన్య ప్రభృతులును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెదిరించి, వడ కాని శిక్షలకు పాలై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావచ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దాసుగారు భంగ్యంతరముగా మితవాద మార్గమున కొకనుగమమగు మార్గమును చూపఁ దలఁచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి. బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గాన దానికై ముందుగా నౌకాయాత్ర కల్పిత మయ్యెను. ఆయన యేదే నొకసందర్భమున ఓడప్రయాణము చేసినారో లేదో తెలియదు. కాని మహాకవి గావున చూచినట్లే వర్ణించినారు.

సంకుపాల నృసింహకవి తన కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్ని నెవ్వగలు మాన్ప ఘటింతురు కావ్యసమ్మదం
బనఘ కథాముఖంబున హితాహిత బోధ మొనర్తురింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱిఁగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు-లెల్ల వారికి నకారణబంధులుగారె సత్కవుల్.

అని దాసుగారు ఘనమతులం గావున నింద్రియములకుఁ గోచరింపని పదార్థములను గూడఁ జూచిన దానికంటె నద్భుతముగా వర్ణించినారని నాయూహ.

తారక రాజపుత్రులు నౌక నెక్కిరి. ఆ మోడ తెలుఁగువారి యోడ కాదు. అది స్టీమరు. ముందుగా కొడి లె కూఁత వేసినది. అది

విని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెప్పుడు చూతుమా అని యాత్రము కలిగినది. నౌక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండ్రును ప్రయాణికులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనఁబడు చుండెను. నీటిని చీల్చుకొని నౌక వెళ్ళుచుండ సముద్రము రెండు పాయ లైనట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలఁచుకొనుచు నొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచుండిరి.

దిశలు మారినట్లయ్యెనట. త్రాగుటకు తెచ్చుకొనిన మంచినీరు నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యన్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీవ దొడఁగెను. నావికుఁడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుండెడి కోళ్ళగూటిలోనికి కోళ్ళను ప్రవేశపెట్టినట్లు ఓడలో పలి భాగమున ప్రవేశపెట్టెఁనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నౌక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు సంపదలు పొందిన దరిద్రులవలె, ఆరోగ్యము పొందిన రోగులవలె నిర్భయులైనారు. అంత నొకనాఁటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనఁబడ, తారకుఁడును రాజపుత్రుఁడును, ధూమనౌక (స్టీమరు) నుండి యొక పెద్ద పడవ నెక్కి యాత్రికులతో పాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకాయాత్రఁ స్వానుభవ మున్నవారైనను దాసుగారివలె ఏచిన్న యంశమును విడువకుండఁ జెప్పఁగలరా! అవర్ణనము నిరుపమానము అనన్యసాధ్యము.

తరువాత నాచంద్రద్వీప వాసుల యుత్తమోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాదరమును బహువిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల మచ్చికచే నాచంద్రద్వీపమునందలి సార్వభౌముని వలన తారక రాజకుమారులు అమితాదరము నొందినారు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

మా దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కావలె నని కోరుటకే తాము వచ్చి
నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రుల శౌర్య ధైర్య సాహసములకును
వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మెచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున
వారిద్దఱను సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముఁడు నెలకొల్పిన అప్పటికి నా
సార్వభౌముని సోదరుఁడు శత్రువులచే చెఱపట్టఁబడినట్లు చెప్పుటతో
తడవుగా వారిద్దఱును సేనలతో వెడలి ఆధునిక యుద్ధపరికరములు
అనఁగా జలాంతర్గాములు తుపాకులు మరఫిరంగులు, బాంబులు
మున్నగు వానిని గొని శత్రుసైన్యముల నాశన మొర్చి అంతమున్న
శత్రువులతో పోరాడి క్షతగాత్రుఁడై మూర్ఛలోనున్న సార్వభౌముని
సోదరుని జేరిరి. తారకుఁడాయనకు వైద్యముచేసి కన్ను తెఱపించి,
పథ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర
శాస్త్ర మంతయు వర్ణింపఁబడెను. అది దానుగారి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము
నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ
బెట్టుకొని చంద్రద్వీపమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని సంతుష్టు నొనర్చిరి. ఆ
సందర్భమున దుర్భిణీయంత్రము వర్ణితము. సార్వభౌముఁడు తనసోద
రుని వలన వారియపూర చాకచక్యమును యెంతయు మెచ్చుకొని, వారి
కభీష్టమైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వర మొసంగెను.
మరియు నా దేశమునకు పాలకుఁడుగా విబుధనగర రాజకుమారునే నిర్ణ
యించెను. తారక రాజపుత్రులు మిక్కిలి ఆనందించిరి. అంతట చక్ర
వర్తి పెండ్లికి సిద్ధముగానున్న తన పుత్రికను రాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి
చేసెను. పెద్ద విమానముమీఁద వారి నందఱను తనతమ్ముని సాయ
మిచ్చి విబుధపురమునకు పంపెను. సార్వభౌముని సోదరుఁడును రాజ
కుమారుని భారత రాజ్య పాలకుఁడుగా పట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంతట
తారకుఁడు సంతోషముతో రాజకుమారిని శిరస్సున తన చేతితో కిరీటము

నెలకొల్పి దీపించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చెఁగదా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌముని తమ్ముఁడు స్వదేశమున కేఁగెను.

కారకుఁడును సకల సౌభాగ్య లక్షణావళి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యను పెండ్లాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహోన్నతములగు పారితోషికములఁ గొనుచు - ప్రాణప్రద మగు మిత్రుఁడై స్వతంత్రుఁడై సుఖముగా నుండెను. ఇది కారక కావ్యమునందలి యితివృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దాసుగారీ కావ్య రచనమునకు కారణముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు ద్యోతకములగు దాసుగారి రచన నుండియే తెల్పెదను.

కారకుఁడను అనఁగా - దాసుగారేకదా! ఆతఁడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ "అమల లలితరూపః సర్వవేదః, ప్రశాంతః
కలజనసమభావః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః
జిత సమవయస్కః విద్యయా సద్యశస్కః
ప్రబలమత వరదే కారకో నందితి కుమారః.

కుమార వయస్కుఁడైన కారకుఁడు - సాటిలేని రూపము గలవాఁడు, సర్వము తెలిసినవాఁడు, - శాంతస్వభావుఁడు - అందఱియందు సమభావము గలవాఁడు. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుఁడు, విద్యచే తన యీడువారిని మించినవాఁడు పేరొందినవాఁడునై పరదేశములను చూడ నభిలాష గలవాఁడాయెను.

స్వగ్రామము విడిచి విబుధవు ... - ...
... భారతదేశము శోభించుచు ...—

శకాధీశ్వరో భాగవై శ్వర్య మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినై వస్య సౌఖ్యం.

అనఁగా - శకాధీశ్వరుఁడు (తురుష్క ప్రభువో, అట్టివాఁడో) కులస్త్రీలను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాల్చివేయుచు, ప్రభుత్వము సాగించుచున్నాఁడఁట ప్రజలు సౌఖ్యము నెఱుఁగక సర్వదా దుఃఖమును పొందుచున్నారఁట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి కావచ్చును.

విబుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము, అందును ఆవిబుధపుర రాజుల పరిపాలనమున ప్రజలు పొందిన సౌఖ్యము ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని తారకుఁ డెంతయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో॥ శ్రుతి నిగదిత మార్గం నాజహో న్నిర్విశేషం
దృఢ మిహ పరపద్యాం న హ్యవాలంబ తాఽయం
అనుమత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్య
పరిభృత ముపకతం దుర్వ్యాప్త ఉన్మత్త చిత్తః-" 4-82

అచ్చట జనుఁడు వేదవిహిత మార్గమును పూర్తిగావిడువలేదు పూర్తిగా విదేశీయుల మార్గము నవలంబింపలేదు. దుర్వ్యాపారములలో, పిచ్చివానివలె నైపోయి ఏదిసుఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ తెలిసికో లేకున్నారు. అప్పటి దేశస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయునిట్లే యున్నది, కావున నెట్లయినను యుపకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదారుఁడగు తారకుఁ డనుకొనినట్లు "స జగ దుపచికీర్షు స్తర్క యన్ న్నమ్యదాగః" అని చెప్పఁబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన దేశమునుద్దేశించి-

శ్లో॥ జనని! తవ జనోఽ తిక్రమ్య వేదోపదేశం
ప్రతిదిన మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హాకాశః

ఇతి ముహు రభవ త్స్వాం సుప్తు రోరుద్యమానా
ద్విజ నినద విలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అమ్మా! ఓ కర్మభూమి! నీపరిజనులు వేదోపదేశము విడనాడి "స్వేచ్ఛ యొందును లేనివారై ఆశ లడుగంట సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నారు." అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి పక్షులకూత లనెడి యేడ్పులచే నాటి నాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు"-

అనుచు బహు గుణ లలితముగా వాగ్గేయకారుడు కావున పెద్దగా పాడినాడు.

శ్లో॥ అభినవ రుచిరోహా చిత్రితత్యాగ వ్యక్తృప్తే, రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ గానశక్తేః" 4-53

క్రొత్త క్రొత్తని యందమైన యూహాలతో కవిత్వము చెప్పుట వలనకంటె గానశక్తివలన సకల జనులకును మోహమును కల్గించెను. తరువాత "ప్రాతఃకాల వర్ణనము" అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని వలె పరికాళించెనని దేశాభిమానము వెల్లడించెను.

పిదప విబుధనగర రాజపుత్రుని స్నేహము మహారాజదర్శనము జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుడును తారకుడును-

"ముహు రభిజన యోగక్షేమ మాలోచయంతౌ" 4-56 తను జన్మనిదేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించినారు. తుదకు-

శ్లో॥ జగదధిపతి మన్వగ్భ్యాయ గోపాయతుం స్వే
బహువిదిత యువానౌ ప్రార్థ్యతౌ దేవదేవం,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మంతరేణ
శోధిత దృఢమనస్కా వాప్నుతాం ధామనాకాం" 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాయుద్దఱు యువకులును, తమ్ము వెంట నంటియుండి రక్షించుకొనుటకైన జగదీశ్వరుఁడైన దేవదేవుని మనస్సునందు ప్రార్థించి దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగరపోడ (చిన్నదేవును) చేరిరి-

ఈ శ్లోకములందు కవితాచమత్కృతి కొట్టవచ్చినట్లు సత్కృతి కనఁబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా దేశస్వాతంత్ర్య సంపాదనశక్తి యుపాయాన్వేషము ముఖ్యముగా తోచును-

ఇది యానాఁటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇప్పుడట్టి బాధలు దొలఁగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజకీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాకవి, మహాగాయకుఁడు, భాషామహాపండితుఁడు, హరికథా పితామహుఁడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృత కవితాసరస్వతికి రత్నకిరీటమైన తారకకావ్యమునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదింతము-

తారకము పంచసర్గ పరిమితమగు సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చొ తగ్గో - మూఁడు వందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

"సర్గైరనతి విస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైః సుసంధిభిః
సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజనమ్"

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమందలి అవాంతర విభాగములైన సర్గములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శ్రావ్యములుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రతిసర్గాంతమునను వేఱువృత్తముండవలెను

అని చెప్పిన నియమమున కీతారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని యీ సర్గముల సంయోజనమున దాసుగారి ప్రత్యేకత యొకటి లేకపో లేదు. ఆదికావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాళిదాస, భారవి, మాఘ, నైషధాది సకలకావ్యములందును వెనుకటిసర్గాంతిమ శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు. కాని యీ కావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనంబడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపజాతివృత్తములు, తుదిని మాలినీ వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలినీవృత్తములు- సర్గాంతమున అనుష్టుప్ఛందము.

3) సర్గమున,- అన్నియు అనుష్టుప్పులే. తుదిని ఉపజాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని ప్రహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున :- అన్నియు ప్రహర్షిణీ వృత్తములే- తుదిని శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబంధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి.

ఒక్క నాల్గవసర్గమాత్రము విడిచి అన్నిసర్గములును ఆద్యంత శ్లోకములు శృంఖలాబద్ధము లగుట అపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నంబడు బంధకవిత్వము ప్రాచీనులైన భారవి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్వరి కృతమగు లక్ష్మీసహస్రకావ్యమునను కనంబడు చున్నవి. ఆంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతాపహరణము, సరసభూపాలీయము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా గనంబడును. దాసుగారు అలోకవను గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు-

ఇతి శబ్దార్థౌ మూర్తి రాఖ్యాతౌ - కావ్యసంపదః" అని కావ్యమునకు "శబ్దము, అర్థము" రెండును శరీర మనినారు లాక్షణి కులు- అర్థము మాట యటుండ దాసుగారు శబ్దమువిూద చేసిన సాము గరిడీలు అత్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పత త్త్రి సహసేవసీడం" అని ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. పక్షి స్వశక్తిచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకయే) తన గూటినిపలెనే- నేను స్వభావసిద్ధమగు పాండిత్యశక్తిచేత నీకావ్య మును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు "సహసా, కుర్వే." అను రెండు పదములును అసామాన్య ములు- "సహసా, అనునది" అతర్కితము- అను నర్థముగల అవ్య యము కాదు, ద్రవిణం తరః సహో బల శౌర్యాణి స్థామ శుష్మంచ అను కోశమును బట్టి 'శక్తి' అను నర్థముగల సకారాంతమగు 'సహస్' శబ్ద తృతీయైకవచన రూపము- "స్వశక్తిచేత" అని దాని కర్థము- "కుర్వే" అను క్రియాపదము - ఆత్మనేపద[illegible]- క్రియాఫలము కర్తృ గామి యగుచో ఆత్మనేపదము ప్రయోజ్యము- అని సూచించుటకే ఆత్మనేపద రూపము 'కుర్వే' ప్రయుక్తమైనది- ఇట్టి రహస్యము లెం దందు కనఁబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన ప్రతిజ్ఞావచనములలో- "ఈ తారక మనెడి గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూరణమే ప్రయోజనముగాఁ గల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అను పదము లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు నర్థ[illegible] [illegible] వరుసగా లఙ్, లఙ్, లిట్ క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు నర్థములందు భూత కాలమును బోధించని క్రియాపద[illegible] లు లేవు. ఈ కావ్యము వైది కములు గానట్టి పాణినీయ సూత్ర[illegible] కుదాహరణములు" అని

భావము గల దానుగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల వారి అనువాదము.

ఆవిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయును, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా ప్రాశస్త్యము వర్ణింపఁ బడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మణోక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని "పరిష్కరోతి" అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్నవిశేషము చూపఁబడినది. "పరి+కరోతి" అను నెడ "సంపరిభ్యాం కరోతౌ భూషణే" అసూత్రముచే కృధాతువునకు సుడాగమము కలిగి "పరిష్కరోతి" అనురూప నిష్పత్తిని దెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- "అవాత్సీత్" అను పదము 'వస' ధాతు లుఙ్ ప్రథమపురుషైకవచనరూపము. "వస" ధాతువునందలి సకారము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి "(సః స్యార్ధధాతుకే" సస్య తః స్యా త్సాదా వార్ధధాతుకే'' అను పాణినీయము దాని కాధారము.

5-వ శ్లోకము :- "ఉత్తపతే" అని ప్రయుక్తము వానికి 'ఉజ్జ్వలతాం కరోతి' అని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. "తప" ధాతువు భ్వాది, దివాది, చురాది గణముల మూడింటను వరుసగా 'వరుసగా దాహే, ఐశ్వర్యే, సంతాపే' అను నర్థములతో పరస్మైపదముగా నున్నది. ఆ తపధాతువే 'ఉద్విభ్యాం తపః" అను సూత్రముచే – ఉత్ వి' అను ఉపసర్గములకంటె పరమందున్న "తప" ధాతువు "ఆత్మనేపదము" అగుటయు. ఉపసర్గబలముచే దాహా ద్యర్థములు పోయి ప్రకాశించు అనెడి అన్యార్థము గూడ పొందినది.

3-వ సర్గము :- 'అసుఖ్యత్' అని కలదు- అది యొక విచిత్రమైన ధాతువు. "సుఖ దుఃఖ తత్క్రియాయాం" అను ధాతువులపై.

కంణ్వాది గణపఠితములు కావున "కంణ్వాదిభ్యో యక్" అను సూత్రముచే యగాగమము వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య అని ధాతువులగును. దాని అందలి 'సుఖ' అను దానికి 'లఙ్' లో 'అసుఖ్యత్' అని ప్రథమపురుషైక వచనమునఁ గలిగిన రూపము.

మఱియు నామధాతువులపై విశేషార్థములను దెలుపు సన్, క్యచ్, యఙ్, యఙ్లుక్, క్విప్, మున్నగు ప్రత్యయములు వచ్చి, ఎట్టి పరిణామ మొందునో, అందును కర్మార్థభావార్థములం దెట్టిపరిణామ మొందునోయట్టి విశిష్టరూపము లీ కావ్యమున నించుమించుగా ప్రతిశ్లోకమునఁ గనఁబడును. మచ్చునకై నాచేత నైనంతలో ప్రక్రియ చేసినరీతిని బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసి చూపిన యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును, కావుననే శ్రీశాస్త్రి గారు రేఖామాత్రముగా నన్నితిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే వచ్చినారు.

1-వ స. 45- 'అను' 'పూర్వక' భూధాతువుపై యఙ్ -లో (భృశార్థమున) చేసి- కర్మార్థమున- "లుఙ్" లోని రూపమగును 'అన్వబోభూయి' అను రూపము కూర్పఁబడెను. మఱియు- 'అబోబుధతాం' 'బుధ అవగమనే' అను ధాతువుపై ప్రేరణార్థమున ణిచ్ వచ్చిన పిదప లుఙ్లో ప్రథమపురుష ద్వివచనాంతమైన రూపము, మఱియు అను బోభూయాం బభూవే, పీప్రాంచక్రాతే, మాక్తికంది, మహీనంది వజ్రంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాపదములు విమర్శించి తెలిసికోఁ దగినవి. యిందు కోకొల్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిత్రము చూపబడినది.

4-వ సర్గము 54-వ శ్లోకము :- (వైశ్యదేవీ వృత్తము) అష్టావింశత్యక్షౌహిణీం ద్వేషిసేనాం హత్వా౽స్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షతః స్మ. ఆభ్యాం కః కార్యో౽స్యాభిరద్యోపచారః కిం "కిముక్తం" తత్త్వార్షదాః ధర్మశాస్త్రైః "అనఁగా ఇరువది యెనిమిది యక్షౌహి

ములశత్రుసేనను వధించి, నా రాజ్యమును, నా సోదరుని వీరిద్దఱు రక్షించిరి. కాన వీరిని మేము ప్రత్యుపకార మేమి చేయవలెనో, సభ్యులారా! ఇట్టియెడ ధర్మశాస్త్రము లేమేమి చెప్పుచున్నవో. తెలుపుడు అని భావము.

ఇందలి అ, జ్ఝ ల్విసర్గ, పూర్వరూపాదిసంధులు సామాన్యము లైనవే, కాని 'కిం. కిమ్వ్ క్తం' అనెడి సంధి కార్యమునఁ గల చమత్కారము సత్యము. కిమ్+కిమ్+ ఉ + ఉ క్తమ్ ! అను వీనిలో రెండవ 'కిమ్' శబ్దములోని మకారమునకు పరమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము గలది. ఏకాచ్కము, కాన 'నిపాత ఏకాజనాఙ్' అను సూత్రముచే నిపాతమై 'ప్రగృహ్య' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లుత ప్రగృహ్యా అచి నిత్యం' అను సూత్రముచే ప్రకృతిభావము అనఁగా సంధి లేకుండ (కిమ్ + ఉ = కిము) కిము + ఉ క్తమ్ = 'కిముఉ క్తమ్'అని యొక్క రూపము నసే ఉండవలసియున్నది. దానికి వికల్పముగా బాధకమై 'మఞ ఉఞో వా' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద మకారమునకు పరముగా నున్న 'ఉఞ్' లోని ఉవకారమునకు ఉ క్తమ్' అను దానిలోని ఉకారము పరమయి నందున ఆఉకారమునకు వకారము వికల్పముగా నాదేశమై కిమ్+వ్+ఉ క్తం = 'కిమ్వ్ క్తమ్' అనియు - వెనుకటి ప్రకృతిభావము (సంధిలేమి) చే 'కిముఉ క్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

దానుగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమునఁ జానుఁబడిన యీవిశిష్ట సంధిలోని పదబంధమును ప్రకరణోచితముగా నడుకకొనినట్లు కూర్చినారు.

"సర్గము 1 శ్లోకమున:- వేదద్రష్ట్రాపి వా..." అని వయుక్తమైనది. వేదద్రష్టృ+ఋషిసేవ్యా = వేదద్రష్ట్రృషిసేవ్యా అం సవర్ణదీర్ఘ సంధియే కాని 'పితౄణాము" అనునట్టి వొకట రెంటం దక్క, అ, ఇ, ఉ, ల సవర్ణదీర్ఘ సంధివలె ఈ ఋకార సవర్ణదీర్ఘసంధి

అంత వరిచురపు కాకపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక చింత స్ఫురించును.

4. 47 శ్లోకము-"పాణౌకృత్వ జయార్ధం రక్షస్తాం వృతనాం మాం భూభర్తార ముపేతాం మత్సోదర్య మహేంద్రం" అని కలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున "జయార్ధం = జయలక్ష్మిం అనునది వరిమాణ పతితము అనుకొందును. అచట "జయర్ధిం" అని కవిపాఠమై యుండును. "జయ + ఋద్ధిః" సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువున "ఋద్ధి" శబ్దమునకు 1 సమృద్ధి 2 పార్వతి 3 లక్ష్మి అనియు మేదినీ నిఘంటువున "ఋద్ధిః స్యాద్ దౌషధీభేదే సమృద్ధా వపి యోషితి" అనియు నుండుటచే జయర్ధిం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని" అనుకోవచ్చును. "పాణౌకృత్వ = పరిణీయ" అనెడి వ్యాఖ్యయు సుసంగతమగుచున్నది. ఇఁక "పాణౌకృత్వ అనునది నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే" అను పాణినీయముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనఁగా సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్టమగుచున్నది. ఈ 'పాణౌకృత్వ" అను సమాసమునందలి చమత్కారము చూపకించియే దాసుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేకృత్వ, పాణౌకృత్వ, అని చూపఁబడిన సమాసములందలి హస్తే, పాణౌ అనునవి సప్తమ్యంతములైన అవ్యయములు. వానికి హస్త మనియే అర్థము అని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. "పాణౌ+కృత్వా" అనువానికి సమాసము చేయఁబోవ-సమాసేఽ నఞ్ పూర్వే క్త్వో ల్యప్ అను సూత్రముచే కృత్వా అనుదానిలోని 'క్త్వా' ప్రత్యయమునకు ల్యప్ప్రత్యయ మాదేశమై పాణౌకృత్య "అనురూపము నొందినది ఇది యొక చిత్రమైన మార్పు కాదా?

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మగు స్వర్గమున అనుసర్ధమున సర్వం దివం అని దాసుగారు ప్రయోగించిరి. దివ్ శబ్దమునకు స్వర్గము 1 ఆకాశము. అని అర్థములుఁగలవు. ఆరెండర్థములందును ఆ శబ్దము

స్త్రీలింగము. "సురలోకోద్యౌ దివౌ ద్వే స్త్రియామ్" అనియు, 'ద్యౌ దివౌ ద్వేస్త్రియా మభ్రమ్' అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది- దాసుగారు నపుంసక లింగముగా నెట్లు ప్రయోగించిరి? అది చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు సుధయందు - "ద్యౌః స్త్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్లీబం తయోః స్మృతం" అని యేనిఘంటువులోనిదో కాని చూపఁబడెను - ఆరూప ప్రకటనమునకే దాసుగారు సర్వం, దివం అని నపుంసకలింగముగా ప్రయోగించినారు-

5-వ స, 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము 'స్థా' ధాతువు పరస్మైపదము దానికి లిడర్థమున శతృప్రత్యయము వచ్చి పుంలిగమున తిష్ఠన్ అనియు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాఁదగిన శానచ్ ప్రత్యయ మెట్లువచ్చెను? అనినచో 'ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోః' అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ స్థా, ధాతు వే ఆత్మనేపదమగును, శాన, శాన జంతమైనది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమునిపుత్రిక రాజపుత్రుని కొఱకై అనురాగ ప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనునర్థమున ప్రకృతమునకు చక్కఁగా కుదిరినది. దీని కుపష్టంభకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యార్థము కుఁడగు రాముని విడిచిపెట్టి. "తస్థే సౌమిత్రయే సకా"అని ఆత్మనేపదమున తస్థే అని ప్రయుక్తమైనది, 'రామం భార్యార్థం అవజ్ఞాయ, సౌమిత్రయే శ్లాఘ హ్నుఙ్ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్థే స్వాభిప్రాయం మైధునాయ ఆవిష్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తఙ్' అని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. లక్ష్మణునికొఱకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ ప్రకటించినది అను నర్థమున తస్థే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యుచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శానజంత రూపము దాసుగారు ప్రయోగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు పదప్రయోగము గలదు. అది అవ్యయీభావ సమాసముగా పాణినీ మును 'తిష్ఠద్గు ప్రభృతీని చ' అని విన

రింపఁ బడినది "తిష్ఠద్గు" అనగా ! దోహనకాలము. ఆవులను పాలు పితుకు వేళ. దీనిని బట్టి మహాకవి 'ఆతిష్ఠద్గు జపన్ సంధ్యాం ప్రక్రాంతా మాయతీగవం ప్రాత స్తరాం 'పతిత్రిభ్యః ప్రబుద్ధః ప్రణమన్ రవిం' అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో ప్రయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం అధికరణం, దేవ "అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! ప్రక్రాంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవంతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, అరబ్ధాం. ఆఙ్పూర్వా దిణః శతరి, "ఇణో యణి" ఇతి యణి, జీపి చ రూపం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్యార్ధనాడికావశేషే. సంధ్యాపి తదైవ వర్తతే.

"కియంత మేవం జపన్" ఇత్యాదౌ- 'ఆతిష్ఠద్గు' ఇతి తిష్ఠంతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహాయ-, గావో హి రాత్రిప్రథమ యామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విక్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధావ్య దుహ్యంతే ఇత్యాదిగా వ్యాఖ్యానింపఁబడెను. "గోవులు పశ్చికబయళ్ళనుండి పగలంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పొద్దుండఁగా తమ గోష్ఠమునను (గోవులుండు చోటు) వచ్చును" రాత్రి ప్రథమయామము మొదటి గడియ దాఁటుదాఁక, అనఁగా రాత్రిఒకగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవఁబడి- నిలిచిన యప్పుడు పాలు పిదుకఁబడును-' అని అదియే తిష్ఠద్గు "కాలము దాసుగా రీరహస్యము నెఱిఁగినవారు గావుననే - దానిని ప్రకరణోచితముగా ప్రయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేశబ్దమును ప్రయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండిరో తెలియుటకే నాయీ చాదస్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులకు నా విన్నపము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- "దోషాభూతం" అని కలదు. 'అస్వచ్వౌ" అను సూత్రముచే బ్రహ్మీభూతం' మున్నగువానివలె "దోషీభూతం" కావలసి యున్నను - దోషా= రాత్రి యను నర్థమున అవ్య

యము కాన "అవ్యయస్య చ్వ్యాదీత్వం నేతి వాచ్యం" అను వార్తికముచే ఈకారాదేశము కలుగ - "దోషాభూతం" అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- 'మహాబ్రహ్మాం నత్వా' అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము నకారాంతము పుంలింగము, కాన 'మహాబ్రహ్మాణం' అని కావలసియుండ టచ్ ప్రత్యయము 'కు మహద్భ్యా మన్యతరస్యాం' అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము 'బ్రహ్మః' అని అకారాంతమైనది. పిదప "ఆన్మహతః" ఇత్యాది సూత్రముచే "మహత్" 'మహా' యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే 'మహాబ్రహ్మాం' అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - ఖానం ఖానం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భిద్, ఖన, దృ- ధాతువులపై 'భిత్వా ఖనిత్వా, దరిత్వా' అను క్త్వార్థకరూపములకు "అత్యంతము" అనునర్థమున (అభీక్ష్ణ మసకృత్సమాః అని అమరము) 'ఇమున్' ప్రత్యయము రాఁగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. ఆభీక్ష్ణ్యే ణాము ల్చ" అను సూత్రమునఁగల చకారముచే క్త్వాంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంకను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్ర విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈకావ్యమున బహుళముగా కనఁబడును.

ఉదమనాయంత "అగురూయంతే, ఉపశ్లోకయంత" అను ణిజంతములు వ్యాఖ్యలో (శ్రీ) శాస్త్రిగారు చక్కగా వివరించి యున్నారు. ఇట్టివి యెన్ని యని యెత్తి చూపఁగలను? ప్రాజ్ఞులదృష్టిలోనికి దెచ్చుటకు దాసుగారి అపురూపపు ప్రయోగములు కొన్నిమాత్రము చూపెదను. న్యపీవృతత్, అన్వసార్ధీత్, అనాయి, (చిణ్ణంతము). అభ్రాజి, అపతరత్, అనూనకమ్, (ఊనయది- ఊనపరిహాణే చురాది) అచ్, న+ ఊరేనమ్, స్వార్థే కన్- అని అమరసుధ)- అబోబుధతాం (బుధధాతో ర్ణ్యంతా లుజి ద్వివచనమ్) అభ్యలషత, దేవత్రామూ, దేవసథం, అవ్వబోభూయి, అపీవతత్-అపోవుపిష్ట, ఆశిశత్, అతితిరాయ

సమ్యాచిచత్, అపూర్ణచంద్రాత్, అన్యాబోభూయాం బభూవ సంగాయ సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబంతము) సంతీర్య (సం+తీర్త్వా) అభాక్షీత్; మున్నగు విచిత్ర ప్రక్రియగలవి కల్పించిన నెమిలిఫించమువలె సమితముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుడు శాస్త్రకవి కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూడువిధములనెను. శ్యామదేవుడను శాస్త్రవేత్త ఆముగ్గురలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులని నటి' రాజశేఖరుడు స్వవిషయమున ముగ్గురును గొప్పవారే అగుదురని - రాజహంస వెన్నెలను త్రాగలేదు, వెన్నెలను త్రాగు చకోరము నీళ్ళనుండి పాలను వేఱుచేయజాలదు! అట్లే శాస్త్రకవి శాస్త్రవిషయములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్ఛిన్న మొనర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్కశమైన శాస్త్రవిషయమునైనను ఉక్తివైచిత్రిచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండింటను ప్రవీణుడైనచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాడు అనవచ్చును అని పరిష్కృతమున దాసుగారు తారకకావ్యమునుబట్టి శాస్త్రకవి, హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి, ఇతరములగు సకలవిధములైనవి, వివిధభాషామయములైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యీ రాజశేఖరుని తుదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనగా, చమత్కార జీవకములగు శబ్దార్థములు లోకన్యాయములు, పదునాలుగువిద్యలు, చతుష్షష్టికళలను కవిత్వమున కంగములుగా కూర్పు గలిగిన [illegible] ఆదికావ్యము, ఆ గుణ... కవిమీద నెంతభారమున్నదో తెలిపెడి భావముగల "న స, శబ్దో న సన్యాయో న, సా విద్యా న సా కళా, జాయతే యన్న కావ్యాంగ మహో భారో మహాన్ కవేః" అనుసూక్తికి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజశేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యాటచే మహాకవి యనుటకు సంశయమేల?

'ప్రతిభావ్యుత్పత్తిమాంశ్చ కవిః' అని రాజశేఖరుఁ డనిన ప్రతిభకును వ్యుత్పత్తికిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూపెదను:-

ప్రతిభ "యనిన నవనవోన్మేషము గల బుద్ధికదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః। అని యీశావాస్యోపనిష త్తున పరబ్రహ్మపక్షముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభూః। అనెడిపదములకు 'యశోఽపరిభవతి' అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు-సర్వమునకు ఊపిరి. పాండిత్యము. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యసంధుఁడు, హరికథా పితామహుఁడు శిష్య కోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యాప్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అంత వాఁడు ఆదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్నకాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము నొకటి రెండు మాఱులు గ్రోలుభాగ్యము నొందుటే కాదు, రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల వ్యక్తిక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు సీతారకకావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతమని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్య మునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు సరస్వతికి కూడ నసాధ్యమే హా యని యంకుచునే బ్రాహ్మీభూషణ కాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్ర వివరణముల సాహాయ్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీకరా ఈశ్వరరావుగారి ప్రేరణముచేతను - దాసభారతీపూజ కొక పువ్వుముగా నర్పించుకొంద మని యీ పీఠిక వ్రాయఁదలంచితిని - నాసాహసమును పండితులు మన్నింతురుగాక యని వేడుచు సెలవుగైకొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

హృదయోల్లాసము

"వ్యాఖ్యానే కావ్యనిర్మాణే సమీక్షాయాం నివేదనే
యత్రస్మభాతి వందేఽహం నారాయణ చతుష్టయమ్"

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనుట యనగా సం పూర్ణముగా భగవంతుని అర్థము చేసికొనుట. కాలము ఎన్నెన్ని చిత్ర విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో!

"ఏతి జీవ న్తమానందో నరం వర్ష శతాదపి"

వాల్మీకి (శ్రీ) సూక్తి నాకు ఈశ్వరానుగ్రహమువల్ల తారక మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాస మావిష్కరించుకొను నవకా శము లభించినది. ఇది గొప్ప అదృష్టమే! ఇది వాల్మీకి వచనమునకు అర్థమేమో!

వ్రాయవలెనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని వ్రాయు టెట్లు? వ్రాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానికై వెదకుచున్నాను. చీకటిలో వెదకినట్లేయున్నది. "అట మిన్నందిన యట్టివాని పొడవెం తన్నట్లు"గా నారాయణదాస వాఙ్మయముతో పాటుగా నేనును పెరగ వలసి వచ్చుచున్నది. నాకంతశక్తియేదీ?

కాని నా హృదయోల్లాసమును నివేదింపక తప్పదు. ఇది కర్త్ర ఈశ్వరరాయ హృదయము. నిర్వ్యాజమైత్రి, నన్నీ యిరుకున పెట్ట నవి. గురువుల అనుగ్రహము వ్రాయింప వలయును.

నారాయణదాస వాఙ్మయమును మొత్తమును మధించి, శోధించి? బహుశ్రమలకోర్చి, బహువ్యయమునకోర్చి (శ్రీ) ఈశ్వరరావుగారు బహు విధ వ్యాసరచనా విశారదులైన వారిచే నవనీత కల్పముగా నారాయణ దాస సారస్వత సిరాజనమును వ్రాయించి ప్రకటించినారు. ఆ ప్రకటన విజయసారథి (శ్రీ) జోగారావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు స్వాభీష్ట సిద్ధిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుందురు. వంద మంది వ్యక్తులు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు ఆ అనుభవ స్వరూపమును ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లే వేయి మందిలో ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియునట్లు చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అందరి హృదయమున కెక్కునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వానిని సామాన్యముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. ఈ కవులలో తాననుభవించిన అనుభవముకంటె తన కావ్యమును చదివిన వాడు అధికమైన ఆనందమును పొందునట్లు నిర్మాణము చేయుట రస జగన్నిర్మాణము చేయుట అన్నమాట. ఈరస జగన్నిర్మితిలో కవి ఈ లోకమునకు సంబంధించిన పాంచభౌతిక సర్వ వాసనాదూరుడై రస ప్రవణ బుద్ధియై అర్థధర్మమునంది సుకుమార మార్గమువలన బ్రహ్మానంద సబ్రహ్మచారియగు రసానందమును లోకమునకు పంచిపెట్టును. వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పఠనముచే తత్తుల్యమైన ఆనందమును అనుభవించువాడు సహృదయుడు.

"సరస్వత్యా స్తత్వం కవి సహృదయాఖ్యం విజయతే."

అని కదా అభినవగుప్త పాదాచార్య సిద్ధాంతము. ఈ పద్ధతికి సర్వాత్మనా సరిపడునది ఈ తారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మాత్రమే కాక దివ్యములైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రీ నారాయణ దాసుగారు. కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహించుట అసంభవమనియే చెప్పవచ్చును. లోకములో దాస పదమునకు ఎక్కడలేని గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన మహానుభావుడు దాసుగారేగదా! రావణుని సభలో ఆంజనేయుడు చెప్పిన సమాధానము తొలిగా దాసపదముతో నారంభమగుట.

"దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః"

ఈసూక్తి (శ్రీ) దాసహృదయమునకు, దాసత్వ సంఘటనకు ప్రేరకము కావచ్చును, ఆ ప్రేరణ ఎందరెందఱినో దాసులనుజేసి దాసదాసులను జేసి సుఖజీవన హేతువగుట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎదుటి వారి యందు ఏమాత్రము వైశిష్ట్యమున్నను పరవశించి పారితోషికము లిచ్చి పంపునట్టి ఔదార్యముకూడ దాసుగారి అసాధారణ సహృదయతకు తార్కాణమే. ఒక విధముగా దండకాషాయములు లేని నిజమైన సన్న్యాసి దాసుగారు.

"స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతః కస ప్రలబ్ధ ధియః" అన్న యభట్టు వచనమునకు పరమోదాహరణము దాసుగారు. కా(వు) ననే దాస హృదయ మహా సముద్రమునుండి ఈ తారక కౌస్తుభము పుట్టినది. ఎంత మథనము జరిగినదో!

ఈ తారకము దేశభక్తి ప్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వవేష మును స్వభాషను వారే సంరక్షించుకొనక పోయినచో నంతకంటె అపరాధమేమున్నది? సమకాలికులైన వారు చాలమంది మనమే తెలి సిన వారము అనుకొను వారందరు పై యపరాధమునకు స్థానమైన వారే! ఆవారి నుద్ధరించెడి తాత్పర్యమే ఈ తారక నిర్మాణహేతువు.

కాళిదాసు కుమార సంభవమునందు పార్వతీవర్ణనమున "ప్రపే దిరే ప్రాక్తనజన్మ విద్యాః" అన్నాడు కదా! ఆ వచనము అప్పటి నుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏదో రూపముగా విద్యావిష యమున సార్థకతను పొందుచునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈ సూక్తికి (ప్రత్యక్ష) ముగా సార్థకత్వము కలిగించినవారు దాసుగారు. ఆ విషయమున మనము పొరబడుదుమేమో అని పాపము! ఆయనయే స్వభావసిద్ధమైన నా పాండిత్యబలముతో నేను ఈ తారకమును వ్రాయుచున్నానన్నారు.

అద్భుతమైన ప్రతిభాలక్షణము మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించిన అలంకారముచేతనే తెలియుచున్నది. ప్రథమ శ్లోకమున నిరూపితమైన దృష్టాంతముచే బింబ ప్రతిబింబ లక్షణము సుస్పష్టమగుచున్నది. అనగా కవి యొక్క హృదయమునకు ఈ కావ్యము ప్రతిబింబము. ప్రథమము కవి యొక్క యూహా, దానిచేత సంభావింపబడిన సంభావన. అది లోకము నందు ప్రతిబింబితమై దృష్టాంతమగుచున్నది. ఒక అలంకారము స్వరూపము నందుటకు పూర్వము పొందెడి దశాభేదములు నానావిధములైన సంస్కారములతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరివర్తనాదులను లౌకికములైన అలౌకికములైన హృదయ సంస్కారములను ఈ కావ్యము స్పష్ట రేఖముగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా తదధివాసమైన హృదయము ప్రతిబింబమగుచున్నది. సంస్కృతమైన హృదయముయొక్క సంస్కారములన్నియు బింబములు కాగా దేశీయములైన ఆచారాదులు ప్రతిబింబములగుచున్నవి, ఈవిధముగా బింబ ప్రతిబింబ భావాపత్తి దృష్టాంతమునకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యావద్భారతమును ప్రతిబింబింప చేయుచున్నది- అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధమైన తారక రాజపుత్రులలో నాయకుడైన తారకుడు నారాయణదార ప్రతిబింబము, ఈ ప్రతిబింబత కావ్యమునందలి సర్గలయందును అన్ని ఘట్టముల యందును నిసర్గ మధురముగా అదికియున్నది.

ప్రథమ శ్లోక నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంక విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ అంశములన్నియు సహృదయుని సంస్కారమునుబట్టి సముల్లసితములగును. చిన్ని అద్దమున కొండలు ప్రతిఫలించినట్లే, చిన్న మంత్రమున దైవము ప్రతిఫలించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపమే కాక ద్వీపాంతరములు కూడ ప్రతిఫలించుట విశేషము.

నిజముగా కవి శబ్దమునకు నారాయణదాసుగారు అర్థమని నా తాత్పర్యము. ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. దాస సాహితియందు సమస్త కలాసమాహారము నారుపోసినట్లుగా ఉబికి వచ్చుట సహృదయులకు అగోచరము కాదు. ఈ కావ్య కన్య ఒక విధముగా భట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవసర్గ లిడధికారమునందు

"తత్సౌందర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః
తత్తారుణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జన మానసమ్"

ఇందలి తచ్ఛబ్దముతో సమసించిన సౌందర్య ఔన్నత్య తేజః పరాక్రమ తారుణ్య ప్రతిభలు ద్రిష్టృజన మానసమును. అపహరించినవి. కాదు, దొంగిలించినవి. అపహరణమనగా బలత్కారముగా తన ముందున్న వస్తువును లాగికొనిపోవుట. దొంగిలించుటయనగా తనకు తెలియకుండ గైకొనుట. ఈ విషయమును దాస భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేత ఆవారియందలి గుణవైవిధ్యము ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయుచున్నది.

వీరిట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్తులగుటకు కారణము పైనచెప్పినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా దొంగిలింపగలవా? అన్నచో పై శ్లోకము

"సమున్నతో తావాజాను
బాహూ సర్వాంగ సుందరౌ
బహు తేజస్వినౌ దృష్ట్వా
ముమోహ నగరీ జనః''

ఈ శ్లోకమునందలి చమత్కారమేమనగా ఒకపర్యాయము "నగరీజనః" అని సమస్తముగాను, మఱొక పర్యాయమున నగరీ జనః

అని వ్యస్తముగాను సమన్వయించినచో వారి ఆ సర్వాంగ సౌంద ర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనమునేగాక అచేతనమైన నగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట సులభము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందలి శాస్త్రపండితులను, మీమాంసా పండితులను, వైయాకరణులను తార్కికులను పశు - మనుష్య వైద్య శాస్త్రజ్ఞులను అవలీలగా గెల్చి నారు. ఆవారిని చూచుటయందు నగరీజనము, నగరముజనమునుఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్టు ఇచ్ఛా విశేషబోధకమగుటచే క్రియాప్రయో గమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రధాన ముగా భావింతురు. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్ప్రేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి రెండు అలంకారములనో చక్కగా నిర్వ హించుటచేత కృతార్థులమైతి మనుకొందురు. కాని అవి శరీరాలంకా రము వంటివి, సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజసుందరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజకములు కాగలవు? వాల్మీకి రామాయణమునందు వెదకిన ఎన్ని అలంకారములు మనకు గోచరించును? కవి కుల గురువులైన కాళిదాసు తన కావ్యము లలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చినాడు? ఈ విశేషములు రససిద్ధులైన కవులకు పాటికిరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారచ్ఛాయ తోచును. "ఉపమా కాళిదాసస్య" అన్నమాట కర్థము 'ఉపమైక శరణాః కవయః' అను దానికి అపవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమా లంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రియణముచే కవిప్రతిభ ఏవిధముగా తళత్తళలీనునో కాళిదాసు దిఙ్మాత్రముగా సూచించినాడు కాని దానినే ఆశ్రయించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎప్పుడేని ఎక్కడనేని కాళిదాసు ఉపమను నిర్వహించినచో ఆ ఉపమయందు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయీభూతమైన అతిలోక చమత్కార మేదియో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అప్రత్యక్ష విషయములతో ప్రత్యక్ష విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అప్రత్యక్ష విషయములను పోల్చుట అతని ప్రత్యేకత, ఆవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- "శ్రుతేరివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్" ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నారాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపమాలంకారమును పరికింపుడు.

"క్వచిత్కేశాకేశి వ్యథిత చికురో భిక్షుక ఇవ
క్వచిన్ముష్టీ ముష్టీవ హత దశనోఽ విత్తదశమీ।
క్వచిద్బాహా బాహి ప్రశమిత బలో వాతకి సమః
క్వచిద్దండాదండి ద్విడ సృగమితో రోచన ఇవ"

ఇందలి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు- ఆ వర్ణనములోని వైచిత్రి యేమనగా కొందరు భిక్షువులవలెయుద్ధమును చేసినారు- ఈ ఉపమయందు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది- బలహీనులైనవారు వాతరోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినారు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టియుద్ధమునే చేసినారు- కొందరు భిక్షుకులు కేశభార పీడితులు కావున కేశాకేశియుద్ధమును చేసినారు- ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ వర్ణనమునందలి శ్లోకములకు ప్రతికలు- ఇవియును కారణములు కావు- స్వతసిద్ధములే ఇట్టి-

కాంచపద వృత్తము :-

''వ్యాకులయుద్ధే పరస్పరమేవ
శికర రివప ఉపసిముహూర తుదన్

దాఘ్లుత శేషా మహోభయ కంపితా
శ్చరణమయు రధికరణ జయినామ్
బాహుగణాహి వ్రజం చరణోత్కరోరు
కమఠ పరికర మసిత శిరో
రుట్చయ శైవాల సంచయ మద్భుతం
రుధిర జలమభవ దమిత సరః"

ఇందు భుజ భుజంగములకు పాదకచ్ఛపములకు అవిరల కేశ శైవాలములకు శోణిత జలములకు అభేదము వివక్షింపబడినది. కావున ఆ యుద్ధరంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరముల అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున సావయవ రూపము-

దాసుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుటలో గల నేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతే కాక ఈ మహాకవి మరొక విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు- ఏ సమయమున కే వృత్తము రసభావ విలసితమగునో, తదభివ్యంజక మగునో, ఆ విషయము నెరిగి ఆవృత్తమును నిబంధించుట. ఇది వృత్తౌచిత్యము అన్ని విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపాటి కూర్చుట విలక్షణత- ముక్తపదగ్రస్తమునకు ఒక లక్షణము చెప్పినారు కాని దాసుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవృత్తగ్రస్తము అను లక్షణము నేర్పరచుట సమంజసము.

ఇట్టి కావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించు యోగ్యత, అధికారము, అవకాశము, బ్రహ్మశ్రీ కాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి చరణులకు దక్కినది, వీరు బ్రాహ్మీ భూషణులు- ఈ బిరుదమున కర్థము రెండు విధములు బ్రాహ్మికి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మియే భూషణముగా కలవారు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కుదురు

పడినవి- నాది రెండవపక్షము వీరు అద్వైత వేదాంత విద్యావిశారదులు కావున వాసుదేవ మనన నిష్ణాతులు కావున. వీరు పౌరాణికశిరోమణులు. కావున విశాఖపట్టణమెల్ల వీరిపురాణప్రసంగములతో పులకరించుచున్నది. వీరి ఉపన్యాస ధారాధోరణి సముద్ర తరంగ నిస్వానమును మూదలించుట నేనెరుగుదును. అలంకార శాస్త్రపాథోధి కుంభ సంభవులు. ఈ వీరు వ్యాఖ్యానముచేయుట తెలుగువారికి అదృష్టము పండినట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు భావార్థ దీపికయందు ప్రదీప్తమగుచున్నది.

"నా మూలం లిఖ్యతే కించిన్నాన పేక్షిత ముచ్యతే"

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞ కదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ వీరు చేయకున్నను చేసినట్లే చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కన్రా ఈశ్వరరాయ మహోదయులు దాసభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. అపూర్వము అపారమునైన శ్రమకోర్చి దాసవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు. ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరరావుగారికి ఋణపడుచున్నదనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు నాయందలి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యమును చదివెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అదృష్టము. నాహృదయమునకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనైనంతవరకిట్లు ప్రకటించుకొంటిని. వ్యాకరణ సార్వభౌమ బ్రహ్మశ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవితాభూషణ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను నేను అర్హుడను కాను. ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి) గురించి శ్రీ యస్వీ జోగారావుగారి

పద్యము.

అంతర్వాణి వరేణ్యుఁ డార్యజన మర్యాదా మహోదాత్త మా
నాంతస్సారుఁ డనారతా ధ్యయనసాధ్య బ్రహ్మవిద్యా విబు
ద్ధాంతే వాసి జనాంతరంగుఁడు శివైక్యస్నిగ్ధ చిత్తుం డయా
స్వాంత వ్రిక్షుడు రామభట్లగురు పూజార్హుం బ్రశంసించెదన్ -

యస్వీ

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పుట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయుట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యింకొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేని క్లేశము దానిదే. అన్నియును ప్రతిభాసాధ్యములే. కాని వీనిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యన్వయక్రమమును విడువక, కవియాంతరము నితరులు సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆ కీర్తి వ్యాఖ్యాతృమూర్ధన్యుఁడైన మల్లినాథ మనీషికే లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజపాండిత్య ప్రతిభా ప్రాభవములుగల మహామనీషి. సరస్వతి స్వరూపుఁడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, "తారకము - ఉమరఖయామ్" అను రెండు కావ్యములును రెండనర్ఘరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిదీ తారక కావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూనుకొనుట సాహసైక కార్యము.

శ్రీ కర్రా ఈశ్వర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురుపుత్రులు. దాససాహితిని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకందించుచున్న సారస్వతప్రియులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదనలేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకుఁ గృతకృత్యుఁడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. "హేమ్నః సం లక్ష్యతేఽగ్నౌ హి విశుద్ధి శ్శ్యామికాపి వా,"

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగిన "కళాప్రపూర్ణ - విద్వత్కవి శేఖర" శ్రీ వేంపరాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక నమోవాకములు. ఈ వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బరిశీలించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థ్యులునగు "వ్యాకరణసార్వభౌమ" శ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారికి "వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి" శ్రీ అప్పల్ల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తారకే ప్రథమస్సర్గః.

భూతేఽధికారః

-: ఉపజాతిః :-

1. సా దేవభాషాఽఖిలలోకమాన్యా
ప్రసాధయామ్యత్ర తయా మదూహామ్
హర్షాయ లోకస్య పరిష్కరోతి
తనుం జనోఽనుత్తమ భూషయైవ,

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవభాషేతి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవభాషా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్మాన్యా. లోకశబ్దస్స జన ఇత్యర్థః. "లోకస్తు భువనే జనే" ఇత్యమరః. తయా ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా, మదూహాం మమ భావనాం, ప్రసాధయామి అలఙ్కరోమి, ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమీతి భావః. జనః మానవః, తనుం స్వదేహం, లోకస్య జనస్తోమస్య, హర్షాయ ఆనన్దాయ, నవిద్యతే ఉత్తమా యస్యాః సా అనుత్తమా, సర్వోత్కృష్టేత్యర్థః తయా భూషయా భూషణేన, పరిష్కరోమి అలఙ్కరోమి

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాన్యాభరణాని ధృత్వా స్వయం సన్తుష్య పరా నానన్దయతి, ఏవమేవాఽహమప్యద్య గైర్వాణ్యా వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానన్దపరవశా న్కరోమీతి భావః.

దృష్టాన్తాలఙ్కారః

వృత్తముపజాతిః, సర్గేఽస్మిన్నన్యాన్య ప్యుపజాతి వృత్తాన్యేవ సర్గాన్తే తు మాలినీ వృత్తముపనిబద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

"స్యాదిన్ద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః
ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజాస్తతో గౌ,
అనన్తరోదీరిత లక్ష్మభాజౌ

పాదా యదీయా వుపజాతయస్తాః'' ఇతి.
త-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రవజ్రా భవతి.
పాదే యతిః. జ-త జ-గణైః గురుద్వయేన చ
ఉపేన్ద్రవజ్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథనే
ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- సంస్కృతభాష సుప్రసిద్ధమైనది అదిదేవభాష.
సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భావము
నలంకరింతును ప్రతిమానవుడును లోకోత్తరములగు నాభరణములను
ధరించి యితరులను సంతోషపరచునుగదా! లోకానందము కొఱకే
యీతారకమను కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయము.

2. స్వభావపాణ్డిత్య జలేన కుర్వే
కావ్యం పతత్రీ సహసేవ నీడమ్,
సదోష మప్యుత్తపతే కవిత్వం
యథా కళఙ్కాఙ్కిత మిన్దు బిమ్బమ్,

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహారః అహం, స్వభావేన
నిసర్గేణ సిద్ధం యత్పాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ
పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తారకాఖ్యం గ్రంథం, పతత్రీ
విహగః, సహసా స్వశక్త్యా. నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి
కావ్యం గన్థః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి కలఙ్కాఙ్కితం
అఙ్కసహితం ఇన్దుబిమ్బం యథా చన్ద్రమండల మివ ఉత్తపతే ఉజ్జ్వల
శోభాం కరోతి, ఉద్యోతతే.

యథా పక్షీ స్వశక్తి మనుసృత్య కులాయం నిర్మాతి తథా అహ
మపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పతత్రిణో నకో
ప్యుపదేష్టాఽస్తి. కిన్తు స్వబుద్ధ్యైవ నీడం నిర్మాతి. అహమపి స్వబుద్ధ్యైవ

సహజపాణ్డిత్యధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉపమాలఙ్కారః.

కలఙ్క దోషదూషితమపి చన్ద్రమండలం యథా పూర్ణిమాయా ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజుష్టమపి స్తుష్టు విరాజత ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న సన్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః కశ్చిదాపతేచ్చేత్తేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని రితి కవే రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టాన్తేన పూర్వార్థం సమర్థయామాస.

తా॥ పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిశక్తి నాధారముగఁ జేసికొని గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పువా రెవ్వరును లేరు. అట్లె నేనుఁగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్యమును రచించుచున్నాను. దోషములు లేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణించును. అందావంతయును సందియము లేదు ఒకనొకవేళ దోషము లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుఁడు రాణింపలేదా ?

పెక్కు గుణములున్నప్పు డొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము నకుఁ గొఱంత రాదు. "ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీన్దోః కిరణే ష్వివాఙ్కః" అను మహాకవి కాళిదాసుని వచనమును సహజముని నిరూపించి కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మనః ప్రవృత్తిః
స్వాతన్త్ర్య సఙ్కల్పిత చారుకావ్యః,
దయార్ద్రచిత్తోఽఙ్కిత సత్యవాక్యః
కలాచణ స్సత్కవిరేవ నాన్యః.

వ్యా:- సఇతి :- కవేర్లక్షణ మాహ నిరూపయతి అత్ర తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్ద మపేక్షతే. యత్తదోర్నిత్య సమ్బన్ధాత్. యః మనుజః దేవతాధీనాం సవశ్యత్వాదీనాం. -ధీనా ఆయత్తా, మనసః ప్రవృ

_త్తిః మనోవ్యాపారః యస్య సః, స్వాతన్త్ర్యేణ స్వేచ్ఛయా, సఙ్కల్పిత మభ్యూహితం, చారు మనోహరం, కావ్యం గ్రన్థః యస్యసః, దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చిత్తం మనః యస్యసః, అక్ష్వేతం అలఙ్కృతం, సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః చతుష్షష్టి కలాభిర్వా, విత్తః సమర్థః కలాచణః, "తేన విత్తశ్చుఞ్చుప్చణపౌ" ఇతి పాణినిః. సఏవ సత్కవిః, సఏవ వోత్తమకవిః, అన్యః పూర్వోక్తలక్షణ విహీనః, న, సత్కవిర్న భవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తిః స్వతంత్రప్రతిభా సమన్వితః దయాలుః సత్యవచనః సకలవిద్యావిశారదః మానవ ఏవ సత్కవిర్భవితు మర్హతి. నాన్యఇతి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్నస్తీతి సూచితమ్.

తా॥ ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు స్వతంత్రముగ నూహింప శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర హృదయుఁడో, యెవఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా పరిపూర్ణుఁడో, వాఁడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనాఁడును సత్కవి కానేరఁడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన యందున్నట్లు సూచింపఁబడెను.

4. విన్ధ్యప్రదేశే క్వచిదస్తి చఞ్చ
న్నదీతటే సంశ్రితకల్పనామా,
గ్రామః పురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపోధనో బ్రాహ్మణరాడవాత్సీత్.

వ్యా :- విన్ధ్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్ధ్యస్య విన్ధ్యనామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థలే, విన్ధ్యపర్వత ప్రాన్తదేశ ఇత్యర్థః, చఞ్చన్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్యాఃతటే తీరే, క్వచిత్ కుత్రచిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం జనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః

సంవసథః అ స్తి, తత్ర తస్మిన్గ్రామే, తప ఏవధనం వి త్తం యస్యసః తపస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, "ఆఖ్యాహ్వే అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ" ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ ప్రభురిత్యర్థః. అవాత్సీత్ ఉవాస, వస నివాసే ఇతి ధాతో ర్లుజ్.

పురా విన్ధ్యపర్వత ప్రదేశే చఞ్చన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి నామ్నా ప్రసిద్ధః కశ్చి ద్గ్రామ ఆసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

తా॥ వింధ్యపర్వత ప్రాంతమునఁ జంచన్నది యను పేర నొకనది కలదు. దానియొడ్డున నొకచోట సంశ్రితకల్పమను పేరుగల గ్రామ మున్నది. అందుఁ దపోధనుఁడైన మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు సించుచుండెను.

5. యథార్థవా క్సన్నుత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పౌరాణికః పూతయశా వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవీన్ద్రః.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. సన్నుతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ము త్తమం తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతమహిమేత్యర్థః. న క్తంచ దివాచ న క్తం దివం అహర్నిశం, "అచతుర విచతురేత్యాదినా అ ప్రత్య యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః, స న్తతశివారాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పౌరాణికః పురాణ ప్రవచపటుః, "పురాణం వే త్తి అధీతే వేత్యర్థః. "ఆఖ్యానాఖ్యాయి కేతిహాస పురాణే భ్యశ్చ" ఇతిఠక్ ప్రత్యయః. పూతం పవిత్రం యశః కీ ర్తిః యస్యసః, పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణశీల ఇత్యర్థః. దేవభాషా యాం అమరభారత్యాం, నిపుణః కుశలః, కవీన్ద్రః కవిశ్రేష్ఠః అభూత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడు సజ్జన సంస్తుత మహిమోపేతుఁడు. సంతత శివారాధన తత్పరుఁడు, షట్కర్మములను చక్కగఁబురాణ ములనెఱిఁగి ప్రవచించు శక్తికలవాఁడు మంచిదాత, పుణ్యకీర్తి సంస్కృత భాషలో నిష్ణాతుఁడు, కవులలో శ్రేష్ఠుఁడు.

6. ముదా యథాశక్త్యతిథీ నతర్పీత్
సదాఽత్మ శిష్యా నశిష త్స్వధర్మమ్
వ్యవీవృత ద్రాగపథా ద్విమూఢాన్
స పణ్డిత స్సాధుజనా నభాక్షీత్.

వ్యా :- ముదేతి :- సః- పణ్డితః సుధీర్మహేశ్వరః యథాశక్తి శక్తిమనతిక్రమ్య, ముదా ప్రీత్యా, అతిథీ నాగన్తూన్ అతర్పీత్ అన్న దానాదినా తృప్తానకార్షీత్. "తృప ప్రీణనే" ఇతిధాతోర్లుఙ్, ప్రీణనం తృప్తిః తర్పణాచ,సదా సన్తతం ఆత్మశిష్యాన్ స్వచ్ఛాత్రాన్,స్వధర్మం ఆత్మధర్మం అశిషత్ ఉపదిదేశ శాసు అనుశిష్టౌ ఇతిధాతోర్లుఙ్ "సర్తి శాస్త్ర్యర్తిభ్యశ్చ" ఇతి అఙ్, శాస ఇదఙ్హలో రితీత్వమ్. శాసివసిఘసీనాంచ ఇతి షత్వంచ, విమూఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగపథాత్ రాగద్వేషాది దుష్టప్రవృత్తిమార్గాత్ వ్యవీవృతత్, నివర్తయామాస,నిపూర్వక వృతువర్తనే ఇతిధాతోర్ణిచిలుఙ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభాక్షీత్ అభజత. అసేవతేత్యర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుఙ్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుఁడు తన శక్తికొలఁది అతిథుల నాదరించి సంతృప్తులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తులనుండి మరలించుచుండెను, సజ్జనుల నభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తస్య
స్వభార్యయా యౌవన మిద్ధకీర్తేః.
అనాయి పద్మాప్రహ్మణ శేఖరస్య
వృద్ధత్వ మస్తం తపసా సమస్తమ్,

వ్యా :- బాల్యమితి:- ఇద్ధా ప్రకాశమానా కీర్తిః యశః యస్య తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాశాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యా సేన, సమస్తం యౌవనం వయః, సర్వం తారుణ్యరూపం వయః, స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వార్ధక రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అన్తమనాయి అన్తమనీయత, నీ ప్రాపణే ఇతి ధాతోః కర్మణి లుజ్.

స మహేశ్వర పణ్డితః విద్యాభ్యసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా సుఖానుభవేన సర్వం యౌవనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వార్ధకం వయశ్చ అన్తమనైషీత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుఖముల ననుభవించుచు యౌవనమునంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముసలి తనమును వెళ్ళించెను. తన వయస్సునంత నతఁడీ తీరున గడపెను.

8, తం తస్య పత్నీ సుదతీ ప్రశాన్తా
మహాకులీనా కమనీయనేత్రా
సమ్పూర్ణ జైవాతృక బిమ్బవక్త్రా
శతహ్రదా మేఘ మివాన్వసార్షీత్.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాఃదన్తాః యస్యాస్సా సుదతీ, తరుణీ త్యర్థః "వయసి దన్తస్యదతృ" ఇత్యనేన బహువ్రీహౌ దన్తశబ్దస్య దత్రా దేశః, ప్రశాన్తా శాన్తస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశసఞ్జాతా, కమనీయనేత్రా సున్దరనయనా, సమ్పూర్ణం యత్ జైవాతృకస్య చన్ద్రస్య బిమ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్సా, "ఇజ్జో జైవాతృకస్సోమ" ఇత్యమరః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్నీ భార్యా, శతహ్రదా విద్యుత్, "శమ్పాశతహ్రదా హ్రాదినీ"త్యమరః మేఘమివ

అమ్బుద మివ, తం పతిం మహేశ్వరం అన్వసార్షీత్ అనుససార. అను పూర్వకస్య సృ గతావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలఙ్కారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసరతి తథా సా సుదతీ స్వభర్తార మనుససారేతి భావః.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కనిది. చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ. సత్కులమున జన్మించి నది. అందమైన కన్నులతోఁ బున్నమచందురుని వంటి మోముతో నొప్పుచు నామె మేఘమునను సరించి మెఱుపుతీఁగ యున్నట్లు, నిత్యము తనపతి ననుసరించియే యుండును.

9. భర్త్రా యథా సా కథితం పురాణం
శ్రుత్వాఽశకన్మఙ్క్షు తథైవ వక్తుమ్
ప్రశస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా
ప్రియంవదా సజ్జన కీర్తనీయా.

వ్యా :- భర్త్రేతి :- ప్రశస్తా శ్లాఘ్యా బుద్ధిః మతిః యస్యాస్సా, సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః. తపనీయం కాఞ్చన మివ గాత్రం శరీరం యస్యాస్సా, కనకాంగీ త్యర్థః "తపనీయం జాతరూపం గాఙ్గేయం భర్మకర్బుర" మిత్య మరః. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ, సజ్జనైః సత్పురుషైః కీర్తనీయా, స్తవనీయా, సా మహేశ్వరపత్నీ, భర్త్రా స్వపతినా యథా యద్వత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తథైవ, మఙ్క్షు ద్రాక్, వక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్షణ ఇతిధాతోః పుషాదిత్వాత్, పుషాదిద్యుతా దీత్యాదినా అఙ్. అథవా శక్లృశక్తౌ ఇత్యస్మాద్గణపఠితాత్ లుఙ్, ఇదిత్వాదఙ్

సా మహేశ్వరపత్నీ స్వభర్త్రా కథితం పురాణం శ్రుత్వా యథా భర్తా అకథయత్ తథైవ పునః శీఘ్రం వక్తుం సమర్థా బభూవ ఏతేనాస్యా స్సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలు, బంగారువంటి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద. సత్పురుషులామె యోగ్యతను గొనియాడుచుందురు. ఆమె తనభర్త చెప్పు పురాణ ప్రవచనమును విని, యట్లే మరల నా పురాణము నతివేగముగఁ జెప్పుచుండును. ఆమె సూక్ష్మగ్రాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయుక్తౌ
ప్రవృద్ధ సన్తాన యశో విశాలౌ,
సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తౌ
వభ్రాజ తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా:- తావితి :- తౌ దమ్పతీ జాయాపతీ, నిర్మలేన రాగద్వేషాదిమలశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తౌ సహితౌ, ప్రవృద్ధాభ్యాం సన్తాన యశోభ్యాం అపత్యకీర్తిభ్యాం విశాలౌ పరిపూర్ణౌ, సుఖేషు దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాసు సమానం తుల్యం చిత్తంస్వాన్తం యయోస్తౌ, తుల్యశీలా విత్యర్థః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీభ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ, చిరాయ చిరంకాలం, "చిరాయ, చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాః" ఇత్యమరః అభ్రాజి ప్రకాశితాబభూవ. తౌ చిరంతస్థతు రితి భావః.

తా॥ ఆ భార్యాభర్త లిరువురును నిర్మలచిత్తులు. వారి సంతానమును వారి కీర్తియును దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువురును సుఖదుఃఖాద్యవస్థలందేకచిత్తులై మెలఁగుచుండిరి. వారిచేఁ జిరకాలము భూమి యలంకరింపఁబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలంకారముగ వారు జీవించిరని భావము.

11. పుణ్యాత్మనో స్సద్గృహిణో స్తయోరు
తభూత్కనిష్ఠః పరదేవతాంశః,

పుత్రేషు తం బాలకవేషయుక్తం
ముదా దివౌకోనివహో౾వవర్ణత్.

వ్యా:- పుణ్యాత్మనోరితి:- పుణ్యః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో స్తయోః, సద్గృహిణోః సత్కుటుమ్బినోః తయో ర్దమ్పత్యోః, పుత్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః అన్తిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పరమాత్మనః, అంశః భాగస్సన్, ఉదభూత్ సముజని. బాలకవేషయుక్తం శిశుత్వమాపన్నం. తం మహేశ్వరకుమారం ద్యౌః స్వర్గః ఓకః నివాసస్థానం యేషాం తే దివౌకసః, దేవాః, తేషాం నివహాః సమూహాః, ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాస, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ వచనేష్వితిధాతో శ్చురాదిణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ పుణ్యాత్ములు నాదర్శ గృహస్థులు నగు నా దంపతుల పుత్రులలోఁ జివరివాఁడు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూపముతోనున్న యా భగవంతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరితమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేశ
త్వం లీలయేత్థం జగతీం తనిత్వా,
శ్రుత్యా భణిత్వా౾ఖిల భూతకర్మ
స్వమాయయా క్రీడసి నిర్గుణో౾పి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి :- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సమ్బుద్ధౌ హే ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతావరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వరూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్గుణోపి సత్త్వాదిగుణరహితో౾పి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్మాయాశక్త్యా, ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శ్రుత్యా వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం భణిత్వా ఉక్త్వా, క్రీడసి ఖేలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ! దయామయ! పరమేశ్వర! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాఁడవు. అయినను, విలాసార్థమై నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపఁజేసి, వేదాదివిద్యలచే సకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మవిశేషములను బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరఙ్గయో ర్న
స్స్యాత్తేఽస్య లోకస్య తథద్రై దేవ,
సర్వః ప్రపఞ్చ స్త్వయి కల్పితో వా
స్థాణౌ భవేద్దస్యు రివ భ్రమేణ.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీవ్యతీతి దేవః తత్సమ్బుద్ధౌ హే దేవ! పరమేశ్వర! యథా యద్వత్, కాణ్డతరఙ్గయోః జలస్య తరఙ్గస్యచ "కాణ్డోఽస్త్రీ దణ్డబాణార్వ వర్గావసర వారిషు" ఇతి నానార్థ రత్నమాలా. భేదః నానాత్వమ్ నస్యాత్ న భవేత్, తద్వైవ తద్వదేవ, తే భవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః న భవేత్ నస్యాత్. వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపఞ్చః. సకలలోకః స్థాణౌ మార్గమధ్యస్థితే ఉన్నతపాషాణస్తమ్భే ఉన్నతదారుస్తమ్భేవా, దస్యురివచోర ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్యస్తః భవేత్.

యథా జలతరఙ్గయో ర్భేదో నాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్యేవ. అనేన క్షీరతక్రవత్ పరిణామవాదః మృద్ఘటవత్కార్యకారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థాణౌ చోరవత్ అయం ప్రపఞ్చః త్వయి కల్పితోఽభూత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివర్తవాదః సూచితః.

ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యాపత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషమసత్తాక కార్యాపత్తి ర్వివర్త ఇతి తయో ర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా! నీటికిని దానినుండి యేర్పడిన కెరటమునకును భేదమెట్లు లేదో, నీకును నీ నుండివచ్చిన జగత్తునకు నట్లే

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమవు. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజీకటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలువుగఁ దిన్నగనున్న పెద్దరాతికంబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి భ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు నజ్ఞానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొకవాదము; రజ్జువునందు సర్పమువలె, శుక్తికయందు రజతమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు నధ్యస్తమయినదని మఱియొకవాదము. ఈ రెండువాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః
క్రౌర్యాన్వితై స్తుచ్ఛసుఖాభిలాషైః,
నిపీడితా సమ్ప్రతి నాస్తికైరి
త్యజోఽపి తాం త్రాతుమిహాజనిష్ఠాః.

వ్యా :- ధరేతి :- పరమ శ్చాసౌ వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రౌర్యాన్వితైః హింసాత్మకస్వభావైః తుచ్ఛం స్వల్పం నీచం వా యత్ సుఖం తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహా యేషాం తైః, కాముకై రిత్యర్థః, నాస్తి ధర్మో దేవో వా ఇతి వాదిభిః నాస్తికై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్య, సమ్ప్రతి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, త్రాతుం రక్షితుం, ఇహ అస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్లుజ్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైరి. హింసాత్మక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నాస్తికులుగా మారిరి. అట్టి మానవాళిచే నేఁడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని భావించి, దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాఁడవయ్యును నీవు జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యవతరించిన భగవంతుఁడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా సదసత్స్వరూపా
త్వదీయమాయా భ్రమకారణం సా
దిగంతరేఖావ దతీన్ద్రియం తే
తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార !.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగదేవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్ర సూత్రధార! హే భగవన్ ! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా శక్తిః, దిగన్తే దిశా మగ్రభాగే దృశ్యమానా యా రేఖా తద్వత్, దృశ్యాపి ద్రష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కిఞ్చ, సత్స్వరూపా (కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, అసత్స్వరూపా (కార్యరూపా) నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భ్రమకారం భ్రాన్తేర్నిమిత్తం. విశ్వమిదం సర్వం భిన్నమాత్మన ఇతి భ్రాన్తేర్మూలహేతురిత్యర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీన్ద్రియం ఇన్ద్రియాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియైర్జ్ఞాతుమశక్య మిత్యర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక సూత్రధారా ! నీ మాయ దిగన్తరేఖవలెఁ గనఁబడుచున్నట్లుండును. కాని కనఁబడదు. (అది కారణరూపమునను గార్యరూపమునను న్నది.) ఉన్నది లేదు అనునట్లున్నది. అదియే యీ భ్రాంతి కంతకును మూలకారణము. నీ తత్త్వము చక్షురాదీంద్రియముల కగోచరము. "బుద్ధిగ్రాహ్య [illegible]" మని స్మృతి వచనము.

16. త్వయా వినా కిం సుఖమస్తి తత్ర
మన్యామహే శూన్య మివాఖిలం తత్,
సర్వం దివం తావక పాద చిహ్నై
ర్ధన్యా భవత్యద్య ధరాఽప్రమేయ !

వ్యా :- త్వయేతి :- అప్రమేయ ! దేశ కాలాద్య పరిచ్ఛిన్న స్వరూప ! త్వయా వినా భవన్తం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం సుఖ మస్తి కీదృశం సుఖం భవతి, న కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖిలం సర్వం, దివం స్వర్గం, శూన్యమివ, మన్యామహే అవగచ్ఛామః. అద్య ఇదానీం, తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాఙ్కితైః, ధరా ధరణిః, ధన్యా యోగ్యా పవిత్రేవ భవతి, దివశబ్దః అకారాన్తః నపుంసక లిఙ్గః.

తా॥ ఓ దేవా ! నీరూపమిట్టిదనియు నింతదనియు నెవ్వరును జెప్పఁజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్య మైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమునందు నవతరించుటంజేసి నీ పాద ముద్రలచే నీ ధరాతలమంతయును అలంకరింపఁబడి పవిత్రమైనది. సార్థకమైనది.

17, భక్త్యైవ తేఽధీశ్వర దేవతాఽపి
శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
దృష్టి స్స్వరూపం ముకుర శ్రియైవ
విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా॥ :- భక్త్యేతి :- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయక భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, పరమార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. వేత్తుం జ్ఞాతుం, శక్నోతి సమర్థో భవతి. ఆదిదేవ ! దేవానామాదిమ ! దృష్టిః దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణస్య. "దర్పణే ముకురాదర్శౌ" విత్య

మర్త్యాః శ్రియైవ శోభయైవ. స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితుం ద్రష్టుం, శక్యతే శక్నోతి. దృష్టాన్తాలఙ్కారః.

యథా నేత్రం దర్పణకాన్త్యా స్వరూపం ద్రష్టుం శక్నోతి తథా మానవః భక్తిద్వారైవ పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా దేవోఽపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థ ఏవ. తస్మా దాత్మజ్ఞానే భక్తిరేవ గరీయ సీతి తాత్పర్యమ్. "మోక్షసాధన సామగ్ర్యాం భక్తిరేవ గరీయసీ" తి జగద్గురు భగవచ్ఛఙ్కరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుడైనను భక్తిచేతనే పరతత్త్వము నెఱుఁగఁగలఁడు. మఱియొక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు. కన్ను అద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది. కాని ఇతర సాధనములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగుటకు భక్తియే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్భాగ్యయుక్తా నిహ తావకీన
మిత్రత్వ మాప్తుం తవ గూఢచర్యామ్,
జ్ఞాతుం త్వయా రన్తు మనన్తభూమా
వజీజనో వద దేవదేవ !

వ్యా :- కానితి :- దేవదేవ! మహాదేవ! ఇహ అత్ర, ఇదానీం, అనన్తభూమా అఖణ్డే భూమణ్డలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః, కాన్ మనుజాన్, తావకీన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తుం ప్రాప్తుం తవ భవతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగన్తుం, త్వయా సహ భవతా సాకం, రన్తుం క్రీడితుం అజీజనః సృష్టవానసి, తత్ అస్మాకం వద కథయ.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోః లుఙ్ హేతుమత్త్వాత్ కర్తరి లుఙ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతో మైత్రిఁ గావించి, నీ గూఢచర్యలను గుర్తించి, నీతో నాడుచుఁ బాడుచుఁ

దిఁగుభాగ్య మెవ్వరికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతు లెవ్వరో మా కెఱుంగింపుము.

19. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో
దేదీప్యతేఽ ధీశ్వర ! లీయతే సః,
నూనం తథాఽ నూనకవస్తు సఙ్ఘః
స్వప్నే యథా విభ్రమణేన దేవ !,

వ్యా - త్వదీక్షణేనేతి :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్నే స్వప్న దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః అత్యధికః, వస్తు సఙ్ఘః పదార్థసమూహః, యథా దేదీప్యతే ప్రకాశతే, తథా తద్వత్ ఆత్మని స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్, దేదీప్యతే. సః లీయతే అన్తర్ధానం గచ్ఛతిచ. నూనం ధ్రువమ్, ఉపమాలఙ్కారః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూహః భాతి, పునః ప్రబోధసమయే నశ్యతి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మన్యేవ సర్వం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మన్యేవ ప్రలీయతే, నూనమ్,

తా॥ ఓ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన నన్నివస్తువులుగనఁబడును. ఆదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు లన్నియు నచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు చూచునపుడు అనఁగా సృష్టిసమయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁబడును. నీ వీక్షణము లేనిచో, అనఁగాఁ బ్రలయసమయమున నీయందే లీనమగును. అజ్ఞానమనెడు మాయ కప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు నున్నట్లుండి, జ్ఞానముదయింపఁగనే యంతయు నచ్చటనే నశించి యాత్మ యొక్కటియే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు స్వప్నమువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము, ఆత్మయంద

ధ్య_స్తమై వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనఁబడి జ్ఞానసమయమున నంతర్హితమగుచున్నది. ఆత్మయొక్కటియే స్థిరముగ నుండు నని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకాఙ్కః
పర స్తరం బోధయతే బహుత్వమ్,
బిన్ద్వన్వితస్సన్ను యథా స్వభావ
యుత స్త్వమేకోఽపి తథాఽసి దేవ!

వ్యా :- ఏకత్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా బోధకః అఙ్కః ఏకాఙ్కః, నిర స్తరం అవ్యవధానేన, బిన్దునా అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహుభావం సున్ను నిర్వివాదం బోధయతే సూచయతి, హే దేవ! త్వం భవాన్ ఏకోఽపి, అద్వితీయోఽపి. స్వస్వభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్యర్థః అసి భవసి, ఉపమాలఙ్కారః.

ఏకాఙ్కః అవ్యవధానేన బిన్దుసమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి. బిన్దుద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్వదేవ త్వమపి స్వమాయయా సహితస్సన్ బహురూపో భవసి "ఇన్ద్రో మాయాభిః పురురూప ఈశతే" ఇతి శ్రుతిరత్ర ప్రమాణమ్.

తా॥ ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానము లేకుండ సున్నాలతోఁ గూడిన యెడల, 10-నూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది, అట్లే, యాత్మయొక్కటి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తువన్తం ప్రమదాశ్రుమన్తం
దేవోఽగదీద్దివ్య గణం దయాలుః,

శ్రితానుకూలః కమనీయవాక్యం
భక్తాభయం సత్య మతీవ గోప్యమ్.

వ్యా:- ఇత్థమితి:- ఇత్థం పూర్వోక్తరీత్యా స్తువన్తం ప్రశంసన్తం, ప్రామోదేన అధికానన్దేన జాతం యత్ అశ్రు బాష్పం తద్వన్తం, ఆనన్దాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రితానుకూలః ఆశ్రిత వత్సలః, దయాలుః కృపార్ద్రచిత్తః, దేవః భగవాన్, భక్తేభ్యః అభయదం భక్తానాం భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అత్యన్త గోప్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచనమ్, అగదీత్ జగాద.

తా॥ ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను నుతించు దేవతాగణమును గాంచి, కృపాళువు నాశ్రిత వత్సలుఁడునగు శిశురూపమున నున్న యా భగవానుఁడు, సత్యమును భక్తాభయదాయకమును నతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. నన్దామి హే దేవసభ! త్వదీయ
వాక్యై ర్యథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,
వేదాన్తగోప్యై రనుకమ్పయా త్వా
మేతర్హ్యహం వచ్మ్యవతారహేతుమ్.

వ్యా:- నన్దామీతి:- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమ్బుద్ధౌ హే దేవసభ! హే దేవసఙ్ఘ! "సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా" ఇతి సూత్రేణ సభాశబ్దస్య నపుంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్రతిపాదయద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యైః రహస్యతయా నిక్షిప్తైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం నన్దామి తుష్యామి. ఏతర్హి ఇదానీం, అనుకమ్పయా కృపయా, "కృపా దయాఽనుకమ్పా స్యా" దిత్యమరః, త్వాం భవత ఉద్దిశ్య, అవతారహేతుం అవతారకారణం వచ్మి కథయామి

తా॥ ఓ దేవతలారా! తత్త్వప్రతిపాదకములైన మీ వేదాంత రహస్య వచనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యందలి కరుణచే నతిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను. వినుఁడు.

23. అస్మిన్కలౌ సత్యదయాతి రిక్తాః
శ్రద్ధావిహీనా మనుజా భవన్తి,
నిద్రాశన స్త్రీరతి మాత్రలోలా
నక్తందివం నశ్వర సమ్పదన్ధాః.

వ్యా: అస్మిన్నితి:- అస్మిన్వర్తమానే, కలౌ కలియుగే, మనుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యన్తం రిక్తాః శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శ్రద్ధయా సత్కర్మాసక్త్యా, విహీనాః రహితాః, నిద్రాచ, అశనం భోజనం చ, స్త్రీరతిః మైధునం చ, తేష్వేవ లోలాః ఆసక్తాః. లోలుపా ఇత్యర్థః. నక్తందివం రాత్రిం దివం, నశ్వరా నాశనశీలాః యాః సమ్పదః తాభి రన్ధాః నశ్వరసమ్పన్మదాన్ధా ఇత్యర్థః భవన్తి.

తా॥ వర్తమాన కలియుగమున మానవులు సత్యమును దయను సంపూర్ణముగ విడిచిరి. సత్కర్మములందు శ్రద్ధను విడనాడిరి నిద్రా భోజనమైథునములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి నశ్వరములైన సంపదలను నమ్మి కన్నుఁగానక సంచరించుచుండిరి.

24 తస్మా దహం తాన్బహుమూఢచిత్తా
న్సంసారం ఘోరార్ణవతో మనుష్యాన్,
ఉద్ధారయిష్యా మ్యుచిత క్రమేణ
విమోహయ న్నద్భుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మా త్కారణాత్, అహం, బహు మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మనుష్యాన్ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర ప్రవర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వన్, సంసార ఏవ ఘోరార్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, పఞ్చమ్యాస్తసిః. ఉద్ధారయిష్యామి తారయిష్యామి.

తా॥ మూఢులు మూర్ఖులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల నుచితరీతిని నా యద్భుత ప్రవర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనివ్వు డుద్ధరింతును.

25 ఆనన్దయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం సదా తా న్కృపయా నటిష్యా
మ్యనన్తవేషై స్సుజనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనన్దయిష్యామీతి - అహం కృపయాదయయా, మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తా నిత్యర్థః, ఆనన్దయిష్యామి ఆనన్దయుక్తాన్కరిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం, కేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుజనైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతుం శక్యైః అనన్తవేషైః బహువిధ భూమికాభిః, సదా సన్తతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా॥ నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా యద్వైత తత్త్వమును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యములగు బహువిధ వేషములచే నిత్యము నటింతును.

26. విస్మృత్య తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మక్రాన్త మానన్దమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యఖిలార్థ బన్ధ
సన్ధాన మూల ప్రకృతేః కదాచిత్,

వ్యా :- విస్మృత్యేతి :- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అత్రా న్తం సన్తతం ఆనన్దమయం ఆనన్దాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సహజస్థితిం సచ్చిదానన్దరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ మకృత్వా, యథే ష్టం స్వేచ్ఛయా, అఖిలార్థానాం సకలవస్తూనాం బన్ధసన్ధానాయాః బన్ధ దాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూల ప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః అధీనః సంవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సన్ధానకారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవర్తీ, భూత్వా సఞ్చరిష్యామీతి భావః.

తా. నేనప్పుడప్పుడు త్రికాలాబాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును గూర్చు నా మాయకు లోఁబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వశవర్తియైన మానవునివలె నజ్ఞానిగనే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయో
న్మత్తాయ ధీరాయ సకైతవాయ,
తత్త ద్రసా న్దర్పణవ ద్యథేచ్ఛం
నివేదయిష్యేఽ హ మకామనోఽపి;

వ్యా :- భక్తాయేతి :- అహం, అకామనోఽపి సంకల్ప రహితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూర్ఖాయ, అథవా, మోహావిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినే, ధీరాయ పణ్డితాయ, అథవా, ధైర్యవతే, కైతవం ఛలం తేన యుక్తాయ కాపట్య...త్మాయ, జనాయ, దర్పణవత్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్తద్రసాన్, తాంస్తాన్రసవిశేషాన్, రుచి భేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటీకరిష్యామి.

దర్పణే కాచమణి వైశద్య విశేషేణ తత్సన్నిహిత వస్తునః ప్రతిబిమ్బం బిమ్బసదృశం సత్ ప్రతిభాతి ఏవమేవాహమపి భక్తసమక్షే భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకిన స్సకాశే వివేకీవ, ఉన్మత్త సంసర్గే ఉన్మాదీవ, పణ్డిత గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, కుటిలాద్రికే సకైతవ ఇవ, భాస్యామి. తత్తద్రుచీః తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ స్వచ్ఛమైన యద్దమున తత్సన్నిహిత వస్తుస్వరూపము యథాతథముగనే కనఁబడును, నేనుఁగూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన వారికడ వానివలె సంచరింతును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూర్ఖుని యెదుట మూర్ఖునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షణునివలె, ఉన్మత్తునితోఁ గలిసిన నున్మాదివలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని చెంత మోసగానివలె స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు గ్రహించునట్లు నటింతును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁబడుచుందును.

28. నత్వా మహాదేవ మితి బ్రువన్తం
దివ్యవ్రజోఽగా న్నిలయం స్వకీయమ్,
సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్య
మోదిష్ట మాతాఽత్మకుల ప్రదీపమ్.

వ్యా :- నత్వేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువన్తం కథయన్తం, మహాదేవం భగవన్తం, నత్వా నమస్కృత్య, దివ్య వ్రజః దేవసమూహః, స్వకీయం స్వీయం, నిలయం ధామ, అగాత్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం, ఏవ, అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల ప్రదీపం స్వవంశ ప్రకాశకం, తనయం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తజ్జననీ అమోదిష్ట ముముదే ముదమవాపేత్యర్థః.

భగవన్తం నత్వా దేవాస్స్వలోకం యయుః, సద్యోజాతం బాలకం వీక్ష్యసా మాతా ముదమవాపేతి కథనేన గర్భస్థ శిశుమేవ దేవా అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏవ భగవాన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పైరీతిని బలికిన భగవంతునకు నమస్కరించి దేవతలు వారి వారి గృహములకేగిరి. అప్పుడే జన్మించిన వంశదీపకుఁడైన యీ కుమారునిఁగాంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనినిబట్టి మాతృగర్భస్థుఁడైన భగవంతునే దేవతలు గొనియాడి నట్లును. నచ్చటినుండియే యీ దేవుఁడు వారితో మాటాడినట్లును దెలియుచున్నది.

29. ప్రవర్ధతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం విరతాత్మతృప్తమ్,
మోహాదుపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తన్యేన సమ్పోషితు మాదిదేవమ్.

వ్యా :- ప్రవర్ధత ఇతి :- యేన దేవేన, చరంచ అచరంచ చరాచరం జఙ్గమస్థావరాత్మకం జగత్, ప్రవర్ధతే వృద్ధిం నీయతే, తం లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారిణం, నిరతం నిత్యం ఆత్మతృప్తం ఆత్మారామం. నిత్యతృప్త మిత్యర్థః. ఆదిదేవం పురాణపురుషం, స్తన్యేన క్షీరేణ సమ్పోషితుం సంవర్ధయితుం, తదీయమాతా తస్య జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ (అథవా పుత్రప్రేమ్ణా) ఉపాక్రంస్త ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోర్లుఙ్. ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేపదమ్. చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ పురుషఏవ పుత్రత్వే నావతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా తం బాలకం స్తన్యేన సమ్పోషితుమారేభ ఇతిభావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుఁడీ జంగమస్థావరాత్మకమగు జగత్తునంతెను బోషించుచున్నాఁడో, యాతఁడే లీలామానవుఁడై తనకుఁ బుత్త్రుఁడుగ

పరిణమించెనని తెలియక, ఆతఁడు నిత్యతృప్తుఁడని యెఱుంగఁజాలక, యీమాతృని తల్లి పుత్రవ్యామోహముచే వానికిఁ బాలిచ్చి పెంచ నారంభించెను. జన్మించిన యీ బాలుఁడు తల్లిపాలు కుడువనారంభించెనని భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం
నానాప్రకారైర్విరమే చ్ఛుచ స్తత్,
యదా స్వమాతు ర్జఠరా దప ప్త
త్తత్యశోకోఽప్య రుదన్మహాత్మా.

వ్యా:- మాయేతి:- యదా యస్మిన్సమయే, స్వమాతుః స్వజనన్యాః, జఠరాత్ గర్భకోశాత్, అపప్తత్ అపతత్, తదా తత్ప్రభృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం, మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః దుఃఖస్య శోకస్య, నానా ప్రకారైః నానావిధై ర్మార్గైః, ఏవం ఇత్థం, విరమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అన్యథా న్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం, బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి, మహాత్మా మహానుభావః, సః బాలకః అరుదత్ అరోదీత్.

యదా మాతృగర్భా ద్బాలకః భూమౌ పతేత్ తదా ప్రభృతి ఏవమేవ శోకావిష్టోఽన్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః రోదితు మారేభే. ఇతి భావః. పత్లృగతావితిధాతోర్లుఙ్ నిదర్శనాలఙ్కారభేదః. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుఙ్.

తా॥ మానవ జీవితమంతయును మాయాక్రాంతము. జన్మించినది మొదలు మరణించునంతను ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిండియే యుండును. అను నగ్నసత్యమును బోధించుచున్నట్లా బాలుఁడు పుట్టగనే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తస్య నిమీలనం స్యా
ద్దోషస్య సర్వాయుషి శర్మ నష్టమ్,

తే ఇత్యథాஉబుబుధతాం కచాలిః
కాలస్య వక్రాం గతి మాలులోకత్.

వ్యా:- ఉన్మీలన మితి:- అథ అనన్తరం తస్య బాలకస్య, ఓష్ఠస్య రదనచ్ఛదస్య, ఉన్మీలనం వివృతత్వం, నిమీలనం సంవృతత్వం, తే ఉన్మీలన నిమీలనే, సర్వస్యాపి సమ్పూర్ణజీవితే, కేవలం సుఖం కష్టం స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోబుధతాం బోధయతామ్ కచాలిః కేశపాశః. కాలస్య, వక్రతాం కుటిలత్వం, ఆలులోకత్ ఆలోకయామాస. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్ లోకృ లోకనే ఇతి ధాతో రేవమేవ. నిదర్శనాలఙ్కారః.

యస్య కస్యాపి సమ్పూర్ణజీవితే ఏకాన్త సుఖం ఏకాంత దుఃఖం వా నభవేత్. తే సుఖదుఃఖే పర్యాయేణ ఆగచ్ఛతః అముమర్థం బోధయన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఓష్ఠస్య ఉన్మీలనం కదాచిత్ నిమీలనం చ కరోతీతి భావః, సః ఓష్ఠోన్మీలన నిమీలనే కరోతీతి యావత్, అతః, "కస్యాత్యన్తం సుఖముపనతం దుఃఖమేకాన్తతో వా, నీచైర్గచ్ఛత్యుపరి చ దశా చక్రనేమిక్రమేణ" ఇతి కాళిదాస వచనం స్మరణమ్ కాలస్యగతిః కుటిలా ఇతిబోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప కుటిలకుంతల స్సబాల ఇతి భావః

తా॥ ఎవ్వరి కయినను జీవితమంతయు సుఖమయమై యుండదు. అట్లే దుఃఖమయముకూడఁగాదు, సుఖదుఃఖ మిశ్రితమైయుండును అనెడు సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలుఁడొకసారి పెదవి విప్పుచు మఱియొకసారి మూయుచునుండును కాలము కుటిలమయినదనుమాట యని బోధించునట్లాబాలకుని కేశములు వంకరలు తిరుగుచుండెను. ఇందు బాల్య వర్ణనము మిక్కిలి చమత్కారముగ నున్నది.

32. యో రక్షకోஉభూ ద్భువనస్య జోష
మసద్గ్రహః ప్రష్టు మశక్తనో యమ్,

ప్రసూ ర్విభో స్తస్య గలేఽపి రక్షా
బన్ధం వ్యధా_త్సీత్ మణిమ న్త్రపూతమ్.

వ్యా:- య ఇతి :- యః దేవః, జోషం సుఖం యథాతథా, భువనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షితా. అభూత్ ఆసీత్. "తూష్ణీమర్థే సుఖేజోష" మిత్యమరః. యం దేవం, అసద్గ్రహాః దుష్టగ్రహాః, స్ప్రష్టుం స్పర్శం కర్తుమపి, నో ఆశ_క్త నాశకత్. ధాతుపాఠే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాత్, దివాది పఠితః శకధాతుః ఆత్మనేపద్యపి తస్య రూప మశ_క్త ఇతి. తస్య విభో ర్దేవస్య గలే గ్రీవాయాం, ప్రసూః మాతా, మణిభిః మన్త్రైశ్చ పూతం పవిత్రం, రక్షాబన్ధం రక్షాసూత్రం, వ్యధా_త్సీత్, బబన్ధ, నిపూర్వాక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతో ర్లుజ్.

య స్సర్వలోకా న్సుఖేన రక్షతి, యం దుష్టగ్రహాదయో వీక్షితుం స్ప్రష్టుమపి న శక్నువ_న్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణిమ_న్త్రపూతం రక్షాబన్ధనం తన్మాతా బబన్ధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థం బబన్ధే తిభావః.

తా॥ ఎవ్వాఁడీ సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వనిఁ దాకుటకుం గూడ భూతప్రేతాది దుష్టశ_క్తులకు శ_క్తిలేదో శిశురూపుడై యున్న యా దేవదేవుని మెడలో నాతని తల్లి మణిమ_న్త్రపూతమైన తాయెతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థమై గట్టెను.

33. అజస్ర మౌష్ణ్యం తనుతే దినేశః
సమ_స్త సృష్టిస్థితి నాశహేతోః,
యస్య ప్రభావేణ విభో స్సుఖం సో
ప్యాప్నో ద్ధ్వ_స్త్ర న్తిక మాదిదేవః.

వ్యా:- అజస్రమితి :- సమ_స్తస్య సర్వస్య జగతః సృష్టిస్థితి నాశానాం సృష్టిస్థితిలయానాం, హేతోః కారణభూతస్య, యస్య విభోః దేవదేవస్య, ప్రభావేణ మహిమ్నా దినేశః సూర్యః, అజస్రం స_న్తతం

ఔష్ణ్యం ఉష్ణం తేజః. తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః వరమాత్మరూపో బాలకః, హాసన్త్యాః అఙ్గారధానికాయాః, అన్తికం సమీపే, సుఖం అస్వాప్సీత్ సుష్వాప. "అఙ్గారధానికా ఙ్గారశకట్యపి హసన్త్యపి [హాసన్త్యపి] ఇత్యమరః. స్వప్ శయే ఇతిధాతోర్లుఙ్.

సృష్టి స్థితిలయ కర్తుః యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథవా ఆజ్ఞయా సూర్యోఽపి స్వీయ ముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి, సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్మ,

తా॥ ఏ దేవుఁడీ ప్రపంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశనముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే సూర్యుఁడుఁ గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుఁచుండెనో, యా దేవుడిప్పుడు మానవబాలుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించుచుండెను.

"భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః" అని శ్రుతివచనము.

3 4. ముదన్వితస్సన్తత సాక్షితత్త్వ
మద్వైత మాత్మీయ మథాఽతనిష్ట,
స్తనన్ధయో మంజుల నిర్వికార
దృష్ట్యా స ఆన్దోలన రమ్య మఞ్చే,

వ్యా :- ముదన్విత ఇతి :- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్ధయః అర్భకః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్యే మనోహరే మఞ్చే పర్యఙ్కే, డోలికాశయన ఇత్యర్థః ముదా ప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మఞ్జులాసున్దరా నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః వీక్షణం తయా, నిర్మలనిర్వికారా నన్దదృశేత్యర్థః ఆత్మీయం స్వీయం. అద్వైతం భేదరహితం, సన్తత సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావం, అతనిష్ట అతనోత్. విస్తారయామాసేత్యర్థః. తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

డోలికాశయనే శయానః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం పశ్యన్ స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటీచకార.

తా॥ అర్భకరూపముతో నున్న యా దేవదేవుఁడు ఉయ్యాలలో నుండి యూగుచు నిర్వికారముగ నన్నింటిని జూచుచు. నేను సర్వసాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధము లేదు. అను భావమును బ్రక టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్య కదాపి నాన్య
దృష్టి ర్నృరాజీ ప్సరోజ మాలామ్,
ఐక్షిష్ట తత్రోపరిభాగ బద్ధాం
శిశుః పరివ్రాడివ యోగముద్రామ్.

వా॥ నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మరూపస్య. యస్య దేవస్య, కదాపి కస్మింశ్చిత్సమయేఽపి, నిజాస్వీయా అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం, నవ్యరాజీత్ నరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్రి ఆన్దోలికాయాః, ఉపరి భాగే ఊర్ధ్వప్రదేశే, బద్ధాం నిబద్ధాం, సరోజమాలాం పద్మస్రజం, పరివ్రాట్ సన్యాసీ యోగముద్రామివ భ్రూమధ్యవీక్షణమివ, ఐక్షిష్ట, అపశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజృదీప్తా వితిధాతోర్లుఙ్. ఈక్ష ఈక్షణే ఇతి ధాతోర్లుఙ్. ఉపమాలఙ్కారః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా న్యత్కించిదపశ్య న్నాత్మానమేవ పశ్యతి. తథా అయ మర్భకః కిమప్యపశ్యన్ సరోజమాలా మేవ వీక్షమాణ ఆస్తే.

తా॥ సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుఁదాను జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుఁడు కూడ ఉయ్యాలకు మీఁదుగాఁ గట్టఁబడిన పద్మమాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను.

36. వ్యోమైకలక్ష్యాం స్వదృశం నివర్త్య
భూమిం వి కృతైర్వ్యథాం దుర్జనానామ్,
ఖిన్నా మలోకిష్ట దయార్ద్రచిత్తో
మాదేవి భైషీరితి దీనబన్ధుః

వ్యా :- వ్యోమైకేతి :- దయార్ద్రచిత్తః కృపాపూరిత మనాః దీనబన్ధుః దీనవత్సలః సః భగవాన్బాలః వ్యోమ గగన మేవ ఏకలక్ష్యాం గగన మేవ ఏకలక్ష్యాం ముఖ్యలక్ష్యాం, గగన మేవ పశ్య న్తీ మిత్యర్థః, స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్య పరివృత్య దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్యైః హింసాత్మక కర్మభిః బహు లత్వ న, ఖిన్నాం దుఃఖితాం పీడితా మిత్యర్థః, భూమిం ధరణీం, దేవి హే ధరణి! మా భైషీః భయం మా ప్రాప్నుహి. ఇతి ఏవం సాంత్వయన్నివ, అలోకిష్ట అపశ్యత్, లోకృ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

"అహం మద్యావతీర్ణః, దుష్టజనకృత్యైః పీడితాం త్వాం మహా ముద్ధరిష్యామి, త్వం మాభైషీః" ఇతి కథయన్నివ స బాలకః వ్యోమ గతాం దృష్టిం నివర్త్య భూమి మపశ్యత్.

తా॥ అంతవఱకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుఁడు తన చూపును మరల్చి త్రిప్పి, దీనవత్సలుఁడు కృపార్ద్రచిత్తుఁడు గావున భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల భయపడెదవు దుష్టజనులచేఁ బీడింపఁ బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవతరించితిని. భయమును వీడుము. అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను. బాలుని యధో దృష్టి యిట్లుత్ప్రేక్షింపఁబడెను బాలుఁడు కిందకుఁ జూడనారంభించెను.

37. గత్వా న పీఠం [illegible]
విస్మిత్య పూజావి[illegible] గృహీత్వా
అపీపత ద్ధార [illegible]ఖావో
దేవేషు మాత్సర్య [illegible]తీవ దేవః,

వ్యా :- గత్వేతి :- దేవః సః దేవరూపస్స బాలకః, కుల దేవతాయాః పీఠం దేవతామన్దిరం. గత్వాయాత్వా, విస్మిత్య వికట హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజార్థం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా ప్రతిమాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అసూయా, దేవేషు అపి దేవతాసు అపి స్వభావః సహజగుణః, ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ, దూరం అపీపతత్ పాతయామాస సుదూరం చిక్షేపేత్యర్థః. పత్లగతౌ వితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్. అనేక చపలాచరణాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ దితి ద్యోత్యతే.

తా॥ ఆ బాలుఁడు దేవపూజా మందిరమునకుఁ జొచ్చి యచ్చటఁ బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమును గాంచి, పెద్దగా నవ్వుచు, దాని నందుకొని, "ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము సహజగుణము" అని తెలుపునట్లు వానిని దూరముగ విసరెను. తాను దేవుఁడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి సహింపలేక యీ పని చేసెనని కవియాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా బాలునకు ప్రాకుట నడచుట మున్నగు చేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప వచ్చును.

38. ముహు ర్యథేచ్ఛం కృతమన్దహాసై
రకామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,
అవ్యక్తవాదై ర్నిజశైశవం సో
బభ్రాజ దేవం ప్వమివాథ్యయోగీ.

వ్యా :- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః యథేష్టం, కృతాః యే మన్దహాసాః దరహసితాని తైః, అకామతః అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని సున్దరాణి యాని కృత్యాని కార్యాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని తైః. ఏవం ఇత్థం, స్వశైశవం, స్వీయం శిశుత్వం, అథ్యయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబభ్రాజత్ ప్రకాశయామాస. ఉపమాలంకారః. భ్రాజృదీప్తావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్. జి "భ్రాజభాసభాషే" త్యాదినా ఉపధా హ్రస్వాభావే ఏతద్రూపమ్.

తా॥ నిష్ణాతుఁడైన యోగీంద్రుఁడు మాటి మాటికిఁ దనలోఁ దానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏవో మంచిపనులను గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొణుగుకొనుచు జీవించునట్లు ఈ బాలుఁడుకూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దన శైశవదశను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. అహ్వాయి తాతేన స జీవకేతి
యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవివృత్తకణ్ఠః,
తదాఽగమ ద్ద్రాక్పితు రఙ్కదేశం
స్మిత్వా ప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః,

వ్యా :- అహ్వాయీతి :- యదా యస్మిన్సమయే, తాతేన స్వపిత్రా, "తాతస్తు జనకః పితా" ఇత్యమరః. జీవక! చిరఞ్జీవిన్! ఇతి ఇత్థం, అహ్వాయి ఆహూతః, తదా-తదానీ మేవ, స్మిత్వా విహస్య, స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన వివృత్తః పరావృత్తః కణ్ఠః గళః యేన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః ప్రభుః బాలకరూపో దేవః, పితుః స్వజనకస్య, అఙ్కదేశ ఊరుభాగం, ద్రాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగామ, గమ్లృ గతా వితి ధాతోర్లుఙి ఌదిత్వా దఙిరూపమ్.

యదా స్వపితా చిరఞ్జీవిన్నితి తం బాలక మాజుహావ తదా స బాలః స్మయమానః స్వపితు రఙ్కసీమాన మారోహతి, అయం పితా ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన మావిర్భవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్య, తం పశ్యన్ హసతీ తి భావః.

తా॥ ఓ చిరంజీవీ! యని తన తండ్రి తన్నుఁ బిలువఁగనే, నవ్వుచు వచ్చీరాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచుండెనని మెడత్రిప్పి పోల్చుకొని, భక్తజనానుకూలుఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశస్తయోగాన్విత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ
మదీధరం స్తారక నామధేయమ్.

వ్యా:- ప్రశస్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి తే మౌహూర్తికాః, దైవజ్ఞాః. ప్రశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగాః, రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య తస్య, లోకోత్తరాణి అతిశ్రేష్ఠాని లక్షణాని చిహ్నాని యస్య తస్య, బాలస్య శిశోః, ముదా ప్రీత్యా, యథార్థం సార్థకం, తారక ఇతి నామధేయం నామ అదీధరన్ ధారయామాసుః. ధృఞ్ ధారణ పోషణయోః ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజయోగాన్, శరీరే దివ్యాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తారక ఇతి యథార్థం నామ చక్రుః. తారయతి సంసారసాగరాత్ సర్వానితి తారక పదస్యార్థః. సంసారిణ స్తారయితు మవతీర్ణస్య అస్య తారక నామధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాఽకార్షురితి భావః.

తా॥ జ్యోతిష్కు లా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి, యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము నుద్ధరించుట కుద్భవించిన మహామహుఁడని నిశ్చయించి, వానికిఁ 'దారకుఁ' డను సార్థక నామమును గావించిరి.

ఇట్లా బాలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం సతతాత్మ తృప్త
మన్నస్వరూపం విభు మప్రబుధ్య,
మాతా సుతం జానుచరం దివేశం
త మాశిశత్పాయస ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జననీ, జానుచరం జానుభ్యాం చరన్తం, తం సుతం కుమారం, అవాప్తాః సమ్ప్రాప్తాః కామాః మనోరథాః యేన తం, సమ్పూర్ణ కామ మిత్యర్థః, సతతం సన్తతం ఆత్మనా తృప్తం, ఆత్మదర్శనానన్దిత చిత్త మిత్యర్థః, అన్న మేవ స్వరూపం యస్య తం, "అద్యతేఽత్తి చ భూతాని తస్మా దన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్యా అన్నస్వరూప మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం పరమాత్మానం అప్రబుధ్య అజ్ఞాత్వా, దివా అహని, శుభేసమయ ఇత్యర్థః. ఉత్సవేన ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశిశత్ పాయయామాస, అన్నప్రాశనోత్సవం చకారేత్యర్థః. అశ భోజనే ఇతిధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్. తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ అణౌకర్తుః సుతస్య ణౌ కర్మత్వం, తద్యాచకాత్ ద్వితీయా చ.

నిత్యతృప్తం పూర్ణకామం అన్నరూపం పరమాత్మానం తమజ్ఞాత్వా తస్య జననీ సామాన్యబాలక ఇతి బుద్ధ్యా శుభే లగ్నే పాయసేన అన్న ప్రాశనోత్సవం చకార.

తా॥ ఈ బాలుఁడు పూర్ణకాముఁడు నిత్యతృప్తుఁడు అన్నస్వరూపుఁడు నగు పరమాత్మయే యని గ్రహింపలేక, సామాన్య బాలకునిఁ గాఁదలంచి, ముఁగాళులతోఁ బ్రాకుచున్న వయసురాగానే యాతారకునకుఁ దల్లి సుముహూర్తమునఁ బాయసమును దినిపించెను.

42. ఏకం పిబన్మాతృపయోధరం స
విమర్దయ న్కోమల పాణినాఽన్యమ్,
నిమీలితాక్ష స్సుఖపారవశ్యా
దదిద్యుతన్నిర్గుణ మాత్మ తత్త్వమ్.

వ్యా :- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాతృస్తనం జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్. కోమలపాణినా మృదుకరేణ, అన్యం ద్వితీయం మాతృకుచం, విమర్దయన్ పీడయన్. సుఖపారవశ్యాత్ సుఖపరవశత్వేన హేతునా, నిమీలితే అక్షిణీ యేన సః నిమీలితనయన స్సన్, నిర్గుణం గుణరహితం ఆత్మతత్త్వం స్వయాథార్థ్యం అదిద్యుతత్ ద్యోతయామాస. ద్యుత దీప్తావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లుఙ్.

స బాలతారకః స్తన్యపానసమయే ఏకం మాతృస్తనం పిబన్, అన్యం స్వకరేణమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమీలిత నేత్రయుగలస్సన్, నిర్గుణ మానన్దరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాస. అత్ర స్తనన్ధయస్య అన్యస్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా॥ ఆ బాలతారకుఁడు తల్లిపాలు ద్రావుచు నొకచేతితో రెండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుఁడై నిమీలితాక్షుఁడై తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికిఁ జాటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం
సాక్షిస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః,
ఆకాశవత్కల్పితరూప ఉర్వీ
దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా :- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా యస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యతయా నమస్కరణయోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః. సః ఉర్వీదేవాత్మజః భూసుర

వృత్రిః తారకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టే విప్రతిపిద్ధంచా నధికరణవాచీ త్వేకవద్భావః అవిగణయ్య అసంఖ్యాయ, నిత్యం సర్వదా, సాక్షిస్థితిం సాక్షిత్వం, ప్రాప్య లబ్ధ్వా, ఆకాశవత్ గగన మివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవానివేత్యర్థః. అభూత్ బభూవ, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు లోకైక నమస్కృతుఁడు, మహానుభావుఁడు అందుచేతనే యాతఁడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని పట్టించుకొనక నిత్యము వానినన్నిఁటిని జూచుచు వానికి లోఁబడక, సాక్షిభూతుఁడై ఆకాశము వలె రూపము లేనివాఁడైనను రూపధారియై మెలఁగుచుండెను. ఆకాశమునకు రూపము లేదు. దానికిఁ దలమలినత్వాదులు భ్రాంతికల్పితములు. అట్లే యాత్మకును రూపము లేదు. అందుచే "ఆకాశ శరీరం బ్రహ్మ" అను వచనము ప్రసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదాఙ్గుష్ఠ మసౌ నిధాయ
స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః,
విస్మృత్య తీక్ష్ణ క్షుధ మర్దితోఽప్య
క్రీడీన్మహానన్దపయోధి మగ్నః.

వ్యా :- ముఖఇతి :- అసౌ బాలతారకః, పదస్య పాదస్య, అఙ్గుష్ఠం ప్రథమాఙ్గుళిం. ముఖే వక్త్రే, నిధాయ నిక్షిప్య, స్వభావేన ప్రకృత్యా రమ్యా సున్దరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః యస్య సః, తీక్ష్ణాం తీవ్రాం, అత్యధికా మిత్యర్థః. క్షుధం క్షుద్బాధాం విస్మృత్య, అర్దితోఽపి పీడితోఽపి, మహానన్ద ఏవ పయోధిః సాగరః తస్మిన్ మగ్నః నిమగ్నః, అక్రీడీత్ అఖేలత్, క్రీడృవిహారే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

స్వపాదాఙ్గుష్ఠం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశా సర్వం పశ్యన్ క్షుత్పీడితోఽపి తాం బాధా మవిగణయ్య, బ్రహ్మానన్ద మనుభవన్ స తారక అఖేల దితి భావః.

ముఖే స్వాఙ్గుష్ఠ నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామాస మహాకవిః: అత్ర, "కరారవిన్దేన పదారవిన్దం ముఖారవిన్దే వినివేశయన్తమ్, వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకున్దం మనసా స్మరామి" ఇతిశ్లోకః స్మర్తవ్యః.

తా॥ ఆ తారకుఁడు తన కాలి బొటవ్రేలిని నోటియందుంచుకొని, స్వభావసుందరము నిర్మలమునగు తన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపక బ్రహ్మానందము నందుచు నాడుకొనుచుండెను.

45. తదున్నసం సున్దర మన్దహాసం
ప్రసన్న మత్యన్త విశాలనేత్రమ్,
చారు స్ఫుటామ్భోజ సదృక్ష వక్త్రం
సదాన్వబోభూయి సగోత్రదృగ్భిః.

వ్యా:- తదున్నసమితి:- ఉన్నతానాసికా యస్మింస్తత్ ఉన్నసం ఉన్నతనాసికం, బహువ్రీహౌ "ఉపసర్గాచ్చ" ఇతి నాసికాన్త బహువ్రీహేః అచ్ సమాసాన్తః తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య నసాదేశశ్చ. సున్దరః మనోహరః, మన్దః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్, తత్ ప్రసిద్ధం చారు సున్దరం, స్ఫుటం వికసితం, యత్ అమ్భోజం పద్మం, తేన సదృక్షం తుల్యం, వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాన్ధవదృష్టిభిః, సదా నిత్యం, అన్వబోభూయి అన్వభూయత. సగోత్రాబాన్ధవజ్ఞాతి బన్ధు స్వ స్వజనా స్సమాః ఇత్యమరః, అనుపూర్వక భూధాతోః యఙన్తాత్కర్మణి లుఙ్. అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నత నాసికం విశాలనయనం సదరహాసం సద్యోవికసితామ్భోరుహసమానం తస్య తారకస్య ముఖం దృష్ట్వా బాన్ధవా నిత్యం ముముదుః.

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సొగసుగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలలాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బన్ధుజనులు నిత్యమానందించుచుండిరి.

46. త్రాతార మేవార్దయతి ప్రవృత్యా
కృతోపకారం న విచార్య మూఢః,
సన్దష్ట మాత్రఞ్చిత చూచుకేనా
బోబుధ్య భీక్ష్ణం శిశునేతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి పీడయతి, ఇతి ఏవం, సన్దష్టం దన్తపీడితం యత్ మాతుః స్వజనన్యాః అఞ్చితం పూజ్యం చూచుకం స్తనాగ్రం యేన తేన, శిశునా బాలకేన, లోకః జనసమూహః అభీక్ష్ణం అత్యన్తం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జన్తాల్లుజ్.

అసౌ బాలకః స్వస్య స్తన్యదాయిన్యాః స్వజనన్యాః స్తనాగ్రమేవ దన్తైః సన్దష్ట్వా, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ పీడయతీతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖలోకము తమ మూఢబుద్ధిచే దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్నుఁగాపాడినవారికే యపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుఁడు తల్లి పాలుద్రావుచున్న సమయమున నప్పుడపుడు ఆమె స్తనాగ్రమునే కఱచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకవి చమత్కారముగ వర్ణించెను.

47. యో వేదనిశ్వాసయుతః స్వమన్త్రం
జానాతి యో యం న హి వేత్తిలోకః,

అమ్బాపదం శక్యత ఏష వక్తుం
మాతేతి మగ్నా ప్రమదార్ణవేఽభూత్

వ్యా :- య ఇతి :- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏవ నిశ్వాసాః నిశ్వాసమరుతః త్రైర్యుతః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః "యస్య నిశ్వసితం వేదాః" ఇత శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తం సర్వం జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః నహి వేత్తి నజానాతి, ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమ్బా ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం, వక్తుం కథితుం శక్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ. ప్రమదార్ణవే ఆనన్దసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పులే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ ప్రపంచము నెఱుఁగునో, యెవ్వని నీలోకము మాత్రమెఱుఁగదో యా దేవదేవుఁడే తారకుఁడై తనకుజన్మించి, యమ్మా! యని పిలుచుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగనే, వానితల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న వనియుఁ, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియుఁ, బొంగి యానంద సముద్రములో మునిఁగిపోయెను.

48. అమ్బాన్యశబ్దో నహి వాక్ప్రపఞ్చే
పునః పునః పఞ్చజనేన భాష్యః,
అమ్బేత్యుదిత్వా మహిమాన మస్య
జనాంస్తదాఽవీవద దర్భకోఽసౌ.

వ్యా :- అమ్బేతి :- వాక్ప్రపఞ్చే సారస్వతే. పఞ్చజనేన మనుష్యేణ, "స్యుః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పూరుషానరః" ఇత్యమరః, పునః పునః భూయో భూయః, భాష్యః వాచ్యః, అమ్బాన్య శబ్దః అమ్బాశబ్దాదన్య ఇతర శబ్దః, నహి నాస్తిఖలు, ఇతి ఇత్థం, బోధయన్, అమ్బా ఇతి ఉదిత్వా అమ్బేత్యుక్త్వా, అస్య అమ్బాశబ్దస్య, మహిమానం ప్రభావం, తదా శైశవే, అసౌ అర్భకః అయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాస, వదవ్యక్తాయాం వాచీతి ధాతోర్ణ్యన్తాల్లుఙ్.

సర్వైర్మానవైః ప్రథమతః సర్వాసు స్వవ్యవస్థాసు ముహుర్ముహుః అమ్మాశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిస్సరతి, నాన్యశ్శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమ్మేత్య వాదీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును "అమ్మ" యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనుపదమే నోటినుండి వచ్చును. కావున శబ్దజాతములో నాపదమే ముఖ్యమయినదని దాని మహిమ నందరకును దెలుపునట్లు బాలతారకుడు తల్లిని అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనగా దారకునకు మాటలు వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49. వక్రాలకాలఙ్కృత ఫాలభాగం
బన్ధూన్విదిత్వా కృతమన్దహాసమ్,
యతన్త ముత్థాతు మముం విలోక్య
మోదార్ణవే సా జననీ న్యమాఙ్క్షీత్,

వ్యా:- వక్రైః వక్రైః కుటిలైః అలకైః చూర్ణకున్తలైః అలఙ్కృతః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశః యస్య తం, బన్ధూన్ బన్ధుజనాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృతః మన్దహాసః దరహాసితం యేన తం, ఉత్థాతుం ఉత్థానాయ, యతన్తం యతమానం, అముం బాలకం తారకం, విలోక్య వీక్ష్య, సా జననీ మాతా, మోదార్ణవే ఆనన్దసాగరే, న్యమాఙ్క్షీత్ న్యమజ్జత్, నిపూర్వాత్ మస్జ్ ధాతోర్లుఙ్

కుటిలకున్తలాలఙ్కృత ఫాలభాగం ఆగన్తూన్బన్ధూన్ విజ్ఞాయ హాసవన్తం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం వీక్ష్య తస్య జననీ పరమానన్ద మవాప.

తా॥ ఆ తారకుని నుదురు వంకరముంగురులతో నందముగా నుండెను. ఆతఁడు బంధువులు రాగానే వారిని జూచుకొని చిన్నగా నవ్వుచుండెను. మాటిమాటికి నిలఁబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్త్రునిఁగాంచి యాతని తల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50\. ప్రత్యగ్రసాన్ద్రానత కైశికేన
తమో రజస్స్వోష్ఠతలేన సత్త్వం,
స్మితేన బాలోఽ నిశనిర్గుణోఽప్య
థా ల్లీలయా లోకవిడమ్బనాయ.

వ్యా:- ప్రత్యగ్రేతి :- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సన్తతం, నిర్గుణోఽపి సత్త్వాదిగుణరహితోఽపి, లీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బనాయ లోక వఞ్చనార్థం. ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్రం స్నిగ్ధం ఆనతం నమ్రం వక్రమిత్యర్థః. యత్ కైశికం కేశవృన్దః తేన, తమః తమోగుణం, స్వస్య ఓష్ఠతలేన దన్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం స్మితేన హాసితేన, సత్త్వం సత్త్వగుణం చ, అధాత్ దధార. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాతోర్లుఙ్.

నిర్గుణోఽపి స తారకః నీలకేశ భారేణ తమః, శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధరః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అభూదితి భావః.

తా॥ ఆబాలుఁడైన తారకుఁడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీనుఁడయినను, కేశముచేఁ దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిఱునవ్వుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అనఁగా నాతని జుట్టు వంకరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నవ్వు, తెల్లగాను నుండెనని భావము.

51. స్యాత్స్వాపనిఘ్న స్సకల శ్చరాణాం
ప్రాయో బుభుక్షా పరతన్త్రజీవః,
అసోషుపిష్టే త్యురసి స్వమాతు
రసా వతన్ద్రో౽పి పయాంసి పీత్వా.

వ్యా :- స్యాదితి :- చర న్తీతి చరాః జఙ్గమాః ప్రాణినః, తేషాం సకలః సర్వః, సర్వప్రాణి సమూహ ఇత్యర్థః. ప్రాయః బహుశః, బుభుక్షాయాః అశనాయాయాః పరతన్త్రః అధీనః జీవః జీవనం యస్య సః, స్వాపనిఘ్నః నిద్రాధీనః. స్యాత్ భవేత్, "అధీనో నిఘ్న ఆయత్త" ఇత్యమరః, ఇతి ఇత్థం బోధయన్నివ అసౌ బాలః, అతన్ద్రో౽పి నిద్రా విరహితో౽పి, "తన్ద్రీ నిద్రాప్రమీలయో" రిత్యమరః. తన్ద్రీ తన్ద్రా సమార్థకే ఇతి శేషః, పయాంసి క్షీరం స్తన్య మిత్యర్థః. పీత్వా నిపీయ, స్వమాతుః స్వజనన్యాః, ఉరసి వక్షసి, అసోషుపిష్ట అశేత. స్వప్ ధాతోర్యఙన్తాల్లుఙ్.

సర్వేపి జఙ్గమాః ప్రాణినః క్షుత్పరతన్త్రా నిద్రాధీనాశ్చ భవేయు రితి సత్యం బోధయన్నివ అసౌ బాలకః మాతు స్స్తన్యం పీత్వా తస్యా ఏవోరసి సుష్వాపేతి భావః

తా॥ ఆ బాలుఁడు తల్లిపాలు కడుపారఁ ద్రాగి యామె రొమ్ముపైనే నిద్రించుచు లోకములోఁ దఱచుగ సర్వప్రాణిజాతము ఆకలి దప్పికలకు లోనగును సుమా! అను సత్యమును బోధించుచున్నట్లుండెను.

52. ఆయాహి పుత్త్రేతి యదా స్వపిత్రా
హూత స్తదా౽సౌ కరతాల కర్త్రా.
ఆజఙ్ఘమిష్టాస్థిర నూపురాఙ్ఘ్రి
ర్ద్వ్యయస్య తాన్యః పితు రఙ్కదేశమ్,

వ్యా :- ఆయాహీతి :- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాలస్య కాలక్రియామానస్య శబ్దస్య కర్త్రా తేన, "తాలః కాలక్రియామాన" మిత్యమరః. స్వపిత్రా స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే, పుత్ర! కుమార! ఆయాహి ఆగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం, ఆహూతః ఆకారితః తదా తదానీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలఙ్కృత ముఖమండలస్సన్, అఙ్ఘ్రిరే చలితే నూపురే మఞ్జీరే యస్మిన్ తత్ అఙ్ఘ్రిద్వయం పాదయుగలం యస్యసః, పితుః జనకస్య, అఙ్కదేశం ఊరుదేశం అజఙ్గమిష్ట అగాత్ - ఆరురోహేత్యర్థః. గమ్ గతౌ ఇతి ధాతోర్యఙన్తాల్లుఙ్.

హే పుత్ర! ఇత ఆయాహీతి కరతలద్వయేన శబ్దం కుర్వన్ స్వపితా యదా త మాహూతవాన్ తదా స తారకః స్మయమానః శిఞ్జిత నూపురద్వయస్సన్ స్వపితు రఙ్కమారురోహేతి భావః

తా॥ ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో చిటికలు వ్రేయుచుఁ జప్పట్లు చరచుచు దన్నుఁ బిలువఁగనే యాతారకుఁడు నవ్వుచుఁ గాలి గజ్జెలు చప్పుడుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి తొడపైఁ గూర్చుండెను.

53. ఇత స్తత స్సన్దతలోలదృష్టి
రవ్యక్త ముగ్ధామృత కణ్ఠనాదః,
జమ్బాలసం లగ్న మనోహరాఙ్గో
ద్విహాయనో బాల్యమదాదధిష్ట.

వ్యా :- ఇత స్తత ఇతి :- ఇత స్తతః పరితః, సున్దరా మనోహరా లోలా చపలా దృష్టిః యస్య సః, అవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సున్దరః అమృతమివ మధురః కణ్ఠనాదః కణ్ఠస్వరః యస్య సః, జమ్బాలేన పఙ్కేన "జమ్బాలః పఙ్క ఉ స్త్రీ శాదకర్దమా" ఇత్యమరః. సంలగ్నం సంలిప్తం మనోహరం సున్దరం అఙ్గం యస్యసః, ద్విహాయనః వత్సరద్వయ

పరిమితవయాః, స తారకః, బాల్యం బాలత్వం చాపల్య మిత్యర్థః. అదా దధిష్ట అధితష్ఠౌ. దధ్ ధాతోర్వ్యజన్తాల్లుజ్.

తా॥ ఇటు నటు నందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ జూచుచు, ధూళిధూసరిత సున్దర గాత్రుఁడై రెండువత్సరములీడుగల యా బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యథేచ్ఛం ప్రకృతే రధీనో
నానా విధా ఐహిక మూఢచేష్టాః,
స న్తత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సో౽
హాసీ ద్విలాసాయ సదాచలో౽పి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః. సదా నిత్యం, అచలో౽పి చలనాది లక్షణరహితో౽పి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల ప్రకృతి రూపమాయాశక్తేః, అధీనోభూత్వా పరవర్తీసన్, నానా విధాః బహు ప్రకారాః ఐహికాః ఇహలోక సమ్బన్ధినీః మూఢాః, ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, సన్తత్య విస్తార్య, ఆరభ్యేత్యర్థః. ఆత్మనః స్వస్య; దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహాసీత్ తత్యాజ ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములులేని యాత్మస్వరూపుఁ డయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బహువిధములు నైహికములునగు మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచి తిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్య చిచత్స్వరూపం
దృశౌ ప్రగల్భో౽తి కరాయదన్య
సదా సదభ్రాయి దసౌ నగర్భ్యే
నశక్రియ త్విత్యయతులం మహిమ్నా

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః స్వరూపం సాక్షాత్కారం, సమ్యచిచ్ఛత్ సమ్యక్ పుష్టమకరోత్. వర్ధయామాసే

త్యర్థః, అస్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్రద్వయం, ప్రగల్భః ప్రాగల్భ్యం అతితిరాయత్ ఖేలయామాస. అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్, సదా సర్వదా, అనుసధ్రాయత్ అనుసృత్యాగచ్ఛత్. మహిమ్నా స్వప్రభావేణ స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుక్త మకార్షీత్, సమీచి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అతితిరాయత్. సధ్రాయి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అనుసధ్రాయత్. శ్రాయి - ఇత్యస్మాల్లుఙ్ అశిశ్రయత్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు తనరూపమును చక్కగ వృద్ధినందునట్లు గావించెను. వాని నేత్రములు ప్రాగల్భ్యమును ప్రౌఢతను జూపుచుండెను. ఆతఁడు తన సోదరుల ననుసరించి తిరుగుచుండెను. ఆతఁడు తన మహిమచే తన కులమంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నఖాగ్రవజ్రై రలకేన్ద్రనీలై
రోష్ఠప్రవాలేన సదన్తతారైః,
పత్పాణిశాఖాసననేత్రపద్మై
ర్లేభే చకాసే స్మ మణిపుష్పరాశిః.

వ్యా :- నఖాగ్రేతి :- సః కుమారః. నఖాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణి తైః, అలకాః కున్తలా ఏవ ఇన్ద్రనీలాః ఇన్ద్రనీలమణయః తైః, ఓష్ఠః రదనచ్ఛద ఏవ ప్రవాలః తేన, దన్తా ఏవ తారాః. మౌక్తికాని తైః, పత్ పాదౌ, పాణిశాఖాః కరౌ, ఆననం ముఖం, నేత్రే నయనే, ఏవ పద్మాని, తేషాం ఆల్యా పఙ్క్త్యా, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నానాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చ రాశిరివ సమూహ ఇవ, అచకాసీత్ అరాజత్. చకాస్ృదీప్తావితి ధాతోర్లుఙ్. ఉపమాలఙ్కారః.

ఆ కుమారుని గోళ్ళ కొనలు వజ్రమణులవలెఁ దెల్లగనుండెను, ముంగురు లింద్రనీలమణులవలె నల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడముల వలె నెఱ్ఱగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలెఁ దెల్లగనుండెను.

మఱియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల పంక్తివలె నుండెను. అందుచే నాతాంకుఁడు రత్నములు, పుష్పములు కలిపి పోతపోసినట్లుండెను. ఈ యాపమ్య మెంతయో మనోహరము.

57. ఉరూదకుమ్భం సహసా దృణన్తం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రసన్తమ్,
త మర్చితం విగ్రహ ముత్క్షిపన్త
మక్షంస్త మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉరు బృహత్ యత్ ఉదకుమ్భం జలభాణ్డం ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, సహసా శీఘ్రం దృణన్తం దారయన్తం, నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యః అర్పితం అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి శీఘ్రం, గ్రసన్తం అదన్తం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతాప్రతి మాం, ఉత్క్షిపన్తం ఊర్ధ్వం విక్షిపన్తం, తం తనయం కుమారం, సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అక్షంస్త క్షమతే స్మ. క్షమూష్ సహనే ఇతి ధాతోర్లుఙ్.

స కుమారః బాల్యేఏవ బృహన్తం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దదార. దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రసత్. పూజితాం దేవతా ప్రతి మాం ఊర్ధ్వం చిక్షేప. బాల్యచాపలేన కృతాన్యేవం విధాని కుమార చేష్టితాని పశ్యన్త్యపి మాతా నా కుప్యత్. కిన్తు సహతే స్మ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు బాల్యమునందే పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల గొట్టుచుండెను. నైవేద్యవస్తువులను మ్రింగుచుండెను. పూజింపఁబడిన దేవతా విగ్రహములను మీఁదకు విసరుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కోపింపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్స్వీయ మన స్సుమా ద
ప్య పప్రథ త్సత్త్వగుణం పయోధేః,
అచక్రశ న్నైజ తమ స్స శూన్యా
ద దద్రఢ ద్ధైర్య మదప్రకాణ్డాత్.

వ్యా :- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం స్వాన్తం సుమాదపి పుష్పాదపి, అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్, సత్త్వగుణం గామ్భీర్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అపప్రథత్ విస్తార మనైషీత్, నైజం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్యర్థః, శూన్యాదపి ఆకాశాదపి, అచక్రశత్ క్రశిమానం కృశత్వం అనయత్, ధైర్యం ధీరత్వం, అగప్రకాణ్డాదపి పర్వతశ్రేష్ఠాదపి కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రఢత్ ద్రఢిమానం దృఢత్వం అనయత్. "ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్ఠవచ్చ" ఇతిగణసూత్రేణ మృద్వాది శబ్దేభ్యః ణిచ్, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యన్తానాం మ్రది - ప్రథి, క్రశి, ద్రఢి, ధాతూనాం లుఙ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసిత. గామ్భీర్యం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారః మనో మార్దవే కుసుమం, గామ్భీర్యే జలధిం, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల గిరిం చాతిచక్రామ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్యములోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—: మాలినీ వృత్తమ్ :—

59. నవరసరుచివేదీ సర్వభూతానువాదీ
లలితచరణచారీ సాధ్వలఙ్కారధారీ,
పరవశసుఖ యోగ శ్చిత్రసఙ్కల్ప భోగః
కవి రివ స కుమారః ప్రస్తుతోఽభూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి విర చితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే

ప్ర థ మ స్స ర్గ ః

వ్యా:- నవరసేతి :- ఉదారః మహాన్, "ఉదారో దాతృ మహతోః" రిత్యమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవానాం నూతనానాం రసానాం కట్వామ్ల లవణమధురా దీనాం, రుచిః స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా, కవిపక్షే, నవానాం నవసంఖ్యానాం రసానాం శృఙ్గార కరుణాదీనాం రుచిః ఆసక్తిః తస్యాః వేదీ జ్ఞాతా సర్వాణి భూతాని ప్రాణినః, తాన్యనుసృత్య వదత్యుచ్చరతీతి సర్వ భూతానువాదీ సర్వభూతానుకరణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, సర్వభూతానాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థః, లలితాభ్యాం సున్దరాభ్యాంపాదాభ్యాం చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణ చారీ, కవిపక్షే. లలితైః మనోహరైః చరణైః పద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదపద్య నిర్మాణచతుర ఇత్యర్థః. సాధూన్ ఉచితాన్ అలఙ్కారాన్ ఆభరణ విశేషాన్ ధరతీతి ధారీ, బాల్యోచితాభరణాలఙ్కృత ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమోత్ప్రేక్షాది మధురాలఙ్కార విన్యాస నిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యాధీనః సుఖయోగ స్సుఖసఙ్గః యస్యసః, పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః పారవశ్యోత్పాదక రసానన్దదాయీ త్యర్థః, చిత్రాః సఙ్కల్పాః మనోరథాః తేషాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సఙ్కల్పాను గుణభోగ వానిత్యర్థః. కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః ప్రాణుతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలఙ్కారః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

"ననమయ యయు తేయం మాలినీ భోగిలోకైః"

ననమయయయాః గణాః. అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా॥ కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ వస్తువులను వర్ణించుచుఁ జక్కని వృత్తములను నిర్మించుచు, నుపమాద్యలంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతోఁ గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ తారకుఁడును క్రొంగ్రొత్త రుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన వారెట్లు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర విచిత్రములైె కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున నా బాలతారకుఁడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థ దీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమస్సర్గః.

తారకే ద్వితీయః సర్గః.

అజధికారః

—: మాలినీ :—

1. తదు[illegible] కార్మాఽథా కరో త్తస్య తాతః
సకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాఽన వద్యమ్,
పరవశ మురుకష్టం దేవ ఆయు ర్నరాణాం
స పృథుక ఇతి భిక్షాపాత్ర మీశోఽప్యధత్త.

వ్యా:— తదుపనయనేతి:— అథ బాల్యానన్తరం, తస్య తారకస్య, తాతః పితా, "తాతస్తు జనకః పితా" ఇత్యమరః. తత్ ప్రసిద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం. ఉపనయనకర్మ ఉపనయన సంస్కారం. సకల నిగమేషు సర్వవేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ, వేదవిహిత సకలకర్మాచరణార్థ మిత్యర్థః. అకరోత్ చకార. డుకృఞ్ కరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్. దేవ! హే పరమేశ్వర! నరాణాం మానవానాం, ఆయుః జీవితం, పరవశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్తి కష్టాని దుఃఖాని యస్మిం స్తత్ ఉరుకష్టం. కష్టభూయిష్ఠ మిత్యర్థః, ఇతి ఇత్థం జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, "పృథుక శ్శాబక శ్శిశుః" ఇత్యమరః, ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షాపాత్ర మధత్త దధార. డుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోర్లఙ్. నిదర్శనాలఙ్కార భేదః.

బాల్యానన్తరం మహేశ్వర వణిజః స్వకుమారస్య తారకస్య సకలవేద కర్మానుష్ఠానార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకార. సోఽపి తారకః దేవోఽపి [illegible] జీవితం దుఃఖభూయిష్ఠమితి సర్వేషాం బోధయన్నివ భిక్షాపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణముక్తమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి మాలినీ వృత్తాన్యేవ, [illegible]న్తేఽనుష్టు బవనిబద్ధా.

తా॥ బాల్యము దాటఁగానే యా తారకునకుఁ దన తండ్రియైయున్న మహేశ్వరుఁడు, సకల వేద విహితకర్మముల నాచరించుటకై యుపనయన సంస్కారమును గావించెను, దేవుఁడయ్యు నా తారకుఁడు, మానవ జీవితమంతయుఁ గష్ట భూయిష్ఠమని బోధించునట్లు భిక్షాపాత్రమును ధరించెను.

2. కరయుగల ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం వలగ్నే
స్ఫురదభినవ మౌఞ్జీ బన్ధనం బ్రహ్మసూత్రమ్,
హృది శిరసి శిఖానాం పఞ్చకం దర్శనీయం
వటు రభరత కట్యాం పీతకౌపీన మేషః.

వ్యా:- కరయుగలఇతి :- ఏష వటుః అసౌ బ్రహ్మచారీ తారకః, కరయుగలే హస్తద్వయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశదణ్డం "పలాశః కింశుకః పర్ణో వాతపోథ" ఇత్యమరః. వలగ్నే మధ్యే "మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః" ఇత్యమరః. "వష్టి భాగురి రల్లోప మవాప్యోరుప సర్గయో"రితి భాగురిమతేన అకారలోపే వలగ్న ఇతి రూపమ్. స్ఫురత్ ప్రకాశమానం అభినవం నూతనం యత్ మౌఞ్జ్యాః తృణవిశేషస్య బన్ధనం, మౌఞ్జీరజ్జుబన్ధ మిత్యర్థః, హృది వక్షసి, బ్రహ్మసూత్రం యజ్ఞోపవీతం, శిరసి మూర్ధని, దర్శనీయం రమణీయం శిఖానాం పఞ్చకం పఞ్చశిఖాః, కట్యాం జఘనే పీతం హారిద్రాఞ్జితం కౌపీనం చీరఖణ్డం, గుహ్యాచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిత్యర్థః, అభరత బభార, భృఞ్ భరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మౌఞ్జీబన్ధం వక్షసి బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖాపఞ్చకం కట్యాం పీతకౌపీనంచ ధృత్వా స వటుస్తారకః రరాజేతి భావః.

తా॥ ఆ తారకుఁడుపనీతుఁడై చేత మోదుగుదండమును ధరించి, ముంజిగడ్డితోఁ జేసిన త్రాటిని మొలకుఁ జుట్టి వక్షమున జందె మొప్ప

చుండ పంచశిఖలు తలఁపైఁ బ్రకాశింప వసువువచ్చిని గోచిని గట్టుకొని మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి స్వరూపమిందు వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మఞ్జులశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్ష్య విద్వత్కలాపం
ముద మవహ దమన్దం ప్రత్యహం బన్ధుబృన్దమ్.

వ్యా :- నిజేతి:- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాదయోః, భక్తం భక్తియుక్తం, గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాసు సకలాసు విద్యాసు, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగ్రహణాభిలాషిణ మిత్యర్థః. సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం సజ్జనానాం మిత్రం వయస్యం. సజ్జన మిత్రి మిత్యర్థః. మఞ్జులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం గాత్రం శరీరం యస్య తం, సున్దరధవళ దేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనుపమః కులస్యదీపః తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం సూరీణాం కలాపం భూషణం. విద్వదాభరణ మిత్యర్థః. తం తారకం, వీక్ష్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్దం బన్ధుసమూహః, అహన్యహని ప్రతిదినం, అమన్దం అధికం యథాతథా. ముదం ప్రీతిం అవహాత్ ఉవాహ. వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించుచుండెను. విద్యల నన్నింటిని నేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను. సజ్జనులతో మైత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛాయతో మిలమిల మెఱయుచుండెను. వంశదీపమై విద్వదాభరణమై యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృంధము నిత్యము మిక్కిలియానందించుచుండెను.

4. అపి పరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యో
ద్భుతకర బహుమేధా నైపుణో నోపలభ్య,

మృదుల మధుకరీత్యా౽తోషయ త్పణ్డితౌఘం
వినయ మలభతా౽సౌ స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- అసౌ తారకః, అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధేః నైపుణ్యం కౌశలం, తేన, "ధీర్ధారణావతీ మేధేత్య" మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కౌశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్య మపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిత్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయేభ్యః, ఉపలభ్య ప్రాప్య, మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పణ్డితానాం విదుషాం, ఓఘం సఙ్ఘం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ ప్రీతౌ ఇతి ధాతోర్లఙ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వసమ్పాదిత విద్యావిశేషానురూపం వినయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభత లేభే. డులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లఙ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్వేవ గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. తథాప్యసౌ తారకః గురూన్ ప్రీణయిత్వా స్వబుద్ధి కౌశలేన తేభ్య స్తత్సర్వం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డితా నతోషయత్, విద్యానురూపం వివేకాదిక మపి సమ్పాదయామాస, స తారకో విద్యావ్యాప్తాత్ పణ్డితా ప్రజ్ఞావాన్ వినయేన సఞ్చచార.

తా॥ విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్వాంసుల హృదయములందతి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుఁడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనము నంతయు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకముతో మెలఁగుచుండెను.

5\. అతుల లలితరూప స్సర్వవేదః ప్రశాన్తః
సకల జనసమాన స్సర్వ తన్త్ర స్స్వతన్త్రః,

విజిత సమవయస్కో విద్యయా సద్యశస్కో ౽
భ్యలషత పరదేశా లోకనం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య రహితం లలితం సున్దరం రూపం ఆకారో యస్య సః, సర్వాన్వేదా నధీతే యః సర్వవేదః, ప్రశాన్తః శాన్తస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే షాం మానవానాం సమానః సమః, సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి తన్త్రాణి శాస్త్రాణి యస్య సః సర్వతన్త్రః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్దః, విద్యయా విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః సత్ అను త్తమం యశః యస్యసః సద్యశస్కః. సచాసౌ కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర దేశాలోకనం పరదేశాన్ ద్రష్టుం అభ్యలషత ఐచ్ఛత్.

సున్దరరూప ముపేత్య, సర్వశాస్త్రాణ్యభ్యస్య, శాన్తస్వభావం సమ్పాద్య సర్వమానవ సౌభ్రాత్ర మాకలయ్య, విద్యావిశేషైః స్సమాన వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపార్జ్య, స్వతన్త్ర భావోపేత స్సతార కః పరదేశాన్ ద్రష్టు మభిలలాష.

తా॥ ఆ తారకుఁడు మంచి యందగాఁడయ్యెను. శాంతస్వభా వుఁడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని శాస్త్రములు లేవు. ఆతఁడు మిక్కిలి స్వతంత్రుఁడు. తన సహాధ్యాయు లను సమవయస్కులను విద్యావిశేషములచే నోడించి, మంచి కీర్తి నార్జించెను. ఇట్టి తారకునకొకనాఁడు పరదేశములకేగవలెనను కోరిక జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లీలయా గూఢతేజా
అశన వసనసక్తో బాల్యచాపల్య యుక్తః,
తత ఇత ఇవ దేవో బాలకో౽ జో౽పి గచ్ఛ
న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పత్తనం సః.

వ్యా :- సహజేతి :- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య సః గూఢతేజాః, నిగూఢ ప్రభావః, సః బాలకః, తారకః, దేవోఽపి దేవతాఽపి, సహ జాతః సహజః యః స్వభావః తస్య వశం అధీనతా ముపేతః, ప్రకృతి వశవర్తీ, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచాపల్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా, యుక్తః సంయుతః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరిభ్రమన్, విబుధనగర నామ విబుధనగర మితి నామ నామధేయం యస్య తత్, పత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

గూఢతేజస్కః జననరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి ప్రకృతివశ మాపన్నః స్వేచ్ఛయా ఇతస్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్ విబుధనగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం పత్తనం ప్రవివేశ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు గుప్తతేజస్కుఁడు. జనన మరణాది శూన్యుఁడునగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాఁడై బాల్య చాపల్యమున వేషధారణమందు, భోజన విశేషములందు నాసక్తుఁడై, స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధనగరమను పేరుగల పత్తనమును బ్రవేశించెను.

7. మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
సకలజన సమృద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
పృథుల భవసరమ్యా సాధుబృన్దానుగమ్యా
వ్యలసదురు మదేభా సాపురీ దివ్యశోభా.

వ్యా :- మధురేతి :- సాపురీ విబుధనగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా, స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం జలం తేన పూతా పవిత్రా, సకలాని నానావిధాని ధనాని సమ్పదః తైః సమృద్ధా సమ్పూర్ణా, గన్ధవాతః గన్ధవహో వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్యా, పృథులాని బృహన్తి యాని భవనాని మన్దిరాణి, తైః రమ్యా సున్దరా. సాధుబృన్దైః సజ్జన సఙ్ఘైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుం యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతఙ్గాః యస్యాః సా, దివ్యశోభా దివ్యకాన్తిస్సతీ, వ్యలసత్ అధికం రరాజ. విపూర్వాత్కల సశ్లేషణ క్రీడనయోః ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తద్విబుధపురే మనోహరాణ్యుద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యన్తే. తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్పత్పరిపూర్ణ మభవత్, తత్ర సురభిః గన్ధవహః ప్రవాతి, తత్ర విశాలాని భవనాని రాజన్తే. సాధుజనాస్తత్ర న్యవసన్, బహవో మత్తమాతఙ్గాస్తత్ర నిత్యం సఞ్చరన్తి. తస్మాత్సాపురీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా॥ ఆ విబుధనగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన యుద్యానవనములు గనఁబడును. త్రాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది. అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును విశాలములే. సత్పురుషు లెందరో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగుచుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. లలిత కులసతీభి స్సాధుశీలాన్వితాభి
శ్చతురపురుషవర్యై స్సాధితామోఘకార్యైః.
అమల పృథునివాసై స్సర్వసమ్పద్విలాసై
ర్నగరవర మరాజత్కుమ్భినీ భూషణం తత్.

వ్యా :- లలితేతి :- కుమ్భిన్యాః పృథివ్యాః "గౌరిలా కుమ్భినీ క్షమా" ఇత్యమరః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధనగరం, సాధుశీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సున్దరీభిః కులసతీభిః కులకాన్తాభిః, సాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫలాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

వదాన్యాః పురుషశ్రేష్ఠాః తత్రైః, సర్వాసాం సమ్పదాం విలాసాః యేషు తత్రైః అమలాని నిర్మలాని పృథూని బృహన్తి నివాసాని భవనాని తత్రైః, సర్వాసమ్పదలఙ్కృతవిశాల నిర్మలవాసస్థిరై రిత్యర్థః, అరాజత్ రరాజ, రాజృదీప్తావితి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ నగరమందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు శీలవతులు పతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ పనులను వ్యర్థముగాకుండ నెరవేర్చు నిపుణులు, అందున్న భవనము లన్నియును ధవళచ్ఛాయలతో సకలవిధ సంపదలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము భూమండలమునకు మండనమని చెప్పవచ్చును.

౯. ప్రతిహత కువదానాం గన్ధ ఆత్మమ్భరీణాం
ఖల చపల ముసల్య క్రూర కర్ణేజపానామ్,
జడ శఠ కృపణానా మేడమూకాద్మరాణాం
సకృదపి నహి తత్రాఽసీ న్నిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా:- ప్రతిహతేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః "మనో హతః ప్రతిహతః ప్రతిబద్ధో హతశ్చ సః" ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవాదినః, తేషాం, "సమౌ కువాద కుచరా" విత్యమరః, ఆత్మానమేవ యే బిభ్రతి తే ఆత్మమ్భరయః, కుక్షిమ్భరయ ఇత్యర్థః. తేషాం, "ఫలేగ్రహి రాత్మమ్భరిశ్చ" ఇత్యనేన నిపాతః, ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చఞ్చలశీలాః. ముసల్యాః ముసలేన వధ్యాః "ముసల్యో ముసలేనయః" ఇత్యమరః. క్రూరాః కఠినాత్మకాః కర్ణేజపాః పిశునాః "కర్ణేజపస్సూచకస్స్యాత్పిశునః" ఇత్యమరః తేషాం, జడాః మన్దాః శఠాః గూఢవిప్రియకారిణః, "గూఢ విప్రియకృచ్ఛఠః" ఇత్యమరః. కృపణాః లుబ్ధాః తేషాం. ఏడమూకాః మూకబధిరలక్షణాః "అనేడమూకస్తు వక్తుం శ్రోతుమశిక్షితే" ఇత్యమరః. అత్ర నఞ్ సాదృశ్యే. అద్మరాః అదనశీలాః "ఘస్మరోఽద్మరః" ఇత్యమరః తేషాం, నిరస్తాః నిష్కాసితాః, అస్థిరాః చలచిత్తాః, తేషాంచ, తత్రనగరే

సకృత్ కిఞ్చిత్, గన్ధోఽపి లేశోఽపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సమ్బన్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా॥ ఆవిబుధనగరమున, మనసు చెడినవారు, కుత్సితవాదములు చేయువారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపనివారు, క్రూరులు, చలచిత్తులు, లోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు చెప్పువారు మాంసమత్సులు, మోసగాండ్రు లుబ్ధులు, దీనులు, మూగ చెముడు లక్షణాలు గలవారు, తిండిపోతులు, దేశబహిష్కృతులు, అస్థిర హృదయులనగు హీనవులు మచ్చునకైనను గానరారు.

10. సతత శమిత భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః
పృథుమహదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,
సకలవిభవ దృశ్యః పత్తనే వాఽపి వైశ్యః
పరహిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా :- సతతమితి :- తత్ర పత్తనే తస్మిన్నగరే, భూమిదేవః భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాన్తః భావః స్వభావో యస్య సః సతత శాన్తశీల ఇత్యర్థః. మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః క్షత్రియోఽపి సాధు సమ్యక్, పృథో అగ్నా మహాత్సు మహాత్మసు చ అనురక్తః, అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధకశ్చేత్యర్థః. వైశ్యో అర్యః సకలవిభవైః సర్వసమ్పద్భిః దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోఽపి సర్వథా పరహితైః పరానుకూలైః గుణైః భద్రః మఙ్గళ కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ నగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు. క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్పరిపూర్ణులు, శూద్రులుకూడ పరహితములును మంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుందురు.

11\. అనుపద మపి వర్ణీ కథ్యమానం స వృద్ధై
శ్చరిత మితి పురాణం యన్నగర్యాః ప్రబుధ్య,
చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
సకల కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్ఠదఘ్నమ్.

వ్యా:- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపదం పదేపదే, వృద్ధైః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురాణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, ప్రబుధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి, చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సః వర్ణీ బ్రహ్మచారీ తారకః, తత్పురే తస్మిన్పత్తనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'వృన్దో వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరః. కణ్ఠదఘ్నం గళ పరిమాణం యథాతథా, ప్రమాణే ద్వయసచ్ దఘ్నచ్ మాత్రచః ఇతి సూనార్థే దఘ్నచ్ ప్రత్యయః. సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అధీనం. 'అధీనో నిఘ్న ఆయత్త' ఇత్యమరః. అపశ్యత్ దదర్శ, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

వృద్ధజనాః విబుధనగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై తారకాయ పదేపదే అబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారకః తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్ఠదఘ్నం పాపకర్మాధీన మిత్యజానాత్, కణ్ఠదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్చరిత మప్యస్తీతి సూచితమ్.

తా॥ పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధులా విబుధనగర చరిత మతి ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుఁడు సూక్ష్మబుద్ధి కావున తనమతి వైశద్యముచేఁ దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్చరిత్రములో మూఁడువంతుల ముప్పాతిక లోపించినట్లును, సర్వదోషములతో నిండినట్లును గ్రహించెను.

12\. పరపరిహృత విత్తం సాయుధా తథ్యవృత్తం
భువన విదిత శిష్టాచార దూరం సమన్తాత్,

వపు రివ గతజీవం ప త్తనం జీర్ణపుణ్యం
నిపుణతరమతి స్సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇత్థమ్,

వ్యా :- పరేతి :- నిపుణతరా అత్యన్తకుశలా మతిః బుద్ధిః యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్యర్థః సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః పరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరాపహృత ధన మిత్యర్థః యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథాతథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహావర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితోపేత మిత్యర్థః. "యథార్థం తు యథాతథం" ఇత్యమరః, సమన్తాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమానవానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం. శిష్టాచార విహీత మిత్యర్థః. గతజీవం అపగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మివేత్యర్థః, జీర్ణపుణ్యం శిథిలిత పుణ్యకార్యం, పత్తనం విబుధనగర ముద్దిశ్య, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, అతర్కయత్ తర్కయామాస.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభి రపహృత మభూత్. శిష్టాచార స్తత్ర లుప్త ప్రాయ ఆసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్రచ్చరితం అసత్యమేవ బభూవ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యవిహీన మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య స తారక ఇత్థ మచిన్తయత్.

తా॥ ఆ నగరమందలి సంపద నంతను శత్రువు లపహరించిరి. శిష్టాచారము లన్నియు నడుగంటినవి. వృద్ధులు జెప్పిన సల్లక్షణము లేమియు నిటుగాన రావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము వలె నీ నగరము పుణ్యవిహీనమై కనబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి యా తారకుడీ క్రింది విధమునఁ జింతించెను.

13. అనయ దిహ కుమార్గం ధర్మశూన్యాధికారీ
సకల జన సమూహం వృత్తతః క్షిప్త మధ్య,

అహ మఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం
నిఖిల మనిల మమ్భో రోగమూలం ప్రగాఢమ్.

వ్యా :- అనయదితి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, అద్య ఇదానీం ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మ రహితః, అధికారీ ధర్మవ్యవహారద్రష్టా ప్రాడ్వివాక ఇత్యర్థః. వృత్తతః స్వపవిత్రవర్తనాత్ క్షిప్తం భ్రష్టం, సకలజన సమూహం సర్వమానవ బృన్దం. కుమార్గం కుత్సిత పథం అనయత్ నినాయ, నీ ప్రాపణే ఇతి ధాతోర్లజ్. అహం ఆవిలాయాం కలుషితాయాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిఖిలం సర్వం, అనిలం వాయుం అమ్భః జలంచ, ప్రగాఢం భృశం, రోగమూలం రోగకారణం అపశ్యమ్ దదర్శ, దృశిర్ వీక్షణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ నగరమున నిప్పుడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని ధర్మాధికారి, సర్వపవిత్రవర్తనాదులనుండి దిగజారిన మానవులను దప్పుమార్గమును బట్టించుచుండెను. పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వమును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అభినవ వయసా ప్రక్షీబితో న్యాయకర్తా
గురు రురుధనలుబ్ధోఽశ్రద్ధధానోఽస్య శిష్యః,
పిశున ఇహ గృహస్థోఽపత్రపాఽలక్ష్యత స్త్రీ
నరపతి రవివేకీ వఞ్చక స్తస్య మన్త్రీ.

వ్యా :- అభినవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయనిర్ణేతా, అభినవ వయసా. నూత్నయావనేన. ప్రక్షీబితః అతిమత్తః. గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధః అధికధనలోలుపః అస్య శిష్యః తచ్ఛాత్రః, అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్యాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విరహితః, గృహస్థః గేహే, పిశునః సూచకః, స్త్రీ కాన్తా అపత్రపా నిర్లజ్జా నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మన్త్రీ తదమాత్యః, వఞ్చకః ధూర్తః, చ అలక్ష్యత అదృశ్యత. లక్ష్ దర్శనే ఇతిధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ పట్టణమందలి న్యాయాధికారి మదమత్తుఁడైన యువకుఁడు. గురువు శిష్యుని విత్తాభిలాషి, శిష్యుఁడు శ్రద్ధాविహీనుఁడు. గృహస్థుఁడు కొండెగాఁడు. ఆఁడుది సిగ్గులేనిది. రాజు వివేకశూన్యుఁడు వాని మంత్రి మోసగాఁడు.

15. నహి కులగుణ విద్యాః ప్రాభవన్గౌరవాయ
ద్రవిణబల కృతఘ్నాసత్యవాక్యై ర్వినేహ,
అనవరత మసేవన్నాఽగ్రజా వేదబాహ్యాన్
స్వసుఖ మభిలషన్తః పౌరుషం త్యక్తవన్తః.

వ్యా:- నహీతి:- ఇహ అస్మిన్పత్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం శారీరకశక్తిః, కృతఘ్నత్వం వఞ్చనం, అసత్యవాక్యం అనృతం, తైర్వినా తాని విహాయ, కులం వంశః. గుణాః ధర్మాదిగుణాః, విద్యాచ విజ్ఞానాదికం చ, గౌరవాయ ప్రతిష్ఠాయై, నహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాఽభవన్ ప్రపూర్వక భూసత్తాయా మితి ధాతోర్లఙ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః స్వసుఖం, అభిలషన్తః కాఙ్క్షన్తః, పౌరుషం పురుష యత్నం త్యక్తవన్తః త్యజన్తః, అనవరతం సర్వదా, వేదబాహ్యాన్ వేదాధికార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేవన్త అభజన్త. షేవృ సేవాయా మితి ధాతోర్లఙ్.

అత్ర ధనవతాం బలవతాం కృతఘ్నవఞ్చకానాం అసత్యవాదినా మేవ గౌరవం, నతు కులీనానాం గుణవతాం విదుషాం చ, కిఞ్చాత్ర విప్రాస్స్వ సుఖాభిలాషిణః స్స్వోద్యోగం విహాయ శూద్రాదీ నభజన్త

తా॥ ఈ పురమందు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని, వంచకులకును అబద్ధములాడువారి గౌరవ మర్యాదలుగాని, కులీనులకును గుణవంతులకును విద్వాంసులకును గౌరవమర్యాదలు లేవు. మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు స్వప్రయత్నములను విడిచి, తమ సుఖముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యాః స్వైరిణీవఞ్చకోదు
ష్కృతరత మత ఉచ్చైః పత్తనే శూన్యవాదమ్.
నట విట భటతీర్థ ధ్వాంక్ష కాపాలికైః ప్రా
ణద దవగత దేవాగార మాచారహీనైః.

వ్యా :- అకురుతేతి :- పత్తనే పుర్యాం, స్వైరిణీనాం జారిణీనాం స్త్రీణాం, వఞ్చకైః ధూర్తైః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్యేషు, రతైః ఆసక్తైః మతైః సజ్జ్వలోప్యయస్య సః, కులబాహ్యాః కులబహిష్కృతాః, మానవాః, శూన్యవాదం దేవో నాస్తి ధర్మాధర్మౌ న స్తః ఇత్యాది నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చకార, డుకృఞ్ కరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

అవగతం సుప్రసిద్ధం, దేవాగారం దేవమన్దిరం, నటైః నర్తకైః, విటైః వేశవాటీ సఞ్చారిభిః, భటైః రక్షకభటైః తీర్థధ్వాంక్షైః మూర్ఖైః "తీర్థే ధ్వాంక్షః ఇతి-" ధ్వాంక్షేణక్షేపే ఇతి పాణినిః, కాపాలికైః హస్తే కపాలం ధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపతైః చ జనైః ప్రాణదత్ దధ్వాన ప్రపూర్వాన్యనద నాదే శబ్దే ఇతి ధాతోర్లఙ్

తా॥ ఈ నగరమున జారిణీ వంచకులు పాపకార్యసక్తులునగు కులభ్రష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపఁబడుచున్నవి. దేవాలయ మంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖులతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచేఁ బ్రతిధ్వనించుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములు లేవు, నాస్తికవాదములు జరుగుచున్నవి. వేదమంత్ర ధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా వినఁబడుచున్నవి.

17. జననుతకులతోఽహం జాతవా నిత్యహం యు
ర్వి బుధ సదసి జల్పన్నుత్తమాత్మీయ గోత్రమ్,
అభవ దిహ స గేహో హా రసాసక్తమత్తో-
వవరత పరనారీ లమ్పట స్సమ్ప దన్ధః.

వ్యా :- జననుతేతి :- ఇహ పురే, ఆజన్మ జన్మప్రభృతి దుష్టః దోషయుతః దుష్టప్రవర్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సన్తతం పరనారీ లమ్పటః పరకాన్తా సక్తః, పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమ్పదన్ధః సమ్పన్మద మత్తః గేహేశూరః గృహ ఏవ శూరః నతు యుద్ధే, పాత్రే సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః. సః తాదృశః మనుజః, అహం జననుత కులతః సర్వజనశ్లాఘ్యా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం యుః అహంకారీ అహంయుస్స్యా దహంకారీ" ఇత్యమరః. విబుధసదసి పణ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, ఆత్మీయగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్ వదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అభ వత్ ఆస, భూసత్తాయామితి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ నగరమున, పుట్టినదాది పాడుపనులు చేయుచుఁ బర కాంతలతోఁ గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంపదలచే విఱ్ఱవీగు బ్రాహ్మణుఁడు, కన్నుఁ మిన్ను గానక, నేనే యుత్తమకుల సంజాతుఁడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండి తులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా న్కుక్కుటా న్యోధయిత్వా
సతత మధికపూజ్యా న్దూషయిత్వా మదేన,
ప్రతిదిన ముపదంశై రేష మద్యం నిపీయాఽ
గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వ్యా - అహరహఇతి :- ఇహ అత్ర, ఏమః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే మూఢ యథాజాత మూర్ఖ వైధేయ బాలిశాః' ఇత్యమరః. అహర హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, కుక్కుటాన్ చరణాయుధాన్, యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ, అధిక పూజ్యాన్ పూజ్యాతిశయ జ్జనాన్, దూషయిత్వా వినిన్ద్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఉపదంశైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నిపీయ పీత్వా, ఇత్థం

వేషం. ఆత్మాయుః స్వజీవితం, అవధిం అస్తం, అగమయత్ నినాయ, గమ్లృగతావితి ధాతోః ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ ఈ పట్టణమున మూర్ఖుఁడొకఁడు ప్రతిదినము గోత్రపండెము లను శ్లోకపండెములు నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను నిందించుచు, స్వజనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేవించుచు, తన వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి దరమత సోఽయం జాలికవ్యాధనీ చైః
క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,
క్వచి దవమతలజ్జో వక్తి రీశానుకూలం
క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూస్తస్య మాతా,

వ్యా॥- క్వచిదితి :- సః అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్ జాలికాః వాగురికాః వ్యాధాః మృగయవః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః అరమత అక్రీడత్, రము క్రీడాయామితి ధాతోర్లఙ్. క్వచిత్, కుత్రచిత్, అన్యాలయేషు అన్యదీయభవనేషు, హేయం నిన్ద్యం, వేషం, ఆకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. డులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లఙ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అవమతా త్యక్తా లజ్జా త్రపా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్, నిరీశానుకూలం నాస్తికానుకూలం యథాతథా, అవక్ అవోచత్. వచ పరిభాషణే ఇతి ధాతోర్లఙ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం రిపుం, తస్య మాతా జననీ వీరసూః వీరసూతా కిం ఇతి అనువత్ నునావ. స్తుతిం చకారేత్యర్థః. ణుస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాల్లఙ్.

తా॥ ఇందలి జనుఁడొక్కచోట జాలరులతో వేటకాండ్రతో పామరులతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కచోట పై వారిండ్లలో నింద్యములైన వేషములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కచోట సిగ్గువిడిచి నాస్తిక వాదములను గావించుచుండెను. మఱియొకచోట శత్రువును గూడ నీ తల్లి వీరమాతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిమేధః
వరయువతి ముఖామ్భోజేక్షణం రాజసూయమ్,
ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేఽనల్పమేవ
ప్రతిదినమితి ఖట్వారూఢ ఏష వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- వాజిమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా సున్దరీ తరుణా యువతిః యా దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్యాః మేలకః సమ్మేలనదాయీ తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేవ ఫల మిత్యర్థః. రాజసూయయాగః, వరయువతీనాం వరకాన్తానాం ముఖామ్భోజం ముఖపద్మం తస్య ఈక్షణం దర్శనం. తస్య యాగస్య వరకాన్తా ముఖదర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ అస్మిన్జీవితే. నిజసౌఖ్యమేవ ఆత్మసుఖమేవ, అనల్పం అత్యధికం. ఫలం లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఏషః అయంఖట్వారూఢః జాల్మః. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షేపే' నిందాయాం ఏవ సమాసః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మ, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్లఙ్.

తా॥ అశ్వమేధయాగము నాచరించినవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజసూయముఁ జేసినవారికి వరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మఱెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుఁడు ప్రతిదినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ పిశునేనా దీయత స్వార్థవృద్ధ్యై
పరిజన భృతకేభ్యోఽ క్రియతాల్పోఽపి మత్స్యః,
సుమ మధు ఫల శాకం దేవసమ్పత్తి సర్వం
బహులతువద పోష్టా కిమ్పచానేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర పిశునేన లుబ్ధేన స్వార్థవృద్ధ్యై స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణాని ఉద్ధారకః, వణిజకేభ్యః సేవకేభ్యః భృతకేభ్యః కర్మకరేభ్యః అదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః కువదాః కుత్సిత వాదినః తేషాం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్పచేన లుబ్ధేన అల్పోఽపి అతిస్వల్పోఽపి మత్స్యః మీనః. దేవసమ్బద్ధి దేవతాధీనం, సుమం పుష్పం, మధు మాక్షికం, ఫలం, శాకః, తేషాం సమాహారః తత్సర్వ మిత్యర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా॥ పట్టణమున లుబ్ధుఁడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న జీతగాండ్రకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు తాను మాత్రము కడుపునిండఁ దినక బ్రతుకు నాలుబ్ధుఁడు దేవతలకు సంబంధించిన పుష్పాలను తేనెను, పండ్లలను, కూరలను, చివరకు చిన్న చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేఽపి మద్యం
తరస మిహ గవాం స ప్రాశయద్వేద బాహ్యాన్.
త దపరిమితవ స్వగ్రస్యత ద్విణ్ణృపాలైః
ప్రతిదిన మురుధూర్తోద్యోగిభి ర్మన్త్రిముఖ్యైః

వ్యా :- శ్రుతీతి:- ఇహ అత్ర, సః విప్రః, శ్రుతి సముదితే వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేఽపి మద్యం సురాం, గవాం తరసం గోమాంసంచ, "తరసం క్రవ్యమామిషమ్ !" మిత్యమరః. వేదబాహ్యాన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్యర్థః. ప్రాశయత్ భోజయామాస. ప్రపూర్వకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లఙ్. తస్య, అపరిమితం అసంఖ్యాకం. వసు ధనం. ద్విణ్ణృపాలైః శత్రు రాజన్యైః, ఉరు అధికం యే ధూర్తాః వఞ్చకాః తై రుద్యోగిభిః, మన్త్రిముఖ్యైః అమాత్యాదిభిశ్చ ప్రతిదినం దినే దినే అగ్రస్యత అభక్ష్యత. గ్రస భక్షణే ఇతి ధాతోః కర్మణి లఙ్.

తా॥ ఈ పట్టణమందలి విప్రుఁడు పరమపవిత్రము వేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులైన యుద్యోగులు నమాత్యాదులును నిత్యము మ్రింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిపుకులజాయ స్వీయ సమ్పత్కుమారీ
మనుచితకరఖిన్నాం నిర్దయ స్సోర్పయిత్వా,
అయ మనిశ మవిన్ద జ్జీవనం తస్య హేతో
ర నృజుమతి రపి స్వశ్మశ్రుయుగ్మం విధూన్వన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః అయం ద్విజః, నిర్దయః దయావిహీన స్సన్, అనుచితేన అనర్హేణ కరేణ హస్తేన, అథవా బలినా, ఖిన్నాం దుఃఖితాం, అనర్హపాణిగ్రహణ దుఃఖితాం అథవా అనుచిత భాగధేయ దుఃఖితాం వేత్యర్థః. స్వీయసమ్పత్కుమారీం స్వసమ్పద్రూపాం కన్యాం శ్రుతిరిపవః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ దత్వా వితీర్య, అనృజుమతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్మశ్రుయుగ్మం, విధూన్వన్ కంపయన్, తస్య హేతోః జామాత్రర్థం, అనిశం సన్తతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ ప్రాప. సుద్లాభే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుఁడు కఠినహృదయుఁడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రున కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించినవానివలె సంతసించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాకిప్య శశ్వ చ్ఛ్వ వృత్త్యా
క్షణికధన ముపార్జ్య మ్లిష్ట మేవానులప్య,

అగమయ దవసానం సోఽన్య జాతీయవేషైః
ప్రకట కపటశీలో జీవితం బ్రహ్మబన్ధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబన్ధుః బ్రాహ్మణ బ్రువః, అధమ బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః, విధినియమితం వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం, ఆక్షిప్య త్యక్త్వా, శశ్వత్ నిత్యం, శ్వవృత్త్యా సేవయా, 'సేవా శ్వవృత్తి' రిత్యమరః. క్షణిక ధనం, అతిచఞ్చలం ధనం, ఉపార్జ్య సమ్పాద్య, మ్లిష్టమేవ అపి స్పష్టం యథా తథైవ; "అథ మ్లిష్ట మపి స్పష్ట" మిత్యమరః. అనులప్య ముహుర్ముహుః కథయిత్వా, "అనులాపో ముహుర్భాషా" ఇత్యమరః. ప్రకటం స్పష్టీకృతం కపటం వక్రం శీలం స్వభావః యస్య సః, ప్రకటీకృతక్రూర స్వభావస్సన్నిత్యర్థః. అన్యజాతీయ వేషైః ఇతర దేశ జనానుకూల వేషధారణాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసానం అన్తం, అగమయత్ వినాయత్, గమ్లృ గతావితి ధాతోర్ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణాధముఁడు వేదవిహితములైన తన కర్మములను విడనాడి, సేవకవృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటిమాటి కస్పష్టముగ గొణుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించుకొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచును, జీవితమును గడుపు చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చే ద్దీర్ఘనామాభిధాయ
స్వకుల నియత కర్మస్తోమ మారా ద్విధూయ,
సకల పలలభోజీ స్సన్తతం మద్యపాయీ
స్త్వవర దవనిదేవోఽసౌ దివాకీర్తి వృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః అయం భూసురః, బహులధనేన అధికధనసమ్పదా యుతశ్చేత్ యుక్తోయది, దీర్ఘనామ అతిదీర్ఘం నామధేయం, అభిధాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య, నియతః నిర్ణీతః యః కర్మస్తోమః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్షిప్య సకల పలలభోజీ సర్వాంసమాంస భక్షకః, స_న్తతం నిత్యం మద్యపాయీ సురాం పిబన్, దివాకీ_ర్తి వృ_త్తం చణ్డాలచరితం, అన్వసరత్ అనుససార. "చణ్డాల ప్లవ మాతఙ్గ దివాకీ_ర్తి జనఙ్గమాః" ఇత్యమరః. అను పూర్వక సృగతౌ ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఇందలి బ్రాహ్మణుఁడు పెద్ద ధనవంతుఁడయినచోఁ దన పేరు పెద్దగాఁజేసి చెప్పుకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుద్రావుచు, నన్నిరకములైన మాంసములను దినుచు, చండాలునివలెఁ దనజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి హిత మపశ్య స్జీవనోపాయ మన్యం
బహు యజన మిషేణా ర్థం జడాన్యాచమానః,
ప్రతిదిన మిహ దారా న్భూషణై ర్భూష యిత్వా
దయ మనయ మజా మాలమ్భయద్యాయజూకః.

వ్యా :- కిమపీతి - ఇహ అస్మిన్ నగరే యాయజూకః యజ్వా, పునః పునః యజతీత్యర్థే యజ్. "యజజప దశాం యజః" ఇత్యూక ప్రత్యయః, హితం క్షేమఙ్కరం అన్యం ఇతరత్. జీవనోపాయం జీవన సాధనం, అపశ్యన్ కిఞ్చిదప్యజానన్, ప్రతిదినం నిత్యం, యజన మిషేణ యజ్ఞచ్ఛద్మనా, జడాన్ మన్దాన్, బహు అధికం, అర్థం యాచమానః, భూషణైః తద్ధన నిర్మితాభరణైః, దారాన్ భార్యాం, "దారాః పుంసి చ భూమ్న్యేవ" ఇత్యమరః. భూషయిత్వా అలఙ్కృత్య. అదయం దయారహితం యథాతథా, అనయం నీతివిరహితం యథా తథా, అజాం ఛాగీం, ఆలమ్భయత్ విశసన మకరోత్, ఆఙ్ పూర్వకాత్ "లభష్ ప్రాప్తౌ" ఇతి ధాతోః ణిచి "లభేశ్చ" ఇతి సూత్రేణ నుమ్. ఆలమ్భయదితి రూపమ్.

తా॥ ఈ నగరమున సోమయాజి జీవికకై మఱియొక బ్రతుకు తెరువుఁగానక, యజ్ఞాచరణమే జీవనాధారముగఁ గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడ కేగి, యజ్ఞమును మిషతో వారి నెక్కువగా యాచించి, ధనము నార్జించి, యా ధనముతోఁ దన భార్యకు నగలుగావించి యామె నలంకరించి, కనికరములేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞాచరణ మాతనికి ఫలము.

27. ఉరుతర మిహ దత్తం పాదపూజాధనం చే
ద్యయ మకురుత దాసీ పుత్రగేహేఽపి భిక్షామ్.
అనయ ముఖిల బన్ధూ న్స్వ స్వరిఙ్వాడ పుష్య
త్సకల మత నియన్తాఽ శ్రాన్త పీఠాధిగన్తా.

వ్యా :- ఉరుతరమితి :- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతాద్వైతాది సర్వమతానాం, నియన్తా నియామకః, అశ్రాన్తం సన్తతం పీఠాధిగన్తా సన్న్యాసిపీఠ మారూఢః అయం పరివ్రాట్ ఏష సంన్యాసీ, ఉరుతరం అత్యధికం, పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత యది, దాసీపుత్రగేహేఽపి పరిచారికా పుత్రగృహేఽపి భిక్షా మకురుత, భిక్షా మగృహ్ణాత్, డుకృఞ్ కరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్. స్వాన్, బన్ధూన్ బాన్ధవాన్, అపుష్యత్ పుపోష. 'పుష్ పుష్టౌ' ఇతి దైవాదికాత్ ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడును నిత్యము పీఠమందేయున్న పీఠాధిపతియగు సన్న్యాసి, పాదభిక్షనధికముగా నిచ్చినయెడ దాసీపుత్రుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షఁగైకొనుచు, పాదభిక్షలచే లభించిన ధనముతోఁ దన బంధువులను బోషించుచుండెను. ధనార్జనముకొఱకు సన్న్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరధూర్తైః పూరితే ధర్మగేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిదితవిగమార్థోఽబ్రసమేషోఽ గ్రజాతిః
సమచరదురు మూల్యక్రీత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్యాం విబుధనగర్యాం, ఏషః అగ్రజాతిః అయం విప్రః, అవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్సని, కూటసాక్ష్యాదినిష్ట కర్మాచరణేన నరకయాతనా సమ్భవిష్యతీత్య జానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూల్యేన అధికధనేన క్రీతః వాదనే అధికారః యేన సః. అధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార పత్రిభుత్వం క్రీత్వేత్యర్థః. బహు ధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః ఆసక్తాః తైః ధూర్తైః వఞ్చకైః, వ్యాప్తే సమ్పూర్ణే ధర్మగేహే ధర్మాధికరణే, ముహుః పునః పునః, అన్వహం ప్రత్యహం, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్మాయ, అజస్రం సన్తతం, సమచరత్ సఞ్చచార, సమ్పూర్వక చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కువయుక్తమైన యధికారపత్రమును (ప్లీడరుపట్టా) హెచ్చు ధనమిచ్చికొని, కూట సాక్ష్యము నరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం
భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,
ద్విజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యూన మైకే
ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భ్రుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్ర, ద్విజకులే విప్రజాతౌ, సకల నిగమ బాహ్యం సర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూత కారం సభికం, "సభికాద్యూత కారకాః" ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మ కరం, "భృతకో భృతిభుక్కర్మకరో వైతనికశ్చసః" ఇత్యమరః. కన్యా విక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం వణ్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యా జీవం అధికకుసీదేన జీవన్తం, "కుసీదం వృద్ధిజీవన" మిత్యమరః, ఆద్యూ

సౌదరికం, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః. "ఆద్యూన స్స్యా దౌదరికః" ఇత్యమరః. వికట కపటవేషం ధూర్తం, శిశ్నోదానం దురాచారం, "శిశ్నోదానో కష్టకర్మా" ఇత్యమరః. భ్రుకుంసం స్త్రీవేషధారిణం, "భ్రకుంసశ్చ భ్రుకుంసశ్చ భ్రూకుంసశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీవేషధారీ పురుషః" ఇత్యమరః. ఐక్షే అపశ్యమ్.

ఈ నగరమందలి బ్రాహ్మణులు వేదశాస్త్రములను బూర్ణముగ చదివినవారు, నేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జూదమాడువారు, కూలిపనిపైన బ్రతుకువారు, కూతుండ్ర నమ్ముకొనువారు వర్తకముఁ జేయువారు, హెచ్చువడ్డీలకప్పిచ్చి యా వడ్డీధనముతో జీవించువారు, ఇతరులపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కపటవేషముల ధరించి తిరుగువారు, దురాచారపరాయణులు, స్త్రీవేషములను దాల్చి నృత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30. ఉదవహదిహ వృద్ధో నిర్ఘృణః క్షీరకణ్ఠా
మవృణుత కులబాహ్యః సమ్పదన్ధః కులీనామ్,
హతమతిరభిశస్తః ప్రావ్రజద్గూఢభోగో
బహుళధనరతిర్ధిగ్బ్రాహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహదితి :- ఇహ అత్రనగరే, వృద్ధః అతీతవయాః, నిర్ఘృణః దయారహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహత్ పర్యణయత్, ఉత్పూర్వస్య వహ ధాతోర్లఙ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః, సమ్పదన్ధః సమ్పద్గర్విత స్సన్ కులీనాం సత్కుల సఞ్జాతాం కన్యాం కుమారీం అవృణుత వరయామాస, అభిశస్తః పరకాన్తాగ్రహణాదినా నిన్దితః, హతమతిః బుద్ధిహీన స్సన్, గూఢభోగః గుప్తమార్గేణ భోగా ననుభవన్, బహుళధనరతిః బహుధనార్జనా సక్త స్సన్, ప్రావ్రజత్ పరివ్రాజకః అభూత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్లఙ్. నామ శిష్టం నామమాత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం ప్రతి, ధిక్ నిన్దాఽస్తు

తా॥ ఈ నగరమున మిక్కిలి వృద్ధుఁడు చాలా చిన్నపిల్లను వివాహమాడెను. వెలివేయఁబడినవాఁడు ధనవంతుఁడై సత్కులజాతయగు కన్యను వివాహమాడఁ దలంచెను. నిందితుఁడైన మందబుద్ధి గుప్తముగా భోగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్న్యాసాశ్రమమును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుఁడు. పేరునకు మాత్రము బ్రాహ్మణుఁ డనిపించుకొనుచున్నాఁడు.

31. సకల నిగమ పుఞ్జస్యాయ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత వచోభిః బోధితం బుధ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవతో హీనవర్ణో
ప్రథయ దమితగర్వం కద్వద స్సమ్ప దన్ధః.

వ్యా :- సకలేతి :- అస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం హీనవర్ణః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచాంసి వచనాని యేషాం తైః, వేదవిరుద్ధవాది భిరిత్యర్థః. బోధితం కథితం సకలనిగమ పుఞ్జస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం, బుధ్యమానః జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసురాః యేన సః అవమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః, కద్వదః కుత్సితాని వదన్, 'రథవద యోశ్చ' ఇతి సూత్రేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్హ్యవాదీతు కద్వదః" ఇత్యమరః, సమ్పదన్ధః ఐశ్వర్యమదమత్తస్సన్, అమితగర్వం అపార దర్పం, అప్రథయత్ ప్రకటీచకార, ప్రథప్రఖ్యానే ఇతి ధాతోః ణిజ్.

తా॥ ఈ నగరమునఁ గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని శూద్రాది హీనవర్ణుఁడు వేదార్థము నెఱిఁగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణ జాతినే యవమానించి, లక్ష్యపెట్టక సమ్పదంధుఁడై నోటికివచ్చినట్లు పల రుచు, గర్వముచేఁ దనమాటయే యథార్థమని చాటుకొనుచున్నాఁడు

32. శ్రుతినిగదితమార్గం నాజహా న్నిర్విశేషం
దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్బ్యాఽద్య,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా
పకృత ముపకృతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః.

వ్యా :- శ్రుతీతి :- ఇహ అత్ర, అయం జనః, శ్రుతినిగదిత మార్గం వేదవిహితం పన్థానం, నిర్విశేషం సమ్పూర్ణతయా, న అజహాత్ న తత్యాజ. ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన, పరపద్యాం పరమార్గం, "సరణిః పద్ధతిః పద్యా" ఇత్యమరః, నహి— అవాలమ్బత, నస్వీచకార, అవపూర్వకస్య లబి అవ స్రంసనే ఇతి ధాతోర్లజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టప్రవర్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాన్తః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ నో అమనుత నమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లజ్. బహు అధికం ఉపకృతం అపకృతం వా న అమనుత యద్దుఃఖదాయి యత్సుఖదాయి యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతీ తి నవేదేత్యర్థః.

తా॥ ఈ పత్తనమందలి జనమింకను వేదమార్గమును పూర్తిగ విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు, ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు నున్మత్త చిత్తుఁడు నగుటచేత నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖము వచ్చునో యేది యుపకారమో యేది యుపకారమో తెలియనివాఁడై యుండెను.

33. స జగదుపచికీర్షు స్తర్క్యయ స్నిత్యుదారః
క్వచిదపి పరిగచ్ఛ న్మన్ద మాలోల దృష్టిః,
ప్రమదవన సమీపే గన్ధవాహేన హృష్టో
ఘన మధుర రవేణాగాయ దిత్థం మహాత్మా.

వ్యా :- సజగదితి :- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః, మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః ఔదార్యయుక్తః, దాతేత్యర్థః, సః తార

కః, జగత్ లోకం ఉపచికీర్షుః ఉపకర్తు మిచ్ఛుః, ఇతి పూర్వోక్త ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఊహమానః, క్వచిదపి కుత్రచిదపి పరిగచ్ఛన్ సఞ్చరన్, మన్దం శనైశ్శనైః ఆలోల దృష్టిః చఞ్చలదృష్టిః ఇతస్తతః పశ్యన్నిత్యర్థః. ప్రమదవనసమీపే ఉద్యానవన సన్నిధౌ గన్ధవాతేన సురభిల వాయునా హృష్టః ప్రహృష్టః ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం అగాయత్ జగౌ. గైశబ్దే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ మహానుభావుఁడు నుదారుఁడునగు నా తారకుఁడు లోక వృత్తమును గూర్చి తనలోఁదాను దర్కించుకొనుచు లోకమున కుప కారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాన్తః పుర సమీపమందలి యుద్యానవన సమీపమునను జేరి యట ఘ్రాణతర్పణ మగు గాలికిఁ బరవశుఁడై మధురముగ గంభీరస్వభావమున నీక్రింది విధ ముగఁ బాడనారంభించెను.

34\. జనని తవ జనోఽతిక్రమ్య వేదోపదేశం
ప్రతిదిన మచర త్స్వచ్ఛన్ద హీనో హతాశః,
ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్ఠు రోరుద్యమానా
ద్విజ నినద మిలాపై స్సన్ధ్యయోః కర్మభూమే!

వ్యా:- జ నీతి:- జనని హేమాతః! తవ భవత్యాః జనః మానవసమూహః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రమ్య అపహాయ, స్వచ్ఛన్దహీనః స్వాతన్త్ర్యశూన్యః, హతాశః ఆశాహీనః విగతసఙ్కల్ప స్సన్, ప్రతిదినం నిత్యం సఞ్చచార సమచరత్. ఇతి ఇత్థం హేకర్మ భూమే! భారతావని! త్వం, సన్ధ్యయోః ఉభయోః ప్రాతస్సాయం సన్ధ్యయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, "దన్త విప్రాణ్డజా ద్విజాః" ఇత్య మరః. నినదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహుః పునః పునః సుష్ఠు. రోరుద్యమానా రుదన్తీ అభవః.

హే మాతః భారతావని! త్వత్పుత్త్రాః వేదమార్గ మపహాయ కింక రవ్యతా విమూఢాః ప్రతిదినం నిరర్థకం సఞ్చరన్తీతి చిన్తయన్తీ సన్తాపద్వారేఽపి విహగరుత మిషేణ రోదిషి. అహో దౌర్భాగ్యం తవ.

తా॥ ఓ కర్మభూమీ! నీ పుత్త్రులందఱును వేదోపదేశములను విడిచి యేమిచేయుటకుఁ దోచక, నిరర్థకముగ స్వాతంత్ర్యహీనులై తిరుగుచుండుటనుగాంచి, యీరు సంజలందును పక్షియరపులను మిషచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

౩౯. అనిశ మిహ పురా మే క్షత్త్రియోఽధత్త నామ
స్ఫుటతర మధునా తత్సర్వ వర్ణోఽప్య గృహ్ణాత్,
ఇతి శిఖరతరూణా మాశుగేన శ్వసిత్వా
క్షితిభృదయ మముఞ్చన్నిర్ఝరాశ్రు ప్రవాహమ్.

వ్యా:- అనిశమితి :- ఇహ అత్ర, పురా పూర్వకాలే, క్షత్త్రియః బాహుజః, అనిశం నిత్యం, మే మమ, నామ క్షత్త్రియ ఇతి నామధేయం, స్ఫుటతరం అతిస్పష్టం, అధత్త దధార. క్షతాత్త్రాయత ఇతి యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతి భావః అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్ణోఽపి వివిధజాతిసముద్భవోఽపి, అగృహ్ణాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థవృక్షాణాం, ఆశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన. శిఖరతరువాతేనేత్యర్థః శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిభృత్ పర్వతః, రాజేతి గూఢార్థః. నిర్ఝరః జలప్రవాహా ఏవ అశ్రూణి బాష్పాణి, తేషాం ప్రవాహం ధారాసమూహం, అముఞ్చత్ తత్యాజ.

పురా క్షత్త్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ ధృత్వా తత్సార్థక మకరోత్, ఇదానీం తన్నామధేయం సర్వవర్ణోఽపి స్వీచకార. అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి మత్వాయం క్షితిధరః శిఖరగతవాయు మిషేణ నిశ్వసన్, నిర్ఝరమిషేణ అశ్రుధారాః అముఞ్చత్. క్షితిభృత్పదేన రాజాప్యేవం రురోదేత్యర్థాన్తరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిర మురు గభీరార్థాన్వితం తన్నిశమ్య
స్తనిత మి దవిష్ఠ శ్రావ్య మక్లిష్ట గీతమ్,
ఉపవన తరుకేలీ లోల భూపాలపుత్త్రై
స్త మవివిదిష దార్యం సాధు గాయన్త ముచ్చైః.

వ్యా:- రుచిరమితి :- రుచిరం మనోహరం, ఉరుః గభీరశ్చ యః అర్థః తేన అన్వితం యుక్తం, గమ్భీరభావసముపేతం, స్తనిత మివ ఘనఘర్జిత మివ. దవిష్ఠాదపి శ్రావ్యం అతిదూరాదపి శ్రవణ యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్య శ్రుత్వా ఉపవనే ఉద్యానే యే తరవః వృక్షాః తేషు కేలీ లీలా తస్యాం లోలః ఆశక్తః భూపాలపుత్త్రైః రాజకుమారః ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ సాధు సుష్ఠు గాయన్తం గానం కుర్వన్తం ఆర్యం ప్రాజ్ఞం తం గాయకం అవివిదిషత్ వేదితు మైచ్ఛత్. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతో స్సన్నన్తాల్లజ్.

తా॥ గంభీరార్థముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీపో ద్యానమున వృక్షవాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమా రుఁడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం చెను.

37. వికసితలపనేనా నన్తరం జాఙ్ఘికేన
క్షితిపసుత ధటేన ప్రార్థ్యమాన స్స విద్వాన్,
లలిత ధవళవర్ణ స్వచ్ఛిదానన్దపూర్ణ
స్సమ చరదివ మన్దం మత్తమాతఙ్గపోతః.

వ్యా:- వికసితేతి :- అనన్తరం గాన శ్రవణాన న్తరం, వికసి తలపనేన ఉల్లసదాననేన, "వక్త్రాస్యే వదనం తుణ్డ మాననం లపనం ముఖం" ఇత్యమరః. జాఙ్ఘికేన జఙ్ఘాకరికేన, జఙ్ఘె జీవనకార్యా యస్య

సః జఙ్ఘాలత్వా త్త్వరితగమనేన, దూరవార్త్తాదికం నీత్వా జీవతేత్యర్థః జఙ్ఘాకరిక జాఙ్ఘికా విత్యమరః క్షితిపసుతభటేన రాజకుమార సేవకేన ప్రార్థ్యమానః ప్రార్థితస్సన్, రాజకుమార స్త్వామాహ్వయతి. తత్సమీప మాగచ్ఛేత్యా హూతస్సన్నిత్యర్థః. లలితః సున్దరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ శరీరకాన్తిర్యస్య సః సచ్చిదానన్ద పూర్ణః పరమాత్మ స్వరూపః, స విద్వాన్ పణ్డిత స్తారకః, మత్తమాతఙ్గపోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః పాకోర్భకో డిమ్భః' ఇత్యమరః మన్దం శనైశ్శనైః సమచరత్ సమ్యగగమత్, సమ్పూర్వకః చరగతా వితి ధాతోర్లఙ్. ఉపమాలఙ్కారః

తా॥ తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుఁడై యా తారకుని సమీపించి రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాత్రుఁడు పరమానందరూపుఁడు నగు నా తారక పండితుఁడు, మందమంద గమనమున గున్నయేనుగువలె నాతనికడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నద్భుతా న్దర్శనీయాన్
స్మితలలిత ముఖాబ్జో లక్ష యన్సత్కవీన్ద్రః,
అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానో ఽ
తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా:- స ఇతి :- సత్కవీన్ద్రః సత్కవిశ్రేష్ఠః, సః తారకః అద్భుతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశేషాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్షయన్ పశ్యన్. స్మితేన దరహసితేన లలితం సున్దరం ముఖాబ్జం ముఖపద్మం యస్యసః, హాస వికసిత ముఖారవిన్ద స్సన్నిత్యర్థః. అభినవానాం నూతనానాం బహూ అధికం రాజన్తీం కల్పనాం, ఊహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సన్తుష్ట జనాక్రాన్తం, అవగతం విదితం మార్గం పన్థానం అతరత్ అతిచక్రామ త్యాతరణే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ సత్కవిశ్రేష్ఠుండైన యీ తారకుండు ఉద్యానవనమందలి వింతలను విశేషములను గాంచుచు, వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చుకొనుచుం దనలోందాను కొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు, సంతుష్టులైన జనులతో నిండిన యీ తెలిసినత్రోవ వెంటనేగెను.

39. వినయ నమితమూర్ధ ద్వార్ స్థితా నీక్షమాణః
ప్రకటితసచివాద్యై రఞ్జసా వన్ద్యమానః,
అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్యమానః
నృపతిసుత చకోరాయాత్రసోఽ పూర్ణచన్ద్రాత్.

వ్యా :- వినయేతి :- అత్ర, స తారకః, వినయేన వినమితాః నమ్రీకృతాః మూర్ధానః శిరాంసి యేషాం తాన్, ద్వార్థ్సితాన్ ద్వారపాలకాన్, ఈక్షమాణః పశ్యన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే సచివాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అఞ్జసా త్వరితం, వన్దమానః నమస్కృతస్సన్, అనుపదం పదే పదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవినం, మన్యమానః భావయన్సన్, నృపతిసుతః రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రికాపాయీ పక్షివిశేష ఇత్యర్థః, తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచంద్రాత్ పూర్ణచంద్రవదభవత్. అపూర్ణ చన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రాతి, ఆచారార్థేక్విప్, లజ్ అపూర్ణ చన్ద్రాత్.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాప్నోతి తథా తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రో ముద మవాపేతి భావః, ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ మార్గమధ్యమున నమ్రశిరస్కులై నిలంబడియున్న ద్వారపాలకులను జూచుచు, తమ్మెఱుంగుదురు పరిచయము గావించుకొని త్వరగా నమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల నమస్కృతుల నందుకొనుచు, మాటిమాటికిం దన్నుందాను ధన్యునిగ భావించుకొ

నుచున్నఁ జకోరపక్షికిఁ జంద్రుఁడువలె నా తారకుఁడు రాజకుమారున కానందమును గూర్చెను.

40. సమ తరుణ వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సదృశాక్షం సన్నుతం రాజపుత్త్రమ్,
సవినయ నత శీర్షం సోమ బిమ్బాస్య మార్యం
స పది స మవలోక్యా సావసుఖ్య ద్ద్విజేన్ద్రః

వ్యా:- సమేతి :- సః అసౌ ద్విజేన్ద్రః సోఽయం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠః తారకః, సమం తుల్యం తరుణం నూతనం వయః యస్య తం, స్వసమాన నూతన వయస్క మిత్యర్థః. స్వీయం స్వకీయం యత్ రూపం ఆకృతిః తస్య అనుకారం స్వసమానరూప మిత్యర్థః. సరసిజాభ్యాం పద్మాభ్యాం సదృశే తుల్యే అక్షిణీ నేత్రే యస్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః సద్భిః సజ్జనైః నుతం స్తుత్యం, వినయేన నతం నమ్రం శీర్షం శిరః యస్య తం. వినయ వినమితోత్తమాఙ్గ మిత్యర్థః. సోమబిమ్బవత్ చన్ద్రమండల తుల్యం ఆస్యం ముఖం యస్య తం, ఆర్యం పూజ్యం. తం రాజకుమారం. అవలోక్య దృష్ట్వా, సపది సద్యః, అసుఖ్యత్ సుఖమవాప, సుఖ, ధాతోః కండ్వాదిత్వా ద్యక్.

తా॥ వయస్సులో రూపములోఁ దనకు సమానుఁడై, సుందరుఁడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నులు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును గలిగి సజ్జనస్తుతి పాత్రుఁడును వినయవినమితోత్తమాంగుఁడునై యున్న యా రాజపుత్త్రునిగాంచి యీ తారకుఁడు మిక్కిలి యానందించెను.

41. అనిపపతికుమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
సహృదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయుక్తమ్,
త మపరిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సకలగుణనిధిం సోఽవన్దతా వాప్తకామమ్,

వ్యా: అవనిపతీతి :- సః అవనిపతికుమారః రాజపుత్త్రః, సహృదయం శోభనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహనః ఆకర్షకః యః ఆకారః రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్యర్థః, అపరిమితేన అత్యధికేన తేజసా శాలినం సహితం, అధికతేజోవన్త మిత్యర్థః, సర్వవేదం సకలవేద వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణకామం, నిష్కామ మిత్యర్థః, తం ధారణీదేవ మౌళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవన్దత అనమత్, వది అభివాదనస్తుత్యోః ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా. పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమమైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతో నొప్పుచు, సర్వవిద్యావిశారదుడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణకాముడై యున్న యా తారకుని రాజపుత్త్రుడు నమస్కారము గావించెను.

42. ద్రుత లయపరిమేయం గీత ముద్బుద్ధ తారం
బహుగుణలలితం సఙ్గాయ వాగ్గేయ కారః,
అనుపమ కవిరాజో వక్ష్యదా శీర్వచాంసి
క్షితిపతివరసూనో స్స ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్యః.

వ్యా:- ద్రుతేతి :- వాగ్భిః గాతుం యోగ్యం గేయం వాగ్గేయం తత్కరోతీతి వాగ్గేయకారః, న విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య సః అనుపమః కవీనాం రాజా కవిరాజః కవిశ్రేష్ఠః "రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్" ఇతి టచ్. సః తారకః, ద్రుతలయేన ద్రుతాఖ్యేన లయవిశేషేణ, పరిమేయం పరిమాతుం యోగ్యం, ఉద్బుద్ధః వికసితః తారః తారస్వరః యస్య తత్, బహుభిః గుణైః రాగలక్షణైః లలితం మనోహరం, గీతం గానం, సఙ్గాయ సమ్యక్ గాత్వా స్మితాస్యః హాసాలంకృత వదనస్సన్ క్షితిపతివర సూనోః రాజకుమారస్య, ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధయే,

స_న్తిహో గ్యాని ఆశీర్వచాంసి ఆశీర్వాదాన్, అవక్ అవోచత్. వచ పరిభాషణ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుఁడు అందుచే నాతఁడు తారస్థాయిలో ద్రుతలయతో చక్కనిరాగము నాలపించి మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు నాశీర్వదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోన్య సఖ్యం చికీర్షో
ర్ద్విజ నృపసుతయో ర్హాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషో ద్ద్యైతయో రిద్ధయో గో
భవదితి స సమస్తో నిర్భరానన్ద మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రీం, చికీర్షోః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః, ద్విజసుతశ్చనృప సుతశ్చ ద్విజనృపసుతౌ ద్విజకుమార రాజకుమారౌ తయోః, "ద్వంద్వాన్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే" ఇతిన్యాయేన సుతశబ్దస్య ఉభయత్రాప్యన్వయః, ఇఙ్గితం హృద్గతం భావం. బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః కుమారయోః, ఏషః అయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మైత్రీసమ్బన్ధః మణివలయవత్, మణినారత్నేన వలయవత్ కఙ్కణమివ, వలయేన కఙ్కణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరానన్దం సమ్పూర్ణప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప ఆప్లువ్యాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఆ రాజకుమార విప్రకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరు మైత్రిఁ గావింపఁ నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి యానందించెను.

44. తరుణం పురుషరత్నం సర్వవిద్యా సనాథం
క్షితిపతి తనయ స్స్వచ్ఛన్దశీలం విదిత్వా,
సపది స నిజపిత్రే దర్శయిష్య న్వినీతం
యవనహయ మసా వారోహయ ద్భూమిదేవమ్

వ్యా:- తరుణేతి:- సం అయం క్షితిపతితనయః సోఽయం రాజకుమారః, భూమిదేవం భూసురం తారకం, తరుణం యువానం, పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం "జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి గీయతే" ఇతి సూక్తిః సర్వ విద్యాభిః స నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛన్ద శీలం స్వతన్త్రస్వభావం చ, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, సపది తదానీమేవ, స్వపిత్రే స్వజనకాయ, దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయితు మిచ్ఛన్, వినీతం సుశిక్షితం, యవనహయం యవనాశ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహయామాస, ఆజ్ పూర్వక రుహ బీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే చేతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

తా॥ ఈ విప్రకుమారుఁడు యువకుఁడు, పురుషశ్రేష్ఠుఁడు, సకల విద్యాపారంగతుఁడు స్వతంత్రుఁడు. అని గ్రహించి యా రాజకుమారుఁడు వానిం దన తండ్రికిఁ జూపింపఁ దలంచి, మచ్చికపడిన మంచి యాజానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛన్ద భావోఽతిరస్య
త్తిమిర మివ మహానాస్తిక్య మౌరస్య దత్త్వ,
అకలయదిహ తేజో జ్యోతిరీ జోఽల్ప విద్యా
న్స మచరదివ ఘూకః ప్రాఙ్మతస్థాపకారిః.

వ్యా:- గగనమణిరితి:- అత్రనగరే, స్వచ్ఛన్దభావ ఇవస్వతన్త్ర భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, అతిరస్యత్ అన్తర్ధాన మగచ్ఛత్. మహా నాస్తిక్యమివ అవ్యధిక నాస్తిక భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలిష్ఠమభూత్, "త్రి౯స్-ఉరిస్-ఇతి కాణ్ద్వాదిగణే ధ తూ, తాభ్యాం కణ్ద్వాది భ్యో యక్" ఇతి యక్ ప్రత్యయః, యగన్తస్య "సనాద్యన్తా ధాతవః" ఇతి ధాతు సంజ్ఞా, తతో లజ అతిరస్యత్, జౌర స్యత్ - ఇతిరూపే అల్పాని వ్యాని వ అల్పజ్ఞః పణ్డిత ఇవ, జ్యోతిరిజ్ఞః ఖద్యోతః, తేజః కాన్తిం, అశిలషత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యానేచ ఇతి ధాతోర్లజ్. ప్రాజ్ఞ్మతస్థాపకాః ప్రాచీనాః మతస్థాపకాచార్యాః తేషాం అరిః ఇవ శతుృరివ మతవిరోధీ వేత్యర్థః, ఘూకః ఉలూకః సమచరత్ సమ్యక్ సఞ్చచార, సంపూర్వాక చరగతౌ ఇతి ధాతోర్లజ్. ఇమా లోపమాలఙ్కారః.

శ్లోకేఽస్మిన్నాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాన్తః పురప్రవేశ సమయే రాత్రి రాసీదితిచ సూచ్యతే.

అత్రనగరే స్వతన్త్రభావ ఇవ సూర్యః అన్తర్ధాన మవాప, నాస్తికభావ ఇవ అన్ధకారః బలీయానభూత్. అల్పజ్ఞ ఇవ ఖద్యోతః తేజస్వీ బభూవ, ప్రాచీనమత విరోధీవ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా॥ ఇందు సూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపఁబడుచున్నది. వీరు రాజాంతఃపురమును జేరుసరికి రాత్రియయ్యెనని సూచింపఁబడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతరించినట్లు సూర్యుడస్తమించెను. నాస్తిక్యభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను. అల్పజ్ఞుఁడు తన ప్రతిభను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల మెఱయుచుండెను. ప్రాచీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్లగూబ యంతటఁ దిరుగజొచ్చెను.

సూర్యుఁడస్తమింపఁగనే చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు మెఱయుటయు గుడ్లగూబలు తిరుగుటయు సహజము. ఇది రాత్రి లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారవారో వ్యరాజ
త్తుహినకిరణశోభే వాభ్యు దైద్దైవ భక్తిః
తత ఇవ సమపుల్ల త్త్కైరవ శ్రీస్సమన్తా
దురుతరనిరతి స్స్వచ్ఛన్దజీవే జనస్య.

వ్యా :- ఉడుగణఇతి తతః అనన్తరం, ఉడుగణః నక్షత్రసమూహః శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, వ్యరాజత్ అరాజత విపూర్వక రాజృ దీప్తా వితి ధాతోర్లఙ్. తుహినకిరణస్య చన్ద్రస్య శోభా కాన్తిః దైవభక్తిః ఇవ దేవతా ప్రీతిరివ, అభ్యుదైత్ అభివృద్ధా అభూత్. అభిపూర్వక ఇణ్ గతావితి ధాతోర్లఙ్. కైరవశ్రీః కువలయశోభా. జనస్య మానవస్య, స్వచ్ఛన్దజీవే స్వతన్త్రజీవనే, ఉరునిరతిరివ అధికాసక్తిరివ, సముపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్ సమపూర్వక ఫుల్లవికసనే ఇతి ధాతోర్లఙ్. ఉపమాలాఙ్కారః.

తత్రనగరే నక్షత్రసమూహః శిష్టాచార ఇవ రరాజ. చన్ద్రకాన్తిః దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కువలయశోభా జనస్య స్వచ్ఛన్ద జీవనాసక్తిరివ సమన్తాద్వికాస మవాప, పూర్వపద్యేపి రాత్రివర్ణన మేవ నగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా॥ నక్షత్రగణము శిష్టాచారమువలె మిలమిల మెఱయుచుండెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుంగుచుండెను. కలువలశోభ మానవులందలి స్వేచ్ఛాజీవనాసక్తివలె నంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయమందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా నగర జన జీవితము నిరూపింపఁబడెను.

47. చతురతరధరిత్రీదేవతా వాజిరాజం
పరిచిత మివ ధృత్వా లీలయాఽసౌ ఖలీనమ్,
సహస్సపతిసుతేనా [illegible]క్లిష్టగత్యా
గమయు దనరిబాధం [illegible]ల్లప న్రాజసౌధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- [illegible]సౌ చతురతర ధరిత్రీదేవతా అతినిపుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవికాం, "కవికాతు

ఖలీనోఽస్త్రీ" ఇత్యమరః. ధృత్వా గృహీత్వా. నృపతిసుతేన రాజకుమారేణ, సంల్లపన్ సంభాషణం కుర్వన్, పరిచిత మివ పరిచయోపేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం ఆస్కన్దితా నాతివేగా నాతివిలంబా, ఆక్లిష్టా సుఖప్రదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆస్కన్దితం ధౌరితక రేచితం వల్గితం ప్లుతమ్' గాతయోఽమీ పఞ్చధారాః" ఇత్యమరః అనరిబాధం శత్రుపీడా విరహితం రాజసౌధం రాజప్రాసాదం అగమత్ అయాత్, గమ్ గతావితి ధాతోర్లుఙ్.

తా॥ నిపుణ మతియగు నా తారకుఁడు, విలాసముగా కళ్ళెమును బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుఱ్ఱమును నడిపించుచు, రాజకుమారునితో మాటలాడుచు సహజగమనమున నెట్టి యాటంకములు లేకుండ రాజభవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హిత్వా స్వస్తికం సోతిరిచ్య
ద్భుతకర బహుదీప్తై ర్దీప్యమానో మహాత్మా.
నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తో ముదా ప్రా
విశ దధిపగృహా నారుహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా:- హయవరమితి:- అథ అనన్తరం, సః మహాత్మా మహానుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్యక్త్వా, స్వస్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వస్తిక స్సర్వతో భద్ర" ఇత్యమరః, అతిరిచ్య అతిక్రమ్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనేకైః దీప్తైః, ప్రదీప్తైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతిసుతేన రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః, స్వీయహస్తః స్వకరః యస్య సః, ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపఙ్క్తిం ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ, అధిపగృహాన్ రాజభవనం, అత్ర గృహశబ్దోనిత్య బహువచనః పుంలిఙ్గశ్చ "గృహాః పుంసిచ భూమ్న్యేవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, పఙ్క్తిపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ బాలకుఁడు వెంటనే గుఱ్ఱమునుండి దిగి, తూర్పుదేవిడీ గల భవనమును దాటి, మధ్యనున్న చిత్రవిచిత్రములైన దీపకాంతులలో వెలుఁగుచు, రాజకుమారుఁడు తనచేతినందుకొని నడచుచుండ, సంతోషముగా మెట్లవరుసను దాటి రాజసౌధమును బ్రవేశించెను.

49. సవయసమనిరుద్ధం రూపవన్తం కులీనం
కృతినమవనిదేవం రఞ్జకం లబ్ధవర్ణమ్
గురుమహ భజనీయం మే పితోపాదిశత్ప్రా
గ్భజ మితి తథైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా :- సవయసమితి'- ఇహ అస్మిన్నీవితే సవయసం సమానవయస్కం, అనిరుద్ధం స్వతన్త్రం, రూపవన్తం సున్దరం కులీనం సత్కుల సముత్పన్నం, కృతినం నిపుణం, రఞ్జకం వాక్చేష్టాది భిర్మనోహరం, లబ్ధ వర్ణం విచక్షణం, అవనిదేవం భూసురం. భజనీయం సేవనీయం, గురుం ఆప్నుహి లభస్వ, ఇతి, ప్రాక్ పురా, పితా మజ్జనకః. మే మహ్యం ఉపాదిశత్ ఉపదిదేశ. ఉపపూర్వక దిశ అతిసర్జనే ఇతిధాతోర్లఙ్. అహం, తథైవ పిత్రుక్త ప్రకారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమ్ ప్రాప్నవమ్, ఇతి, రాజపుత్రః రాజకుమారః. సమ్మదం ప్రమోదం, ఐత్ అవాప. భజ సేవాయామితి ధాతోర్లఙ్. ఇణ్ గతావితి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ సమానవయస్కుఁడు, స్వతంత్రుఁడు, సుందరుఁడు, ఉత్తమ కులసంజాతుఁడు, నేర్పరి, పండితుఁడు, మనోరంజకుఁడు నయిన బ్రాహ్మణుని గురువును గాఁజేసికొని యాతని సేవింపుమని నాతండ్రి నా కింతకు ముందే చెప్పియుండెను. నేఁడట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి నని యా రాజకుమారుఁడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. సపది స కృతకృత్యం పణ్డితం భోజయిత్వా
పరిషద మథ నీత్వాఽఽ కుణ్ఠితం రాజకీయామ్,

పితర మధిక విద్యాకౌతుకం స్వం వదాన్యం
స మవనిపతి పుత్త్రో౽దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సపదీతి :- సః అవనిపతి పుత్త్రః సో౽యం రాజకుమారః సపది సద్యః, కృతకృత్యం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, ప్రణతం విద్వాంసం తారకం, భోజయిత్వా భోజనాదినా తర్పయిత్వా, అథ తతః, రాజకీయాం రాజసమ్బన్ధినీం, పరిషదం సభాం, అకుణ్ఠితం నిర్విరోధం యథా తథా, నీత్వా ప్రాపయ్య, అధికవిద్యానుకౌతుకం కుతూహలినం, వదాన్యం దాతారం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం తం భూసురం పారికం అదర్శయత్ దర్శయామాస, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి ధాతోర్ణ్యన్తాల్లఙ్.

తా॥ స్నానసంధ్యాది కర్మకలాపములను నెరవేర్చుకొనియున్న యా తారకునకు వెంటనే భోజనమును పెట్టించి, యా రాజకుమారుఁడా తారకుని రాజసభకెట్టి యాటంకములు లేకుండఁ గొనిపోయి, విద్యాసక్తుఁడు వదాన్యుఁడునగు తన తండ్రి కాతనిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ ముదారం సర్వవిద్యావతారం
ధరణి పతివరేణ్యో౽శ్మశ్రుజాతం విలోక్య,
నిటల ఘటిత హస్తద్వంద్వ అర్ఘ్యం ప్రణమ్య
ను త మమితముదోపావేశ యదత్యుపీఠమ్.

వ్యా :- ద్విజేతి :- ధరణిపతివరేణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం మహాన్తం, సర్వవిద్యా యస్మిన్నవతరన్తి స సర్వవిద్యావతారః, సకల విద్యాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః. తం, అశ్మశ్రుజాతం అజాతశ్మశ్రుం, ద్విజతనయం బ్రాహ్మణకుమారం విలోక్య వీక్ష్య, నిటలతటే ఫాలభాగే ఘటితం విన్యస్తం, హస్తద్వంద్వం కరద్వయం యేన సః, కరతలాఞ్జలీకృత ఫాలభాగ స్సన్నిత్యర్థః, అర్ఘ్యం పూజ్యం, తం తారకం, ప్రణమ్య నమస్కృత్య, ఆశు శీఘ్రం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్త్రం, రత్నపీఠం రత్నాసనం ఉపావేశయత్ సంన్యవేశయత్. ఉపపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లఙ్

తా॥ గడ్డము మీసము రాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశారదుండై వదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునింగాంచి, యా రాజశ్రేష్ఠుడు తన తలపైఁ జేతులుజోడించుకొని నమస్కరించి వెంటనే పరమానందముతో నా తారకుని రత్నాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టెను.

52. రుచిర ముదమనాయన్నార్య మాలోక్య కేచిత్
సపది త మగురూయన్విస్మయం ప్రాప్య కేచిత్,
అపరిమిత ముదోపాశ్లోకయన్నాశు కేచి
ద్ద్విజమణి మసుఖాయన్నాభివన్ద్యాత్ర కేచిత్.

వ్యా:- రుచిరేతి:- అత్ర తత్సభాయాం, కేచిత్ కతిచన సభ్యాః, ఆర్యం పూజ్యం. తం తారకం, ఆలోక్య వీక్ష్య. రుచిరం సున్దరం ఉదమనాయన్త సోత్సుకా అభవన్, కేచిత్, సపది సద్యః, విస్మయం ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తం తారకం అగురూయన్ గురుం భావయన్తిస్మ కేచిత్. ఆశు శీఘ్రం, అపరిమిత ముదా అమితా నన్దేన. ఉపాశ్లోకయన్త అవర్ణయన్, కేచిత్ ద్విజమణిం బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్ద్య అభివాదనం కృత్వా, అసుఖాయన్త స్వీయం సుఖం వేదయామాసుః ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దాత్ క్యజీలఙ్. గురుశబ్దాత్ క్యచిలఙ్, ఉపపూర్వక శ్లోకృధాతోః ణిచిలఙ్, సుఖశబ్దాత్ క్యఙీలఙ్.

''సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం'' ఇతిక్యఙ్. స్వీయసుఖవేదనాయామేవాయం క్యఙ్, పరస్య సుఖవేదనాయాంతు 'పరస్య సుఖం వేదయతే' ఇతి వ్యస్తరూపమేవ, న వృత్తిః,

తా॥ ఆ సభలోనున్న సభ్యులలోఁ గొందఱు తారకునిజూచి, యుత్సుకులయిరి. మఱికొందఱాతని గౌరవించిరి. ఇంకొక కొందఱు కీర్తించిరి. వేరొక కొందఱు నమస్కరించి సుఖవంతులమని తెలిపిరి.

53, అభినవరుచిరోహా చిత్రసత్కావ్యసృష్టే
రపి సకలజనానాం మోహకృద్గానశక్తేః,
ప్రమదబహుళపారావారమధ్యే న్యమజ్జ
న్నఖిలవిబుధవన్ద్యస్యాస్య రాణ్ముఖ్యసభ్యాః,

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసభ్యాః రాజవర్యాః సభాసదః, నిఖిలవిబుధైః సర్వపణ్డితైః వన్దనీయస్య నమస్కరణయోగ్యస్య, అస్య తారకస్య, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహాభావనా తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గ్రన్థః తస్య సృష్టేః నిర్మాణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ ఆత్మానన్దదాయకం యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ, ప్రమదేన ఆమోదేన బహులః పూర్ణః యః పారావారః సముద్రః తస్యమధ్యే, ఆనన్దసాగరమధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జన్ నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మస్జి ధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ రాజసభలోని సభ్యులందఱును సర్వవిబుధ వంద్యుండైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో నపూర్వముగా నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సభ్యులను ముగ్ధులనుగావించు గానశక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునింగిరి. పరమానంద మనుభవించిరి,

54. కవితిలక ముపాస్యాఽథా ఽచ్ఛగత్యాస్య సఖ్యం
హితకర మభివాద్యాఽసౌ సమస్తాగమజ్ఞః,
స్వసుత మివ విభూష్యక్షోణిభర్తా స్వయం తం
సుఖ ముచితనివాసేఽవాసయద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- కవితిలకమితి :- అథ అనన్తరం అసౌ క్షోణిభర్తా నరరాజా, కవితిలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్ఛగత్య అభిముఖం గత్వా, అచ్ఛ ఇత్యవ్యయస్య "అచ్ఛగత్యర్థవదేషు" ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, "కుగతిప్రాదయః" ఇత్యనేన గతిసమాసే క్త్వో ల్యబాదేశేరూపమిదమ్. ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం మైత్రీం, ఆవ్య ప్రాప్య, అభివాద్య నమస్కృత్య, సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రవేత్తారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్రమివ, స్వయం విభూష్య స్వయమేవాభరణై రలఙ్కృత్య. ఉచితనివాసే సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం. తం తారకం సుఖం సుఖం యథాతథా, అవాసయత్ న్యవేశయత్, వసనివాసే ఇతిధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్.

తా॥ పిమ్మట నా రాజు కవిశ్రేష్ఠుఁడయిన యా తారకున కెదురుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగాంచి, పూజ్యుఁడయిన యాతనికి నమస్కరించి, తనంతట తాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతోఁ దన కుమారు నలంకరించి నట్లలంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖముగా నుండునట్లు గావించెను.

55. ఉదభవదివ కల్యం ప్రేమ వేదాధికారే
రటదివ బలిపుష్టః సమ్ప్రదాయానువాదీ,
అరుణరుచిరివ స్వచ్ఛన్ద జీవే చిదాసీ
దరజ ఏవ రథాఙ్గ స్స్వీయ దేశాభిమానీ.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్యం ఉషః కాలః "ప్రత్యూషోఽహర్ముఖం కల్య ముషః ప్రత్యూషసీ అపి" ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేదమార్గే ప్రేమేవ స్నేహ ఇవ ఉదభవత్ ఆవిర్బభూవ. ఉదయమియాయేత్యర్థః. ఉత్పూర్వక భూధాతోర్లఙ్. బలిపుష్టః కాకః, "కాకేతు కరటారిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః" ఇత్యమరః, అసమ్ప్రదాయానువాదీవ సనాతన సదాచార విరోధీవ, అరటత్ దధ్వాన, రట ధ్వనావితి ధాతోర్లఙ్. అరుణరుచిః అరుణకాన్తిః.

స్వచ్ఛన్దజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చైతన్యమివ ఆసీత్ బభూవ, రథాఙ్గః చక్రవాకః, "కోకశ్చక్రః చక్రవాకో రథాఙ్గాహ్వయ నామ

కః” ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ స్వదేశాభిమానీవ అరజత్ అతుష్యత్, “ఙారాగే ఇతి ధాతోర్లఙ్.

ఉషః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్, కాకః సనాతన సమ్ప్రదాయ విరోధీవ అరటత్, అరుణోదయ కాన్తిః స్వతన్త్ర జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్యత్ అత్రసూర్యోదయ ఉపవర్ణితః. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉషః కాలమారంభమయ్యెను. సనాతన సమ్ప్రదాయ విరుద్ధవాది యఱచునట్లు, కాకి యరవ నారంభించెను. స్వచ్ఛన్దజీవనునియందు చైతన్యమువలె నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానివలెఁ జక్రవాక పక్షి సంతసించెను. ఉషః కాలముకాగానే కాకులరచును. పిమ్మట నరుణోదయమగును. స్వేచ్ఛాజీవులకుఁ జైతన్యము లభించును, వియోగముతోనున్న చక్రవాకము సంతసించును, ఇట్లు సూర్యోదయము లోకమునకు సరిపోల్చి చక్కఁగ వర్ణింపబడెను.

56. సతత మనుచరన్తౌ సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం
ముహు రభిజన యోగక్షేమ మాలోచయన్తౌ,
ద్విజసుత నృపపుత్రౌ వధ్యతిష్ఠానకాం తౌ
బహునిపుణతయైకగ్రీవ ముద్దిష్టకార్యమ్.

వ్యా :-సతతమితి:-తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ, సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం అనుచరన్తౌ అనుసృత్య సఞ్చరన్తౌ, ముహుః పునః అభిజనస్య జన్మభూమేః యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్తస్య రక్షణంచ, ఆలోచయన్తౌ, చిన్తయన్తౌ బహునిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏకగ్రీవం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్దిష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, కార్యం, అధ్యతిష్ఠా

సతామ్, సాధయితుమిచ్ఛన్తౌ వభూతామ్, అధిపూర్వకస్థా ధాతోః సన్నన్తాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును వేదప్రమాణమునను సరించుచు, మాటిమాటికిఁ దమ జన్మభూమి యోగక్షేమములంగూర్చి యాలోచించుచు మంచి నేర్పరులగుటచే నెట్టి భేదాభిప్రాయములు లేనివారలయి, స్వసంకల్పిత నిశ్చితకార్యముల నెరవేర్పఁ గోరుచుండిరి.

57 స్వయ మచిర ముపజ్ఞావైభవే నోపలభ్యా
ఇప్సితచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రబుధ్య,
ప్రథిత సకలవిద్యాచారభాషా జగత్యాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మన్దిరం స్వాధిపానామ్,

వ్యా :- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరౌ, జగత్యాః భూమేః ప్రథితాః ప్రఖ్యాతాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రవర్తన పద్ధతయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్ఞా వైభవేన స్వాద్యజ్ఞాన ప్రాభవేన, "ఉపజ్ఞా జ్ఞానమాద్యం స్యా" దిత్యమరః అచిరం శీఘ్రం, ఉపలభ్య సమ్పాద్య, ఇప్సితాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లబ్ధ్వా, స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః, మన్దిరం భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యగ్గన్తుమైచ్ఛతామ్, సమ్పూర్వక గమ్గతౌ ఇతి ధాతోః సన్నన్తాల్లజ్.

తత్కుమారద్వయ మతి శీఘ్రకాలేన స్వబుద్ధికౌశలేన స్వయమేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషాః సర్వదేశాచారాంశ్చ విదిత్వా అనన్తరం పూజ్యగురూపదేశేన సంపూర్ణం విజ్ఞాన మాకలయ్య, భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గన్తుమైచ్ఛ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకుమారులిరువురును, స్వోపజ్ఞా ప్రభావమున, స్వయముగ నచిరకాలమున, అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎఱిఁగి. గురూ త్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానవంతులై భారతదేశమునకు సార్వభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివాస స్థానమునకుఁ బోవ సంకల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణము గావింప నిశ్చయించిరి.

58. జగదధిపతి మన్వగృహ్య గోపాయితుం స్వే
బహువిదితయువానౌ ప్రార్థ్య తౌ దేవదేవమ్,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మన్తరేణ
ప్రథిత దృఢమనసౌ వాప్నుతాం ధూమనౌకామ్.

వ్యా:- జగదితి:- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహుజ్ఞౌ యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధి పతిం సార్వభౌమం, అన్వగృహ్య అనుకూలం కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితుం రక్షితుం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, ప్రార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామన్త రేణ స్వేచ్ఛాం వినా న సుఖం. సుఖం న భవేత్, ఇతి విదిత్వా జ్ఞాత్వా ప్రథితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాన్తం యయోస్తౌ, స్థిర నిశ్చయౌ సన్తౌ ఇత్యర్థః. ధూమనౌకాం బాష్పయానం నావం ఆప్నుతాం అవాపతుః ఆప్ వ్యాప్తౌ ఇతిధాతోర్లఙ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును సకలవిద్యాసనాథులు. యువకులు. తమ దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్వభౌముల యనుగ్రహ మావశ్యకమనియును. స్వేచ్ఛ లేని దే సుఖము లేదనియును నిశ్చయించుకొని వారిరువురును రాజును బ్రార్థించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ నౌక కడకు (స్టీమర్) వెళ్ళిరి.

59. సాంయాత్రిక మాతరేణాఽ
ప్రియేణాం నావికోత్తమమ్,

ప్రీత్యా సా ప్తపదీనేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్జాడాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్సర్గః

వ్యా :- సాం యాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ కుమారౌ, ఆతరేణ తరపణ్యేన, "ఆతర స్తరపణ్యం స్యా" దిత్యమరః, సాంయాత్రికం పోతవణిజం, "సాంయాత్రికః పోతవణిగి" త్యమరః, ప్రీత్యా ప్రేమ్ణా, నావికోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, 'కర్ణధార స్తు నావిక' ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సా ప్తపదీనం స్నేహః, తేన, పోతవాహం నౌకాయన్తారం "నియామకాః పోతవాహాః" ఇత్యమరః, అప్రీయే తామ్ - ప్రీతాన్ చక్రతుః.

తా॥ ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుముపుచ్చుకొను వర్తకునకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియవాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో మైత్రిగావించుకొని వారి ముప్పురి నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

తారకే తృతీయస్సర్గః

వి డ ధి కా రః

1 ధున్వన్తౌ దేహసౌఖ్యాభిమానం ధూమమివ ద్విజౌ
శ్రితాన్ సన్తారయితుం కోలాంచక్రతుస్స్వ భవామ్బుధేః.

వ్యాఖ్యా :- ధున్వన్తావితి :- ద్విః జాయత ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజరత్నౌ బ్రాహ్మణక్షత్రియకుమారౌ, మాతృగర్భాన్నిర్గమనం ప్రథమం జన్మ. ఉపనయన సంస్కారః, ద్వితీయం జన్మ. లోకే బ్రహ్మక్షత్రియ విశాం ద్విజత్వం ప్రసిద్ధమ్. దేహసౌఖ్యే స్వశరీరసుఖే, అభిమానం ఆదరం, ధూమమివ. ధున్వన్తౌ పరిత్యజన్తౌ, భవామ్బుధేః సంసారసాగరాత్, శ్రితాన్ ఆశ్రితాన్జనాన్, తారయితుం తీర్ణాన్కర్తుం, స్వస్వాత్మానౌ కోలాంచక్రతుః కోలవదకురుతామ్ "ఉడుపం తు ప్లవః కోలః" ఇత్యమరః.

యథా ధూమనౌకా ధూమముత్సృజన్తీ స్వసంనివిష్టాన్జనాన్ సాగరం తారయతి, తథా ఏతౌ యువానౌ స్వదేహసుఖం పరిత్యజ్య స్వజనానుద్ధర్తుం ఉద్యుక్తావభూతామ్.

ద్విజయోః కోలత్వకథనేన రూపకాలఙ్కారః. నామధాతుత్వే కృఞ్ ధాతోరనుప్రయోగే లిట్.

తా॥ ధూమనౌక పొగను బయటికిఁ జిమ్ముచు తనయందున్న జనులను సముద్రమునుండి దాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురు తమ్మాశ్రయించిన జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్యక్రమమున వారు నిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

2 చక్రపత్రే విధున్వానః చలదుచ్చూడమాడవాన్ః
ప్లవః ప్రబోధయామాస ధ్వనన్కుక్కుటవజ్జనాన్.

వ్యా:- చక్రపత్రఇతి:- చక్రే పత్రే ఇవ చక్రపత్రే, పక్షాకారం చక్రద్వయ మిత్యర్థః. విధున్వానః కమ్పయన్, ఉన్నతా ఉద్గతా చసా చూడా ధ్వజయష్టిః యస్యాస్సా ఉన్నతచూడా, చలన్తీ ఉన్నత చూడా యస్యాస్సా చలదుచ్చూడా, చలదుచ్చూడా చూడా పతాకా యస్యాస్సా చలదుచ్చూడ చూడా, "గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి" ఉపసర్జన హ్రస్వః. సా అస్మిన్నస్తీతి చలదుచ్చూడ చూడవాన్, ప్లవ ఇత్యర్థః. చలదున్నత పతాకాలఙ్కృత ఇతి భావః. కుక్కుటోఽప్యేతా దృశ ఏవ, ఉన్నత శిఖాలఙ్కృత శిరస్కత్వాత్. తాదృశః ప్లవః కోలః, ధ్వనన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటవత్ చరణాయుధ ఇవ జనాన్ ప్రయాత్రమానవాన్, ప్రబోధయామాస, ఉపమాలఙ్కారః.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వపక్షౌ కమ్పయన్ ఉషఃకాలే ధ్వనిం కృత్వా యథా మానవాన్ నిద్రాతః ప్రబోధయతి, తద్వదయం ఉన్నతధ్వజపటాలఙ్కృతః ప్లవః స్వచక్రే కమ్పయన్, ఉచ్చైస్స్వరం కృత్వా, ప్రయాణోన్ముఖాన్మానవాన్ ప్రబోధయామాస.

తా॥ తలపైఁబెద్ద పింఛముగల మగకోడి, వేకువజామున తన రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత వెట్టి నిద్రనుండి జనులను లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజయష్టి పతాకాగ్రములతో నొప్పు నావ తన రెండు చక్రములను గదుపుచు, ప్రయాణోద్యుక్తులయిన వారిని సిద్ధముగా నుండుఁడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూఁతవేసెను

3. వాతప్రకోపం శమయ న్దీపయ న్జఠరానలమ్,
నౌ తనో ర్ధూర్జయ న్ధాతూ న్వ్యాయామాన స నావికః.

వ్యా: వాతేతి:- సః నావికః కర్ణధారః, వాతప్రకోపం వాయు వేగం, వైద్యపక్షే వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ శాన్తి మాపాదయన్, జఠరానలం ప్లవగర్భదేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాఠరాగ్నిం ఉద్దీపయన్, దీప్తం కుర్వన్, నౌః ఏవ తనుః శరీరం, తస్యాః, ధాతూన్ అవయ

వాన్ అన్యత్ర రక్తమజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలాన్ దృఢాన్కుర్వన్, వైద్యామాస వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యశబ్దా దాచారార్థే క్విపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపిత్తకఫానాం మధ్యే వాతస్య ప్రకోపం శమయన్, జాఠరాగ్ని ముద్దీపయన్, రక్తాదిధాతూనాం పుష్టిం తనోతి, తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్జ్వలయన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకుర్వన్, ఉపచచార, శ్లేషగర్భితో౽యం రూపకాలఙ్కారః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుఁడు, ముందుగ వాతప్రకోపమును దగ్గించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జఠరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతువులకుఁ బుష్టినొసంగి, శరీరము నారోగ్యవంతముగావించునట్లు, ఈ నావికుఁడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు, పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అన్తర్దధౌ మహీ దూరే ప్రజ్ఞాన ఇవ సంసృతిః।
పయోధిమధ్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా:- అన్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమిః ప్రజ్ఞానే సమ్యగ్జ్ఞానే ఆత్మజ్ఞానే, సంసృతిరివ సంసార ఇవ, అన్తర్దధౌ అన్తర్ధాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాన్త మిత్యర్థః. పయోధిమధ్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశానాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదఏవ వికల్ప ఏవ, న దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, డుధాఞ్ ధారణ పోషణయోః ఇతి ధాతోః లిట్. ద్యుతదీప్తావితి ధాతోర్లిట్.

ధూమనౌకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టా౽౽సీత్, యదా నౌకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ నాజ్ఞాయేతామితి భావః. ఉపమాలఙ్కారః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ భూమి నౌక సముద్రము లో దూరముగ పోగుచుండ, భూమి యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనఁబడనట్లు కానరాదయ్యెను. "జ్ఞాతే తత్త్వే కస్సంసారః" అని జగద్గురు వచనము. పడవ సముద్ర మధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్కె వ్రక్కనున్నదో, యెంతకాల మయినదో యేమియును దెలియఁబడలేదు.

5. క్షయవృద్ధీ ఆశయస్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః,
క్రమశోఽను బభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యా:- క్షయవృద్ధీ ఇతి :- జనైః నౌకాప్రయాతృమానవైః, జన్మభూమౌ జన్మస్థలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యాన్తరే చ, పరరాష్ట్ర ఇత్యర్థః, ఆశయస్య అభిప్రాయస్య, తత్ప్రవృత్తినీ సమ్బన్ధార్థే షష్ఠీ. క్షయశ్చ వృద్ధిశ్చ క్షయవృద్ధీ నాశనాభివృద్ధీ, మాతరి జనన్యాం, కలత్రే భార్యాయాం చ, ఇవ. క్రమశః క్రమానుసారేణ, అనుబభూవాతే అన్వభూయేతామ్, అనుపూర్వస్య భూసత్తాయామితి ధాతోః కర్మణిలిట్. మాతాచ కలత్రం చ తయోరివ మాతృకలత్రవత్. మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్బన్ధః. ఉపమాగర్భితః యథాసంఖ్యాలఙ్కారః.

యథా ఆదౌ మాతరి స్థితోఽనురాగః పశ్చాత్ భార్యాయాం మాగతాయాం క్షీణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి స్థితోఽనురాగః క్రమశః క్షయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛదితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్న ప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ పడవ యందలి జనులు మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందభిమానమును గ్రమముగాఁ బెంచుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేన దివ మభ్యాధరాతలమ్।
ఖానం ఖాన మకూపారం దారం దారం జగామ నౌః.

వ్యా :- భేదం భేదమితి :- నౌః ధూమనౌకా, కూపకేన గుణవృక్షకేణ, నౌకాధ్వజే త్యర్థః, "కూపకో గుణవృక్షక" ఇత్యమరః, దివ మభి గగన మభితః, భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిదిర్ విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్. అధరాతలం అరసాతలం ఖానం ఖానం ఖాత్వా ఖాత్వా, ఖనఅవదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. అకూపారం సముద్రం, "సముద్రోఽబ్ధిర కూపారః" ఇత్యమరః. దారం దారం విదీర్య విదీర్య, దృ, విదారణే ఇతిధాతోర్ణముల్. జగామ అగమత్, గమ్లృ గతావితి ధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ ధూమనౌక తనయం దెత్తుగానున్న ధ్వజస్తంభముచే నాకాశమును వేరుచేయుచు, అడుగుననున్న అంపముచే పాతాళమును త్రవ్వుచు సముద్రమును జీల్చుకొనుచుం బోవుచుండెను.

7. దిక్సూచి యన్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాఽన్వితా।
సర్వభూతమయీ నౌకే వాబభౌ జలదేవతా.

వ్యా :- దిక్సూచీతి :- దిశః ప్రాగాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్సూచి తత్ యంత్రం సాధనం, మనః ఇవ, తేన, మనస్సదృశ దిక్సూచి యన్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః ఆత్మా చేతనేవ తేన, జీవిరూప నావికేనేత్యర్థః, అన్వితా యుక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రియాత్మ జనసహితా, అథవా అగ్నివాయ్వాది భూతసహితా, అన్యత్ర సకల జల జన్తు సముపేతా, నౌకా ప్లవః, జలదేవతేవ జలాధిష్ఠానదేవతేవ, ఆబభౌ చకాశే, ఆఙ్ పూర్వక భాధాతోర్లిట్.

యథా సకలయాదోభిః మనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసౌ నౌకా ప్రియాత్మజనైః అగ్నివాయ్వాది భూతైః,

దిక్సూచి యన్త్రేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతి భావః శ్లేషానుప్రాణితోపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఆధూమనౌకయందు దిక్కులను దెల్పు యంత్రము గలదు. చుక్కాని పట్టుకొని నావికుఁడు కూర్చొండెను. అగ్ని వాయ్వాది భూతములును చాలమంది ప్రయాణికులు నుండిరి. అట్టి నౌక, మనస్సుతో జీవునితో సర్వప్రాణి జాతముతోఁ గూడిన జలాధిష్ఠాన దేవతవలె రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్టా త్పార్శ్వతోఽధో దర్పణీభూతవారిధేః,
దర్శనా ద్దిక్షు వియత స్సాన్తరాళ ఇవాట నౌః

వ్యా :- ఉపరిష్టాదితి :- సా నౌః, అసౌ ధూమనౌకా, పార్శ్వతః ఉభయపార్శ్వయోః, అధః అధోభాగే చ, దర్శనాత్ దృష్టిగోచరత్వాత్, అదర్పణాః దర్పణాః సమ్పద్యమానాః భూతాః దర్పణీభూతాః, ఆదర్శీభూత ఇత్యర్థః. వారిధిః సముద్రః యస్య, తస్య వియతః గగనస్య, ఉపరిష్టాత్ ఊర్ధ్వభాగే, అన్తరాళే మధ్యస్థలే, దిక్షు సర్వాసు దిశాసు, అట ఇవ సఞ్చచారేవ. ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః, అటగతా వితి ధాతోర్లిట్.

అధోభాగే పార్శ్వద్వయేచ స్వచ్ఛ జలతయా ఆదర్శ ఇవస్థితే సముద్రే ప్రతిబిమ్బిత తస్య గగనస్య ఉపరి అన్తరాళే దిక్షుగచ్ఛతీవ సా నౌకా రరాజేతి భావః.

తా॥ సముద్రము స్వచ్ఛజలముగాజేసి, ఆ నీటియందు గగనము అద్దమందువలె ప్రతిబింబించుచుండెను. అన్నివైపుల క్రిందుమీఁదుల నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోవునౌక ఆకాశమున మీఁద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కులకేగుచున్న దాయనునట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధిస్స కాలుష్యాఽస్థిరతాఽడమ్బరాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్ఛ స్సుధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానే గాధప్రదేశే, కాలుష్యేణ ఆవిలత్వేన, అస్థిరతయా చాఞ్చల్యేన, ఆడమ్బరేణ సంరమ్భేణ చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్పజ్ఞానీ, స ఇవ, గమ్భీరే అగాధే, అచ్ఛః నిర్మలస్సన్, సుధీరివ పణ్డిత ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యా, చపల స్వభావేన, అధికసంరమ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాధస్థలే కలుషజలేన చపలతరఙ్గైః అధికాడమ్బరేణ చ వర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్ఛహృదయః శాన్తస్వభావః నిరాడమ్బరశ్చ భవతి తద్వత్ అయమగాధస్థలే నిశ్చలో నిర్మలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలఙ్కారః భూసత్తాయామితిధాతోర్లిట్.

తా॥ అల్పజ్ఞుఁడైనవాఁడును, కలుషితస్వాంతుఁడై చపలచిత్తుఁడై డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముకూడ లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో నధిక సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞుఁడైన పండితుఁడు నిత్యము నిర్మలస్వాంతుఁడై శాంతచిత్తుఁడై నిరాడంబరుఁడై యుండును. అట్లే యీ సముద్రముగూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరంగమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్వగ్భావం తరిం నిన్యే సత్పథం సఖివన్మరుత్,
భాగ్యే నాపుశ్చిరారోగ్యం సర్వే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా :- అన్వగ్భావమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం, సఖివత్ మిత్రమివ అన్వగ్భావం అనుకూలో భూత్వా సత్పథం క్లేశరహితం పన్థానం మిత్రపక్షే సత్పురుష మార్గం నిన్యే అనయత్ నీ

ప్రాపణే ఇతి ధాతోర్లిట్. సర్వే నౌయాత్రికా అపి నౌకాప్రయాతారః సర్వేపి. భాగ్యేన భాగ్యవశేన, చిరారోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం, ఆపుః అవాపుః. ఆప్లవ్యాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలంకారః. అగ్రతః పార్శ్వతః పృష్ఠతో వాయుః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః అన్వగ్భావ ఇత్యర్థః.

యథాఽత్మాన మనుసృత్యాయాన్తం జనం వయస్యోత్తమ స్సన్మార్గం నయతి తథా వాయుః స్వమనుసృత్యాగచ్ఛన్తం ప్లవం నిరాతఙ్కం నినాయ తదా తస్మిన్థితా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక మారోగ్య మవాపుః.

తా॥ ఉత్తమ మిత్రుఁడు తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మార్గమునకుఁ గొనిపోవునట్లు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గమునకే తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందరును భాగ్యవశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలముండిరి.

11. నూత్నకాల మనుష్యాణాం సమావేశ స్సవిస్మయైః,
అహోరాత్రై విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే నూతనసమయే యే సమాగతాః మనుష్యాః జనాః, తేషాం, సమావేశః సమాగమః, సవిస్మయైః ఆశ్చర్యపరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః ధూమనౌకా ప్రయాణమాచరద్భిర్జనైః, అహశ్చరాత్రిశ్చ అహోరాత్రే దివారాత్రే విదాంచక్రే అజ్ఞాయి. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతోఃలిట్.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర కేచన జనా ఆగత్య అహాని చ రాత్రౌచ తాం నౌకా మారోహన్తిస్మ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యపరవశా అభూవన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా॥ రేయింబవళ్ళు మార్గమధ్యమునఁ బడవనెక్కి తమతోఁ గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయందున్నవా రాశ్చర్యపడుచుండిరి, రేయింబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12. అన్తస్సముద్రే భూమీధ్రాస్తస్థుర్నౌకాపకారిణః,
సజ్జనోపద్రవకరా రాడ్వాస ఇవ సూచకాః.

వ్యా:- అన్తస్సముద్ర ఇతి: సముద్రస్య అన్తః అన్తస్సముద్రం తస్మిన్ సాగరాన్తరాళే, నౌకాపకారిణః నౌకానా మపాయమాచరన్తః, ధరన్తీతి ధ్రాః మహ్యాః ధ్రాః మహీధ్రాః మహీధరాః, రాడ్వాసే రాజమన్దిరే, సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, సూచకా ఇవ కర్ణేజపా ఇవ తస్థుః అతిష్ఠన్. స్థాధాతోర్లిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ రాజాంతఃపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు కొండెగాండ్రున్నట్లు, ఆసముద్రాంతర్భాగమున వడవల కపాయమును గలిగించు కొండలు గలవు.

13. డోలాయామివ వీచ్యాం స్త్రీ డోలయామాస కచ్ఛపీ,
విహఙ్గమ ఇవోలూపీ సండిడ్యే గుణవృక్షకమ్.

వ్యా:- డోలాయామితి:- వీచ్యాం తరఙ్గే కచ్ఛపీ కూర్మాఙ్గనా డోలాయాం డోలికాయాం, స్త్రీ ఇవ కాన్తేవ, డోలయామాస, డోలనం చకార, డోలిధాతోర్లిట్. ఉలూపీ మత్స్యశిశుః "ఉలూపీ శిశుకస్సమా" విత్యమరః. గుణవృక్షకం కూపకం, నౌకాధ్వజ మిత్యర్థః. విహఙ్గమ ఇవ పక్షీవ, సండిడ్యే ఉదడయత, డీ విహాయసాగతావితి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

యథా అంగనా డోలికాయాం స్థిత్వా ముహుర్ముహుః పురః పశ్చాచ్చ డోలికయా సహ చలతి, తథా కాచన కచ్ఛపాఙ్గనా తరఙ్గమారుహ్య అగ్రతః పృష్ఠతశ్చ తరఙ్గేణ సహచలతి, యథావిహఙ్గః వృక్షాగ్రముడ్డయతే తథా కశ్చన మత్స్య శిశుః నౌకాధ్వజాగ్రమారోఢు ముదడయత.

తా॥ ఉయ్యెలలోఁ గూర్చొని యాఁడుది ముందుకు వెనుకకు నుయ్యెలతోఁ గలిసి యూఁగున ట్లొకయాఁడ తాఁబేలు తరంగముపై

నూగుచున్నది. పక్షి నేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కెగురునట్లు ఒక చిన్న చేపపిల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమ్భీర మధ్యేఽబ్ధే రాసాంచక్రే తిమిఙ్గిలః,
జీవనస్య క్షోభకారీ లోభో రాజ్ఞో యథాహృది.

వ్యా:- జీవనస్య జలస్య, అన్యత్ర జీవికాయాః. క్షోభకారీ భంగకర్తా, "జీవనం భువనం వనం" "ఆజీవో జీవికావార్తా వృత్తిర్వర్తన జీవనే" ఇతి చామరః. తిమిఙ్గిలః మహామత్స్యః, తిమింగిలతి గ్రసతి ఇతి తిమిఙ్గిలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హృది హృదయే, లోభో యథా లోభ గుణ ఇవ, అబ్ధేః సముద్రస్య, బహుగమ్భీరః అధికాగాధః యః మధ్య దేశః అన్తర్భాగః, తస్మిన్, సముద్రాగాధాన్తర్జల ఇత్యర్థః. ఆసాంచక్రే ఉవాస. ఆసధాతోః కర్తరిలిట్. శ్లేషగర్భితోప మాలఙ్కారః.

తా॥ రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే ముప్పును దెచ్చు లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు నీళ్ళలో తిమింగలమను పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము "లోభః పాపస్య కారణం" అనిసూక్తి. అది జీవితమునకే ప్రమాదమును దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగలము. అది పెద్ద పెద్ద చేపలనే మ్రింగును. అది యా సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాస సీతేవ తోయరేఖా తరీకృతా,
పోతాధానోద్గమో బీజవాపేన సదృశో బభౌ.

వ్యా: చకాసామాసేతి:- తరీకృతా నౌకాగమనేన నిష్పన్నా తోయరేఖా సీతు స్తవద్భాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాఙ్గల పద్ధతి రివ, "సీతా లాఙ్గలపద్ధతి" రిత్యమరః. చకాసామాస ఆబభౌ. చకాస్రృదీప్తా వితి ధాతోః లిన్ధాతోరను ప్రయోగేలిట్. పోతాధానస్య క్షుద్ర

మత్స్యాణ్డ సంఘాతస్య, "క్షుద్రాణ్డమత్స్య సంఘాతః పోతాధాన" మిత్యమరః, ఉద్గమః బహిరావిర్భావః బీజానాం ధాన్యాదీనాం వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమానః, బభౌ చకాశే భాదీప్తావితి ధాతోర్లిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ధూమనౌక సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా అందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్యనేర్పడిన రేఖ నాగేటిచాలు వలెఁ గనఁబడుచున్నది. ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేపగ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ దేలి, పొలములో నాగటి చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలెఁ గనఁబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయసన్దేహో బడిశానాయ వేదనా।
కువేణీ బన్ధనం నాత్ర ఝషై రనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి :- అత్ర సముద్రమధ్యే, ఝషైః మత్స్యైః జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః తస్మిన్ తద్విషయే, సన్దేహః సంశయః, జలం క్షయం యాస్యతి కిమ్వేతి సంశయః. బడిశస్య మత్స్యబన్ధనస్య. "బడిశం మత్స్యబన్ధనం" మిత్యమరః, ఆనాయస్య జాలస్య, "ఆనాయః పుంసి జాలం స్యా" దిత్యమరః. వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్స్య నిక్షేపణపాత్రే బన్ధనం, బన్ధః "మత్స్యాధానీ కువేణీస్యా" దిత్యమరః న అనుబభూవిరే, నాన్వభూయన్త. అను పూర్వక భూసత్తాయా మితి ధాతోర్లిట్. అత్ర జీవనక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్యర్థ ద్వయమ్.

తా॥ ఈ సముద్రమధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరింకి పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని, వలలోఁ జిక్కెదమను వెఱపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములే సముద్రమధ్యజలమునఁ జేపలకుఁ గలుగనవకాశము లేదు.

17. కాలః పరస్పరాలాపై ర్భూతభావ్యర్థ చిన్తనైః,
జనైర్విచిక్షిపే౽శ్నీత పిబతాయాం సముత్సుకైః.

వ్యా:- కాలఇతి:- అశ్నీత భోజనం కురుత, పిబత పానీయం పిబత ఇతి వదన్తి యస్యాం క్రియాయాం సా అశ్నీత పిబతా, తస్యాం, పానభోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః సముత్సుకైః ఆసక్తైః. జనైః మనుజైః, పరస్పరం అన్యోన్యం ఆలాపైః సమ్భాషణైః భూతః అతీతః, భావీ ఆగామీ, యో౽ర్థః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః విచిక్షిపే అక్షిపత, కాలో నీత ఇత్యర్థః. అశ్నీతపిబతేత్యత్ర తిఙాం తిఙా సమాసః క్షిప్ క్షేపణే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిట్.

తా॥ తినుట త్రాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాసక్తులైన యందలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించుకొనుచు, గతాగతార్థములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళించిరి.

18, ఉదీచ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్యాం ప్రతివారణం
ఈక్షామాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భ్రమాన్వితైః.

వ్యా:- ఉదీచ్యామితి:- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాణకాలే, దిగ్భ్రమాన్వితైః దిగ్భ్రాన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్యర్థః. నౌకాయాత్రికైః నౌకాప్రయాతృజనైః ఉదీచ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానోః సూర్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, ప్రతివారణం అన్తర్ధిశ్చ, ఈక్షామాసే దదృశే.

తా॥ సముద్ర మధ్యమున నావడవ పోవుసరికి అందున్న యాత్రికులకు ఉత్తరమున సూర్యకాంతియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనంబడుచుండెను. ఉత్తరదక్షిణములం దుదయాన్తర్ధానములు కనంబడెను.

19 సర్పిర్నిధాయం హిత్వా స పానీయం క్లిష్టమానసః,
తదానీం బుభుజే భిస్సాం యావద్వేదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిరితి :- తదానీం తస్మిన్సమయే, సః తరీజనః ధూమ నౌకావశ్యయాత్ర జనసమూహః, పానీయం జలం, సర్పిర్నిధాయం ఘృత మివ సురక్షితం, హిత్వా నిధాయ, సంరక్ష్యేత్యర్థః, క్లిష్టమానసః క్లేశయుత మనాస్సన్, భిస్సాం అన్నం, "భిస్సాస్త్రీ భక్తమన్ధోఽన్న" మిత్యమరః, యావద్వేదం యావల్లభతే తావత్, బుభుజే అభక్షయత్ భుజభోజనే అనుభవేచ ఇతిలిట్. సర్పిర్నిధాయం- "ఉపమానే కర్మణిచ" ఇతిణముల్. యావద్వేదం- "యావతి విన్దజీవోః" ఇతిణముల్.

తా॥ పడవలోం బ్రయాణముగా వించు జనము, మంచినీటిని నేతినివలె సంరక్షించుకొని, కొంచెమే త్రాగి బాధపడుచు, దొరికినంత వఱకన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణాస్కారం జఘాస సతృణం జనః,
స్వదేహధారణాయాన్న బుభుక్షుః క్లిశితో భృశమ్.

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం అత్యన్తం, క్లిశితః క్లేశయుతః, జనః, స్వదేహధారణాయ స్వశరీర రక్షణార్థం, అన్న బుభుక్షుః అన్నం భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణాస్కారం స్వాదు కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా భుఙ్క్తే లవణాస్కారం, అత్రలవణ శబ్దః స్వాదు పర్యాయః. సతృణం తృణమప్యపరిత్యజ్య, సాకల్యేనేత్యర్థః, జఘాస అభక్షయత్, అదభక్షణే ఇతి ధాతోర్లిట్. లవణాస్కారం "స్వాదుమిణముల్" ఇతిణముల్, సతృణం- 'అవ్యయీభావేచాకాలే' ఇతి సమాసః.

తా॥ మిక్కిలి యాకలిచే బాధపడుచు నావడవయందున్నవారు, అన్నముం దినవలెనని తలంచి, రుచిలేక పోయినను రుచిగాం జేసికొని, కొంచెమైనను మిగులకుండ అన్నమును దినిరి.

21. భయఙ్కర స్తదా జజ్ఞే ప్రతికూలః ప్రభఞ్జనః,
అభీక్ష్ణ మబ్ధి స్సంక్షుభ్నన్ క్షోభయామాస తాం తరిమ్.

వ్యా :- భయఙ్కర ఇతి :- తదా తస్మిన్సమయే ప్రతికూలః అపరవ్యః, భయఙ్కరః అతిభయదాయీ, ప్రభఞ్జనః పవమానః, జజ్ఞే ఉదభూత్, జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోర్లిట్. అబ్ధిః, సముద్రః అభీక్ష్ణం అత్యన్తం. క్షుభ్నన్ సంచలన్, తాంతాం తాంధూమనౌకాం, క్షోభయామాస. కంపయామాస. క్షుభ్ సంచలనే ఇతి ధాతోర్ణిచి లిట్.

తా॥ ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద గాలి, పడవకెదురుగా వీచుచుండెను. సముద్రముకూడ నల్లకల్లోలమై పడవ నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాస తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,
తర్యా వితర్ది జఠరం నావికః కుక్కుటానివ.

వ్యా :- ప్రవేశయామాసేతి :- తతః తస్మాద్ధేతోః, నావికః కర్ణధారః, నిర్విణ్ణాః భీతాః యే యాత్రికాః ప్రయాతారః, తాన్, తర్యాః నౌకాయాః గర్భం మధ్యదేశం, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్, వితర్దేః వేదికాయాః జఠరమివ అన్తర్భాగమివ, 'స్యాద్వితర్దిస్తు వేదికా' ఇత్యమరః ప్రవేశయామాస ప్రావేశయత్, విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః ణిచి లిట్. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులందరును భయపడిరి. అంత నావికుఁడు వారినందఱిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి నట్లు, పడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు సంక్షుభితామ్భోధి ర్యదా శాన్తిముపేయివాన్,
నిక్షిప్తేవ తదా నౌకా ఽఽసీ త్స్వాధీన భర్తృకా.

వ్యా :- వాయ్వితి :- వాయునా ప్రభఞ్జనేన సంక్షుభితః అతి చలితః అమ్భోధిః సముద్రః యదా యస్మిన్ కాలే, శాన్తిం శాన్తతాం, ఉపేయివాన్ ప్రాప, తదా తస్మిన్సమయే, నౌకా ప్లవః, స్వాధీ

నః పతిః భర్తా యస్యాస్సా స్వాధీన భర్తృకా, కాన్తేవ అఙ్గనేవ, నిష్ఖేదా శోకరహితా రేజే రరాజ. రాజృదీప్తౌ ఇతిధాతోర్లిట్, ఉప మాలఙ్కారః.

పతి రనుకూలో యదాభవేత్తదా సా కాన్తా నిశ్శోకా భవతి, తద్వదేవ, సముద్రః యదా శాన్త ఆసీత్ తదా నౌకాపి నిష్ఖేదా బభూవేతి భావః.

తా॥ ప్రభంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాం తింపఁగానే, యీ పడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతిక యగు కాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమ్పత్తి రుగ్ణైరివ వార్తతా,
అనుభూయామ్బభూవే యాత్రికై రభయస్థితిః.

వ్యా :- దరిద్రైరితి :- యాత్రికైః నౌకాప్రయాతృభిః, అభయ స్థితిః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమ్పత్తిరివ సమ్పదివ, రుగ్ణైః రోగిభిః, వార్తతేవ ఆరోగ్యమివ, "వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ" ఇత్య మరః. అనుభూయామ్బభూవిరే అతిశయేన అన్వభూయత. అను పూర్వక భూసత్తాయామితి ధాతోః యజన్తాత్కర్మణిలిట్. ఉపమా లఙ్కారః.

తా॥ ఆ పడవలోని యాత్రికులందఱును, సంపదలనందిన దరి ద్రులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ నుండిరి.

25. అథైకస్మిన్సుప్రభాతే మిత్రేణ సహ తారకః,
అవరోహన్మహాతర్యా అధితస్థౌ వృషప్లవమ్.

వ్యా :- అథేతి :- అథ ప్రయాణానన్తరం, ఏకస్మిన్ సుప్రభాతే ఏకస్మిన్నుషః కాలే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్యేనసాకం, ధూమతర్యాః ధూమనౌకాయాః, అవరోహన్ అవతీర్ణస్సన్, ఉరుప్లవం బృహన్తం ఉడుపం, అధితస్థౌ ఆరురోహ. అధిపూర్వకస్థా ధాతోర్లిట్. "అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మే"తి సూత్రేణ ప్లవస్య కర్మత్వాత్ ద్వితీయా।

తా॥ ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక ప్రభాత సమయమునఁ, తారకుఁడు తన మిత్రుఁడయిన రాజపుత్రునితోఁ గలిసి, యా ధూమనౌకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కెను.

26. యాతాయాతో డుపశ్రేణీ నౌకా తీరాన్తరామ్బుధేః,
నిమ్నోన్నత తరఙ్గేషు దృశ్యాదృశ్య స్థితిం యయౌ.

వ్యా :- యాతేతి :- యాతాగచ్ఛన్తీ అయాతా అగచ్ఛన్తీ ఉడుపానాం ప్లవానాం శ్రేణిః యస్యాస్సా నౌకా ధూమనౌకా, అమ్బుధేః సముద్రస్య తీరాన్తరా తీర మధ్యే, నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః ఉచ్చాః యే తరఙ్గాః భఙ్గాః, తేషు, దృశ్యా దర్శన యోగ్యా, అదృశ్యా దర్శనాయోగ్యా యాస్థితిః అవస్థా. తాం యయౌ ప్రాప. యా ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య నున్న యా ధూమనౌక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద కెరటముల నడుమ కనబడీ కనఁబడ నట్లుండెను

27. జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే,
మిత్ర ద్వయం మహోత్సాహ ఫుల్లానన సరోరుహమ్.

వ్యా :- జన్మస్థాన ఇతి :- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార ద్వితయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానన్దేన, ఫుల్లే వికసితే, ఆననే ఏవ సరోరుహే పద్మే యస్యతత్, ఉత్సాహవికసితముఖపద్మంసత్

స్వాధిపానాం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మస్థానే జన్మభూమౌ, విహర్తుం సఞ్చరితుం, ఉపచక్రమే ప్రారేభే. ఉపపూర్వక క్రము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ మిత్రులయిన యారాజబ్రాహ్మణ కుమారు లిరువురును, ఉత్సాహాంకసితముఖారవిందులగుచు, తమకుం బ్రభువులయిన సార్వభౌముల జన్మస్థలమందుం దిరుగ నారంభించిరి.

28. చన్ద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతన్త్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చన్ద్రమతీ నామ్నీం తౌ శుభావధిజగ్మతుః.

వ్యా:- చన్ద్రద్వీప ఇతి:- తౌ ఉభౌకుమారౌ, చన్ద్రద్వీపే, చన్ద్రనామ్ని ద్వీపే నిత్యభద్రాం నిత్యమఙ్గళాం, స్వతన్త్రప్రభుణా స్వతన్త్రరాజన్యేన, పాలితాం రక్షితాం, చన్ద్రమతీ ఇతి నామ యస్యాస్తాం చన్ద్రమతీ నామ్నీం, పురం నగరీం, అధిజగ్మతుః అధ్యగమతామ్. అధిపూర్వక గమ్ల్ గతా వితిధాతోర్లిట్.

తా॥ చంద్రద్వీపమునం జన్ద్రమతి యను పేరుగల యొక నగరము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు నిత్యమును మంగళ కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరముననే మిత్రులిరువురును జేరిరి.

29. ప్రోవాహ పృథులాఽవాచ్యాం చన్ద్రకాన్తేతి విశ్రుతా,
చిత్రసేతు ర్నిత్యనావ్యా బహుజీవనదా నదీ.

వ్యా:- ప్రోవాహేతి:- అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, పృథులా విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సఙ్క్రమా, నిత్యం నౌభిః నౌకాభిః తర్తుం యోగ్యా, బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహూనాం జీవికాదాయినీచ, చన్ద్రకాన్తా ఇతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా, నదీసరిత్, ప్రోవాహ ప్రవహతిస్మ. ప్రపూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ పట్టణమునకు దక్షిణదిశయందు చన్ద్రికాంత యనెడు ప్రఖ్యాతమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్రము లైన వంతెనలు గలవు. మత్యము దానిని పడవలపై దాటుచుందురు. ఆ నది పలువురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

30. పఞ్చయోజన విస్తీర్ణా శతలక్ష జనావృతా,
భూగోలే బహునా కిం సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా:- పఞ్చేతి :- సాపురీ చన్ద్రమతీ నగరీ పఞ్చభిః యోజనైః వింశతి క్రోశైః, విస్తీర్ణావిశాలా, పఞ్చయోజనపర్యన్తం వ్యాప్తేత్యర్థః శతలక్ష సంఖ్యాకైః జనైః ఆవృతా ఆక్రాన్తా. తస్యాం అనేకలక్ష జనా స్సన్తీత్యర్థః. అత్ర శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. కిం బహునా, బహుభిః వచోభిః కిం ప్రయోజనమ్. భూగోలే భూమణ్డలే, సా పురీ, పురమతల్లికా నగరీశ్రేష్ఠా. శ్రేష్ఠనగరీత్యర్థః "మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్డ ముద్ధతల్లజౌ. ప్రశస్తవాచకాన్యమూని" ఇత్యమరః.

తా॥ ఆ పట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగి యున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసించుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమున కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది యున్ని నగరములను మించియున్నది.

31. చన్ద్రికా ధవళచ్ఛాయా స్తత్రత్యా రేజిరే జనాః,
సర్వసర్వం సహా చక్రప్రతిపాలన దీక్షితాః.

వ్యా: చన్ద్రికేతి :- తత్రత్యాః తన్నగర వాసినః జనాః, చన్ద్రికా చన్ద్రకాన్తిః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాన్తిః యేషాంతే, చన్ద్రికావ దతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం సమస్తం సర్వంసహాయాః భూమేః చక్రం మణ్డలం "సర్వంసహా వసుమతీ" త్యమరః. తస్య ప్రతిపాలనే రక్షణే, దీక్షితాః బద్ధశ్రద్ధాః. రేజిరే చకాసిరే రాజృదీప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట్,

తా॥ ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి తెల్లని రొలుడలిరంగు గలవారు. అందఱును మహీమండలము నంతను రక్షింప సమర్థులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వన్త స్స్వజ్ఞాన స్తే యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛన్తః కిరన్త శ్శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం కుర్వన్తః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథం యథార్థ్యయం యథా స్వభావం వా, సజ్జానన్తః సమ్యక్ జానన్తః, స్వభావం అర్థ్యయం వా సమ్యక్ స్వతఏవ పరిశీలయన్త ఇతిభావః ఆత్మజ్ఞా ఇతి యావత్. "యథా స్వే యథాయథ"మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వంతు యథాయథ" మిత్యమరః. ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు యచ్ఛన్తః అనాయాసేన దదతః, "అకృచ్ఛ్రేప్రియ సుఖయో రన్యతరస్యా" మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాన్తిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం, అతి ధవలకాన్తి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య" ఇతి సూత్రేణ ద్విరుక్తిః. పూర్వభాగస్య పుంవద్భావః. కిరన్తః క్షిపన్తః, రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయుదురు. తమ్మెఱుగుదా మెఱిగినవారు. ఎంత ప్రియమైన వస్తువునయినను సందేహింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్గువారు.

33. విద్యయా సమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముహుర్గురూన్,
అత్మనో రాజసాత్కృత్వా దుఃఖాకృత్య విరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, సమయాకృత్య కాలం యాపయిత్వా, గురూన్ అధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాన్కృత్వా. గురూణా మనుగ్రహం సమ్పాద్యేత్యర్థః ఆత్మనః, స్వాన్ రాజసాత్కృత్వా రాజాధీనాన్కృత్వా, విరోధినః శత్రూన్ దుఃఖాకృత్య దుఃఖితాన్ కృత్వా, రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. "సమయాచ్చ యాపనాయా" మితి డాచ్, "తదధీన వచనే" ఇతిసాత్

తా॥ అందలి జనులు విద్యార్జనముకై కాలమును వెళ్ళించుచుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించుచుండిరి. తామెల్లప్పుడును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను దుఃఖితులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్ణన్తో వ్యథమానా న వృత్తతః,
భవన్తో దీనతోఽజస్రం జీవన్తో దేవతః ప్రతి.

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్ణన్తః, చారిత్రేణ అన్యానతిక్రమ్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న చలన్తః, "అతిగ్రహావ్యథన క్షేపే ష్వకర్తరి తృతీయాయాః" ఇతి తసిః, అజస్రం సతతం, దీనతః భవన్తః, దీనానాం పక్షే భవన్తః, "పక్ష్యా వ్యాశ్రయే" ఇతి తసిః. దేవతః ప్రతి జీవన్తః, దేవ ప్రతినిధయో భూత్వా జీవన్తః, "ప్రతియోగే పఞ్చమ్యాస్తసిః" ఇతితసిః, రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులు చారిత్రముచే నితరులను మించినవారు, వృత్తివలన బాధపడువారు లేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుందురు. దేవతాప్రతినిధులై యుందురు.

35. ఏకతానా స్సాంయుగీనా వాగ్మినో హృదయాలవః,
క్షేమఙ్కరా మహోత్సాహా ఉరస్వన్తో యశస్వినః.

వ్యా :- ఏకతానా ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః "ఏకతానోఽనన్యవృత్తి" రిత్యమరః. సాంయుగీనాః రణే సాధవః, యుద

విశారదా ఇత్యర్థః. "సాంయుగీనో రణే సాధు" రిత్యర్థః. వాగ్మినః వాచోయుక్తిపటవః, యుక్తియుక్త సమ్భాషణ చతురా ఇత్యర్థః. "వాచోయుక్తిపటుర్వాగ్మీ" ఇత్యమరః. హృదయాలవః సుహృదయాః, క్షేమఙ్కరాః శుభకర్తారః. మహోత్సాహాః మహోద్యమాః, ఉరస్వన్తః ఉరసిలాః, ప్రశస్తోరస్కా ఇత్యర్థః. "స్యాదురస్వానురసిలః" ఇత్యమరః. యశస్వినః కీర్తిమన్తః. రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులందఱు నేకాగ్రచిత్తులు, యుద్ధవిశారదులు యుక్తియుక్తముగ మాటలాడువారు, మంచి మనసుగలవారు. శుభకర్మముల నాచరించువారు. పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు. ఉత్సాహవంతులు, వ్యూఢోరస్కులు, కీర్తిమంతులు.

36. సమానపఙ్క్తిభోక్తార స్సమవర్ణ విభూషితాః,
సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా:- సమానేతి:- సమానా ఏకా పఙ్క్తిః శ్రేణీ, వీథీత్యర్థః తస్యాం భోక్తారః, ఏకపఙ్క్తి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలఙ్కృతాః, ఏకజాతయ ఇత్యర్థః. అత్ర వర్ణశబ్దస్య శరీరకాన్తిరిత్యప్యర్థః. తేన ఏకశరీరకాన్తయః ధవళవర్ణా ఇత్యర్థః సామాన్యభాషావక్తారః ఏకభాషాభాషిణః సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవన్తః రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అచ్చటి వారందఱు నొకే పంక్తిలో భోజనముఁ జేయుదురు. ఒకే జాతివారు, ఒకే భాష మాట్లాడువారు, ఒకే యాచారము గలవారు.

37. వయః పరిణయం స్త్రీణాం విద్యాభ్యాసం స్వతన్త్రతామ్,
ప్రాపయన్తోఽవతన్వన్త స్స్వరాజ్య విహితోద్యమాన్.

వ్యా:- వయ ఇతి :- స్త్రీణాం కన్యానాం, వయః పరిణయం యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం స్వతన్త్రతాం స్వాతన్త్ర్యం చ, ప్రాపయన్తః యచ్ఛన్తః, స్వరాజ్యస్య స్వీయ రాష్ట్రస్య, విహితాన్ క్షేమజ...రాన్, ఉద్యమాన్ ప్రయత్నాన్, అవతన్వన్తః కుర్వాణాః, రేజిరే, ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము గావింతురు. బాల్యవివాహములు లేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును విద్యాభ్యాసము గావింతురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి. ఇందలివారు స్వరాజ్యాభివృద్ధి నందుటకు వలయు యత్నములు నాచరించుచుందురు.

38. సామాజికా ఆస్తికా స్సత్కులీనా ధార్మికా బుధాః,
శాకాహారా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యా:- సామాజికా ఇతి - సమాజం సమూహం సమవయన్తీతి సామాజికాః, సభ్యాః, అస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః ఆస్తికాః, విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. సత్కులీనాః ఉత్తమకులసఞ్జాతాః, ధార్మికాః ధర్మప్రధానమతయః, బుధాః పణ్డితాః, శాకా ఏవ ఆహారః యేషాం తే శాకాహారాః, నతుమాంసాశిన ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః "వావదూకోఽతి వక్తరి" ఇత్యమరః. కృతినః నిపుణాః, పురుషోత్తమాః పురుషశ్రేష్ఠాః రేజిరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏక క్రియయా శ్లోకాష్టకస్య సమన్వయాత్ ఏతత్పర్యన్తం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్మం, త్రిభిః కాలాపకం. చతుర్భిః కుల... ప్రాచీనానాం సమయః.

తా॥ అచ్చటివారందఱు సంఘములో నుండుటకుఁ దగినవారు. ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాఁడను ఆస్తిక్య బుద్ధికలవారు. మంచి కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధికలవారు, మంచి పండితులు, శాకా

హారులేగాని మాంసాహారులుగారు. చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పరులు. పురుషులలో శ్రేష్ఠులు.

39. తత్రత్యికా బభూవస్త్రీ వీరమాతా సులక్షణా,
గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్యికేతి :- తత్రత్యికా తత్రనగరే స్థితా, స్త్రీ కాన్తా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్సా సులక్షణా, శుభలక్షణేత్యర్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞీ ప్రజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా పణ్డితాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల ప్రవర్తినీ, జాత్యేకవచనమ్, తత్రస్థా స్సర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్యర్థః

తా॥ ఆ నగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వాహణ సమర్థలు. అన్నియు నెఱింగిన ప్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీర్విశాలా అమలా జలయన్త్రపరిష్కృతాః,
నిషద్యాస్తౌ దదృశతు స్సర్వవస్తు సమన్వితాః.

వ్యా: వీథీరితి :- తౌ తారకరాజకుమారౌ, విశాలాః విపులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలఙ్కృతాః, వీథీః, సర్వవస్తుభిః సకలపదార్థైః, సమన్వితాః సముపేతాః నిషద్యాః ఆపణాన్, "ఆపణస్తు నిషద్యాయా" మిత్యమరః, దదృశతుః అపశ్యతామ్. దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిధాతోర్లిట్,

తా॥ ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, చెత్తచెదారము లేక మిక్కిలి వెడల్పుగలిగి, కొళాయీలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సౌధా స్సమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికాః.
నానావిధా శ్శిల్పశాలా స్తాభ్యా మీక్షాంబభూవిరే.

వ్యా :- సౌధాఇతి :- సమున్నతాః అత్యుచ్చాః. రమ్యాః సుందరాః, సౌధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః ఉపవనాని దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహువ్రకారాః, శిల్పశాలాః శిల్పగృహాణి, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే. అవైక్ష్యన్త. ఈక్ష దర్శనే ఇతిధాతోః కర్మణిలిట్.

తా॥ ఆ కుమారులిరువురును, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడలను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, పలు విధములైన శిల్పశాలలను గాంచిరి.

42. ఆకాశయానాని ధూమశకటాం స్తౌ మనోజవాన్,
తన్త్రీవార్తావహాం స్తత్ర ఖులోకాతే మహాద్భుతాన్.

వ్యా :- ఆకాశేతి :- తత్ర తస్మిన్నగరే, తౌ కుమారౌ, ఆకాశయానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్ బాష్పశకటాన్. మహాద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తన్త్రీవార్తావహాన్ తన్త్రీవార్తా ప్రసారకాన్, లులోకాతే అపశ్యతామ్, లోకృ లోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ వారిరువురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగమునఁ బోవు రైలుబండ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రీప్రసారములను, (టెలిగ్రాముతోట్లు) చూచిరి.

43. తతః పౌరస్య శికర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా,
గాయన్తౌ తావుభౌ తత్ర ప్రతోలీషు విజహ్రతుః

వ్యా :- తత ఇతి :- తతః నగరదర్శనానన్తరం, తౌ ఉభౌ, ద్విజనరవర కుమారౌ, పౌరాన్ పురజనాన్, వశీకర్తుం స్వాధీనా న్విధాతుం, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రద్వీప జనాభ్యస్త భాషయా, గేయం గీతం, గాయన్తౌ, తత్ర నగరే, ప్రతోలీషు రథ్యాసు, "రథ్యా ప్రతోలి" రిత్యమరః. విజహ్రతుః చేరతుః, విపూర్వక హృఞ్ హరణే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ పట్టణమును జూచిన పిదప, నా కుమారు లిరువురును, ఆ నగరమందలి జనమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలను బాడుచుం దిరుగనారంభించిరి.

44. సమున్నతౌ తావాజాను బాహూ సర్వాఙ్గ సున్దరౌ,
బహుతేజస్వినౌ దృష్ట్వా ముమోహ నగరీ జనః.

వ్యా :- సమున్నతావితి :- సమున్నతౌ ప్రాంశూ, ఆజాను బాహూ జానుపర్యన్తలమ్బమాన భుజయుగలౌ, సర్వాఙ్గేషు సకలా వయవేషు, సుందరౌ రమణీయౌ, బహుతేజస్వినౌ అధిక తేజో విరాజ మానౌ, తౌ ద్విజనృపకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, నగరీ జనః పౌరసమూహః ముమోహ అముహ్యత్. ఆశ్చర్యపరవశో బభూవేత్యర్థః. ముహ్ మోహే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ మంచి పొడగరులై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుంద రులై తేజస్వంతులైయున్న యా కుమారుల నిరువురనుగాంచి, యా నగరమందలి జను లాశ్చర్య పరవశులైరి.

45. తత్సౌన్దర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పరాక్రమః,
తత్తారుణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోహ జనమానసమ్.

వ్యా :- తత్సౌన్దర్యమితి :- తయోః కుమారయోః సౌన్దర్యం లావణ్యం, తయోః ఔన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్వం,

తయోః పరాక్రమః, తయోః తారుణ్యం యౌవనం, తయోః ప్రతిభా నవనవోన్మేషశాలినీ ప్రజ్ఞాచ, జనమానససం, పౌరజనహృదయం, ముమోష అముష్ణాత్, ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ కుమారద్వయముయొక్క చక్కదనము, వారి యౌవన్యత్యము వారి తేజస్సు, వారి పరాక్రమము, వారి యౌవనము, వారి ప్రతిభయును. అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితన్త్రి గౌలక్షణిక మీమాంసక సవార్తికాన్
పరాజిగ్యాతే ధార్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్.

వ్యా :- ద్వితన్త్రీతి :- ద్వే తన్త్రే అధీయతే ఇతి ద్వితన్త్రాః యస్మిన్కస్మిన్నపి శాస్త్రద్వయే పణ్డితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణమధీయత ఇతి గౌలక్షణికాః గోశాస్త్రిణ ఇత్యర్థః. తాన్, మీమాంసకాన్ మీమాంసాశాస్త్రవేదినః తాన్ సవార్తికమధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధార్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంసః తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాంశ్చ, పరాజిగ్యాతే పరాజితాంశ్చక్రతుః. పరాపూర్వాత్ జి అభిభవే ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ కుమారులిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చినవారిని, గోలక్షణ వేత్తలను మీమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికములతోగూడ శాస్త్రములను జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవీరౌ తౌ సర్వతన్త్రౌ స్వాతన్త్ర్యశాలినౌ,
సింహసంహననౌ ద్రష్టుమియేష నగరీ జనః.

వ్యా :- లోకైకేతి :- నగరీజనః నగరవాసీ జనసమూహః లోకే జగతి, ఏకవీరౌ ముఖ్యవీరౌ, కేవలవీరౌ వా, "ఏకే ముఖ్యాన్య కేవలాః" ఇత్యమరః. సర్వాణి తన్త్రాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తన్త్రౌ, సర్వశాస్త్ర విశారదా విత్యర్థః. స్వాతంత్ర్యశాలినౌ స్వచ్ఛన్ద భావోపేతౌ, సింహసంహననౌ వరాఙ్గ రూపోపేతయువానౌ. "వరాఙ్గ రూపోపేతో యః సింహసంహననో యువా" ఇత్యమరః. దివ్యసున్దర విగ్రహా విత్యర్థః. తౌ కుమారౌ, ద్రష్టుం, వీక్షితుం ఇయేష చకమే. ఇష ఇచ్ఛాయాం లిట్.

తా॥ లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వతంత్ర భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులునగు నా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృందము సంకల్పించెను.

48. హైయఙ్గ వీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్,
స్నాతానులిప్తౌ మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సాత్త్వికమ్,

వ్యా :- హైయఙ్గవీనమితి :- అథ, తౌ కుమారౌ, స్నాతౌచ తౌ అనులిప్తౌచ స్నాతానులిప్తౌ, స్నాత్వా గంధాదినా అలఙ్కృత శరీరౌ, హైయఙ్గవీనేన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, "తత్తు హైయఙ్గవీనం స్యాత్ హ్యోగో దోహోద్భవం ఘృతం," ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమనేన, "స్యాత్తేమనంతు నిష్ఠాన" మిత్యమరః. కూర్చికయా క్షీర వికృత్యా, "కూర్చికా క్షీర వికృతి" రిత్యమరః. మస్తునా వ ద్ధ్నః, "మణ్డం దధిభవం మస్తు" ఇత్యమరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ గుణాభివర్ధకం, మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత మన్నం, బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః కర్తరి లిటి ఆత్మనేపదమ్ అభుంజతామ్.

తా॥ తరువాత నా కుమారు లిరువురును, స్నానముఁ గావించు కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములనలంది తొలినాటి వెన్నను కరగించి

యప్పుడే సిద్ధము చేసిన అపూపతతితో, తిమ్మనముతో, జున్నుతో, పాల మీఁగడతోఁ గూడిన పరిశుద్ధమైన సాత్త్వికాహారమును భుజించిరి.

49. ప్రసాధితౌ తౌ రోచిష్ణూ వేషేణ సమయోచితౌ,
విశేషక భ్రమరక స్ఫీతఫాలౌ విరేజతుః.

వ్యా:- ప్రసాధితా వితి:- తౌ వీరకుమారౌ, వేషేణ వస్త్రాభరణాద్యాకల్పేన, ప్రసాధితౌ అలఙ్కృతౌ రోచిష్ణూ కాన్త్యా విరాజమానౌ, సమయోచితౌ కాలానుగుణౌ, విశేషకేన తిలకేన, "తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకమ్" ఇత్యమరః భ్రమరకైః లలాటే పరిపతితచికురైః "తే లలాటే భ్రమరకాః చూర్ణకున్తలాః" ఇత్యమరః. స్ఫీతౌ ఆక్రాన్తౌ ఫాలౌ ఫాలభాగౌ యయోస్తౌ, సన్తౌ విరాజతుః, రేజతుః, రాజృ దీప్తావితి ధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును, భోజనానన్తరము వస్త్రాభరణాదులచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యకాంతులతో వెల్గుచు, కాలానుగుణముగ నొసట బొట్టుబెట్టుకొని, ముంగురులు నిదుటియందు వ్రేలాడుచుండఁ జూడ ముచ్చటగ నుండిరి.

50 మహాఘనసకాశ్మీర ప్రపదీనాంశుక సున్దరౌ,
గ్రైవేయకోర్మికా దేవచ్ఛన్ద కుణ్డల భాసురౌ.

వ్యా:- మహాఘనేతి:- మహాఘనం బహుమూల్యం, సకాశ్మీరం హరిద్రాఞ్చలం, ఆప్రపదీనం పాదాగ్రవ్యాపి, యత్ అంశుకం వస్త్రం తేన, సున్దరౌ రమణీయౌ, గ్రైవేయకేన కణ్ఠాభరణేన, "గ్రైవేయకం కణ్ఠభూషా" ఇత్యమరః. ఊర్మికాభిః అఙ్గులీయకైః "అఙ్గులీయకమూర్మికా" ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్దేన శతయష్టికముక్తాహారేణ "దేవచ్ఛన్దోఽసౌ శతయష్టికః" ఇత్యమరః. కుణ్డలాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాం చ భాసురౌ ప్రకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ ఆ వీరకుమారు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన పసుపు

పచ్చని యంచులుగల పాదగుల్ఫపర్యన్తము వ్రేలాడుచున్న వస్త్రములను ధరించిరి. మెడయందు గంఠాభరణముతో పాటు నూరుపేటల ముత్యాల హారమును వేసికొనిరి. చెవులకు గుండలములను బెట్టుకొనిరి. చేతివ్రేళ్ళ కుంగరములు నుంచుకొనిరి. ఇట్లలంకృతులైరి.

51, తౌ చార్వనుపదీనాభి రాజచ్చరణసారసౌ,
స్వచ్ఛకౌశేయోష్ణీష రమ్యౌ ధృతకాలోచితాయుధౌ,

వ్యా:- తావితి:- తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం అనుపదీనాభ్యాం పాదాయతోపానద్భ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమానే చరణసారసే పాదపద్మే యయోస్తౌ "సైవానుపదీనా చరణాయతా" ఇత్యమరః. స్వచ్ఛం ధవళం యత్ క్షౌమందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ శిరోవేష్టనేన రమ్యౌ సున్దరౌ; ధృతాః కాలోచితాః కాలానుగుణాః ఆయుధాః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితాయుధధారిణా విత్యర్థః. రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ వారిరువురును; అందమైన కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరించిరి. తెల్లని పట్టుబట్టతో పాగలు చుట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి అందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యౌ తావారుహ్య ద్రాఙ్మనస్వినౌ,
జగ్మతూ రాజసదనం యువానౌ నకుతోభయౌ.

వ్యా:- పారసీకావితి:- మనస్వినౌ మానవన్తౌ, యువానౌ తరుణౌ, నవిద్యతే కుతః భయం యయోః తౌ నిర్భీకౌ. తౌ వయస్యౌ సఖాయౌ, విప్రరాజకుమారౌ, ద్రాక్ శీఘ్రం, పారసీకౌ పారసీక దేశోద్భవౌ, హయౌ అశ్వౌ, అజానేయావిత్యర్థః, ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ రాజసదనం రాజగృహం, జగ్మతుః అగచ్ఛతామ్. గమ్లగతావితి ధాతోర్లిట్.

తా॥ మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా ద్విజరాజకుమారు లిరువురును, వేగముగా నాజానేయములైన పారశీకాశ్వములనెక్కి రాజభవనమున కేగిరి.

53, సాయాహ్ని సుపన్థానం గచ్ఛన్తౌ దర్శకైస్సహ,
సంశోధిత హిమానీకం లక్షయామాసతుస్సభామ్

వ్యా:- సాయాహ్నీతి:- సాయాహ్ని సాయంకాలసమయే, సంశోధితా సమ్మార్జితా హిమానీ హిమసంహతిః యస్మిన్ తం, "హిమానీ హిమసంహతి" రిత్యమరః. సుపన్థానం రాజమార్గం దర్శకైస్సహ మార్గదర్శక జనైస్సాకం, గచ్ఛన్తౌ యాన్తౌ, సభాం ఆస్థానీం, లక్షయామాసతుః దదృశతుః.

తా॥ సాయంకాలమున, త్రోవలోఁబడిన పెద్ద మంచును దుడిచి శుభ్రము జేయఁబడిన రాజమార్గమునఁబడి, కొందరు జనులు త్రోవఁ జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భద్రపీఠం పృచ్ఛన్తం మన్త్రిణః కృతీః,
ప్రకృత్యా సున్దరం వీక్షాంచక్రాతే చక్రవర్తినమ్.

వ్యా:- అధ్యాసీన మితి:- తౌ కుమారౌ, భద్రపీఠం సింహాసనం, అధ్యాసీనం అధిష్ఠితం, మహాసనాసీన మిత్యర్థః. మన్త్రిణః అమాత్యాన్, కృతీః కార్యాణి, పృచ్ఛన్తం ప్రకృత్యా నిసర్గేణ, సున్దరం రూపిణం, సహజసున్దర మిత్యర్థః. చక్రవర్తినం సార్వభౌమం, వీక్షాంచక్రాతే అపశ్యతామ్. విపూర్వక ఈక్ష ధాతోర్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే లిటోలుకి ఆమన్తాత్ లిట్ పరకస్య కృఞో౽ను ప్రయోగః.

తా॥ సింహాసనము నలంకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యములను గూర్చి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుఁడైన సార్వభౌముని ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

55. ఆలోక్య సార్వభౌమస్తౌ ప్రత్యుత్థాన పురస్సరమ్,
వ్యూఢోరస్కస్తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితాసనే.

వ్యా:- ఆలోక్యేతి :- తతః అనన్తరం, సార్వభౌమః చక్రవర్తీ వ్యూఢం పృథులం ఉరః వక్షః యస్య సః, విశాలోన్నత వక్షస్కః ఇత్యర్థః. తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ఆలోక్య వీక్ష్య ప్రత్యుత్థానం ప్రత్యుద్గమనం పురస్సరం యస్మిన్కర్మణి తత్ యథా తథా, ప్రథమతః ప్రత్యుద్గమనాది మర్యాదాం కృత్వేత్యర్థః. తాభ్యాం వీరకుమారాభ్యాం, సముచితే అర్హే ఆసనే పీఠే ద్వే ఆసనే ఇత్యర్థః. దదౌ దదాత్ దాణ్ ధాతోర్లిట్. "వ్యూఢ స్తు పృథులే త్రిషు" ఇత్యమర శేషః.

తా॥ ఆ చక్రవర్తియు, విశాల వక్షస్కుఁడై సకలలక్షణములతో నొప్పు నా కుమారుల వీక్షించి, యెదురేగి, తోడితెచ్చి, మర్యాదఁ గావించి, యుచితాసనములపై వారినిఁ గూర్చుండఁ జేసెను.

56. పూర్ణేన్దుబిమ్బ సదృశీ పశ్యన్తోపి ముహు స్తయోః,
దర్శనీయాననే సభ్యానాపు స్తృప్తిం సవిస్మయాః.

వ్యా:- పూర్ణేతి:- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చాసావి న్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాకాచన్ద్ర ఇత్యర్థః. తేన సదృశీ సమానే, తయోః కుమారయోః, దర్శనీయాననే సున్దరముఖమణ్డలే, ముహుః పునః పునః పశ్యన్తోఽపి వీక్షమాణా అపి, సవిస్మయాః ఆశ్చర్యపరవశాస్సన్తః, తృప్తిం సన్తుష్టిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖమణ్డలమాసేచనకమితిభావః. ఆప్ వ్యాప్తౌ ఇతిధాతోర్లిట్.

తా॥ పూర్ణచంద్రబింబములవలె నందముగా కలకలలాడుచున్న యా కుమారవరుల ముఖమండలములనుగాంచి యా సభయందున్న వారాశ్చర్యపరవశులై తృప్తితీరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉపరీకృత్యోపహారం నమస్కార పురస్సరమ్.
తయో రుదన్తం పప్రచ్ఛ సార్వభౌమ స్సవిస్మయః.

వ్యా :- ఉరీకృత్యేతి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సవిస్మయః ఆశ్చర్యాకృష్టమనాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రథమం నమస్కృత్య తన న్తరం దత్తం, ఉపహారం ఉపదాం, ఉరరీకృత్య అఙ్గీకృత్య, స్వీకృత్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదన్తం వృత్తాంతం, "వార్తా ప్రవృత్తిః వృత్తాంత ఉదన్త" ఇత్యమరః. పప్రచ్ఛ అపృచ్ఛత్, ప్రచ్ఛప్రశ్నే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపరవశుఁడై, నమస్కార పూర్వకముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపజాతిః :—

58. మహాభిరూపౌ వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతవర్ష దీపౌ,
ప్రచక్రమాతే గదితుం స్వవార్తాం ధీరా వుదారౌ జగదేకవీరౌ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్జాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్సర్గః.

వ్యా :- మహాభిరూపావితి :- మహాభిరూపౌ అతి సున్దరౌ అథవా మహాపణ్డితౌ,'ప్రాజ్ఞరూప సురూపాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయో' రిత్యమరః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ, వదావదౌ సభాయాం నిర్భయం వక్తారౌ, "వదో వదావదోవక్తా" ఇత్యమరః. భారతవర్షస్య భారతభూమేః, దీపౌ దీపసదృశౌ, ధీరౌ ధైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ ఔదార్యభావోపేతౌ, అథవా మహాన్తౌ, జగదేకవీరౌ లోకైకవీరౌ, తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, స్వవార్తాం స్వోదన్తం, గదితుం వక్తుం, ప్రచక్రమాతే ప్రారేభాతే, ప్రపూర్వక క్రము పాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లిట్. వృత్తలక్షణన్తు పూర్వమేవోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహాపండితులు, వినయవంతులు, వక్తలు, దాతలు, ధీరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు నా ద్విజ రాజకుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం
భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం
తృతీయస్సర్గః.

తారకే చతుర్థ స్సర్గః

— స్రగ్ధరా —

1. సృష్ట్యాదా వావిరాసీత్తరు వి మృగనృణాం
సంశ్రయో యో హిమాద్రి
ర్వేద ద్రష్టృషిసేవ్యా విలసతి తదవా
క్పార్శ్వ తః కర్మభూమిః
సాఽద్యాధీశ త్వదీయాఖిల ధనకలితా
నా వభూ త్తత్ర జన్మ
బ్రహ్మక్షత్రే ప్రత్యావాం తవ యది కరుణా
స్యాద్భవేవ ప్రతీతౌ.

వ్యా :- సృష్ట్యాదావితి :- సృష్టేః ఆదౌ సృష్టిప్రారమ్భకాలే, తరవః వృక్షాః, వయః పక్షిణః, మృగాః జన్తవః, నరః మనుష్యాః, తేషాం, ఉద్భిజ్జాణ్డజ స్వేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః, సంశ్రయః ఆధారః యః హిమాద్రిః హిమాలయః, ఆవిరాసీత్ ఆవిర్బభూవ, తస్య హిమవతః, అవాక్పార్శ్వతః దక్షిణభాగే వేదాన్పశ్యన్తీతి వేదద్రష్టారః యే ఋషయః తైస్సేవ్యా, తేషా మాశ్రయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే. అధీశ, హే ప్రభో! సా భారత భూమిః, అద్య ఇదానీం, త్వదీయం తావకీనం, అఖిలం సమ్పూర్ణం, యత్ ధనం సమ్పత్, తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్యధ్యాహారః. తత్ర తస్యాం కర్మభూమౌ, నౌ ఆవయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్, ఆవాం, బ్రహ్మక్షత్రే బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుల జాతౌ స్వః భవావః. తవ భవతః కృపా కరుణా, స్యాద్యది భవేచ్చేత్, ప్రతీతౌ ప్రఖ్యాతౌ ప్రహృష్టౌ చ భవేవ స్యావ. "ప్రతీతే ప్రథిత ఖ్యాత విత్త విజ్ఞాత విశ్రుతాః" "ఖ్యాతే హృష్టే ప్రతీత స్స్యా" దితి చామరః.

సర్గ ప్రారమ్భమయే జరాయుజాణ్డజస్వేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధభూతజాతానా మాధారభూతో హిమాలయో నామ పర్వతః

ఆవిర్బభూవ. తత్పర్వతస్య దక్షిణపార్శ్వే కర్మభూమి రాసీత్. తస్యాం వేదద్రష్టారో మహర్షయో నివసన్తిస్మ. సా కర్మభూమి రిదానీం భవదీయసమ్పదా అలఙ్కృతాఽస్తే. తత్ర ఆవాం విప్రక్షత్రికులయో రుత్పన్నౌస్వః, యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్చే దావాం ప్రసిద్ధౌ పరమానన్దకలితౌ చ భవేవ.

తా॥ సృష్టి ప్రారంభమున హిమవంతమను పర్వత మావిర్భవించెను. అందుఁ బక్షులు మృగములు క్రిమికీటకాదులు మానవులు గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి యున్నది. అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి. అందుమేము బ్రాహ్మక్షత్రియకులములందు జన్మించితిమి. ఆ భారతభూమి తమ సంపద్వైభవములతో నలరారుచున్నది. మీ దయ మా యందుఁ బ్రసరించిన యెడల మేము ప్రసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము.

— స్రగ్ధరాలక్షణమ్ —

"మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయం"

మ - ర - భ - న - య - య - యాః గణాః. త్రివారం సప్తాక్షరైర్యతిః.

— వసన్తతిలకా —

2. ధర్మం సదాన్వవసితేన భవత్సగేన
దేశేఽద్యనః కుజన దణ్డతమో నిరస్తమ్,
సచ్ఛక్రసమ్మద ఉరీకృత అతిథాయి
ఘూకోరు భీకర రవః సుతరాం విలుప్తః.

వ్యా :- ధర్మమితి :- అద్య ఇదానీం, నః అస్మాకం, దేశే కర్మభూమౌ, ధర్మం సదా సన్తతం అన్వవసితేన అన్వవగతేన, నిత్యం

ధర్మబద్ధేన, భవానేవ ఖగః సూర్యః తేన, సూర్యరూపేణ భవతేత్యర్థః "శరార్క విహగాః ఖగా" ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః శిక్షణం, తదేవ తమః తిమిరం నిరస్తం దూరీకృతమ్. సన్తః సత్పురుషా ఏవ చక్రాః చక్రవాక పక్షిణః, తేషాం సమ్మదః ప్రమోదః ఉరీకృతః విపులీకృతః. "కోకశ్చక్రశ్చక్రవాక" ఇత్యమరః. ఆతతాయినః వధోద్యుక్తాః పరానిష్టకారిణో మానవాః, త ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః, తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయఙ్కరః, రవః రుతం, సుతరాం అత్యన్తం, విలుప్తః నష్టః. "అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః, క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయినః" ఇత్యాతతాయిలక్షణమ్.

యథా సహస్రకిరణే సన్తతం సన్తపతి సతి నైశాన్ధకారో వినశ్యతి, చక్రవాకాస్తుష్యన్తి, ఉలూకరవః సుతరాం వినశ్యతి, తథా ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అస్మద్దేశే కుజనా ఏవ నసన్తి కుతస్తద్దణ్డనవార్తా. సత్పురుషా స్సమ్మోదభరితా ఆసన్. ఆతతాయినోఽత్యన్తమస్తంగతాః

అత్ర రాజసూర్యయోః కుజనతమసోః సత్పురుష చక్రవాకయోః ఆతతాయ్యులూకయోశ్చ సాఙ్గోపరూపకాలఙ్కారః.

— వసన్తతిలకా లక్షణమ్ —

"ఉక్తా వసన్తతిలకా తభజాజగౌగః"

త - భ - జ - జ - గ-గాః గణాః, పాదాన్తలఘు స్సర్వత్ర గురురితి జ్ఞేయమ్.

తా॥ ఓ రాజా! సూర్యుఁడు వెలుఁగుచుండ చీఁకటి యంతర్ధానమగును. చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగూబల ధ్వనులు వినఁబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యము నేలుచుండ, మా దేశమున కుజనదండనము లంతరించినవి సజ్జను లానందభరితులైరి. పరులను బాధించు నాతతాయివర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పితాగ్రా—

3. సకలధరణిపాలకా అను త్వాం
భవసనభోమణిరస్తమేతి రాజ్యే,
త్వయి మహిమవతి ప్రభో కవీన్ద్రా
భిహిత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా:- సకలేతి:- ప్రభో హేసార్వభౌమ! సకలధరణీ పాలకాః సర్వేభూపతయః, త్వామను భవన్తమనుసృత్య వర్తన్తే.భవతో హీనా ఇత్యర్థః "హీనే" ఇతి అనోః కర్మప్రవచనీయత్వమ్. నభోమణిః సూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే, అస్తం నైతి నాస్తం గచ్ఛతి. యావత్సూర్యరశ్మిః ప్రసరతి తావత్పర్యన్తం తవ రాజ్యమస్తీత్యర్థః. త్వయి మహిమవతి త్వయి మహిమాన్వితే సతి, కవీన్ద్రైః వణ్డితోత్తమైః, అభిహితః కథితః, జడోఽపి, మన్దబుద్ధిరపి. అయం మన్దమతి రితి కవీన్ద్రైః నిర్ణీతోపీత్యర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ ఆచరతి పణ్డితో భవతీతి భావః.

హే సార్వభౌమ! సర్వేపి ధరణిపాలాః త్వత్తో హీనాః. అతస్త్వామనుసృత్య వర్తన్తే. మహిమణ్డలే యావత్పర్యన్తమాదిత్యః ప్రతపతి తావత్పర్యన్తం తవ రాజ్యమస్తి. త్వదీయ మహిమ్నా మన్దబుద్ధిరపి మహాపణ్డితో భవతి. విశారదాయతే ఆచారార్థే క్యఙ్.

—పుష్పితాగ్రా వృత్తలక్షణమ్—

"అయుజి నయుగరేఫతో యకారః
యుజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా"
ప్రథమ తృతీయ పాదయోః న-న-ర-య-గణాః
ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు న-జ-జ-ర-గాః గణాః పాదాన్తేయతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! నేటి ధరణీ పాలకులందఱును నీకంటెం దక్కువవారే. నిన్ననుసరించి తిరుగువారే. సూర్యుం డస్తమించునంత వఱకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యశస్సు హిమముచే మందబుద్ధియు మంచి పండితుండగుచున్నాఁడు.

—అనుష్టుప్—

4. సింహలాబ్ధౌ మౌక్తికన్తి తుహినన్తి హిమాలయే,
వజ్రన్తి గౌతమీతీరే యశాంస్యద్య విభో తవ.

వ్యా:- సింహలేతి :- హేవిభో! సార్వభౌమ! అద్య ఇదానీం, తవ భవతః, యశాంసి కీర్తయః, సింహలాబ్ధౌ సింహలద్వీపసముద్రే, దక్షిణసముద్ర ఇత్యర్థః. మౌక్తికన్తి మౌక్తికానీ వాచరన్తి. "సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వాచ్యః" ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం. హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహినన్తి తుహినానీ వాచరన్తి ఉత్తరదిశీత్యర్థః. గౌతమీతీరే గోదావరీ నదీతీరే, ఆన్ధ్రదేశే, ప్రాచ్యాం దిశీత్యర్థః, వజ్రన్తి వజ్రాణీ వాచరన్తి.

భవద్యశః దక్షిణదిశి సింహలసముద్రప్రాన్తే ముక్తాఫల మివ రాజతే. దక్షిణసముద్రే మౌక్తికాని లభ్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్రాజతే. హిమాలయే తుహినాధిక్యం ప్రసిద్ధమేవ. ప్రాచ్యాం ఆంధ్రదేశే గోదావరీతీరే వజ్రమివ రాజతే. ఆన్ధ్రదేశో వజ్రాణామాకర ఇతి ప్రసిద్ధిః. సర్వాసు దిక్షు తవ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహినసంహతి వ ద్వజ్రమణి వ ద్విరాజతి ఇతి భావః. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి దక్షిణదిశయందున్న సింహల సముద్రమున ముత్యమువలెను, ఉత్తరదిక్కునం గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాంధ్రదేశమందలి గోదావరీతీరమున వజ్రమువలెను వెలుంగుచున్నది. అన్నిదిక్కులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—ద్రు త వి ల మ్బి త మ్—

5. న నృబలిః క్వచిద ప్యురు భీకరః
ప్రహణనం న చితౌ కులయోషితామ్,
భరత వర్షతలే నర విక్రయో
న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా:- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమౌ, ఉరుభీకరః అధికభయో త్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నాస్తి. కులయోషితాం కులకాన్తానాం, చితౌ చితాయాం, ప్రహణనం వధః, సహగమన మిత్యర్థః. న నాస్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప కార్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నాస్త్యేవ.

హే సార్వభౌమ! దయార్ద్రహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి, భారతవర్షే కుత్రాపి; మనుష్య బలిర్నాస్తి. సహగమన దురాచారో నాస్తి. మనుష్య క్రియవిక్రియ రూపకర్మకలాపోఽపి నాస్తి.

—ద్రుత విలమ్బిత వృత్తలక్షణమ్—

"ద్రుత విలమ్బిత మాహ న భౌ భరౌ"
న-భ-భ-రాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! దయార్ద్రచిత్తుఁడవైన నీవు రాజ్యము నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ జంపుటగాని, భర్తమరణించిన శవముతో భార్యనుగూడఁ జితిపై నుంచి కాల్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భు జ ఙ్గ ప్ర యా త మ్—

6. పశూనాం వినా హింసయై వాతి దూరం
నృపాత్తా చితా న్యన్త్రిణో ద్రాఙ్మయన్తి.

మరు ర్వప్రతి హాపి రాజ్యే త్వదీయే
క్రియా ఽసాధనీయా క్రియా నాస్తి లోకే.

వ్యా:- పశూనామితి :- పశూనాం అశ్వాదిజన్తూనాం, హింసయా వినాఏవ హింసాం వినైవ, నృణాం మానవానాం యాః వార్తాః ప్రవృత్తయః తాసాం ఉచితాన్ భాగాన్, నృణాం వార్తాశ్చ్యుత లేఖాది సఞ్చయా విహ్వర్థః. యన్త్రిణః యన్త్రవాహాః అతిదూరం బహుదూరం. ఆశు శీఘ్రం, నయన్తి ప్రాపయన్తి. త్వదీయే భవదీయే; రాజ్యే రాష్ట్రే, ఇహాపి అత్రాపి మరుః మరుభూమిః, నిర్జలప్రదేశ ఇత్యర్థః. వప్రతి వప్ర ఇవాచరతి కేదారాయతే, "వప్రః పితరి కేదారే" ఇత్యమరః. లోకే జగతి, ధియా బుద్ధ్యా, అసాధనీయా కర్తుమశక్యా; క్రియా కార్యవిశేషః నాస్తి నభవతి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్ట్రాది జన్తుద్వారా మానవాః వార్తాప్రేషణ మకుర్వన్, ఇదానీం తవరాజ్యే జన్తుపీడాం పరిహృత్య యన్త్రాధిష్ఠాన పురుషాః, అథవా ధూమశకట విమానాది యన్త్రాణ్యేవ తత్కార్యం కుర్వన్తి. తవరాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, సజలాః సజలాస్సస్యానుకూల కేదారా ఏవభవన్తి. జగతి బుద్ధేరసాధ్యం కిమపినాస్తి. బుద్ధిమన్తస్సర్వమపి సాధయన్తీతి భావః. అర్థాన్తర న్యాసాలఙ్కారః.

— భుజఙ్గప్రయాతలక్షణమ్ —

"భుజఙ్గప్రయాతం భవేద్వైశ్చతుర్భిః"

య-య-య-యాః గణాః పాదే యతిః.

తా॥ పూర్వపు దినములలో గుఱ్ఱములు ఒంటెలు మున్నగు జంతువులద్వారా, లేక చిలుకలు పావురములు మున్నగు పక్షులద్వారా, వార్తలనంపుచుండిరి. ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతమునకు శ్రమ లేకుండ యంత్రములును, తదధికారులును ఆ కార్యముల నాచరించు చున్నారు. నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములుకూడ జల

సస్యవృద్ధములై పంటపొలములైనవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యము లుండవుగదా! బుద్ధిమంతు లన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగతా—

7. నిమ్నగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్యా
జీవనం దదతి దూరజనాయ,
కృత్రిమాల్పనవ విస్తృత హస్తాః
పీడయైవ దదతే వసు లుబ్ధాః.

వ్యా:- నిమ్నగా ఇతి :- కఠినానాం కఠినవస్తూనాం పాషాణేష్ట కాదీనాం, ఆల్యా పఙ్క్త్యా, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్నగాః నద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన దాః అల్పకుల్యాః తఏవ విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ స్థిత జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవికాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లుబ్ధాః లోభగుణోపేతా జనాః, పీడయైవ నిర్బన్ధేనైవ, వసు ధనం, దదతే యచ్ఛన్తి. నసామ వాక్యైః. రూపకానుప్రాణితః అర్థాంతరన్యాసః.

నిమ్నం నీచం గచ్ఛన్తీతి నిమ్నగాః నద్యః. తా ఆపగాః సేతు స్కన్ధాదిభి కఠిన పాషాణాదిభిః నిరుద్ధా స్సత్యః. కృత్రిమకుల్యారూప హస్తాన్ ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా ధనాసక్తా లుబ్ధాః కస్మైచిదపి కిఞ్చిదపి ధనం సామాదివాక్యై ర్నయ చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః పీడితా ఏవ స్వధన మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుబ్ధాః నిర్బన్ధే నైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధ నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా నద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా స్సత్యః కుల్యాది భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తీతి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

"స్వాగతేతి రనభాద్గురు యుగ్మమ్."
ర-న-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ లోభివారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించినచోఁ జేతులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మా దేశమున నదులన్నియు, ఆనకట్లను గట్టిగా నిర్బంధింపఁబడి, చిన్న చిన్న కాలువలద్వారా దూరముననున్నవారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

8. షట్కర్మావగతా ద్విజాతయ ఇలా
గుప్త్యుద్యతాః క్షత్రియాః
గోరక్షా కృషి విక్రయ క్రయపరా
వైశ్యాస్సదారాధకాః
శూద్రా వర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా
యే భారతీయా జనా
స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున
శ్శుద్ధిం లభన్తే త్వయా.

వ్యా:- షట్కర్మేతి:- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, షట్కర్మావగతాః జ్ఞాతషట్కర్మాణః. యజనయాజనాధ్యయనాధ్యాపనదాన ప్రతిగ్రహాః షట్కర్మాణి, తాని జానన్తః తదాచరణ నిరతా ఇత్యర్థః, క్షత్రియాః రాజానః, ఇలా భూమిః, తస్యాః గుప్తిః రక్షణం, తదర్థం ఉద్యతాః ఉద్యుక్తాః భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్యర్థః, "గాఇలా కుమ్భినీక్ష్మా" ఇత్యమరః. వైశ్యాః విశః, గోరక్షా ధేనురక్షణం, కృషిః కర్షణం, క్రయవిక్రయౌ వాణిజ్యం, తేషు, పరాః ఆసక్తాః. కృషి గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్యర్థః, శూద్రాః సతాం సత్పురుషాణాం

ఆరాధకాః, సజ్జనారాధన పరాయణా ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః వ్యాఖ్యాతాః, భారతీయా జనాః భారత భూమి నివాసినో మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుణా, దూషితా అపి కలఙ్కితా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభన్తే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ క్షత్త్రియ వైశ్య శూద్రాః సర్వేఽపి స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రజాపాలక దోషైః స్వాచార భ్రష్టా అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శ్శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దూల విక్రీడిత లక్షణమ్ —

"సూర్యాశ్వైః మసజస్తతా స్స గురవః శార్దూల విక్రీడితమ్"
మ-స-జ-స-త-త-గాః గణాః. ద్వాదశభిస్సప్తభిశ్చ యతిః.

తా॥ భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు బ్రాహ్మణులు షట్కర్మనిరతులు, యజ్ఞములను జేయుట చేయించుట; వేదములను జదువుట చెప్పుట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట అను నవి యారుకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు. రాజులు రాజ్య రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల నాచరింతురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభావమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంకితులైరి. అయినను మీ పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజఙ్గ ప్రయాతమ్ —

9. కులస్త్రీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణిఘ్నన్
దృణన్నేవ గేహం దహన్పత్తనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మాప
జనో నాన్యదుఃఖం వినైతి స్వసౌఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీరిత్యాది :- శకాధీశ్వరః శకదేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాన్తాం, హరన్ అపహరన్, భూమిదేవం భూసురం, ప్రణిన్దన్ అధికం దూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృణన్ దారయన్, నాశయన్నిత్యర్థః. పత్తనాని నగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కుర్వన్, భారతైశ్వర్యం భారతభూసంపదం, ఆపత్ ప్రాప. అపాహరదిత్యర్థః. జనః మానవః, అన్యదుఃఖం వినా, ఇతరాన్ దుఃఖితాన్ నకృత్వా, స్వసౌఖ్యం ఆత్మసుఖం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. అర్థాన్తరన్యాసః.

కశ్చన శకాధీశ్వరః యవనః భారతదేశం ప్రవిశ్య, కులకాన్తా అపహరన్, విప్రాన్నిన్దన్, దేవాలయాన్ ధ్వంసయన్, నగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపాహరత్. లోకే మానవః ఇతరాన్ సంపీడ్యైవ స్వయం సుఖమనుభవతి. నాన్యథా.

— భుజఙ్గప్రయాతవృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్. —

తా॥ శకాధిపతి యొకఁడు భారతదేశమును బ్రవేశించి, పరకాంతల నపహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను పడగొట్టుచు, పట్టణములను గాల్చుచు, భారతదేశ సంపదనంతను దోచుకొన్నాఁడు. లోకమున, బరులను బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమైనది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

పృథ్వీ

10. యథేష్ట మతివృత్తయ స్తవజనా భజన్తే ముదం
సమక్ష మధునాఽభయాః ప్రతివదన్తి ధర్మం ప్రభుమ్.
సువర్ణమపి మృష్యతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే
సదా న హి సుఖాయతే కథమభిజ్ఞరాజ్యే జనః.

వ్యా:- యథేష్టమితి:- తవ జనాః త్వదీయా మనుష్యాః, యథేష్టం యథాభిలషితం, మతం, వృత్తిః వర్తనం; చ యేషాం తే, అభీష్టమతా అభిమతాః అభీష్ట వృత్తిమన్తశ్చేత్యర్థః. ముదం ప్రీతిం, భజన్తే ప్రాప్నువన్తి. అధునా ఇదానీం, అభయా నిర్భయా స్సన్తః సమక్షం అక్ష్ణోస్సమీపే, ప్రభుం రాజానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, ప్రతి వదన్తి కథయన్తి. చత్వరే అఙ్గణే, విచ్యుతం భ్రష్టం, సువర్ణం కాఞ్చనం, బహ్వపి అధికమపి న ముష్యతే నాపహ్రియతే. అభిజ్ఞస్య సర్వజ్ఞస్య, రాజ్ఞః రాష్ట్రే, జనాః జనసమూహాః, సదా నిత్యం, కథం న హి సుఖాయతే, కిమర్థం సుఖం నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే వేత్యర్థః.

హే ప్రభో! భవదీయ రాజ్యే సర్వేఽపి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం వృత్తించ స్వీకృత్య పరమానన్దమనుభవన్తి. సభాయాం రాజ్ఞస్సమక్షమేవ ధర్మం నిర్భీకా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే ప్రమాదవశాదఙ్గణే చ్యుతం సువర్ణం బహ్వపి తత్రైవ వర్తతే. న కేనాప్యపహ్రియతే. తదుచితమేవ. అభిజ్ఞే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి సర్వోఽపి సుఖమేవానుభవతి. న దుఃఖమితి భావః. కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః. "సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలిఙ్గం సమర్థన" మితి తల్లక్షణమ్.

— పృథ్వీవృత్త లక్షణమ్ —

"జసౌ జసయలా వసుగ్రహ యతిశ్చ పృథ్వీగురుః"

జ-స-జ-స-య-ల-గాః గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును, తోచిన మతమును తోచినవృత్తిని గ్రహించి యానందించుచున్నారు. సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునం ద్రోవలో జారిపడిన బంగారము ఎంత యధికముగ నున్నను, దాని నెవ్వ

రను ముట్టరు, అది యుచితమే యెవుఁగాం, సర్వజ్ఞుఁడైన ప్రభువు రాజ్యము నేలుచుండఁగాఁ బ్రజలకు సుఖమే లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు కలుగును ? దుఃఖముండదు, సుఖమే యుండును.

— శిఖరిణీ —

11. అమాత్యా స్సర్వజ్ఞాః పిపురతి సదా కర్మసచివా
మహామాత్రా ధీరా శ్చతురమనసోఽమీ ప్రణిధయః,
పురోధోఽధ్యక్షా స్సన్నుతపృథులవైదగ్ధ్యకలితా
యశోభి స్సామ్రాజ్యం తవ సకలభూపాలకమణే !

వ్యా :- అమాత్యాఇతి - సకలభూపాలకమణే! సర్వరాజన్య శ్రేష్ఠ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః మన్త్రిణః, కర్మ సచివాః సామాన్యకార్యనియుక్తాః నియోగినః, ధీరాః ధైర్యోపేతాః మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, నిపుణబుద్ధయః అమీ ఏతే ప్రణిధయః గూఢచారాః, సన్నుతం సజ్జనశ్లాఘ్యం పృథులం విస్తృతం యత్ వైదగ్ధ్యం నైపుణం తేన కలితాః యుక్తాః పురోధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తవ సామ్రాజ్యం భవత్సార్వభౌమత్వం, యశోభిః కీర్తిభిః, సదా సన్తతం, పిపురతి పూరయన్తి, పౄపాలన పూరణయోరితి ధాతోర్లట్.

హే రాజన్యశ్రేష్ఠ! తవామాత్యా స్సర్వార్థ విశారదాః, కర్మ సచివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః, గూఢచారిణోఽతి నిపుణమతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్సుజన శ్లాఘ్య కర్మకరణ దక్షాః. ఏతే సర్వేఽపి [illegible]ం సదా యశోభిః పూరయన్తి. సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

"రసై రుద్రై శ్ఛిన్నా యమనసభలాగః శిఖరిణీ"

యమనసభలగాః గణాః. షడ్భి రేకాదశభిశ్చ యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దక్షులైన యుద్యోగులు, ధీరులైన సేనాధిపతులు, నిపుణమతులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విదగ్ధులైన పురోహితాధ్యక్షులును (బిషప్పులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నంపుచుండిరి.

హారిణి

12. భృశ మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో
బహుసుఖధనం లబ్ధ్వా త్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్త్రవత్,
ఇహ సవయసౌ ధన్యావావాం త్వదఞ్చిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్థం "స్వామీ ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యా:- భృశమితి :- తే కృపాపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్మాకం అభిజనః దేశః, "కులేఽప్యభిజనో జన్మ భూమావపీ" త్యమరః. సః తద్దేశః, భృశం అత్యన్తం, బహుసుఖధనం అధికసుఖ సమ్పదం, లబ్ధ్వాప్రాప్య, త్వాం భవన్తం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర, సవయసౌ వయస్యౌ, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః" ఇత్యమరః. ఆవాం ధన్యౌ కృతార్థౌ. ఇత్థం. ఏవం, త్వదఞ్చితసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతౌ ప్రాప్తౌ స్వః, ఇతః పరం ఇత ఊర్ధ్వం, స్వామీ భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్! అస్మజ్జన్మభూమిః భవత్కృపయా సుష్ఠు పరి పాలితా సతీ సుఖసమ్పద మధిక మనుభవతి, సైపేదానీం త్వాం ప్రియపుత్త్ర మివ పూజయతి. ఇహాగతా వావాం భవదాదరేణ కృతా ర్థౌస్వః. అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి. శ్రుత్వా దేవః ప్రమాణ మితి తావూచతుః.

—హారిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

"రస యుగ హయైః న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో యదా హారిణీ"

న-స-మ-ర-స-ల-గాః గణాః, షట్సు చతుర్షు సప్తసు చ యతిః.

తా॥ ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుచుండుటం జేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము మిక్కిలి యభిమానముతోఁ బ్రియపుత్త్రునివలె గౌరవించుచున్నది. ఇచ్చట మీరు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి. తమకు మా చరిత మనవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మన్దాక్రాన్తా —

13. శ్రుత్వా వాచో నృపతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యూనోర్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స న్పరీక్ష్య,
దేవత్రామూ ఇతి నగణయ న్సైన్యపత్యం ప్రదాతుం
మేనేఽమూభ్యామనఘ చరితా మాననీయా భవన్తి.

వ్యా:- శ్రుత్వేతి :- స నృపతిః స సార్వభౌమః అముయోః ఏతయోః కుమారయోః, భావగూఢాః అభిప్రాయ గర్భితాః, మనోజ్ఞాః మనోహరాః, వాచః వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, విస్మితస్సన్ ఆశ్చర్య వరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యూనోః తరుణయోః తయోః కుమారయోః, బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరిశీల్య. అమూ ఏతౌ కుమారౌ, దేవత్రా దేవపుత్త్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూభ్యాం తాభ్యాం, సైన్యపత్యం సేనాధిపతిత్వం, ప్రదాతుం, మేనే అమన్యత, అనఘ చరితాః నిర్మలచరిత్రాః, మాననీయాః మాన్యార్హాః భవన్తి అర్థాంతరన్యాసః.

స సార్వభౌమః తయోః కుమారయోః సాభిప్రాయాణి మనోహరాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతం తన్మతివిశేషం పరిశీల్య, ఏతౌ దేవతాకుమారావితి నిశ్చిత్య, తయో స్సేనానాయ

కన్యాం దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి, ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యత్ర కుత్రాపి సర్వైరపి మాన్యన్తే.

— మన్దాక్రాన్తా వృత్తలక్షణమ్. —

"మన్దాక్రాన్తా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూచ"
మ-భ-న-త-త-గ-గాః గణాః, చతుర్భిః షడ్భిః సప్తభిశ్చయతిః.

తా॥ ఈ తాంక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బలుకఁ, నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపడి, జగత్ప్రసిద్ధమైన వారి బుద్ధి కౌశలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులు గాని సామాన్యులు కారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తమ సైన్యమున కధిపతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమేకదా! ఉత్తమ చరితులు సత్ప్రవర్తనులునగు మానవశ్రేష్ఠుల నందఱును ఎచ్చటనయినను గౌరవింతురుగదా! అందుచే సార్వభౌముఁడు గూడ వారిని సేనాధిపతులను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉపస్థితా —

14. ఆత్మన్యధికా వితి మన్యమాన
స్తాభ్యాం ప్రసితోఽనఘచక్రవర్తీ.
శశ్వన్నిపుణః స్స భవంస్తయోస్తే
మిత్రే సదసీత్థ మువాచ సాధుః.

వ్యా :- ఆత్మనీతి :- సాధుః సజ్జనః, సః, అనఘ చక్రవర్తీ పుణ్యశీలః సార్వభౌమః, ఆత్మని స్వమనసి, అధికౌ ఇతి ఏతౌ కుమారౌ సర్వశ్రేష్ఠావితి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రసితః ఆసక్తః, "తత్పరే ప్రసితాసక్తౌ" విత్యమరః. శశ్వన్నిపుణః సన్తతశుభేచ్ఛుః భవన్ సన్, తే మిత్రే తౌ సఖాయౌ, సదసి సభాయాం, ఇత్థం ఏవం, ఉవాచ అవోచత్.

సజ్జన స్స సార్వభౌమః, కుమారావేతౌ సర్వశ్రేష్ఠావితి మన్యమానః, తయోః శాశ్వత సుఖం చికీర్షుః, సభాయాం తావుద్దిశ్యైవమవోచత్.

— ఉపస్థితా వృత్తలక్షణమ్ —

"త్జౌ జో గురుణేయ ముపస్థితా."
త-జ-జ-గాః గణాః. పాదాన్తే యతిః.
అత్ర గురురధికో దృశ్యతే.

తా॥ సజ్జనుఁడు పుణ్యాత్ముఁడునగు నా సార్వభౌముఁడు తనయు వురను సర్వోత్తములుగా భావించి, వారికి శాశ్వతోపకార మాచరింపఁ దలంచి, సభలో వారినుద్దేశించి యిట్లనెను.

— గీతిః —

15. సులభా దేవా ఇవమే సంప్రాప్తా సర్వథేహ మయి సాధూ,
మహతాం విదేశగమనం భవతి నితాన్తం పరోపకారాయ.

వ్యా :- సులభావితి :- యువాం భవన్తౌ, ఇహ అత్ర సర్వథా సర్వప్రకారైః, మయి మద్విషయే, సాధూ యోగ్యౌ, మే మమ, దేవా ఇవ సురా ఇవ, సులభా సుఖలభ్యౌ, సంప్రాప్తౌ లబ్ధౌ. మహతాం మహాత్మనాం, విదేశగమనం పరదేశ ప్రయాణం, నితాన్తం అత్యన్తం, పరోపకారాయ పరేషా ముపకారకరణాయైవ భవతి.

యథా దేవకుమారౌ తథా యువాం మమ సుఖలబ్ధౌ వాస్తామ్. సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యభూత్. తద్యుక్తమేవ. మహాత్మానః పరదేశాన్గత్వా తత్రాపి ఇతరేషా ముపకుర్వన్త్యేవ. అర్థాన్తరన్యాసః.

— గీతి లక్షణమ్ —

"ఆర్యార్ధ సమా గీతిః." పాదే యతిః.

తా॥ నాయందన్ని విధముల యాదరాభిమానములుగల మీరు దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించితిరి. మహాత్ముల విదేశగమన మేనాఁడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బహులకుపకారమే కలుగును.

మత్తా

16. సఞ్జాతౌ మే మహతి భవాదృగ్వీరౌ ధీరౌ వఖిలగుణాఢ్యౌ
మచ్చిత్తం గర్వతి మమసేవ్యౌ ప్రాప్తావాప్తౌ కిఞ్చాఢ్యౌ జనేఽన్యౌ.

వ్యా :- సఞ్జాతా వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే, "మహ దాఢ్యంచే"త్యమరః ధీరౌ పణ్డితౌ, అథవా, ధైర్యవన్తౌ,అఖిలగుణాఢ్యౌ సకలగుణ పరిపూర్ణౌ, భవాదృగ్వీరౌ త్వాదృశవీరకుమారౌ, సఞ్జాతౌ, ఉత్పన్నౌ, జనవన్ద్యౌ లోకపూజ్యౌ, యువాం, మేమమ, సేవ్యౌసేవార్హౌ, ఆప్తౌ వయస్యౌ, ప్రాప్తౌ లబ్ధౌ, ఇతి, మచ్చిత్తం మమ మనః, గర్వతి గర్వయుక్తం భవతి. ఆనన్దతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిం జనయతీతి యావత్.

భవాదృశౌ వీరవరౌ సుధియౌ సకలగుణ సమ్పూర్ణౌ మద్రాజ్యే జాతావితి, భవన్తౌ మత్పుకా శమాగత్య, మామాదృత్య, మత్సఖౌ జాతా వితిచ మే మనః పరమానన్ద మనుభవతి.

— మత్తా వృత్తలక్షణమ్ —

"మత్తా జ్ఞేయా మభసగ యుక్తా"
మ-భ-స-గాః గణాః. చతుర్భిష్షడ్భిశ్చ యతిః.

తా॥ సజ్జనులు పండితులు లోకైకవీరులునగు మీబోంట్లు మా రాజ్యమున జన్మించిరనియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాయందాదరముతో మాకు మిత్రులయిరనియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించుచున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భుజఙ్గప్రయాతమ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యస్మ్యహం యుష్మదీయో
యువా మర్హథ శ్చక్రవర్తిత్వ మాప్తుమ్,
భవన్తౌ మమాఽతీవ మిత్రే భవేతా
మతార్ప్సీ దమూ ఇత్యసౌ సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముదేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మి భవామి. యువాం భవన్తౌ, చక్రవర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆప్తుం లబ్ధుం, అర్హథః యోగ్యౌస్థః, భవన్తౌ యువాం మమ మే, అతీవ అత్యన్తం, మిత్రే వయస్యౌ, భవేతాం స్యాతామ్, ఇతి ఏవముక్త్వా, అసౌ సార్వభౌమః, స చక్రవర్తీ, అమూ ద్విజరాజకుమారౌ, అతార్ప్సీత్ తర్పయామాస.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూవమ్. యువాం చక్రవర్తిపదమపి లబ్ధుమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః ప్రభృతి యువాం మత్సఖావభూతా మిత్యుక్త్వా స సార్వభౌమః తౌ ద్విజరాజకుమారౌ సన్తుష్టావకార్షీత్.

— భుజఙ్గప్రయాత వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ —

తా॥ "నేఁటినుండి నేను మీ వాఁడను. మీరు చక్రవర్తులుగా సర్వమహీమండలమును బాలింప నర్హులు. నేఁటినుండి మీరు నా మిత్రులు" అని పలికి యా సార్వభౌముఁడు వారి నానందపరచెను.

— స్రగ్ధరా —

18. తాభ్యాం కారిష్యమాణం స్వవిషయ సుభగ
మ్భావుకం కర్మ సభ్య
స్తోమోఽగచ్ఛ ద్ద్విధృక్షు ర్ద్విజసదన మిలా
పాలకస్యాపవాదాత్,

ప్రాసాదం తౌ వయస్యౌ పృథుమధివసతః
స్మార్చితౌ జాగరూకౌ
స్వాధీనం స్యాన్నరాణా మఖిలమపి
జగ ద్భాగ్యసంయోజితానామ్.

వ్యా:- తాభ్యామితి:- తాభ్యాం ద్విజనృప పుత్త్రాభ్యాం కారిష్యమాణం ఆచరిష్యమాణం స్వవిషయస్య స్వదేశస్య సుభగమ్భావుకం భాగ్యప్రదాయకం భవిష్యత్కృతిం "విషయస్స్యాదిన్ద్రియార్థే దేశేజన పదేపిచ" ఇతి విశ్వప్రకాశః. భావుకం భవుకం భవ్య మిత్యమరః. దిదృక్షుః ద్రష్టు మిచ్ఛుః సభ్యస్తోమః సామాజిక సమూహః, ఇలానాయకస్య సార్వభౌమస్య అపవాదాత్ ఆజ్ఞాయాః, "అపవాదస్తు నిన్దాయాం నిదేశ ఉపదేశ విశ్వాసం చ సః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ" ఇత్యమరః. నిజసదనం స్వభవనం, అగచ్ఛత్ జగామ, తౌ వయస్యౌ, సఖాయౌ ద్విజనరవరసుతౌ. అర్చితౌ పూజితౌ, జాగరూకౌ అప్రమత్తౌ సన్తౌ. పృథుం విశాలం, ప్రాసాదం సౌధం. అధివసతస్స్మ అధ్యతిష్ఠతామ్, భాగ్యసంయోజితానాం భాగ్యవతాం. నరాణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగత్ సర్వోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వశ్యం భవేత్.

— అర్థాన్తరన్యాసాలఙ్కారః. వృత్తలక్షణ మ్యుక్తమేవ —

తా॥ ఆ సభయందున్న సామాజికులందఱును, ఈ వీరవరు లిరువురు కూడి, తమ దేశమున కెట్టి మేలుం జేయఁగలరో చూచెదమను కోరికతో, రాజాజ్ఞను బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగిరి. ఆ తారకరాజు పుత్త్రులిరువురును, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి, యుపరిమితులై, విశాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతులైన వారెచ్చటికి వెళ్ళినను, ఆ యా చోటనున్న వారందఱును ఆ భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తింతురుగదా! "శ్వభోగ మాప్నోతి న భోగ భాగ్జనః" అని శ్రీహర్షుని సూక్తి.

పఞ్చచామరమ్

19. కుమారికాః ప్రియౌ కులాఙ్గనా స్సహోదరౌ సుహృ
ద్వరౌ యువాన ఇత్యతీవ పుత్త్రకౌ జరజ్జనాః.
తదాహ్వయన్త తౌ వృఖా విశేష లోక సమ్మతౌ
ద్విషన్తి కే మహీతలే నితాన్త సద్గుణాన్వితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- జనే సలోకస్య ... , సమ్మతౌ ప్రియౌ, తావుభౌ తౌ కుమారౌ, కుమారికాః బాలికాః ప్రియౌ, ఇతి సఖాయావితి, కులాఙ్గనాః కులకాన్తాః సహోదరా ఇతి సోదరావితి, యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి ... జరజ్జనాః వృద్ధాః, పుత్త్రికావితి కుమారా వితిచ, అతీవ అత్యన్తం, తదా, ఆహ్వయన్త ఆహ్వానం చక్రుః. నితాన్తం అత్యన్తం, సద్గుణాన్వితాన్ ఉత్తమగుణోపేతాన్జనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యా కే పశ్యన్తి న కోపీత్యర్థః. అలఙ్కార అర్థాంతర న్యాసః ఉల్లేఖాలఙ్కారశ్చ 'తయోస్సంకరః'

తత్రనగరే తౌ విప్రరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలికాః సఖాయా విత్యాహ్వయన్తి. కులకాన్తాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా విత్యాహ్వయన్తి. యువజనాః సుహృదా విత్యాహ్వయన్తి. వృద్ధజనాస్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్త్రావిత్యాహ్వయన్తి. తద్యుక్తమేవ. ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సర్వైరపి సర్వైరపి సమ్భావ్యన్తే. నకోపితా నన్యబుద్ధ్యా పశ్యతి

"గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిఙ్గం న చవయః"

ఇతి భవభూతి వచన మత్ర స్మర్తవ్యమ్.

—పఞ్చచామర వృత్తలక్షణమ్—

జరౌ జరౌ జగౌ పఞ్చచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గాః గణాః వసుష్షు చతుర్షు యతిః.

తా॥ ఆకుమారద్వయమును గాంచి, కన్యకలు మిత్రులారాయనియును కులకాన్తలు సోదరులారా యనియు, యువకులు సుహృదులారా యనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బిలుచుచుండిరి. సద్గుణోపేతుల నందఱును ప్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా రెవ్వరు నుండరు.

— చన్ద్రలేఖా —

20. మాసోఽయాసీత్తయో రత్రవక్షణో రాజకీయో
ద్యోగై స్సర్వప్రజానాం వశ్యక్రియా కల్పనాభిః,
శ్రుత్వా రాజానుజో దుర్హృద్భిర్నిబద్ధో హఠాత్తౌ
వీత్వాపద్బాన్ధవా వీదృక్సార్వభౌమం స్మవక్తః

వ్యా :- మాసఇతి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ సమ్బన్ధినః యే ఉద్యోగాః ప్రయత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం తత్రత్యానాం సర్వేషాం జనానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాభిః వశీకరణ తన్త్రరచనాభిః, తయోః వీరయోః మాసః కాలః ఏకోమాసః, క్షణ ఇవ క్షణకాల ఇవ, అయాసీత్ అగాత్. రాజానుజః సార్వభౌమ సోదరః హఠాత్ ప్రసభం, దుర్హృద్భిః శత్రుభిః, నిబద్ధః ఆక్రాన్తః ఇతి ఇత్థం వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, ఆపద్బాన్ధవౌ ఆపది సహాయకౌ తౌ వీర వరౌ, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఈదృక్ ఈదృశం, వక్తస్మ అవదతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జనవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో ర్ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాస ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్, అత్రాన్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రునివహేన నిర్బంధితః ఇతి వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపద్బాన్ధవా వేతౌ కుమారౌ రాజాన ముపసృత్య, ఏవ మవోచతామ్.

— చన్ద్రలేఖా వృత్తలక్షణమ్ —

"మ్రౌమ్యౌ యాన్తౌ భవేతాం సప్తాష్టభి శ్చన్ద్రలేఖా"
మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ ప్రయత్నములతోడను, జనవశీకరణ తంత్రములతోడను, వారిరువురకు నా నగరమున నొక మాస మొక క్షణమువలె దాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్రవర్తి సోదరుఁడు శత్రుగృహీతుఁడయ్యెనను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యాపద్బాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హరిణప్లుతమ్

21. ఆశ్చర్యం జగతీపతే తవ దుర్హృదాం కిము పేషణం
త్వత్కేఽత్రప్రియయుగ్మ ఈదృగరిన్దమే సతి జీవతి,
మా శోచీ రచిరేణ తేఽఞ్చితసోదరం జితశాత్రవం
ద్రష్టాసి ప్రమదేన నౌ రిపుమర్దనేఽద్య నియోజయ.

వ్యా:- ఆశ్చర్యమితి :- జగతీపతే హే సార్వభౌమ! అత్ర యుష్మన్నగరే, ఈదృగరిన్దమే ఈదృశః యే శత్రవః తత్సంహారణ దక్షే, త్వత్కే- త్వదీయే, ప్రియయుగ్మే మిత్రద్వయే, జీవతి సతి ఉచ్ఛ్వసతి తవ భవతః, దుర్హృదాం శత్రూణాం, పేషణం మర్దనం, కిము ఆశ్చర్యం భవతికిమ్. నభవత్యేవ. మా శోచీః విషాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ, జితశాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతః, అఞ్చితసోదరం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన ఆనన్దేన ద్రష్టాసి ద్రక్ష్యసి అద్య ఇదానీం, రిపుమర్దనే శత్రుసంహారణ కార్యే, నౌ ఆవాం, నియోజయ నియుఙ్క్ష్వ, ఆజ్ఞాపయేత్యర్థః.

హే సార్వభౌమ! కిమర్థం చిన్తయసి. మా శోచీః, శత్రుసంహారణదక్షా వావాం భవతః సఖాయౌ స్వః, ఆవయోర్జీవతో స్సతోః భవచ్ఛత్రుసంహారణ మాశ్చర్యం కిము? యుద్ధం కర్తుమావయో రనుజ్ఞాం దేహి. ఇదానీమేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రునిర్ముక్తం ద్రక్ష్యసి. ఇతి తా వవోచతామ్.

తా॥ ఓ రాజా! శతృసంహారణ దక్షులమైన మేము నీ మిత్రులమై బతికియుండగా నీకీ విచారమేల? దుఃఖింపకుము. శతృవుల నంత ము౦దించుట యెంతపని? మమ్ము ధూమపురను యుద్ధమునకై నియమింపుము. శతృవు నంత మొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిరువురును బలికిరి.

— చన్ద్రలేఖా —

22. శిష్టిం భూపస్య లబ్ధ్వా భూదేవతాక్షత్రవీరా
వాచార్యాణాం స్మరన్తౌ సజ్జీకృత్య సైన్యం ప్రశస్తమ్,
పారాపారం తరన్తౌ ద్రాగ్ధూమనౌకాధివాసా
త్తావారాచ్ఛత్రుదుర్గా ద్యాత స్స్మ ధీరౌ నిశీథే.

వ్యా:- శిష్టిమితి :- తౌ భూదేవతా క్షత్త్రవీరా ఏతౌ వీరవరా బ్రాహ్మణ క్షత్త్రియకుమారౌ, భూపస్య రాజ్ఞః, శిష్టిం శాసనం, "శిష్టిశ్శాసనా" చేత్యమరః. ఆచార్యాణాం స్మరన్తౌ గురూన్స్మరన్తౌ, "షష్ఠీ శేషే" ఇతి సూత్రేణ షష్ఠీ ప్రశస్తం శ్రేష్ఠం, సైన్యం సేనాం, సజ్జీకృత్య సన్నద్ధీకృత్య, ధూమనౌకాధివాసాత్ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్, పారావారం సముద్రం, తరన్తౌ, "పారం అపారం అస్య పారావారః, ఇతివ్యుత్పత్తిః "సతమూ స్సతమూ లతయూ పారావారాయ యస్సగాహో దావ" ఇతిహారిప్రబోధే యమకస్థలే ప్రయోగః, నిశీథే అర్ధరాత్రే, ధీరౌ ధైర్యవన్తౌ సన్తౌ, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్గ సమీపం, "ఆరాద్దూర సమీపయో" రిత్యమరః. "అన్యారా"దిత్యాదినా పఞ్చమీ, యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సార్వభౌమాజ్ఞాం సమ్పాద్య, స్వగురూన్ సంస్మృత్య, సర్వసమర్థం సైన్యం సమానీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్ సముద్రం నిస్తీర్య, నిశీథసమయే, ధీరౌ తౌ తారకరాజకుమారౌ శత్రుదుర్గ సమీపమగచ్ఛతామ్.

-- చన్ద్రలేఖా వృత్తలక్షణమ్మాత్రమేవ —

తా॥ ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని శాసనమును గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన సైన్యమును కూడ కూర్చుకొని, త్వరగా నౌకాశ్రయమునుండి సముద్రమునుదాటి, మంచి యర్ధరాత్రి సమయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

23. పురః పశ్చాచ్ఛత్రు ర్నృపతి ముదధిశ్లిష్ట సరితి
న్యరౌత్సీ త్తం పార్శ్వే సమచర దుదాసీనజనతా,
ప్రతీచ్యాం ప్రాచ్యాం ద్విట్పటల మథనం కర్తుమనసౌ
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజవరౌ.

వ్యా :- పురఇతి :- శత్రుః రిపుః, నృపతిం సార్వభౌమ సోదరం, ఉదధినా సముద్రేణ శ్లిష్టా సఙ్గతా యా సరిత్ నదీ తస్యాం, పురః అగ్రభాగే, పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే చ, న్యరౌత్సీత్ నిర్బబన్ధ. తం రాజసోదరం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూహః, జనానాం సమూహః జనతా, "గ్రామతా జనతా ధూమ్యా పాశ్యాగల్యా పృథక్పృథక్" ఇత్యమరః, సమచరత్ సఞ్చచార, ద్విజవరౌ తౌ ద్విజకుమారౌ, ద్విషాం రిపూణాం పటలం సమూహః తస్య మథనం నాశం, కర్తుమనసౌ చికీర్షూ, ప్రతీచ్యాం పశ్చిమదిశి; ప్రాచ్యాం ప్రాగ్దిశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా ద్వేధా విభజ్య, త్వరితం శీఘ్రం అయతేతాం యుద్ధయత్న మకురుతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత నదీమధ్యే, శత్రుణా నిర్బంధితో ఽభూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహః అతిష్ఠత్. ఇతి జ్ఞాత్వా తౌ కుమారౌ ప్రాక్ప్రతీచీదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్వా నియుజ్య శత్రుసైన్యం నాశయితు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

"రసై రుద్రైశ్ఛిన్నాయమనసభలా గః శిఖరిణీ"
య-మ-న-స-భ-ల-గాః గణాః, షట్సు ఏకాదశసుచ యతిః.

తా॥ "సముద్రము తో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసోదరుని నిర్బంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే" యని గ్రహించి, యా తారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగములు గావించి, తూర్పుపడమరలందు నిలిపి, శత్రుసైన్యమును నాశనముఁగావింప యత్నించిరి.

— శ్యేనికా —

2¹. అగ్రతో రిపూన్స్వ మిత్రసైనికా
మర్దయన్త ఇత్య ధీశ సోదరః,
ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షితో విద
న్నన్వగా జ్జఘాన శత్రుమండలమ్.

వ్యా :- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్రసైనికాః ఆత్మీయమిత్రయోధాః, అగ్రితః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయన్తే సంహరన్తి, ఇతి ఇత్థం, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః సార్వభౌమ భ్రాతా, విదన్ జానన్, అన్వగాత్ అనుససార, శత్రుమండలం శాత్రవసఙ్ఘం. జఘాన అహానత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్రయోధా న్శత్రూన్నాశయన్తీతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తాననుసార. స్వయం శత్రూనహానత్.

— శ్యేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

"శ్యేనికారజౌ రలౌ గురుర్యదా"

ర-జ-ర-ల-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపఁబడుచున్న యా రాజ సోదరుఁడు, తన మిత్రసైనికులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను గూడ వారి ననుసరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోర ఇవ ప్లవోఽమ్బు పిహిత స్తరీ
రకృత భస్మసాద్ద్రుత గతిః,
సీసకగోల ఇన్దుసదృశః స్ఫుటన్
జనశతాన్యనీనశ దురుః,
అయసధూమనౌ సముదయ శ్శతఘ్న్యుపగమై
ర్వభూవ దలితః
కృత్రిమవిద్యు దద్భుతకరాగ్నినాఽదహ
దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యా:- చోర ఇతి. అమ్బుపిహితః జలాన్తర్గతః, ప్లవః కోలః, ద్రుతగతిః త్వరితగమనస్సన్, చోర ఇవ స్తేన ఇవ, తరీః తరణీః, భస్మసాత్ అకృత భస్మీ భూతాః అకార్షీత్. ఇన్దు సదృశః చన్ద్రసజాతీయః, ఉరుః మహాన్, సీసగోలకః సీసకేన నిర్మితః గోలాకారః ఆయుధవిశేషః, స్ఫుటన్ భిన్నస్సన్, జనశతాని బహూన్ జనాన్, శత శబ్దోఽత్రానేక వాచకః. అనీనశత్ నాశయామాస, శతాని ఘ్నన్తీతి శతఘ్న్యః, తాసాం యన్త్రవిశేషాణాం, ఉపగమైఃసఞ్చారైః, ఆయసః లోహనిర్మితః, ధూమ నౌకానాం సముదయః సమూహః, దళితః దీర్ణః, అభూత్ ఆసీత్. కృత్రిమా కల్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తిః, అద్భుత కరేణ ఆశ్చర్యావహేన అగ్నినా వహ్నినా, అమోఘాః దృఢాః యే యోధాః యుద్ధవీరాః, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దదాహ.

జలమధ్యే౽దృశ్యతయా స్థితః కశ్చన జలాన్తర్గామీప్లవః చోర ఇత త్వరితగమనః సన్ శరాసనిర్ణీత రథగ్నసాచ్చకార, వలయాకారః ధవళః సీసనిర్మితః గోలః భిన్నస్సన్ అనేకాన్జనాన్ నదహత్, శత ఘ్న్యః తీరస్థిత ధూమనౌకాన్ అదారయన్, కృత్రిమ విద్యుచ్ఛక్తిః స్వోద్యోగాగ్నిజ్వాలాభిః యోధనివహాన్ అదహత్.

— సుభద్రిక వృత్త లక్షణమ్ —

"భరా నరా నరా నగా సుభద్రికమ్"

తా॥ జలాంతర్గామి యను పడవ నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిపడి, శత్రునావలను బూడిదగా వించెను. చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీసపుగుండు (బాంబు) బద్దలై వందలకొలఁది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి విజృంభించి సముద్రతీరమందలి ధూమ నౌకలను బద్దలు గావించెను. కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తన వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాల్చెను.

— స్రగ్విణీ —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో
వాయసీవాఽచలద్వారి మాయావినీ,
దహ్యమానోడుపాగ్ని చ్ఛటాలీలయా
సా తమిస్రా విభాతిస్మ మధ్యాహ్నభా.

వ్యా :- మజ్జనేతి :- లోహేన అయసా నిర్మితా నౌకా, ప్లవః మజ్జనైః జలాన్తర్గమనైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమణైః, మాయా వినీ మాయావతీ, పయోవాయసీ ఇవ జలకాకాఙ్గనేవ. వారి జలే,అచలత్ సఞ్చచాల. దహ్యమానానాం అగ్నివరీతానాం, ఉడుపానాం ప్లవానాం. యాః అగ్నిచ్ఛటాః వహ్నికీలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా సా తమిస్రా తామసీ రాత్రిః, అహ్నః మధ్యః మధ్యాహ్నః తస్య భా

ఇవ కాన్తి రివ కాన్తిః యస్యాస్సా. మహోన్నతిన కాన్తిసమూహేన విభా తిస్మ బభౌ.

తజ్జలే మహార్ణిమగ్నా మహాకాన్త్యగ్నా లోహనౌకా మాయా వినీ పయోవాయసీవ రరాజ. దహ్యమానప్లవ సజ్ఞా వహ్నిజ్వాలా కాన్త్యా తమో భూయిష్ఠా రాత్రిరపి తేజసా ముధ్యాహ్నా ఇవ రరాజ. ఉపమాలఙ్కారః.

— స్రగ్విణీ వృత్తలక్షణమ్ —

"రైశ్చతుర్భి ర్యుతా స్రగ్విణీ సమ్మతా"

ర - ర - ర - రాః గణాః, పాదే యతిః.

తా॥ సముద్రమందలి లోహనౌక నీటిలో మునిఁగి మునిఁగి మాను గుచుఁ దేలుచు, మాయావిచేతను నీటికాకివలెఁ గనఁబడెను. గట్టుఁ మీఁదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు రాత్రి చీకటిని పోఁగొట్టుటచే నా రాత్రి పట్టపగలువలె వెలుఁగుచుండెను.

— ఆర్యాగీతిః —

27\. ఆసన్న వింశ యోజన
విస్తీర్ణ నదీస్థ శత్రునౌ ద్విసహస్రమ్,
సద్యోఽజన సర్వస్వం భా
రత వీరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యా :- ఆసన్నేతి :- వింశతేః సమీపాని ఆసన్నవింశాని, "సంఖ్యయాఽవ్యయాసన్న దూరాధిక సంఖ్యాః సంఖ్యేయే" ఇతి బహు వ్రీహిః, "బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాత్" ఇతి డచ్ సమాసాన్తః. "తి వింశతే" రితి తిశబ్దస్య లోపః. తతో యోజనశబ్దేన విశేషణ సమాసః. ఏకోనవింశతి యోజనాని, ఏకాధిక వింశతి యోజనాని

వేత్యర్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, నదీ సరిత్. తస్యాం స్థితాః శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం; ద్విడ్జనాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పత్, తేన సహ, సద్విడ్జన సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్యర్థః. భారత వీరకుమారయోః తారక రాజకుమారయోః, ప్రతాపేన పరాక్రమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూర్ణతయా వినష్ట మాసీత్.

ఆసన్న వింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్యాం స్థితాః. ద్విస హస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వపదార్థైస్సాకం భారతవీరకుమార ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం బభూవ.

— ఆర్యాగీతిలక్షణమ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః ఏవమార్యాగీతిర్భవతి, పాదాన్తే యతిః.

తా॥ పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న నది యందలి రెండువేల నౌకలు వస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజ కుమారుల ప్రతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అనుష్టుప్ —

28. అభ్యమిత్రౌ సాంయుగినౌ ధీరౌ భరతవర్షజౌ,
సమూలఘాతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్వీపస్థ మాహతామ్.

వ్యా:- అభ్యమిత్రావితి :- అభ్యమిత్రౌ శత్రూణా మభి ముఖం గచ్ఛన్తౌ, సాంయుగీనౌ యుద్ధవిశారదౌ, ధీరౌ ధైర్యయుక్తౌ భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విప్రరాజపుత్రౌ, ద్వీపస్థం ద్వీపే వర్తమానం, ప్రత్యర్థిసేనం శత్రుసైన్యం "విభాషా సేనే త్యాదినా

సేనాన్తస్య నపుంసకత్వమ్. సమూలం హత్వా సమూలఘాతం, సాకల్యమిత్యర్థః, ఆహతాం నాశయామాసతుః.

ధీరౌ యుద్ధనిపుణౌ శత్రూణామభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వర్తమానం సర్వం శత్రుసైన్యం నిశ్శేషం నాశయాంచక్రతుః.

తా॥ ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును నిర్భయముగ శత్రువుల నెదుర్కొనుశక్తిగలవారు, యుద్ధమందు మించి నేర్పరులు, ధైర్యవంతులు. అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రుసైన్యము నంతను నిశ్శేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కావద్బహుతప్త సీసగుళికాశ్రేణీ
ముహుః పాతితా
దోషాభూత మహశ్శతఘ్ని వసర
ద్ధూమాన్ధకారాన్వితమ్,
భేరీభాంకృత భర్త్సనైః ప్రతిభట
ప్రాణార్థ మూర్ఛస్వలః
కాలోఽభూచర దారురావ రుధిరం
పీత్వా శివాసంహతిః

వ్యా:- ఉల్కేతి:- బహుతప్తాః అధికతాపయుక్తాః యాః సీసగుళికాః, తాసాం శ్రేణీ పఙ్క్తిః, ఉల్కావత్ నిర్గతజ్వాలేవ. "ఉల్కా స్యాన్నిర్గతజ్వాలా" ఇత్యమరః. జ్వాలాసహితాగ్నిరిత్యర్థః, ముహుః పునః పునః, పాతితా విసృష్టా. అహః దివసం, శతఘ్నీభ్యః అతిసరన్ నిస్సృష్టః యః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః తమః తేన అన్వితం యుక్తం సత్, శతఘ్నీధూమాచ్ఛాదితం సదిత్యర్థః దోషాభూతం

రాత్రి రివాసీత్. "అవ్యయస్య చ్వ్యావత్వం నేతి వాచ్యమ్," ఇతి నిషే ధాత్ ఈత్వం న. ఊర్జస్వలః బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరీణాం దున్దు భ్యాది వాద్య విశేషాణాం, భాఙ్కృత భ_ర్త్సనైః భీషణభాంకారధ్వని భిః, ప్రతిభటానాం శత్రూణాం ప్రాణార్థం ప్రాణధనం అచూచురత్ అచోరయత్ అపజహారేత్యర్థః, శివాసం హతిః క్రోష్టీసమూహః, రుధి రం శోణితం పీత్వా నిపీయ, ఆరురావ సమన్తాద్రాతిస్మ.

తిప్తాయః పిణ్డనిభా స్సీసగోళకాః బహవో విసృష్టాః అగ్నిగోలా ఇవాపతన్. శతఘ్నీ సఙ్ఘాతేన ధూమాన్ధకారేణ దినమపి రాత్రిరివ అన్ధ కారబన్ధుర మాసీత్. అతిభీషణై ర్భేరీ దున్దుభి నినాదై రేవ మహాకాలః శత్రూణాం ప్రాణధనా న్యపాహరత్ శివాసమూహః రుధిరం పీత్వా ఆధికం దీర్ఘారావా నకరోత్.

—శార్దూల విక్రీడితావృత్త లక్షణ ముక్తమ్—

తా॥ కాల్చిన యుక్క గుండ్లవలెనున్న సీసపు గుళికలు నిప్పు కణములవలె మాటి మాటికి విసరఁబడెను. బండి ఫిరంగులనుండి వచ్చు పొగ చీకటివలెఁ గప్పుటచేఁ బవలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరీ భాం కారధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నపహరించెను. (అడ) నక్కలు రక్తమును గడుపారఁద్రావి యరచుచుండెను.

— అనుష్టుప్ —

30. అతులాహంపూర్వికా విభీషణా హమహమికా,
అహెూపురుషికా సాఽపి దహెూరాత్రాహవక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా వ్యాసిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహో రాత్రః తస్మిన్, ఆహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః. అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, "అహం పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వికా క్రియా" ఇత్యమరః. విభీ

వణా అతిభయజ్క... అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, "అహమహమికాతు సాస్యా త్పరస్పరం యో భవత్యహంకృతిః" ఇత్యమరః, ఆహోపురుషికా, ఆహో! పురుషోఽహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః యస్యాం సా, సా. "ఆహోపురుషికా దర్పాద్యా స్యాత్సమ్భావనాఽత్మనీ" త్యమరః, ఆసీత్ బభూవ.

తత్ర అహోరాత్రే యుద్ధమభవత్, తస్మిన్యుద్ధే కేచన భటాః, అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామీత్యే వదన్. అన్యే కేచన అహం సమర్థో యోద్ధు మహమేవ సమర్థ ఇత్యహంకారాదవోచన్, అపరే కేచన ఆహో! అహమేవ పురుషః నాన్య ఇతి దర్పా దబ్రువన్. ఏవం విధా అతులా అతిభీషణాచ యుద్ధప్రవృత్తి రాసీత్.

తా॥ అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను. అందు. నేను ముందేగెదను నేను ముందేగెదనను వారు కొందఱు, నేనే సమర్థుఁడను నేనే సమర్థుఁడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱికొందఱు. నేనే పురుషుఁడను నేనే పురుషుఁడనని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇంకొక కొందఱునై వీరభటులుండిరి. ఆ యుద్ధమతి భయంకరమై సాటిలేనిదై యుండెను.

— శమ్భునటనమ్ —

31. మహారణభువి త్రుటిత పాదయుగలై
ర్దలిత బాహుభి రపాస్తనయనై
రరోద్విరిజనై రపకృదస్త్ర పతితం
గజహయం సమతలార్త వినదమ్.
రథాయుధమణీ ఖచితభూషణపదై
ర్వ్యథపజయ త్సమరభూమి రఖిలా

కృ బీ క్షిపత జన్తుపటలం పలరతం
బహు భయజ్వర కబన్ధనటనమ్

వ్యా:- మహాఙ్గణేతి :- మహతీ విశాలా, రణభూః యుద్ధభూమిః, తస్యాం, త్రుటితం ఛిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం తైః, లులితౌ లుఠితౌ బాహూ భుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రుభిః, అసకృత్ వారం వారం. ఆగోది ఆక్రన్దితమ్. అత్ర పతితం ఆయుధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాఙ్గత్వాదేకవద్భావః మాతఙ్గాశ్వ సమూహా ఇత్యర్థః. ఆర్త నినదం, ఆర్తనాదం, అసకృత్ పునః పునః, సమతత విస్తారయామాస, అఖిలా సర్వా, సమరభూమిః యుద్ధభూమిః, రథైః స్యన్దనైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, మణిఖచితభూషణైః, రత్నఖచితాభరణైః వస్త్రైశ్చ వస్త్రైశ్చ వ్యాపణయత్ వ్యాప్తా బభూవ. బహుభయజ్వరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్ధనటనం శిరోహీనశరీర నృత్యం, పలరతం మాంసాసక్తం, జన్తుపటలం జమ్బుకాది మృగసమూహం అబీభిషత జబీపయత్.

తస్మిన్ మహాఙ్గణే యుద్ధభటాః ఛిన్న పాదాః అవగతనయనాః విచ్ఛిన్నభుజా స్సన్తః రుదన్తిస్మ. ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్తావయవాః గజా హయాశ్చ ముహుర్ముహు రార్తనాదా న్ముఞ్చన్తః భూమౌ శేరతేస్మ. సర్వమపి యుద్ధతలం తతైరాయుధైః, భగ్నైః రత్నాభరణైః, భగ్నైః రథైః, స్రస్తైః వసనైశ్చ, సంవృతా బభూవ. అరీణాం శిరోహీన దేహాః (కబన్ధాః) మాంసశోణిత లోలుపాన్ జమ్బుకాది మృగాన్ త్రాసయన్తిస్మ.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

"జనసభా జజసభా లగా శమ్భునటనమ్"

జ-న-స-భ-జ-జ-స-భ-ల-గాః గణాః. షట్సు, అష్టసు, షట్సు, షట్సుచ యతిః.

తా॥ ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు తెగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘాతములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుజ్జములను మాటిమాటికి నార్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతోఁ, బడిన యాయుధములతోఁ జెదరిన రత్నాభరణములతోఁ, జారిన బట్టలతోఁ, గప్పఁబడి యుండెను. మొండెములు గంతులు వేయుచు, మాంసమును దినుచున్న క్రూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— క్రౌఞ్చపదా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ
భీకర రిపవ ఉషసి ముహు రతుదన్
ద్రాగ్ఘతశేషా మహాభయకమ్పితా
శ్శరణ మయు రధికరణ జయినామ్.
బాహుగణాహివ్రజం చరణోత్కరోరు
కమఠపరికర మసిత శిరో
రుట్చయశైవాల సఞ్చయ ముద్భృతం
రుధిరజల మభవ దమిత సరః.

వ్యా:- వ్యాకులేతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కింకర్తవ్యతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. 'విహస్త వ్యాకులౌ సమౌ' ఇత్యమరః. భీకర రిపవః భయఙ్కర శత్రవః, ఉషసి ప్రభాత సమయే, ముహుః పునః పునః, పరస్పర మేవ అన్యోన్య మేవ, అతుదన్ అపీడయన్. హతశేషాః హతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, ద్రాక్ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శరణం, అయుః ప్రాపుః బాహాగణాః భుజపఙ్క్తయ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణాః యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహా ఏవ ఉరుకమఠాః

బృహ[illegible]చ్ఛపాః తేషాం పరికరాః యస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః, శిరోరుహాం కేశానాం చ [illegible] సమూహా ఏవ శైవాల సఞ్చయాః జలనీలీచయాః యస్మిన్ తత్ రుధిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్ తత్, తత్ [illegible] అపార[illegible], అద్భుతం ఆశ్చర్యకరం యథా తథా, [illegible] సీత్, [illegible]లఙ్కారః

[illegible] ఆగతే సతి, తస్మిన్నాయోధనే. అతిభయఙ్కరా రిపవః. [illegible]రస్పరమేవ నిజఘ్నుః. హతశేషా భటాః భయకమ్పితాః విజయినాం వీరాణాం శరణ మవాపుః. తస్మిన్రణరఙ్గే, ఛిన్నైర్భుజాభుజఙ్గమైః, అపారైః పాదకచ్ఛపైః. అతినీలైః కేశశైవాలైః. అతిరక్తైః శోణితజలైశ్చ పరిపూర్ణ మాశ్చర్యకర మపారం సరోవర మావిర్బభూవ.

— క్రౌఞ్చపదావృత్త లక్షణమ్ —

"క్రౌఞ్చపదా భ్మౌస్మౌ ససనాన్గౌ ఇషుశరవసుముని విరతి రిహ భవేత్.

భ-మ-స-భ-న-న-న-స-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే' పఞ్చసు పంచసు అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా॥ ప్రభాతమగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుందోచక. యా శత్రువులు వారిలోవారే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ రంగమంతయు నొక పెద్ద చెఱువుగా మారెను. అందు రక్తమే జలము. తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాఁబేళ్ళు, నల్లని జుట్టే నాచుతీగలుగ నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య జనకముగ నుండెను.

— తస్యో —

33\. కృత్తపదోఽపి ప్రతిభట మనధి
　　ద్యోధవరః సపది జహిజహీతి
క్రుద్ధ మసంసీ ద్విజయిన మసహ్యా
　　త్కశ్చి దనూన యుధి నమనమేతి
శత్రు మహార్షీ ద్ద్రుతగతి చ హరః
　　ప్రాప్తజయో ఝటితి హర హరేతి
ప్ర మనావీ ద్విజయుగ మతులం
　　సైనికపఙ్క్తి రథ నుహి నుహీతి.

వ్యా :- కృత్తపద ఇతి :- కశ్చిత్ యోధవరః యుద్ధభటః, కృత్తపదోఽపి నికృత్త పాదయుగలోఽపి సపది సద్యః జహి జహి ఇతివదన్, ప్రతిభటం శత్రుం, అవధీత్ జఘాన. "అసమాసమువీహారే ద్వేవాచ్యే" ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అసహ్యాత్ దుష్ప్రః, అనూన యుధి అధికయుద్ధే, క్రుద్ధం కుపితం, విజయినం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అసంసీత్ ననామ, ద్రుతగతౌ శీఘ్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయీ, కశ్చన, ఘటితి శీఘ్రం, హార హార ఇతి వదన్, శత్రుం ద్విషం, అహార్షీత్ జహార. అథ అనన్తరం, సైనిక పఙ్క్తిః సేనానివహః, అతులం అసదృశం, ద్విజయుగం బ్రహ్మక్షత్త్రి కుమారద్వయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్, క్షిప్రం శీఘ్రం, అనావీత్ నునావ.

నికృత్త పాదోఽపి కశ్చిద్యోద్ధా శత్రుం జహిజహీతివదన్ జఘాన. అపరః కశ్చిత్ కుపితం విజయిన మసహ్య నమనమేతి వదన్ననామ, అన్యః కశ్చన విజయీ ద్రుతగమనే నిపుణః గత్వా హార హార ఇతివదన్ జహార. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కుమారద్వయ మపేత్య నుహి నుహీతి వదన్ స్తుతిమకార్షీత్.

— తన్వీవృత్త లక్షణమ్ —

"భూతము నీనైర్యతి రిహ భతనాః స్భౌ భనయాశ్చ యది భవతి తన్వీ"

భ-త-న-స-భ-భ-న యాః గణాః. పఞ్చసు స ప్తసు ద్వాదశ సుచ యతిః.

తా॥ యుద్ధవీరుఁడొకఁడు, తన పాదములు తెగిపడినను, శత్రువును జేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక శత్రువీరుఁడు కుపితుఁడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిఁజూచి మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కెను.

ఇంకొక వీరుఁడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువును జేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంతయును, ఈ వివిధరాజకుమారద్వయమును జూచి, పొగడుము పొగడుమని పలుకుచుఁ బొగడెను.

— శి ఖ రి ణీ —

34. క్వచి త్క్రాకేశి వ్యథిత చికురో భిక్షుక ఇవ
క్వచి న్ముష్టీ ముష్టీన హతదశనోఽపి త్తదశమీ
క్వచి ద్బాహూబాహి ప్రశమితబలో వాతకి సమః
క్వచి ద్దణ్డాదణ్డి ద్విడసృగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా :- క్వచిదితి :- క్వచిత్ కుత్ర చిత్ప్రదేశే వ్యథితః వ్యథా పీడితః చికురః కేశభారః యస్య సః. ద్విట్ శత్రుః, భిక్షుక ఇవ, కేశాకేశి కేశయుద్ధం, అకరోదిత్య ధ్యాహారః, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశనః అపగత దన్తః, ద్విట్ రిపుః. అపి త్తదశమీ ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టీముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టీముష్టి. క్వచిత్ కుత్రచిద్భాగే, పరిమితబలః క్షీణసత్త్వః, ద్విట్ రిపుః, వాతకిసమః వాతరోగీవ, "వాత రోగీతు వాతకీ'' రిత్యమరః. బాహూబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్. బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం బాహూబాహి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అసృగమితః రుధిరాక్తః, ద్విట్ శత్రుః, రోచన ఇవ కూటశాల్మలీ వృక్ష ఇవ, "రోచనః కూటశాల్మలీ" త్యమరః, దణ్డాదణ్డి దణ్డయుద్ధం, అకరోత్, దణ్డైశ్చ, దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డి. ఉపమాలఙ్కారః.

కేశభార పీడితాః కేచన రిపవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ కేశ యుద్ధమకుర్వన్, క్వచిదపగత దన్తాశ్శత్రవః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం చక్రుః. క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగిణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకుర్వత. క్వచిత్ రక్తసిక్తదేహా అరయః శాల్మలీవృక్షా ఇవ దణ్డయుద్ధమకార్షుః, శిఖరిణీ వృత్తలక్షణముక్తమేవ.

తా॥ ఒకచోట, ముష్టివారు జుట్టుపట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు కొందఱు శత్రువులు కేశయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట దంతములూడిన మఱికొందఱు కదలలేని ముసలివారువలె ముష్టియుద్ధమును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాతరోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. మఱియొకచోట మఱికొందరు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు చెట్లవలె కఱ్ఱలతో గొట్టుకొనుచుండిరి.

— మత్తాక్రీడా —

35. వేగోద్యద్ధూమాఽ నోఽ భేద్యం
సమచలయదసమ శరపటలం

యన్త్రం భూమ్యాం నిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
దమిత భటవర హృదయ భయదమ్,
అశ్వీయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
త మతులిత మదగజతా
మేఘద్వారా ద్యోధశ్రేణ్యక్షిపదసకృ
దఖిలగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా :- వేగోద్యదితి :- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన ఉద్యన్ ధూమః యస్మా త్తత్ వేగోద్యద్ధూమం, తత్ అనః శకటం ధూమశకట మిత్యర్థః. "క్లీబేఽనః శ్శకటోఽస్త్రియామ్" మిత్యమరః. అస మాః అతులాః, శితాః తీక్ష్ణాః, యే శరాః నారాచాః, తేషాం నికరం సమూహం సముచలయత్ విససర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం నిహితం, యన్త్రం యన్త్ర విశేషః, అమితాః అనన్తాః, యే భటవరాః యోద్ధారః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్, ప్రాస్ఫుటత్ స్ఫుటిత మభూత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా మాత్తమాతఙ్గసఙ్ఘః, గజానాం సమూహో గజతేత్యర్థః. అశ్వీయం అశ్వ సమూహం, పాదాతం పదాతిసమూహం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిస్మ మమర్ద. యోధశ్రేణీ, యుద్ధభటనివహః, 'మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్, 'మేఘద్వారం మహాబిల' మిత్యమరః. అసకృత్ అనేకవారం, అఖిల గతయః సర్వత్ర సంచారిణ్యః యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాగ్నిగోలకాః, తాః అక్షిపత్ చిక్షేప.

అభేద్యం ధూమశకట మసన్త్రస్తీవ్ర బాణానసృజత్. భూమి స్థం యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాద యామాస, మదగజ సమూహాః హయపదాతిసహితం రిపుం మమర్ద. యోధవరాః ఆకాశా దనేకా నగ్నిగోలాన్ అసకృ దక్షిపన్.

— మత్తాక్రీడావృత్త లక్షణమ్ —

"మత్తాక్రీడా మ్మౌ త్నౌ నౌ న్లౌ గితి భవతి వసుశర దశయతియుతా"
మ-మ-త-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసు పఞ్చసు దశసు యతిః.

తా॥ అతికఠినము నభేద్యమునగు ధూమశకటము పొగను జిమ్ముచుఁ దీవ్రమైన శాణావర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ బాతియుంచిన యంత్రము బద్ధలై శత్రుభట హృదయములకు భయము గలిగించెను. మత్తమాతంగ యూథము విజృంభించి గుజ్జము లతోఁ గాల్బలముతో నిండిన శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాకసమునుండి మాటిమాటికి తెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మత్తేభమ్ —

36\. పాదాత కౌన్తిక భటక్షత్తృహాస్తిపక
సాహస్రచర్మి రథికా
శ్వారోహ కావచిక శాక్తీక హైతిక
ధనుష్మన్మయాఽరిపృతనా,
వీరోత్తమ ధ్వజపరేణ్యా ఽకృశాపశిఖి
వష్టాపతత్గతతివ
ద్ధుర్వృచ్ఛమూపతి రజయ్యోఽపి
భారతభుజాశౌర్య పఞ్జర నిబద్ధః

వ్యా:- పాదాతేతి:- పదాభ్యాం అతతి గచ్ఛతీతి పదాతిః. తేషాం సమూహః పాదాతం, పత్తిసంహతి రిత్యర్థః. "పాదాతం పత్తి సంహతి" రిత్యమరః. కున్తం ప్రహరణం ఆయుధం అస్యేతి కౌన్తికః ప్రాసిక ఇత్యర్థః. "సమౌ ప్రాసికకౌన్తికౌ" విత్యమరః. తే కౌన్తికాః, భటాః యోద్ధారః, క్షత్తారః సారథయః, హస్తినః పాన్తీతి హస్తిపకాః, హస్తిపకా ఏవ హాస్తిపకాః, స్వార్థే అణ్, ణిత్త్వాత్ వృద్ధిః, నాగా రోహా ఇత్యర్థః." ఆధోరణా హస్తిపకా హస్త్యారోహా నిషాదినః" ఇత్య మరః. సాహస్రాః సహస్రిణః, సహస్రభట సమబలయుతా ఇత్యర్థః. "బలినో యే సహస్రేణ సాహస్రాస్తే సహస్రిణః" ఇత్యమరః. చర్మిణః ఫలకపాణయః, ఖేటకధారిణ ఇత్యర్థః. "చర్మీఫలకపాణిస్స్యా" దిత్యమరః,

రథికాః రథినః, అశ్వారోహాః సాదినః, కావచికాః వర్మధారిణః, శాక్తికాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, "శాక్తికః శ్శక్తిహేతికః" ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రింశికాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్మన్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా పాదాతీ— ధనుష్మన్మయీ, ప్రాచుర్యార్థేమయట్. అరిపృతనా శత్రుసేనా, పతఙ్గతతివత్ శలభసమూహా ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యథా ద్విజవరేణ్యౌ బ్రాహ్మణక్షత్రియ శ్రేష్ఠౌ, తయోః ప్రతాప ఏవశిఖీ అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతాపాగ్నౌ, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతుమశక్యోఽపి, క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే ఇతి పాణినిః. దుర్వారాదాం రిపూణాం, చమూపతిః సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారకరాజకుమారయోః భుజాశౌర్యం భుజబలం, తదేవ పఞ్జరం బన్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః, బద్ధోఽభూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికైస్సముపేతా శత్రుసేనా సర్వాపి భారతవీరప్రతాపాగ్నౌ పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రుసేనాపతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేభ వృత్త లక్షణమ్ —

"తభా జజా సరా నగా మత్తేభ విక్రీడితమ్,

"త-భ-జ-జ-స-ర-న-గాః గణాః, ప్రసిద్ధమత్తేభ విక్రీడిత లక్షణస్య విలక్షణమేతత్.

తా॥ కాల్బలము, ఈటెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు బలవంతులు, [వస్త్రాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు, కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీరవరులతో నిండిన యా శత్రుసైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె, ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను, శత్రుసేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

— సు ము ఖీ —

37. యువరాజ మథేక్షితుం క్షత
వ్యథితం విజయ ప్రమోదితమ్,
శిబిరేఽ భ్రమతాం సుహృద్వరౌ
కృతినౌ మహిదేవ భూభుజౌ.

వ్యా :- యువరాజమితి:- అథ యుద్ధసమాప్త్యనన్తరం, కృతినౌ నిపుణౌ, సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ మహిదేవ భూభుజౌ భూసుర భూపతికుమారౌ, క్షతవ్యథితం క్షతపీడితం, విజయప్రమోదితం విజయ సన్తుష్టం, యువరాజం సార్వభౌమ సోదరం, ఈక్షితుం ద్రష్టుం, శిబిరే పటకుటీరే, అభ్రమతాం బభ్రమతుః.

విజయానన్తరం తౌ తారక రాజ కుమారౌ శస్త్రపీడితమపి విజయ లాభేన సన్తుష్టచిత్తం తం సార్వభౌమ సోదరం వీక్షితుం పటకుటీరే పర్యభ్రమతామ్.

— సుముఖీ వృత్త లక్షణమ్ —

"న సజా భభరా లగౌ సుముఖీ."

న-స-జ-భ-భ-ర-ల-గాః గణాః దశసు దశసు యతిః. పూర్వార్థస్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్థమేవ మేవోన్నేయమ్.

తా॥ గాయములతో బాధపడుచున్నను, విజయము తమకులభించినదని యానందించుచున్న యా సార్వభౌమ సోదరుని జూచుటకై యా కుమారవరు లిరువురును శిబిరములో నటు నిటు దిరుగుచుండిరి.

— మ త్త మ యూ ర మ్ —

38. శయ్యాధీనం నీరపిపాసుం క్షతబాహుం
తా వాత్మానౌ లోకితు మిచ్ఛుం రణధీరమ్,

రక్తస్రావాద్వక్తు మశక్తం బహు దృష్ట్వా
దుఃఖాతీతా వప్యణుమాత్రం రుదితస్స్మ.

వ్యా :- శయ్యాధీనమితి :- శయ్యాయా మధీనం పర్యఙ్కాశ్రితం, నీరపిపాసుం జలం పాతు మిచ్ఛుం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య తం, ఆత్మానౌ తౌ ఆత్మస్వరూపిణౌ అథవా ఆత్మనీనౌ తౌ కుమారవరౌ, స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛుం కాంక్షన్తం, రణధీరం యుద్ధే అపలాయినం, బహు అధికం యథా తథా, రక్తస్రావాత్ రుధిరావగమాత్, వక్తుం భాషితుం, అశక్తం అసమర్థం, తం యువరాజం దృష్ట్వా ఆలోక్య, దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖరహితా వపి, తౌ కుమారౌ, అణుమాత్రం ఈషన్మాత్రం, రుదితః స్మ అరుదతామ్.

కేవలం శయ్యామేవాశ్రిత్య తిష్ఠన్తం విక్షతభుజం నిస్సృత రుధిరతయా వక్తు మవ్యశక్తం జలపానాభిలాషిణం స్వాద్రష్టు మిచ్ఛుం తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారౌ క్షణమాత్రం కించదరోదిష్టామ్.

— మత్తమయూర వృత్త లక్షణమ్ —

వేదై రన్ధ్రై మ్తౌ యసగా మత్తమయూరమ్,
మ-త-య-స-గాః గణాః చతుర్థ నవను యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముని సోదరుఁడు శయ్యమీఁదనే పడియుండెను. చేతులు కదులకుండెను. శరీరమందున్న రక్తమెక్కువగాఁ బోవుటచే మాటలాడుటకుఁ గూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్రాగవలెనని యనుకొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుఁగని వారైనను వీరిరువురును కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉపస్థితమ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృదుత్తంసో
జగాద కరుణార్ద్రస్వాన్త ఇత్థమ్,
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్హసి చికిత్సాం కర్తు మస్య.

వ్యా:- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృతాం రాజ్ఞాం వతంసః శిరోభూషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్రస్వాన్తః దయార్ద్రీకృత చిత్తస్సన్, ద్విజాతిమణిం విప్రరత్నం తారకం, దయామయ కరుణాపూర్ణ! మహాత్మన్ మహానుభావ! భూమిదేవ భూసుర! త్వం భవాన్, అస్యయువరాజస్య చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తుం విధాతుం, అర్హసి సమర్థోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అవోచత్.

తదానీం రాజపుత్రః యువరాజం వీక్ష్య కరుణార్ద్ర హృదయస్సన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూసురశ్రేష్ఠ! అస్య చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవదత్.

— ఉపస్థిత వృత్త లక్షణమ్ —

"ఉపస్థిత మిదం జ్సౌ త్సౌ సగురుకం చేత్."
జ-స-త-స-గాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఆ యువరాజును గాంచినంతనే రాజకుమారుని మనస్సు కరిగెను. వెంటనే తారకునిజూచి, ఓ దేవదేవ! భూసురాగ్రణీ! ఈతని బాధలను నివారింప నీవే సమర్థుఁడవు, త్వరగా వీనికిఁ జికిత్సఁ గావింపుమని కోరెను.

— మన్దాక్రాన్తా —

40. అస్మత్స్వామీ సహజసదృశః పూర్వభౌమానుజోఽయం
క్రాన్తశ్శస్త్రక్షత నిజభుజోఽప్యావయోస్సఙ్గ మిచ్ఛుః,

సర్వజ్ఞ స్త్వం స్వవచన మవ ప్రాణయైనం మహాత్మన్
నస్మా దీదృగ్విజయ మహిమాఽ స్మాద్వినా సార్థకోఽద్య.

వ్యా :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామీ అస్మాకం ప్రభుః సార్వభౌమః, సహాజసదృశః సోదరసమానః. అయం ఏషః, సార్వభౌమానుజః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాన్తః క్షీణసత్త్వః. శస్త్రక్షతనిజభుజోపి ఆయుధచ్ఛిన్నబాహు రపి, అవయోః నౌ, సజ్గం సజ్గతిం, ఇచ్ఛుః కాంక్షమాణః. త్వం భవాన్, సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహాత్మన్ మహానుభావ! ఏనం యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఈదృగ్విజయమహిమా ఈదృశవిజయలాభః. అస్మాద్వినా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్యాత్ న భవేత్.

హే మహాత్మన్ తారక! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః తస్యానుజః అయమప్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న గాత్రోఽప్యయం అస్మత్సజ్గతి మభిలషతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవత్సోదరం భవతే దాస్యామీతి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ త్వయా కృతా తాం పరిపాలయ. అముం ప్రాణయ, నోచే దిదానీ మస్మత్సమ్పాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మన్దాక్రాన్తా వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ —

తా॥ ఓయీ! తారకమహాశయా! సార్వభౌముఁడు మనకు సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా! యుద్ధమున క్షతగాత్రుఁడై యుండియు నీ యువరాజు మన సహవాసము నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాఁడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని సార్వభౌమునికడఁ బ్రతిన గావించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము. వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడు లేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మంతయు నిష్ఫలమే యగునుసుమా! అని పలికెను.

— మౌక్తిక మాలా —

41. శస్త్రచికిత్సాం ఝటితి స కుర్వన్
ఔషధ మస్మై తదుపరి యచ్ఛన్
వార్త మకార్షీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్భుత మహిమాఢ్యః.

వ్యా :- శస్త్రేతి :- అద్భుతేన మహిమ్నా సామర్థ్యేన ఆఢ్యః పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్య ఏవ, ఝటితి శీఘ్రం, శస్త్రచికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరన్, తదుపరి తదనన్తరం, అస్మై యువరాజాయ, ఔషధం యచ్ఛన్ దదత్, అతివేలం అత్యన్తం, అముం రాజసోదరం, వార్తం అరోగం అకార్షీత్ చకార. "వార్తం ఫల్గున్యరోగేచ" ఇత్యమరః.

— మౌక్తిక మాలావృత్త లక్షణమ్ —

మౌక్తికమాలా యది భతనాద్గౌ.
భ-త-న-గ-గాః గణాః. పఞ్చసు సప్తసు యతిః.

తా॥ రాజకుమారుని మాటలను వినిన వెంటనే యతి మహిమోపేతుండైన యా తారకుఁడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి, మందు త్రాగించి, యా యువరాజుని రోగవినిర్ముక్తునిఁ గావించెను.

— లక్ష్మీః —

42. తిలకయకృత్ప్లీహ కశేర్వాన్త్ర రుధిరపలల హృదయమన్యా
ధమనిక పాలైః క్షితిదేవః ప్రకృతి మగమయత పరిశోధ్య.
న ??పది మూర్చాల మభీక్ష్ణం నరపతి సహజముదమిమీలత్
ప్రథితకృపాలోఽ న్నబుభుక్షుః సరభస మఘనద మృతపథ్యమ్

వ్యా :- తిలకేతి :- తిలకం క్లోమ. కుక్షౌ స్థితః శోణః మాంసవిశేష ఇత్యర్థః. "తిలకం క్లోమ" ఇత్యమరః. యకృత్ కాలఖణ్డం,

కుక్షౌ దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణో మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. "కాల
ఖణ్డయకృతీతు సమే ఉభే" ఇత్యమరః. ప్లీహా గుల్మః. హృదయే
వామ భాగే స్థితః పీతో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు
ప్లీహా పుంసీ"త్యమరః. కశేరుః పృష్ఠాస్థి. "పృష్ఠాస్థ్నితు కశే
రుకా" ఇత్యమరః. ఆన్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్తా
నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "ఆన్త్రం పురీత" దిత్యమరః. రుధిరం శోణితం,
పలలం ఆమిషం, హృదయం హృత్, పద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
ర్థః "హృదయం హృది"త్యమరః. మన్యా పశ్చాద్గ్రీవాసిరా, గ్రీవా
యాః పశ్చాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "పశ్చాద్గ్రీవాసిరా మన్యా"
ఇత్యమరః. ధమనిః నాడీ బృహన్నాడీ విశేష ఇత్యర్థః. "నాడీతుధమని
స్సిరా" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్యాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
ఇత్యమరః ఏషాం సమాహారః తిలకయకృత్ కపాలం, తిలకాది కపా
లాన్తాన్ శరీరావయవాన్, ప్రాణ్యఙ్గత్వాదేకవద్భావః. పరిశోధ్య పరి
శీల్య, పరిశుద్ధాన్ కృత్వా, క్షితిదేవః భూసురః తారకః, ప్రకృతి మన
యత్, సహజస్థితి నకార్షీత్. యథాపూర్వమకరో దితిభావః. సః తార
కః, సపది సద్యః అభీక్ష్ణం అత్యన్తం, మూర్ఛాలం మూర్ఛితం, అపగత
చైతన్య మిత్యర్థః. "మూర్ఛాలే మూర్తమూర్ఛితా"వి త్యమరః. నర
పతి సహజం రాజసోదరం, ఉదమిమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్షీత్.
ప్రథితనృపాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తు
మిచ్ఛుః. సరభసం అతిశీఘ్రం. అమృతపథ్యం అమృతతుల్య మారోగ్య
ప్రద మాహారం, అఘసత్ అభక్షయత్.

స తారక స్సత్వరం తిలకాదికపాల పర్యన్తం శరీరావయవభాగా
న్పరిశీల్య పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితీ నకార్షీత్. తతః మూర్ఛితం యువ
రాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసోదరః క్షుత్పీడితః అన్న
బుభుక్షు స్స న్నమృత సమానం పథ్య మాహారం బుభుజే.

— లక్ష్మీవృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీ ర్భవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా॥ ఆ తారకుఁడు రాజసోదరుని కుక్షియందున్న నీరుతిత్తిని, యకృత్ప్లీహములను, వెన్నెముకను, పేగులను, రక్తమాంసములను, హృదయమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దనాడిని, ధమనిని, కపాలమును, పరిశీలించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను, మూర్ఛలో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పునట్లు గావించెను. పిమ్మట నా రాజసోదరుఁ డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప, వాని కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప జా తి ః —

43. ఆప్తాసు రత్యద్భుత వైద్యదత్త
జీవాతుహేతో ర్యువరాజ చన్ద్రః,
భవన్న ఉల్లాఘ ఉపోఢ దేహ
ఉవాచ వాచం మధురాం మహాన్తౌ.

వ్యా :- ఆప్తాసురితి :- సః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజశ్రేష్ఠః, అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవైద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః జీవనౌషధం, తస్మాద్ధేతోః. తారకదత్త జీవనౌషధ మహిమ్నేత్యర్థః, ఆప్తాః ప్రాప్తాః అసవః ప్రాణాః యేన సః లబ్ధజీవితః, సః యువరాజః, ఉల్లాఘః భవన్ రోగవినిర్ముక్తస్సన్ "ఉల్లాఘో నిర్గతో గదా" దిత్యమరః. ఉపోఢః దృఢః దేహః శరీరః యస్యసః, దృఢకాయస్సన్, మహాత్మానౌ మహానుభావౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, మధురాం వాచం రుచిరాం వాణీం. ఉవాచ అవోచత్.

స యువరాజ స్తారకదత్త జీవనౌషధ మహిమ్నాలబ్ధ జీవితః రోగవినిర్ముక్తః దృఢకాయ స్సన్ తౌ కుమారా వుద్దిశ్య ఏవం మధురాం వాచమవోచత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణ స్తూక్తమేవ. —

తా॥ ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన దివ్యౌషధము మహిమచేతను బ్రతికి రోగవినిర్ముక్తుఁడై, దృఢశరీరుఁడై యా తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ ఞ్చ రీ కా వ లిః —

44. నృసింహౌ మత్ప్రాణత్రాణ దీక్షాగరిష్ఠౌ
భవన్తౌ వన్దేఽహం భారతీయావతంసౌ,
భవచ్చారిత్రం సన్దేశ పారావతేభ్యో
మయాఽజ్ఞాయి ప్రత్యక్షం యువామద్య వీక్షే.

వ్యా :- నృసింహావితి :- అహం, నృసింహౌ మానవశ్రేష్ఠౌ, మత్ప్రాణత్రాణే మదీయ ప్రాణరక్షణే దీక్షాగరిష్ఠౌ బద్ధదీక్షౌ భారతీయావతంసౌ భారతీయ శిరోభూషణే, భవన్తౌ యువాం, వన్దే నమస్కరోమి. భవచ్చారిత్రం యుష్మదుదన్తః, సన్దేశపారవతేభ్యః వార్తాహారక కపోతేభ్యః "పారావతః కలరవః కపోతః" ఇత్యమరః. మయా, అజ్ఞాయి విజ్ఞాత మభూత్. అద్య ఇదానీం, యువాం భవన్తౌ, ప్రత్యక్షం సాక్షాత్, వీక్షే పశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజన్యకుమారౌ! యువాం మానవశ్రేష్ఠౌ. మత్ప్రాణరక్షణార్థ మిహాగత్య తద్రక్షణే బద్ధదీక్షౌ. భారతీయ రత్నాభ్యాం భవద్భ్యాం నమః, భవచ్చరిత మితః పూర్వమేవ సన్దేశ కపోతేభ్యో మయా ఆకర్ణితమ్. ఇదానీం వా మహం ప్రత్యక్షమపశ్యమ్.

— చఞ్చరీ కావలీ వృత్తలక్షణమ్ —

"యమరా రా విఖ్యాతా చఞ్చరీకావలీ గః"

య-మ-ర-ర-గాః గణాః. షట్సుసప్తసు యతిః,

తా॥ ఓ ద్విజకుమారులారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠు లరు. భారతీయరత్నములరు. నా ప్రాణములను గాపాడుటకు దీక్షఁ బూనిన మహాత్ములరు, మీ కివే నా నమోవాకములు. వార్తలనందించు పావురములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నాకుఁ దెలిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చన్ద్రి లేఖా —

45. సామ్రాజ్యం కీర్తిరావీత్థం సార్వభౌమస్య దుర్వ్రా
త్సేనాయా శ్శౌర్య మద్యైవాఽర్థ్వంసి సర్వం భవద్భ్యామ్,
అన్వాజేకృత్య ఖిన్నోఽహం ప్రాణిమి ద్రాఙ్మహద్భ్యాం
దేవౌ కి మ్మానవౌ బహ్వైశ్చర్య తేజః ప్రతీతౌ.

వ్యా:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భ్యాం యువాభ్యాం, దుర్వృత్తే సేనాయాః శత్రుసైన్యస్య, సర్వం శౌర్యం సకలపరాక్రమః, అధ్వంసి ధ్వస్తః అక్రియత. ఇత్థం ఏవం, అద్యైవ ఇదానీమేవ, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః సామ్రాజ్యం రాజ్యం, కీర్త్యారాతి ధ్వనతీతి కీర్తిరావి యశః పూర్ణ మభూత్. ఖిన్నః అహం దుఃఖితః అహం, అన్వాజేకృత్య బలమాధాయ, ప్రాణిమి జీవామి, దుర్బలస్య బలాధాన మన్వాజకరణం "ఉపాజేన్వాజే" ఇతి సూత్రేణ గతి సంజ్ఞాయాం "కుగతిప్రాదయః"ఇతి గతి సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశే రూపమ్. బహ్వైశ్చర్య తేజః బహ్వైశ్చర్యకరమహిమా, తేన ప్రతీతౌ ప్రసిద్ధౌ, భవన్తౌ యువాం, దేవౌ కిం ఉత మానవౌ వా. దేవౌ వా మానవౌ వా బ్రూతమిత్యర్థః.

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్యైవ సర్వ మస్మదీయం రాజ్యం భవత్కీర్తిం ప్రకటయతి, దుర్బలోఽహం భవ ద్భ్యాం ప్రబలః కృతః. భవన్మహిమా వర్ణితు మశక్యః. భవన్తౌ మానవౌ వా ఉత దేవౌ వా అహం నజానే. బ్రూతమ్.

— చన్ద్రలేఖా వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ.

తా॥ మీ పరితాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట వ్యాపించుచున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుఁడ నైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవులలో దేవతలో నాకుఁ దెలియకున్నది చెప్పుఁడు.

— తో ట క మ్ —

46. అనశిష్య మహం స్వబలేన సమం
న యువా మభవిష్యత యత్ర యది,
సఫలం స కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మస్మదినః.

వ్యా - అనశిష్యమితి :- అత్ర అస్మిన్సమయే, యువాం భవన్తౌ, న అభవిష్యతం యది న భవేతాం చేత్, అహం, స్వబలేన సమం స్వసేనయా సహ, అనశిష్యం నాశమగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అస్మత్ప్రభుస్సార్వభౌమః, యువయోః భవతోః, మనోరథం కామం, అచిరాయ ద్రాక్, సఫలం ఫలవన్తం, కృషీష్టతమాం నితరాం కరోతు.

అస్మిన్సమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్సైన్యేన సాకం నాశమగమిష్యమ్, యుష్మన్మనోరథం సార్వభౌమః సర్వథా సఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

“ఇహ తోటక మమ్బుధిసైః ప్రథితమ్.”

స-స-స-సాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చుటకి మీరు రాకుండి నచో నేను నాసైన్యముతో నీపాటికి మరణించియే యుందును. సకాల మునకు వచ్చి నన్నుఁ గాపాడితిరి. మీ మనోరథమును సార్వభౌముఁడు తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అ లో లా —

47. పాణౌకృత్య జయార్థం రక్షన్తౌ పృతనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం మత్సోదర్య మతన్ద్రమ్,
ఇత్థం భారత వీరౌ విజ్ఞప్తౌ యువరాజే
నానన్దామ్బుధి మగ్నేనాఽత్యన్తం కుశలేన.

వ్యా :- పాణౌకృత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధం ధనం, పాణౌ కృత్య స్వీకృత్య, "నిత్యం హస్తే పాణావుపయమనే" ఇత్యనేన పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞాయాం, "కుగతి ప్రాదయ" ఇతి సమాసే, క్త్వోల్యబాదేశే, పాణౌకృత్యేతి రూపమ్. ఉపయమన శబ్దస్య వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రేఽపి వైయాకరణై రఙ్గీకృతమ్. పృతనాం సేనాం మాంచరక్షన్తౌ పాలయన్తౌ, భూభర్తారం సమ్రాజం, మత్సోదర్యం మద్భ్రాతరం. అతన్ద్రం జాగరూకతా యథా తథా ఉపే తాం ప్రాప్నుతాం, ఇత్థం ఇతి, అత్యన్తం కుశలేన అతినిపుణేన, ఆనన్దా మ్బుధి మగ్నేన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత వీరౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విజ్ఞప్తౌ ఉక్తౌ.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తావాలోక్య, భో భారతవీరౌ! యువా మిదానీమే జయధనం స్వీకృత్య మయా సేన యాచ సహ, మద్భ్రాతృసకాశం ప్రకటయతి, విజ్ఞాపయామాస.

— అలోలా వృత్తలక్షణమ్ —

"ద్విసప్తచ్ఛి దలోలా మ్సౌ, మ్భౌ గౌ చరణే చేత్"

మ-స-మ-భ-గ-గాః గణాః. స ప్తసు స ప్తసు యతిః.

తా॥ అతి నిపుణుఁడైన యా రాజసోదరుఁడు పరమానన్ద భరితుఁడై వారిరువురనుగాంచి, మహాత్ములారా ! మీరు జయసంపదతో నాతో సేనతోఁగూడ నిప్పుడే సార్వభౌముఁడైన నా సోదరుని జూచుటకుఁ బయనముగండని మనవి చేసెను.

— ఉ ప జా తిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణ కృత్వా
సత్కృత్య సైన్యం మహితాన్నపానైః,
రాజానుజాజ్ఞాం ప్రతిపాలయన్తౌ
చన్ద్రాన్తరీపం సహసాఽపతుస్తౌ.॥

వ్యా :- అవశ్యేతి :- తౌ తారకరాజపుత్రౌ, అవశ్యకార్యాణి ముఖ్యతయా కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణ శీఘ్రం కృత్వా విధాయ, మహితాని యోగ్యాని అన్నపానాని, తైః. ఆహారైః పానీయైశ్చ, సైన్యం సేనాం, సత్కృత్వా సమ్మాన్య, రాజానుజాజ్ఞాం రాజసోదరానుమతిం, ప్రతిపాలయన్తౌ అనుసరన్తౌ, సహసా శీఘ్రం, చన్ద్రాన్తరీపం చన్ద్రద్వీపం, ఆపతుః జగ్మతుః.

తౌ తారకరాజకుమారౌ ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజనాదినా సేనాం తర్పయిత్వా, యువరాజాదేశానుసారేణ ఝటితి చన్ద్రద్వీపం జగ్మతుః.

ఉపజాతి లక్షణముక్తమ్.

తా॥ మిత్రులయిన యా కుమారు లిరువురును చేయఁదగిన ముఖ్యకార్యములను జేసికొని, అన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తిఁగావించి యువరాజు నాజ్ఞనుబాలించుచుఁ జంద్రద్వీపమును జేరుకొనిరి.

— భుజఙ్గ విజృమ్భితమ్ —

49. దృగ్యన్త్రేణ ప్రేక్ష్యానీకం స్వం ఖిల
ధరణి పరివృఢో జయధ్వజ భూషితమ్.
హృష్ట్వాఽత్మానన్దం భేరీభి స్సకల నరవర
నికరం వదన్పుట భేదనమ్,
సోఽలఙ్కృత్యాఽభ్యుత్థానా యాగమ
దమిత హితజనయుత స్తరఙ్గ చలత్ప్లవా-
తిక్రాన్తాబ్ధౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన
పులకితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా:- దృగ్యన్త్రేణేతి:- అఖిలధరణేః సకలభూమణ్డలస్య పరివృఢః ప్రభుః సార్వభౌమః, దృగ్యన్త్రేణ దూరదర్శినీయన్త్రేణ, జయధ్వజైః జయపతాకాభిః, భూషితం అలఙ్కృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం సర్వం, అనీకం సైన్యం, ప్రేక్ష్య దృష్ట్వా హృష్ట్వా సన్తుష్య, ఆత్మానన్దం స్వీయసన్తోషం భేరీభిః భేరీదున్దుభ్యాది వాద్యైః, సకలనగరనికరం నగరస్థిత సర్వమానవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం పత్తనం, "పత్తనం పుటభేదన" మిత్యమరః. అలఙ్కృత్య తోరణాదిభి ర్భూషయిత్వా. అమితాః అసంఖ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః సహితః, సన్, మహావిభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః, తరఙ్గేషు భఙ్గేషు చలన్ యః ప్లవః నౌకా, తేన అతిక్రాన్తః తీర్ణః యః అబ్ధిః సముద్రః తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గవ్యూతిం, సుఖకర పవనేన సుఖదాయక వాయునా. పులకితః హృష్యత్తనూరుహః, అభ్యుత్థానాయ, ప్రత్యుద్గమనాయ, అగమత్ జగామ.

స సార్వభౌమః దూరదర్శినీయన్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తం జయపతాకాలఙ్కృతం స్వీయం సర్వం సైన్యం విలోక్య, సన్తుష్టః, స్వానన్దం

భేర్యాదివాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వేభ్యః పౌరేభ్యః శ్రావయిత్వా, నగరం భూషయిత్వా, అనేకాప్తజన పరివృతః ధూమనౌకా మారుహ్య, సముద్రే క్రోశద్వయమాత్రం గత్వా, తద్వాతేన రోమాఞ్చిత శరీరః తౌ కుమారవరౌ ప్రత్యుజ్జగామ.

— భుజఙ్గ విజృమ్భిత వృత్తలక్షణమ్ —

"వస్వీశాశ్వచ్ఛేదోపేతం మమ తనయుగ నరసలగై ర్భుజఙ్గ విజృమ్భితమ్"

మ–మ–త–న–న–న–ర–స–ల–గాః గణాః అష్టసు –ఏకాదశసు సప్తసు – యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన సైన్యమునంతనుజూచెను. అదిజయపతాకలతో నలంకరింపఁబడియున్నది. దానిఁగాంచినంతనే యాతనికమితానందముగలిగెను. ఆయానందమును భేరిమొదలగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణములోనివారికందఱికిని దెలియజేసెను. పిమ్మట నాప్తమిత్త్రులసంఖ్యాకముగఁ దన్నుఁగొల్వ మహావైభవోపేతుఁడై ధూమనౌక నధిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు, సముద్రమందు రెండు క్రోసుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికిఁ బరవశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పఞ్చచామరమ్ —

50. సహస్రనావరూప్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నుతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః,
ప్రహృష్య పోఽధిరుహ్య నౌమచర్చికాం స్వసోదరే
డ్యమాన భారతీయశేఖరా వపశ్య దుత్సుకః.

వ్యా:- సహస్రేతి :- జగన్నుతః లోకసన్నుతః, సః సార్వభౌమసత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తీ, జయధ్వజాన్వితం విజయపతాకా విభూషి

తః, సహస్రనావారోహ్యాం సహసైనికైరభిరాగతః యః సైన్యతల్లజః శ్రేష్ఠః తం సేనావిశేషం, "హేతుమనుమ్య" ఇత్యాదినాయాప్య ప్రోత్యయః. "మతల్లికామచర్చికా ప్రకాణ్డముద్ఘతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్యమూని" ఇత్యమరః. విలోక్య నిరీక్ష్య, ప్రహృష్య సన్తుష్య, నౌమచర్చికాం ప్రశస్తాం నావం, అధిరుహ్య ఆరుహ్య, ఉత్సుకౌ ఇష్టార్థోద్యుక్తౌ, స్వసోదరేణ స్వభ్రాత్రా ఈడ్యమానౌ అభిష్టూయమానౌ భారతీయశేఖరౌ భారతవీరశ్రేష్ఠౌ, అపశ్యత్ - దదర్శ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునౌకాగతం జయలక్ష్మ్యా విరాజమానం స్వసైన్యం విలోక్య, ముదితస్సన్, స్వనౌకాం విహాయ, తదీయ నౌకామారుహ్య, తత్ర స్వభ్రాత్రా ప్రశస్యమానం భారతవీరద్వయమపశ్యత్,

— పఞ్చచామరవృత్తలక్షణముక్తమేవ —

తా॥ ఉత్తమోత్తముఁడైన యా సార్వభౌముఁడు వేలకొలఁది నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము నంతనుగాంచి, సంతుష్టాంతరంగుఁడై, తన పడవనుండి దిగి, ప్రశస్తమైన వారి పడవపై కేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుజునిచేఁ గొనియాడఁబడుచున్న యా భారత వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శిఖరిణీ —

51. మహాబ్రహ్మం నత్వా విజయముదితం క్షత్రియమణిం
పరిశ్లిష్య ప్రేమ్ణా సుఖిన మథ సమ్పృచ్ఛ్య సహజమ్.
అతీవానన్దాశ్రు ప్లుతనయన యుగ్మో నరపతి
స్స యోధాగ్ర్యౌ ప్రాక్షీదపకృదఖిలాన్నిత్యకుశలమ్.

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాంశ్చాసౌ బ్రహ్మాచ మహాబ్రహ్మః బ్రాహ్మణోత్తమః, తం నత్వా నమస్కృత్య, "కుమారాహదాభ్య

మన్యతరస్యా" మిత్యనేన బ్రాహ్మణస్యబన్ధ్యటచ్. విజయముదితం జయ సన్తుష్టం, క్షత్రియవరేణం రాజరత్నం, పరిశ్లిష్య ఆలిఙ్గ్య, అథ తతః, ప్రేమ్ణాప్రీత్యా, సుఖనం సుఖవన్తం, సహజం అనుజం, సఞ్చుమ్బ్య చుమ్బిత్వా, అతీవ అత్యన్తం, ఆనన్దాశ్రుభిః ఆనన్దబాష్పైః ప్లుతం సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య సః, నరపతిః సార్వభౌమః, అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అసకృత్ పునః పునః, నిత్య కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అపృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్విజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం స్వవ కుమార మాలిఙ్గ్య, స్వసోదరం ప్రేమ్ణా పరిచుమ్బ్య, ఆనన్దాశ్రుపరీత నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్వీరభటా న్కుశల మపృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తమ్ముక్తమేవ —

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు మున్ముందుగఁ దారకునకు నమస్కారము గావించి, రాజకుమారుని గౌగిలించుకొని, సుఖమైన సోదరునిఁ బ్రేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము నడిగెను.

— వాతోర్మి —

52. పూర్వాహ్ణేఽసా వగమ ద్రాజధానీ
మానన్దామ్భోధిని మగ్నో మహీశః,
పౌరైశ్శశ్వ జ్జయతూర్యై స్సమన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య ఐడి.

వ్యా :- పూర్వాహ్ణ ఇతి :- అసౌ మహీశః సార్వభౌమః, ఆనన్దామ్భోధౌ ఆనన్దసాగరే నిమగ్నస్సన్, పూర్వాహ్ణే దినపూర్వ భాగే, రాజధానీం ముఖ్యనగరీం, అగమత్ జగామ. బ్రాహ్మణా తారకేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తత ఇతి స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్యః, సః నృపతిః, పౌరైః పురజనైః, సమ

న్తాత్ సత్కృతః, జయతూర్యైః జయనాదైః, శశ్వత్ ముహుర్ముహుః, ఐడి ఐడ లి.

స సార్వభౌమః పూర్వాహ్ణసమయే స్వరాజధానీం పరమానన్దేన ప్రావిశత్. తదనన్తరం పౌరాః తం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తారకం క్షత్రియకుమారం రాజానుజంచ ముహుర్ముహు రుచ్చైర్జయనాదై రస్తువన్.

— వాతోర్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః. చతుర్షు సప్తసు యతిః,

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్ణమందే తన రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాదములతో మాటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోదరునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శిఖరిణీ —

53. బహుశ్రేయాన్కాలోచిత సకలకృత్యాన్యవనిపః
సమాప్యాఽసౌ సింహాసన మధివసన్ సభ్యనివహమ్,
బభాణేత్థం యూయం శృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యైతా మేతా విహ భరతవర్షే ధ్రువమితీ.

వ్యా:- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యస్యసః బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసౌ అవనిపః సార్వభౌమః, కాలోచితాని సకలాని కృత్యాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, సమాప్య నిర్వర్త్య, సింహాసనం సింహపీఠం అధివసన్ అధితిష్ఠన్. “ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః” ఇతి కర్మత్వే ద్వితీయా, సభ్యనివహం సామాజిక సమూహం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్థం, బభాణ అవోచత్, పరిషది సభాయాం తిష్ఠ

న్తీతి పరిషద్యాః సభ్యాః, భోస్సభాసదః! యూయం భవన్తః, మమ వచః మద్వచనం, శృణుత ఆకర్ణయధ్వం. ఇహ అత్ర, భరతవర్షోద్భవ మణీ రత్నసమానౌ భారతవర్షరత్నే, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విలోక్యేతాం దృశ్యేతామ్.

తత్కాలోచితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభాయాం సింహాసన మధిష్ఠాయ, సామాజికా న్వీక్ష్య, ఏవ మవాదీత్. భోస్సామాజికాః! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవన్తః, భారతరత్నే ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ పశ్యత.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ సకల శ్రేయస్సులతోఁ గూడిన యా సార్వభౌముఁడు త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికులనుగాంచి, ఓ సభాసదులారా! నా మాటలను మీరు వినుఁడు, ఇప్పుడీ సభలోనున్న వీరిరువురును భారతవర్ష రత్నములు, ద్విజరాజకుమారులు, వీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్వదేవీ —

54. అష్టావింశత్యక్షౌహిణీః ద్వేషిసేనాం
హత్వాఽస్మద్రాజ్యం సోదరం రక్షతస్స్మ,
అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాభి రద్యోపచారః
కిం కిమ్వుక్తం సత్పూర్వదా ధర్మశాస్త్రైః.

వ్యా:- అష్టావింశతీతి :- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః. ఏతౌ వీరవరౌ. అష్టావింశత్యక్షౌహిణీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాక్షౌహిణీ సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుసైన్యం, హత్వా నాశయిత్వా, అస్మద్రాజ్యం అస్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్భ్రాతరం చ, రక్షతస్మ అరక్షతామ్. అద్య ఇదానీం, అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం, ఉపచారః ప్రత్యుపకారః పూజాదిక మిత్యర్థః. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సభాస్సార్షదాః పూజ్యసామాజికాః! ధర్మశాస్త్రేషు కిం కిం ఉక్తం కథితం, భవన్తో బ్రువన్తు.

భోః పార్షదాః ! ఏతౌ వీరపురుషౌ అష్టావింశత్యక్షౌహిణీ సహితాం శత్రుసేనాం నిహత్య, అస్మద్రాజ్యం మత్సోదరం చ రరక్షతుః, ఏతాదృశయోః వీరయోః కదా కస్మాత్ క్రియా అపచితిః కింభవేత్. ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం వర్ణితమ్. భవన్తో నిశ్చిత్య వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ వృత్తలక్షణమ్ —

"పఞ్చాశ్వైశ్ఛిన్నా వైశ్వదేవీ మమౌ యౌ."
మ-మ-య-యాః గణాః పఞ్చసు సప్తసు యతిః.

తా॥ ఓ సామాజికులారా ! వీరిరువురును ఇరువది యక్షౌహిణులతోఁ గూడిన శత్రుసైన్యమును రూపుమాపి మన రాజ్యమును గాపాడిరి, నా సోదరుని రక్షించిరి వీరికిప్పుడు మనము గావింపఁదగిన సత్కారమేమి ? ఎట్టిది? ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రములు లేమనుచున్నవి. మీరు నిర్ణయించి చెప్పుఁడని పలికెను

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ సదా వ్యనర్థకం
యస్మిన్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,
యః ప్రీణీత మహోపకారిణం
స శ్లాఘ్యేత సమస్తసజ్జనైః.

వ్యా:- స్యాదితి - యస్మిన్ నరే మానవే, కృతం జానాతీతి కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా, కృతజ్ఞతాబుద్ధిః నాస్తి నభవతి, తస్య జన్మాపి జననమపి, సదా సర్వదా, అనర్థకం నిష్ప్రయోజనం,

స్యాత్ భవేత్, యః జనః, పరోపకారిణం పరోపకార ప్రాయణం పురుషం, జనం, ప్రీణీత తోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః సర్వైస్సత్పురుషైః శ్లాఘ్యేత శ్లాఘనీయో భవేత్.

యః మానవః కృతఘ్నతాశూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ నిరర్థక మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్సన్ పూర్వోపకారిణః ప్రత్యుపకార మాచరేత్ స సర్వైరపి సజ్జనైః సంస్తూయేత.

— శుద్ధ విరాడ్వృత్త లక్షణమ్ —

"మ్నౌజ్గౌ శుద్ధ విరాడిదం మతమ్"

మ-స-జ-గాః గణాః, పాదాన్తే యతిః.

తా॥ పరోపకారమును మరచిన వాని జీవితము నిష్ఫలము, ఎవ్వఁడు కృతిమును గుర్తించి, యా యుపకారికిఁ దిరిగి యుపకార మాచరించునో వానిని సత్పురుషులు సర్వదా శ్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

56. భగవన్తం నిత్యతృప్తం జీవన్ముక్తం ద్విజోత్తమమ్
కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరైరైహిక వైభవైః.

వ్యా :- భగవన్తమితి :- భగాః అస్య సన్తీతి భగవాన్, తం భగవన్తం షడ్గుణైశ్వర్య సమ్పన్నం. "ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా". అథవా. "ఉత్పత్తించ వినాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్, వేత్తి విద్యా మవిద్యాంచ స వాచ్యో భగవానితి'. నిత్యతృప్తం నిత్యసన్తుష్టం పూర్ణకామ మిత్యర్థః. జీవన్ సన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం, ముక్తపురుషం ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, నశ్వరాణి నాశశీలాని ఐహికాని ఇహలోక సమ్బన్ధీని యాని వైభవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం. తోషయేయం సంతుష్టం కరిష్యామి. అహం నజానే.

అసౌ బ్రాహ్మణోత్తమ స్తారకః షడ్గుణైశ్వర్య సమ్పన్నః, పూర్ణ కామః. జీవన్ముక్తశ్చ. ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికైర్ధనైః కథ మానన్దయేయం అహం న జానే.

తా॥ ఈ తారకుఁడు సకలైశ్వర్య సంపూర్ణుఁడైన భగవానుఁడు పూర్ణకాముఁడు, నిత్యతృప్తుఁడు, జీవన్ముక్తుఁడు, మహానుభావుఁడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపఁజేయుదును, నశ్వరములు భౌతికములు గు నీ సంపదలు ప్రత్యుపకారమునకు సమానములు గావుగదా !

— ఉపజాతిః —

57. సమస్త విద్యానిధి రిద్ధకీర్తి
రఖణ్డతేజా భువనోపకారీ,
ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర్య ఏష
భవేన్మమ ప్రాణసఖో మహాత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వాసాం విద్యానాం నిధిః ఆకరః, ఇద్ధా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖణ్డం అనన్తం తేజః ప్రభావః మహిమా యస్యసః పరిపూర్ణ తేజోరూపః భువనోపకారీ లోకానా ముపకర్తా, మహాత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణ వర్యః బ్రాహ్మణోత్తమః అయం తారకః, ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మమ మే ... ణానా సఖా ప్రాణ సఖః ప్రాణ ప్రియః ప్రియమిత్రం, భవేత్ త్.

సకలవిద్యా ... శారదః పరోపకార పరాయణః యశస్వీ తేజస్వీ ... త్మా అయం తారకః అద్యప్రభృతి మమ ప్రాణసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడయిన యీ తారకుఁడు, సకలవిద్యా విశారదుఁడు, పరోపకారపరాయణుఁడు, కీర్తిమంతుఁడు, తేజోవంతుఁడు మహానుభావుఁడు. నేఁటినుండి యితఁడు నాకుఁ బ్రాణమిత్రుఁడై యుండును.

— వి తా న మ్ —

58. ఇతః పరం బ్రాహ్మణ స్స్యా
దహింసనీయః ప్రజాసు,
మదీయ రాజ్యే విదధ్యాత్
కరం న తస్యైవ వృత్త్యాః.

వ్యా :- ఇతఇతి :- ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మదీయ రాజ్యే అస్మద్రాష్ట్రే, ప్రజాసు జనేషు, "ప్రజాస్యాత్సన్తతౌ జనే" ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అవధ్యః, స్యాత్ భవేత్. తస్యైవ బ్రాహ్మణస్యైవ, వృత్త్యాః వృత్తేః "వృత్తిర్వర్తన జీవనే" ఇత్యమరః, న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యారభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽపి న హన్తవ్యః, ఇత ఆరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వవృత్తేః కరం నస్వీకుర్యాత్.

— వితాన వృత్తలక్షణమ్ —

"వితాన మాభ్యాం యదన్యత్" సమానికా ప్రమాణికాభ్యా మన్యద్వితాన మిత్యర్థః.

ర-జ-గ-లా స్సమానికా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వితానస్యతు పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ మేవ మేవోన్నేయమ్.

తా॥ నేఁటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసింపరాదు. ఆతఁడుగావించు వృత్తికి సుంకము విధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచన్ద్రతారకం విన్దే
ద్వంశ విత దుపక్రమమ్,
మద్భాగధేయే ద్వాత్రింశ
త్సువర్ణా న్ప్రతివాసరమ్.

వ్యా :- ఆచన్ద్రేతి :- వంశేమలే, ఏ తదుపక్రమం ఏతదారభ్య ప్రతివాసరం ప్రతిదినం, మద్భాగధేయే మద్భాగ్యే. ద్వాత్రింశత్సువర్ణాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాక సువర్ణదీనారాన్, ఆచన్ద్రతారకం చన్ద్రశ్చ తారకాశ్చ యావత్కాలం తిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విన్దేత్ లభేత.

తా॥ నేఁటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిరెండు బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యాచంద్రతారక మితఁడు పొందును.

— ఉపజాతిః —

60 సర్వస్వతన్త్రో బహుసాధుకర్మా
ధర్మాధికార్యేష సఖా మదీయః.
నిరఙ్కుశో బ్రహ్మకులాగ్రగణ్యః
రాజ్యేఽఖిలే మే విహరే దజస్రమ్.

వ్యా :- సర్వస్వతన్త్రేతి :- సర్వేషు కర్మసు స్వతన్త్రః స్వతన్త్రబుద్ధిః. బహూని సాధూని కర్మాణి యస్యసః అనేకోత్తమకార్యకర్తా, బ్రహ్మకులాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశ ముఖ్యః. ఏషః అయం, మదీయః సఖా మమ వయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు ఽధికారః అస్యాస్తీతి

ధర్మాధికారీ ప్రాడ్వివాకస్సన్, నిరఙ్కుశః అప్రతిహతగతిః, అఖిలే సర్వస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాష్ట్రే, అజస్రం అనవరతం, విహరేత్ సఞ్చరతు.

సర్వతన్త్ర స్వతన్త్రః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా విప్రముఖ్యః మత్సఖః అయం తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారీ భవతు. మద్రాజ్యే సర్వత్ర సర్వదా అప్రతిహతగతి స్సఞ్చరతు.

— ఉపజాతి లక్షణముక్తమేవ —

తా॥ ఈ తారకుఁడు విప్రకులముఖ్యుఁడు, స్వచ్ఛన్దస్వభావుఁడు, సాధుబుద్ధి, సత్కార్యాచరణశీలుఁడు. నాకుఁ బ్రియమిత్రుఁడు ఈతఁడు నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును, మఱియు నా రాజ్యమందంతట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆఁకయు లేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృథివ్యో వజస్రం ప్రశాసితుం శక్త ఏషః,
గుణోజ్జ్వలః క్షత్త్రియేన్ద్రో భవేన్మదీయాత్మబన్ధుః

వ్యా :- దివస్పృథివ్యావితి :- ద్యౌశ్చ పృథివీచ దివస్పృథివ్యౌ స్వర్లోక భూలోకౌ, అజస్రం అనవరతం. ప్రశాసితుం పాలయితుం, శక్తః సమర్థః, ఏషః అసౌ, గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాది గుణగణ విరాజమానః. క్షత్త్రియేన్ద్రః రాజశ్రేష్ఠః, మదీయాత్మ బన్ధుః మమ సన్నిహితః బన్ధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకౌ వుభావపి పాలయితుం సమర్థః సకలసద్గుణ సముపేతః అయం రాజకుమారః మమ ప్రాణబన్ధు ర్భవతు.

— వితాన వృత్తలక్షణముక్తమ్. —

దా॥ ఈ రాజన్య కుమారుఁడు సద్గుణ శ్లాఘనీయుఁడు భూస్వర్గములు రెండిఁటిని పాలింప శక్తి గలవాఁడు. ఈతఁడు నా కాత్మబంధువగును.

— మౌక్తికమాలా —

62. భారతవర్షం తదఖిల మేషో౽
ద్యప్రభృతి స్వైర ముపభునక్తు
ఇత్థ ముదిత్వా స నిజకుమార్యాః
ఆగమనం సంసది విభు రైషీత్.

వ్యా :- భారతవర్ష మితి :- ఏషః రాజకుమారః, అద్యప్రభృతి ఇతః ఆరభ్య, తత్ ప్రసిద్ధం, అఖిలం సర్వం. భారతవర్షం భారతభూమిం, స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవతు, ఇత్థం ఏవం, సంసది సభాయాం, ఉదిత్వా ఉక్త్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్యాః స్వపుత్ర్యాః, ఆగమనం ఐషీత్ ఐచ్ఛత్.

అద్య ప్రభృత్యసౌ రాజకుమారః సకలమపి తద్భారతవర్షం స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, ఇత్యుక్త్వా స్వపుత్రీం సభామానేతు మభిలలాష.

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ నేఁటినుండి యీ రాజకుమారుఁడు సర్వభారతవర్షమున కధిపతియై స్వేచ్ఛగా సర్వసుఖముల ననుభవించుగాక ! అని సభలోఁ బలికి తనకుమారిని సభలోనికి వచ్చున ట్లాజ్ఞయిడెను.

— ప్రహర్షిణీ —

63. జ్ఞాత్వా నృపతి జటో న్యవేదయత్తాం
రాజ్ఞాం ప్రమదకరాం పతిం వరాయై,

పద్మాక్షీ జలదకచా సువర్ణగాత్రీ
సోత్కణ్ఠా స్మ భవతి సా విరాట్కుమారీ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మాదజ్ఝాడాది భట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్సర్గః.

వ్యా :- జఙ్ఘాల ఇతి :- జఙ్ఘాలః జాఙ్ఘికః, త్వరితగమన సమర్థ ఇత్యర్థః, నృపతిభటః రాజసేవకః, ప్రమదకరాం ఆనన్దదాయినీం తాం రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతిం వరాయై స్వయం వరాయై, స్వయమేవ పతిం యా వృణోతి సా పతింవరేత్యర్థః. రాజకుమార్యై నృపపుత్రికాయై న్యవేదయత్ నివేదయామాస. పద్మే ఇవ అక్షిణీ యస్యాస్సా పద్మాక్షీ, సరసిజనయనా, జలదేన అమ్బుదేన తుల్యః కచః కేశపాశః యస్యాస్సా జలదకచా, నీలవేణీ, సువర్ణం శోభనవర్ణం అథవా కాఞ్చన తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్సా సువర్ణగాత్రీ కనకాఙ్గీ. సా విరాట్కుమారీ సార్వభౌమపుత్రీ, సోత్కణ్ఠా ఇష్టవస్తు సన్దర్శనాభిలాషిణీ, భవతి స్మ బభూవ. భూతేలట్, లట్ స్మే ఇతి పాణినిః.

శీఘ్రగామీ కశ్చన రాజభటః త్వరయా తత్రగత్వా, పతింవరాం రాజకుమారీ ముపలోక్య, సార్వభౌమాదేశం తస్యై నివేదయామాస, నలినాక్షీ నీలవేణీ కనకాఙ్గీ సా సుదతీ సభాయాం తం రాజస్య కుమారం ద్రష్టు ముత్సుకా బభూవ.

— ప్రహర్షిణీ లక్షణ ముక్తమ్ —

తా॥ రాజభటుఁ డొకఁ డతివేగముగ రాజపుత్రి కడకేగి యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను. సుందరాంగియు సువిశాలనయనయు సునీలవేణియునగు నా సుదతి కాఁబోవు పతిని జూచు కోరికతో నా సభకేగ సమకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం చతుర్థస్సర్గః

పఞ్చమస్సర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తీ నృపతనయా సభాం గవాక్షా
ద్ధ్యాయన్తీ పితృవచన ప్రయోజనం సా.
మాత్రా మ్భోరుహవదనా విభూష్యమాణా
శోభాఢ్యా త్వరితమనో ఽథౌహతేత్థమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తీతి:- సా నృపతనయా రాజకుమారీ, గవాక్షాత్ వాతాయనాత్, సభాం పరిషదం, పశ్యన్తీ వీక్షమాణా, పితృవచనస్య జనకాదేశస్య, ప్రయోజనం నిమిత్తం, ధ్యాయన్తీ చిన్తయన్తీ, మాత్రా జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమ్భోరుహం పద్మమివ వదనం ముఖమణ్డలం యస్యాస్సా, శోభాఢ్యా కాన్తిమతీ, త్వరితమనాః త్వరితసఙ్కల్పా సతీ, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, ఔహత ఆలోచయామాస.

పద్మాననా ప్రభావతీ పతింవరా సా రాజపుత్రీ గవాక్షరన్ధ్రేభ్యః రాజసభా మాలోకయన్తీ, జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవేదితి మనసి విచిన్తయన్తీ, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చిన్తయామాస.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ ముక్తమేవ —

సర్గాన్తేవృత్త భేదః, సర్గేస్మిన్సర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తాన్యేవ.

తా॥ భటుండు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను జూచుచూ, తనతండ్రి తన్ను సభకేల రమ్మనెనో దానికిఁ గారణమేమైయుండునో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు, దనతల్లి తన కలంకరించుచుండ దివ్యకాంతులతో వెలుఁగుచు, నీ క్రిందివిధముగ త్రొందరగా నాలోచించుకొనుచుండెను.

2. స్యా త్తచ్చే జ్జగతి తథాఽహమేవ ధన్యా
కిం దేవః శ్రితజనలాలసాం నదేయాత్,
మాతా మే సపది సమీడ్య తద్యశాంసి
దృక్సౌ హన్యహని కరోతి కర్ణపర్వ.

వ్యా :- స్యాదితి :- తత్ తథాస్యా చ్చేత్, మత్పితామాం రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక జీవితా, భవేయం స్యామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్రితజనలాలసాం భక్తజన మనోరథం న దేయాత్కిం న దద్యాత్కిమ్. దద్యాదేవ. మాతా మజ్జననీ సపది సద్యః, అహని అహని ప్రతిదినం, తద్యశాంసి తద్రాజ పుత్రస్య కీర్తీః. ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీడ్య స్తుత్వా, మేమమ, కర్ణపర్వ శ్రోత్రానన్దం కరోతి విదధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యా త్తదా మ జ్జీవితం సార్థకం భవేత్, భక్త జనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్రితమనో రథం న పూరయతికిమ్ ? సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ. మజ్జనన్యపి నిత్యం తద్రాజకుమారస్య యశో విశేషాన్వర్ణయిత్వా మా మానన్ద యతి, మన్మాతు రే తదభిమత మేవ.

తా॥ నా తండ్రి న న్నారాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. భక్తవత్సలుఁడయిన భగవానుఁడు ఆశ్రితుల మనోరథముల నెరవేర్పకుండునా ? తప్పక నెరవేర్చును. నా తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులకు నమృతమును బోయు చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికి సంబంధము సమ్మతమైనట్లు కనఁబడు చున్నది.

8. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదీయం
లావణ్యం భవతి హతం న కిం విరాజే,

భాగ్యాదైవ మమ స ఆగతః కృతార్థః
మత్పుత్రే౽రుచ దధునా తదీయమైత్రీ.

వ్యా :- తస్మాయితి :- మే మమ, మానసం మనః, తస్మై రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. "స్పృహేరీప్సితః" ఇతి సంప్రదానత్వే చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సౌన్దర్య విశేషః. విశాజే రాజపుత్త్రాయ, హితం ఇష్టం, న భవతి కిం నభవేత్కిమ్ ? హితం భవత్యేవేత్యర్థః "ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయా స్తరలత్వ మివాన్తరా, ప్రతిభాతి యదఙ్గేషు తల్లావణ్య మిహోచ్యతే" ఇతిలావణ్య నిర్వచనమ్. కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్త్రః. మద్భాగ్యాదైవ మద్భాగధేయాదైవ. ఆగతః ఆగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదీయ మైత్రీ రాజపుత్త్ర సఖ్యం మత్పుత్రే మజ్జనకాయ, అరుచత్ అరోచత.

మన్మనః తద్రాజపుత్త్రమేవ కాంక్షతే. మల్లావణ్యం తస్యాభిమతం భవేదితి మన్యే, మద్భాగ్యబలేనైవ స రాజపుత్త్రః ఆగతః. తత్సఖ్యంచ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్ర మభవత్.

తా॥ నా మనస్సు రాజపుత్త్రునే గోరుచున్నది. నా లావణ్య కాంతనికి రుచింపకుండునా ? తప్పక రుచించునని నేననుకొందును. నా భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యాతఁడిటకు వచ్చెను ఆతని మైత్రి నా తండ్రి కెంతయో రుచించెను. నాకోరిక తప్పక నెరవేరును.

4. తద్వీర్యం తదమల రాజవర్చసం త
త్సౌన్దర్యం తదభినవం వయః ప్రశస్తమ్,
తద్ధైర్యం తదతుల కీర్తివైభవం కా
లోకిత్వా నపది పతిం వరా న ముహ్యేత్.

వ్యా :- తద్వీర్యమితి :- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం, తత్ అమలం నిర్మలమ్, రాజవర్చసం రాజతేజః, తత్ సౌన్దర్యం రుచిరత్వం, ప్రశస్తం శ్రేష్ఠం, తత్ అభినవం నూతనం, వయః, తత్ ధైర్యం ధీర

టీ. అతులం అనుపమం, తత్ కీ ర్తి వైభవం యశస్సమ్పదం, లోకిత్వా అలోక్య, పతింవరాకా స్వయంవరా కా కన్యా, సపది సద్యః, న మోహ్యేత్ మోహం పి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి వనం వరాః కన్యా ముహ్యేయురే వేత్యర్థః.

తద్రాజకుమారస్య ప్రఖ్యాతం బలం నిష్కల్మషం రాజవర్చసం నిరుపమానం సౌన్దర్యం బిస్తుల మభినవం వయః అనల్పం ధైర్యం అతులం యశశ్చ దృష్ట్వా పతింవరాకా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా॥ ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటిలేని యా రాచకళిని, చక్కని యా యందమును, నూతనమైన యా యౌవనమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని, జూచి విస్మృట స్వయంవర యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు? తప్పక వరించును అందుచే నా కీ కోరిక కలుగుటలో తప్పులేదు.

౫. నూనం యత్ప్రభృతి మయా విరాడలోకి
స్వాన్తం మే పరితపతీదృశం తదాది,
జీవేయం యది కృపయా స ఉద్వహేన్మాం
కిం జానే పరహృదయం సదా పరోక్షమ్.

వ్యా :- నూనమితి :- యత్ప్రభృతి యదాది, మయా విరాట్ రాజకుమారః అలోకి దృష్టః, తదాది తత్ప్రభృతి, మే మమ, స్వాన్తం మనః ఈ దృశం ఏవం రీత్యా, పరితపతి సన్తాప మనుభవతి. సః రాజపుత్రః, కృపయా దయయా, మాం, ఉద్వహేద్యది పరిణయే చ్చేత్, అహం, జీవేయం జీవాని, అన్యథా మరిష్యామీతి భావః. నూనం ధ్రువం నజానే కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరేషాం మనః, సదా సర్వదా, పరోక్షం అప్రత్యక్షం ఖలు అర్థాన్తరన్యాసాలఙ్కారః

తా॥ ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిట్లే పరిపరి విధములం జింతాక్రాంతమగుచున్నది. దయందలచి యాతండు

నన్నుఁ బరిగ్రహించెనా నేను బ్రతుకఁగలను. లేఁచో నేను జీవింపఁ జాలను. వాని సంకల్ప మెట్లున్నదో నా కెట్లు దెలియును? నానా హృదయములందలి భావములను గ్రహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్థం సా బహు భవితవ్య మూహమానా
వేషేణాఽచిర మబలాఽఞ్జసా కృతేన,
నిస్త్రింశీకృత సహజ స్ఫురత్కటాక్షైః
వ్యచ్ఛైత్సీ త్ప్రతియువ గాఢధైర్య బన్ధమ్.

వ్యా:- ఇత్థమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్థం ఏవం, బహ్వధికం యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యముద్దిశ్య, ఊహమానా తర్కయన్తీ, అచిరం శీఘ్రం, అఞ్జసా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ వస్త్రధారణాద్యా కల్పేన, నిస్త్రింశః ఖడ్గః అనిస్త్రింశాః నిస్త్రింశాః కృతాః నిస్త్రింశీకృతాః ఖడ్గీకృతాః సహజస్ఫురన్తః ప్రకృత్యా చపలాః యే కటాక్షాః అపాఙ్గప్రసారాః తైః, ఖడ్గరూపై రపాఙ్గై రిత్యర్థః, యువానం యువానం ప్రతియువం వీప్సాయాం యథార్థేఽవ్యయీభావః. సర్వేషాం యూనా మిత్యర్థః. గాఢః దృఢః యః ధైర్యబన్ధః ధైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచ్ఛైత్సీత్ - చిచ్ఛేద.

— భావకాలఙ్కారః. —

ఏవం భవతవ్యం చిన్తయన్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ భూషితా రాజసభాం ప్రవివేశ. తా మాలోక్య తత్రస్థా స్సర్వే యువానః, తదీయ వీక్షణాభిహతాః దృఢమపి స్వధైర్యం తత్యజుః, ఖడ్గేన రజ్జుబన్ధన మివ తస్యాః కటాక్షేణ తేషాం ధైర్య మచ్ఛిద్యత.

తా॥ ఆ రాజకన్యక పైతీరున తనభావిజీవితము నూహించుకొనుచు, సర్వాభరణ భూషితయై సభామందిరమున నడుగిడెను. ఆమె చక్కఁదనమునకును, ఆమెకటాక్ష వీక్షణములకును, సభయందలి యువకవర్గ మంతయు ధైర్యమును వీడెను.

7. శృఙ్గార స్తరుణ సభాసదాం తరుణ్యాః
ప్రాభూద్ హృద్ధన ధనపశ్యతోహర స్సః,
చన్ద్రేశ స్సరసిజలోచనాం తదైషా
హర్షీత్స్వే న్తిక ఉపవేశ్య పుత్త్రికాం తామ్.

వా :- శృఙ్గారఇతి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజపుత్ర్యాః సః ప్రసిద్ధః, శృంగారః శృఙ్గారవేషః తరుణ సభాసదాం, యూనాం సభ్యానాం, హృదేవ హృదయ మేవ ధనం అధికధనం తస్య పశ్యతో హరతీతి పశ్యతో హరః, నిపుణః చోరః, ప్రాభూత్ ఆసీత్, ఏవ చన్ద్రేశః చన్ద్రద్వీపాధిపః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం పద్మనయనాం, తాం పుత్త్రికాం దుహితరం, స్వాన్తికే స్వసమీపే, ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్షీత్ ననన్ద.

సభాం ప్రవిశన్త్యాః తరుణ్యాః తస్యాః రాజపుత్త్ర్యాః శృఙ్గార వేషః సకలయువజన మనోధన పశ్యతోహారః చోరః అభవత్. సార్వభౌమః స్వసుతాం మనాం స్వాచకర్ష. సార్వభౌమోప్యాగతాం తాం కన్యాం స్వసమీపే నివేశ్య పరమానన్ద మవాప.

తా॥ యువతియైన యా రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో సభలోగల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండగనే తస్కరించెను. యువకులందఱు నామెయందాసక్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముఁడు సభలోఁ బ్రవేశించిన తనకుమారిని తన దగ్గఱనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని మిక్కిలి యానందించెను.

8. వామోరూ ప్రిజజనకేన భాష్యమాణా
హ్రీభారావనతముఖీక్షణ ప్రసూనైః
సానన్దం ప్రియపదపీఠ మర్చయన్తీ
పిత్రోఽదా త్ప్రతివచనాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా :- వామోరూ రితి :- వామౌ సున్దరౌ ఊరూ యస్యా స్సా వామోరూః. "వామస్తు వక్రే రమ్యే స్యా త్సవ్యే వామగతేపి చ" ఇతి నానార్థకోశః. సున్దరీ రాజకన్యా. నిజ జనకేన స్వపిత్రా, భాష్యమాణా సమ్భాషణం క్రియమాణా సతీ, హ్రీభారాత్ లజ్జాభరేణ, అవనతం నమ్రం ముఖం ఆననం యస్యాః సా, ఈక్షణాన్యేవ దృష్టయ ఏవ ప్రసూనాని పుష్పాణి, తైః, సానన్దం ఆనన్దేన సహ, ప్రియపదపీఠం ప్రియస్య పాదపీఠికాం. అర్చయన్తీ పూజయన్తీ, ప్రియపాదపీఠం పశ్యన్తీ త్యర్థః. మన్దమన్దం శనైశ్శనైః, పిత్రే జనకాయ, ప్రతివచనాని సమాధాన వచనాని, అదాత్ దత్తా.

సా సున్దరీ రాజకన్యా సభా మధ్యగత్వా లజ్జావశా దధోముఖీ, సదృష్టిపాతేన స్వప్రియ పాదపీఠమేవ పశ్యన్తీ, పృచ్ఛతే జనకాయ శనైశ్శనైః ప్రతివచనాని దదౌ

తా॥ సుందరియగు నా రాజకన్య సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన చూపుల నెడు పువ్వులతోఁ దన ప్రియుని పాదపీఠము ను బూజించుచు అనఁగా దానినే చూచుచు, తన తండ్రి తన్నుఁ బ్రశ్నించుచుండ మెల్ల మెల్లగాఁ దండ్రికి సమాధాన మిచ్చుచుండెను.

9. వామాక్షీం న్నృపతికుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యోష్ఠీం స్మితవదనాం ససావహిత్థామ్,
రాజన్య శ్శ్రీ మఖిలాఙ్గశోభనాం తా
మీక్షిత్వా సపది విమోహితో బభూవ.

వ్యా :- వామాక్షీమితి :- సః రాజన్యః సరాజకుమారః, వామాక్షీం వామనయనాం, సున్దరనేత్రా మిత్యర్థః. శోభనౌ గుల్ఫౌ యస్యా స్సా తాం, గూఢ గుల్ఫా మిత్యర్థః. "తద్గ్రన్థీ ఘుటికే గుల్ఫౌ" ఇత్యమరః. రమ్యౌ రమణీయౌ ఓష్ఠౌ యస్యాః తాం, బిమ్బోష్ఠీ మిత్యర్థః. స్మితవదనాం స్మయమానముఖాం, సావహిత్థాం అవహిత్థా ఆకార

గోపనం తయా సహితాం. "అవహిత్థాకారగుప్తి" రిత్యమరః. అఖిలాఙ్గేషు సర్వాఙ్గేషు శోభమానాం, సర్వాఙ్గసుందరీ మిత్యర్థః, తాం కుమారికాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్వా విలోక్య, సపది సద్యః అత్యన్తం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

రాజకుమారికాం గూఢగుల్ఫాం బిమ్బోష్ఠీం దరహసితవదనాం హ్రీమతీం సర్వాఙ్గసుందరీం తాం రాజపుత్రీం సమాలోక్య స రాజకుమారః సద్య ఏవ మోహపరవశో బభూవ.

తా॥ ఆ రాజకన్యక కన్నులు మిక్కిలి చక్కనివి. ఆమె చీలమండలు పాదములతో గలిసి గూఢములుగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు దొండపండువలె నెఱ్ఱగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిఱునవ్వుతో గలకలలాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమెకలంకారమైయున్నది. ఆమె సర్వాంగసుందరి. అట్టి యా రాజకన్యను జూడగానే యా రాజపుత్రుడు వెంటనే మోహసముద్రమున మునిగెను. ఆమెయం దభిలాషగలవాడయ్యెను.

10, మిత్రస్య ప్రియతనుభావపద్ధతిం తాం
సర్వజ్ఞో ఝటితి స తారకో విదిత్వా,
ఈక్షిత్వా పరమసుఖాయ తిష్ఠమానాం
ప్రాహర్షీత్ క్షితిపసుతాం సరోజనేత్రామ్.

వ్యా:- మిత్రస్యేతి :- సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః సః తారకః, మిత్రస్య వయస్యస్య, తాం ప్రియతమాం అతిప్రియాం, భావపద్ధతిం అభిప్రాయసరణిం, ఝటితి శీఘ్రం, విదిత్వా విజ్ఞాయ, పరమసుఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తీం, "ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ" ఇతి సూత్రేణ ఆశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే రాత్మనేపదమ్. పరమసుఖస్య సంప్రదానత్వమ్. ప్రియవయస్యముద్దిశ్య ముద్యుక్తా మిత్యర్థః. సరోజనేత్రాం పద్మాక్షీం, క్షితిపసుతాం రాజపుత్రీం, ఈక్షిత్వా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానన్ద మవాప.

సర్వజ్ఞః స తారకః స్వామిశ్రీపార్శ్వశ్రీ పాళియః విహృత్య, అనన్తరం తస్మై రాజకుమారాయ స్వాశయం ప్రకటయన్ స్రీరం రాజదుహితరం విలోక్య చ పరపూర్ణ మువాచ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు గావున తన మిత్రుని చూచి పాళియమున వెంటనే కనిపెట్టెను ఆతనికోఱకై యుక్తరీతి రప్పింపఁబడి, తన యానుకూల్యమును సూచించుచున్న దివ్యసుందరి యగు నా రాజపుత్త్రునిఁ జూడఁ గాంచెను. వారి యనురాగమును మిక్కిలి యానందించెను.

11. ఉద్వోఢుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం
స్త్రీరత్నం శృణు తదపత్య మాప్యమేవ,
శక్తిప్రాప్తాః ప్రియసఖ హా త్వ మార్త సన్తే
త్యుక్తస్తం ప్రియ మవదత్ స మిత్రపాళిః,

వ్యా :- ఉద్వోఢుమితి :- ఏతాం తాం శిఖరిటం బాహ్మణ శిరోభూషణం, సః తారకః "మాళిః కిరీటే ధమ్మిల్లే" ఇత్యమరః. ప్రియసఖ! హే ప్రియమిత్ర! త్వం భవాన్, చక్రవర్తికన్యాం సార్వభౌమపుత్త్రీం, ఉద్వోఢుం పరిణేతుం, ప్రభవసి యోగ్యః అసి, శృణు ఆకర్ణయ, సా కన్యా స్త్రీరత్నం నారీషు శ్రేష్ఠా. "జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తదత్రమితి గీయతే" ఇతి వచనేన రత్నశబ్దస్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్ కాన్తారత్నం. అవశ్యం సర్వథా, ఆప్యమేవ గ్రాహ్యమేవ "రత్నహారీ తు పార్థివః" ఇతి వచనేన రాజపుత్త్రేణ త్వయా తత్కాన్తారత్నం గ్రాహ్యమేవేతి భావః, మాం జిజ్ఞాసా సన్దేహం మాకురు ఇయం కన్యా, ఆర్యవన్ద్యా సత్పురుషవన్దనీయా. ఇతి ఏవం, అత్యన్త ప్రియం హితం వచనం, అభణత్ బభాణ.

భోః ప్రియవయస్య! త్వమేవ తేత్కాన్తారత్నం గ్రహీతుం సమర్థః, త్వం రాజరత్నం, ఇయం కన్యారత్నం, కిఞ్చ ఇయం సన్నుతా

సద్వన్ద్వా చ, శజ్ఞా౹౼౦ మా కుమ. వనాం గృహీణావ్య. ఇతి సతారకః ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా॥ ఓయి ప్రియమిత్రమా ! ఈ చక్రవర్తి పుత్రిని వివాహ మాడుటకు నీవే సమర్థుఁడవు ఈమె స్త్రీలలో రత్నమే, నీవో రాజన్య శ్రేష్ఠుఁడవు. రత్నము రాజులకడనే యుండదగినదికదా! కావున ఏల సందేహించెదవు? ఈమె సజ్జన సంస్తుతనీయ. ఉత్తమురాలు, అని యా తారకుఁడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం స్మ వదతి సార్వభౌమ ఇత్థం
మత్కన్యాఽద్య భరతవర్షరాజ్యలక్ష్మ్యాః
సాపత్న్యం భృశ మభిలష్యతే భవాదృ
గ్జామాతా మమ నిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా: రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తీ రాజన్యం రాజకుమారం, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, వదతిస్మ అవదత్, అద్య ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతవర్షస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః తస్యాః సాపత్న్యం సపత్నీత్వం, సమానః పతిః యస్యాస్సా సపత్నీ, తస్యాః భావః సాపత్న్యం, సమానపతిత్వ మిత్యర్థః. అభిలష్యతే కాంక్షతే. భవాదృక్ త్వాదృశః. జామాతా దుహితుః పతిః, మమ మే నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రం కరోతి.

స సమ్రాట్ రాజపుత్ర ముద్దిశ్యైవ మవాదీత్ భో రాజకుమార ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్య లక్ష్మ్యాః సాపత్న్యం కాంక్షతే. భవన్తం పరిణీయ భారతరాజ్య శ్రియః సపత్నీ భవతు మభీప్సతి త్వాదృశః జామాతా మత్కులం సర్వం పునాతి.

తా॥ ఓ రాజకుమారా ! నా కూతురిప్పుడు నిన్ను వివాహ మాడి, భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మికి సవతిగానుండవలెనని కోరుచున్నది, నీ వంటి యల్లునివలన మాకులమంతయును బవిత్రమగును గదా! అని యా సార్వభౌముఁడు రాజకుమారునితోఁ బలికెను.

13. ప్రాలేయాద్రేల సదుదఙ్నితమ్బ దేశం
పూర్వం నః పితృకుల మావసచ్చిరస్య,
యస్మా దీదృగరచి పుస్తకేషు తస్మా
దస్మాకం సముచిత ఏవ బన్ధు భావః.

వ్యా:- ప్రాలేయాద్రీతి :- పూర్వం పురా, నః అస్మాకం పితృకులం పితృవంశః, ప్రాలేయాద్రేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశమానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్బ దేశః మధ్యభాగః. తం హిమవత్పర్వతోత్తర మధ్యదేశ మిత్యర్థః. "కటకోఽస్త్రీ నితమ్బోఽద్రేః" ఇత్యమరః. చిరస్య చిరకాలం, "చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యాద్యాశ్చిరార్థకాః" ఇత్యమరః. అవసత్ ఉవాస, "ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః" ఇతికర్మత్వమ్ యస్మాత్కారణాత్, ఈదృక్ ఏవం, పుస్తకేషు గ్రన్థేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మాత్కారణాత్, అస్మాకం నః, బన్ధుభావః బన్ధుత్వం, సముచిత ఏవ యోగ్యఏవ.

హిమాలయస్యోత్తరస్యాం దిశి పర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మత్పితృకుల మవాత్సీదితి గ్రన్థేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షాన్తర్గతత్వేన అస్మాకం బన్ధుత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదన్తః, ప్రాచీన గ్రన్థేషు పర్యదృశ్యత.

తా॥ మా పూర్వులందఱును మంచుకొండ కుత్తరముగఁ బర్వత మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గలదు. కావున మనము బంధువులమే యగుదుము. ఏకభారత వర్షీయులమగుటచే మన బంధుత్వము సముచితమే యగును.

14. మహ్యం కోఽపి మమ విరాజ్ఞతి స్పతిర్యః
స్వాం పుత్త్రీ ముపరత మాతృకాం రహస్యే.
పన్థాయ త్రిదివ మగాత్పురా మదర్థం
యుద్ధ్వా మే ప్రియతమ దత్త పుత్త్రికేయమ్,

వ్యా :- మహ్యామితి :- పురా పూర్వం, మమ మే, సతీర్థ్యః సమానగురుః, ఏకగురు రిత్యర్థః "సతీర్థ్యాస్త్వేకగురవ" ఇత్యర్థః కోఽపి విశ్రాన్మాణః కశ్చన రాజన్య శ్రేష్ఠః, ఉపరతా మృతా మాతా జననీ యస్యాస్తాం. ఉపరత మాతృకాం, మాతృహీనా మిత్యర్థః. స్వాం పుత్త్రీం స్వకుమారీం, రహస్యే రహసి, మహ్యాం మే సన్దాయ దత్త్వా, మదర్థం మన్నిమిత్తం, మల్లాభా యే త్యర్థః. యుద్ధ్వా శత్రుభిర్యుద్ధం కృత్వా, త్రిదివం స్వర్గం అగాత్ జగామ, మృతో బభూవే త్యర్థః. ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపుత్త్రికా, దత్తపుత్త్రీ, ఆప్తమిత్త్రిణా దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజన్యః మాతృహీనా మిమాం స్వపుత్త్రీం రహసి మహ్యాం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్వా, ప్రాణాన ముఞ్చత్. తదాదీయం పుత్త్రీత్వేన సంరక్షితా సంవర్ధితాచ. తస్మాదియం మే ప్రియతమ దత్తపుత్త్రికాఽభూత్

తా॥ ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్త్రుఁడయిన రాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా కప్పగించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో హతుఁడై మరణించెను అనాఁటినుండి యీమెను నేఁబెంచుచుంటిని. ఈమె నా ప్రియతమ దత్తపుత్త్రిక సుమా!

1 మాత్రాఽస్యా మః హురహ మిత్యఖాపి పియం
సత్యం త్వద్గుణగణ చిన్తనామృతేన,
సఞ్జీవన్త్యధికురుతే సదాన్నపానే
మద్బాలా పహృదయతే తపస్య తిష్ఠమ్.

వ్యా :- మాత్రేతి .- ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణాః గుణ సమూహాః తస్య చిన్తనం ధ్యానం తదేవ అమృతం పీయూషం తేన, సఞ్జీవన్తీ ప్రాణా న్ధారయన్తీ, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

పానే, పానభోజనాదికం, అధికురుతే తిరస్కరోతి. ఇతి ఏవం, అస్యాః మాతా జనన్యా, మద్భార్యయే త్యర్థః. అహం, ముహుర్ముహుః పునః పునః, అభాషిషి అభిహితః, హే సహృదయ! హృదయాలో! మద్బాలా మత్కుమారీ తే త్వదర్థం, ఇత్థం ఈదృక్, తపస్యతి తపః కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చిన్తనరూప మమృతం నిత్యం పీత్వా, అన్నపానాదిక మపి విసృజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామసకృద్బోధయతి. ఏవ మియం బాలా త్వామేవ ధ్యాయన్తీ ఆహారాదిక మపి విసృజ్య త్వదర్థం తపస్యతి.

తా॥ ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు నమృతమును నిత్యము ద్రావుచు, ఆహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనఁగా నా భార్య మాటిమాటికి నాకుఁ జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తపస్సాచరించువారు అన్నపానాదికమును విసర్జించి నిత్యము తమ యిష్టదైవమునే ధ్యానింతురు. అట్లే యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు చేయుచున్నది సుమా!

16. శ్రుత్వా తద్ధితకర చక్రవర్తి వాక్యం
ప్రత్యూచే చతురమతి స్స భూమిదేవః.
నాథేతైష నరపతే భవత్కుమార్యాః
కో మర్త్యో త్వత్కరగతా మభీష్టలక్ష్మీమ్.

వ్యా:- శ్రుత్వేతి:- తత్ హితకరం క్షేమంకరం, చక్రవర్తి వాక్యం సార్వభౌమవచనం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, చతురమతిః నిపుణబుద్ధిః సః భూమిదేవః తారకః. నరపతే! భో రాజన్! ఏషః రాజకుమారకః, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్ర్యాః నాథేత యాచేత, కతమః కో వా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తపతితాం, అభీష్టలక్ష్మీం

ఇష్టసమ్పదం, ముక్షేత్ త్యజేత్. నకో౽పీతి భావః. ఇతి ఏవం, ప్రత్యాచే ప్రత్యువాచ.

ఇత్థ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నిశమ్య నిపుణమతి స్స తారకః, రాజన్ ! కుమారో౽యం త్వద్దుహితరం గృహీష్యత్యేవ, కరతల గతా మిష్టసమ్పదం విహాతుం కః ప్రభవతి ? ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా॥ ఇట్లు హితకరముగః బలుకుచున్న సార్వభౌముని మాటలను విని, బుద్ధిమంతుఁడు నేర్పరియునగు నా తారకుఁడు, ఓ సార్వభౌమా ! సిరిరా మోకాలొడ్డువారుందురా ? కరతల గతమగు నభీష్ట సంపదను విడుచువారెవ్వరు ? ఈ రాజపుత్రుఁడు నీ కన్యను తప్పక పరిగ్రహించునని సమాధాన మిచ్చెను.

17. అన్యోన్య చితగుణరూప యౌవనాఢ్యౌ
సంయుక్తా విప ధనవృద్ధ్యుదార భావౌ
దిష్ట్యై తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ
భూపాయం శుభదివసో వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని అర్హాణి, గుణాః రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాని, తైః ఆఢ్యౌ సంపూర్ణౌ, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యౌ విత్యర్థః కులీనౌ సత్కులస ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రియవధూవరౌ దిష్ట్యా దైవవశేన, ధనవృద్ధిః అధికసమ్పత్ ఉదారభావః ఔదార్యం తావివ, సంయుక్తౌ మిలితౌ, అభూతామ్. భూప ! రాజన్ ! అయం ఆయమేవ సుదివసః సుదినమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అభూమ ఉపమా.

భోస్సార్వభౌమ ! ఏతౌ వధూవరౌ మహాకుల సఞ్జాతౌ, సద్గుణైః సున్దర రూపేణ, నూత్నయౌవనేన చ పరస్పరానురూపౌ. అన్యోన్య

ప్రియాచ. యథా అనన్త సమ్పత్ ఉదారభావేన సహితా శోభతే తథైవ అనయో స్సఙ్గతి రధికరమణీయా, అయమేవ సుదివసః. యద్య నయోః పరిణయో భవే ద్వయం కృతార్థాస్స్యామ. ఇతి స తారకః అవోచత్.

తా॥ ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతోఁ, జక్కని రూపములతో, నూత్నయౌవనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు మించియున్నారు. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవార లే మంచి సంపదయుఁ జక్కని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల యికయున్నది. ఇఁక నాలస్యమేల? నేఁడే శుభదినము వీరికి వివాహము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. ఆశంసే జననుతవీరసూ ర్భవే స్త్వం
మఙ్క్షు క్ష్మాపతి రితి పుత్త్రికాం బ్రువాణః।
కహ్లారస్రజ మభితో గలం విరాజః
సమ్ప్రీత్యా పదపి తయాఽసయామ్బభూవ.

వ్యా:- ఆశంస ఇతి:- త్వం, మఙ్క్షు శీఘ్రం, జననుతం వీరం కుమారం సూతే ఇతి జననుతవీరసూః, అథవా, జననుతా లోకశ్లాఘ్యా వీరసూః వీరమాతా, భవేః స్యాః ఇతి, అహం ఆశంసే ఆకాఙ్క్షే. ఇతి ఏవం, క్ష్మాపతిః సార్వభౌమః, పుత్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథయన్సన్, సదసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గలమభితః కణ్ఠసీమ్ని, "అభితః పరిత" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, కహ్లారస్రజం సౌగన్ధిక పుష్పమాలాం, "సౌగన్ధికం తు కహ్లార" మిత్యమరః ఆసయామ్బభూవ నిక్షేపయామాస.

స సార్వభౌమ స్సుతాం వీక్ష్య, పుత్త్రి! త్వ మచిరేణ కాలేన వీరమాతా భవిష్యసి, ఏత న్మహా మాకాఙ్క్షే ఇత్యవోచత్. ఆశివ

మదాత్, తత స్సజ్జ కాసమత్వా సా రాజకుమారీ-తస్య రాజపుత్త్రస్య గ్రీవాయాం సౌగన్ధిక పుష్పమాలా మక్షిపత్.

తా॥ పుత్త్రీ! త్వరగా నీవు వీరమాతవు కాఁగలవని నేనాశీర్వదించుచుఁటిని. అని పలికి యాసార్వభౌముఁ డనుమతింప, నా రాజపుత్త్రి సౌగన్ధిక పుష్పమాలను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామోఽపి త్వమివ కరేణు నాఙ్గనాఽన్యా
గృహ్యేతేతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యాః,
హస్తాగ్రం నిజ మభిగృహ్ణతో విరాజో
ర్మిళితా దృగవని పాలకస్య పుత్త్ర్యాః.

వ్యా:- కామఇతి:- త్వమివ భవతీవ అన్యా ఇతరా, అఙ్గనా కాన్తా, కరేణ హస్తేన, నగృహ్యేత న స్వీక్రియేత, అయం, మే మమ, కామః సఙ్కల్పః ఇతి ఇత్థం, వదతః కథయతః, నిజం స్వీయం, హస్తాగ్రం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య, దృష్ట్వా దృశా, భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యాః, అవనిపాలకస్య పుత్త్ర్యాః సార్వభౌమకుమార్యాః. దృక్ దృష్టిః అయోగాత్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీం త్వత్పాణి మహం మగృహ్ణామ్ తథా అన్యస్యాః కస్యాశ్చి త్కాన్తాయాః పాణిం నగ్రహీష్యామి, ఏవమ్మే సఙ్కల్పః. ఇతివదన్ స రాజపుత్త్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగ్రహీత్. తదా తయోర్వధూవరయోః దృష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా॥ నీ కరము నందుకొనిన ట్లింకే కాంతకరమునుగూడ నేను పరిగ్రహింపను. ఇది నా సంకల్పము. అని పలుకుచు నా రాజపుత్త్రుఁడు కాఁబోవు భారత రాజ్యలక్ష్మియైన యా రాజకన్యపాణిని గ్రహించెను. ఆసమయమున నా వధూవరులచూపు లొకదానితో నొకటి కలిసెను

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. "ధర్మేచ అర్థేచ కామేచ త్వయైషా నాతి చరితవ్యా నాతిచరామి" అను భారతీయ వివాహ సంప్రదాయ మిందు నిరూపింపఁబడెను.

20. పాణీక్ష హృదయయుగాని మేలయన్తౌ
దాగ్రేతౌ సకలవిధై స్సమాసజేతామ్,
జ్యోత్స్నేన్దూ ఇవ నిరతాను బన్ధయుక్తౌ
స్యాతా మిత్యమనుత తత్సదస్య పూగః.

వ్యా:- పాణీతి:- ఏతౌ వధూవరౌ, ద్రాక్ శీఘ్రం, పాణ్యోః హస్తయోః, ఈక్షణయోః దృశోః, హృదయయోః మనసోః, యుగాని యుగలాని, మేలయన్తౌ యోగయన్తౌ సకలవిధైః సర్వవిధైః, సమాసజేతాం సంసక్తౌ వభూతామ్. ఏతౌ రాజకుమారీ కుమారౌ, జ్యోత్స్నా చన్ద్రికా, ఇన్దుః చన్ద్రః, చన్ద్రికా చన్ద్రావివ, నిరతం సన్తతం అనుబన్ధేన అనువర్తనేన, యుక్తౌ సహితౌ, స్యాతాం భవేతాం, ఇతి ఏవం, తత్సదస్యపూగః తత్సామాజిక సఙ్ఘః, "పూగః క్రముక బృన్దయో" రిత్యమరః. అమనుత మేనే, ఊపమాలఙ్కారః.

తౌ నూతన దమ్పతీ శీఘ్రమేవ సర్వథా సర్వాఙ్గనాచ సఙ్గతా వభూతామ్. తద్దృష్ట్వా తత్రస్థ సామాజికవర్గః, చన్ద్రికా చన్ద్రావివ ఏతౌ అన్యోన్యానుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్యమనుత.

తా॥ ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు కలిపికొని, యన్నివిధముల నతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి యచ్చటి సభ్యవర్గమ్ము వీరిరువురు వెన్నెలయు జాబిల్లియుఁ గలిసిన ట్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరని భావించిరి.

21. సమ్యాగ్లో డుపకలితా యథా త్రియామా
సా తన్వీ వినయ యుతేవ సాధువిద్యా

ప్రాతానీన్ముద మభితః స్వభర్తృయుక్తా
లోకానాం సుజనగతేవ రాజ్యలక్ష్మీః.

వ్యా :- సమ్పూర్ణేతి :- సా తన్వీ రాజపుత్రీ, సమ్పూర్ణః షోడశకలాయుక్తః ఉడూనాం నక్షత్రాణాం పతిః ఉడుపః చన్ద్రః. రాకా నిశాకర ఇత్యర్థః. తేన కలితా సంయుక్తా త్రియామా యథా రాత్రి రివ, వినయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యుతా యుక్తా, సాధు విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్తృయుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుజన గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మీరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం జనానాం, అభితః, ముదం అధికప్రీతిం ప్రాతానీత్ విస్తారయామాస. మాలోప మాలఙ్కారః.

రాకాచన్ద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ, స్వభర్తృసఙ్గతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సమాశ్రితా సమ్రాజ్ఞీ రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముత్పాదయామాస.

తా॥ పున్నమ చందురునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కారముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితోఁ గూడి యా రాజపుత్రి, సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మివలె సంతతి కధికానందము నొన గూర్చెను.

22. కార్యజ్ఞావితి పితరౌ వధూమణే స్తా
ప్రావక్తాం నిజదుహితుః పతిం వినమ్రౌ,
బాలేయం ప్రియతనయాఽ వయో స్స్వశీలా
దత్తా సమ్ప్రతి సహ బాష్పధారయాతే.

వ్యా :- కార్యజ్ఞావితి :- కార్యజ్ఞౌ కార్యనిపుణ కుశలౌ, తౌ వధూమణేః వధూరత్నస్య, పితరౌ మాతా పితరౌ, మాతాచ పితాచ పితరౌ ఏకశేషః, వినమ్రౌ నమ్రీకృతదేహౌ, నిజదుహితుః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా, ప్రివక్తామ్ అవోచతామ్. ఇయం ఏషా వధూః, బాలాముగ్ధా, ఆవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా, సుశీలా ఉత్తమస్వభావా, స త్వ్రతి ఇదానీం, బావ్పధారయా సహ అస్మాభిస్సాకం, తే తుభ్యం దత్తా వితీర్ణా.

వధూజననీజనకౌ జామాతరం రాజకుమార మాహూయ, వినమ్రౌ సన్తౌ. ఏవ మవోచతామ్. భో రాజకుమార ! ఆవయోస్సుతా ముగ్ధా సుశీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా॥ కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు వినములై యల్లునితో, రాజకుమారా! ఈమె కడుముద్దరాలు. మంచి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక విడువలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే సదోపకర్తుం
సన్నద్ధా మృదుగమనాఽ స్మదేకపుత్రీ,
ఆయత్తా త్వయి లలనా మనోవచోఽఙ్గైః
స్యాత్త్యక్త్వా నిజపితరా విహాశ్రుపూర్ణౌ.

వ్యా :- ఏషేతి :- అస్మదేకపుత్రీ ఆవయో రేకైకకుమారీ, మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా, త్వత్పాదకమలే త్వదీయే పాదపద్మే, సదా సన్తతం, ఉపకర్తుం సేవితుం సన్నద్ధా సంసిద్ధా, అశ్రుపూర్ణౌ దుఃఖితౌ, నిజపితరౌ నిజజననీ జనకౌ, అత్ర ఇహ, త్యక్త్వా విసృజ్య, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా, అఙ్గేన దేహేన చ, మనోవాక్కాయైరి త్యర్థః. త్వయి భవతి, ఆయత్తా అధీనా, స్యాత్ భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రీ భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా త్వాం సేవితు ముద్యుక్తా, దుఃఖితౌ పితరౌ ఆవాం ఇహ విసృజ్య త్వామేవాను సరిష్యతి.

అన్యోన్యాధి కరణీయ ... న్వితౌ తౌ
హ్రీ...న్నౌ స్మితలలితౌ విహారసౌధమ్ .

వ్యా :- సోత్కణ్ఠావితి :- సో...ణ్ఠౌ ఉత్కణ్ఠా సహితౌ, ఇష్ట కార్యవిలమ్బమసహమానా విత్యర్థః. రుచిరం మనోహరం యథా తథా, అలఙ్కృతౌ భూషితౌ, హ్రీమన్తౌ లజ్జాయుతౌ, స్మితేన దరహసితేన లలితౌ సున్దరౌ, మన్దస్మిత సున్దరవదనారవిన్దా వి...ర్థః. అన్యోన్యం పర స్పరం అధికా యా రమణీయతా ...ణీయతా తయా అన్వితౌ యుక్తౌ, పరస్పరాధిక సౌన్దర్య విరాజమానా విత్యర్థః తౌ తరుణజమ్పతీ నూతనయువకదమ్పతీ, "దమ్పతీ జమ్పతీ జాయాపతీ" ఇత్యమరః. క్షణేన క్షణకాలేన, సఖీభిః వయస్యాభిః, విహారసౌధం క్రీడా ప్రాసాదం నీయేతేస్మ అనీయేతామ్.

విశిష్టాభరణ భూషితౌ విలమ్బమసహమానౌ పరస్పరాధిక రామణీయకతా రాజమానౌ మన్దస్మిత సున్దరవదనారవిన్దౌ హ్రీమన్తౌ తౌ నవదమ్పతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్రీడామన్దిరం నిన్యుః.

తా॥ ఆ నవదంపతులు సర్వాభరణ భూషితులైరి. ఒకరిమించి యొకరు చక్కదనముతో నొప్పుచుండిరి. కాలవిలంబమును సహింపఁ జాలక సిగ్గుపడుచుఁ జిఱునవ్వులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివా రిద్దరిని సఖులు త్వరగా విహారసౌధమునకుఁ గొనిపోయిరి.

26. సన్ధ్యాయామ ... దపసితాని ... ప్రదేశా
దాస్థానోప గతజనా యథా ... పస్యాస్య.
భూదేవం స తత ... చక్రవర్తీ
స్వాగారం ముదితమనా ... యౌ స్వ...

వ్యా :- సన్ధ్యాయామితి :- ఆస్థాన సభా మన్దిరం ఉపగతా ప్రాప్తాః యే జనాః సామాజికాః, రణ ప్రదేశాత్ రాజాదేశాత్

ప్రాప్య స న్తుష్య, సన్ధ్యాయాం సన్ధ్యాసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి యయుః జగ్ముః. గృహా గేహోదవసిత వేశ్మ సద్మ నికేతనం” ఇత్యమరః సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూసురం తారకం, ఆనమ్య ప్రణమ్య, ముదితమనాః స న్తుష్ట స్వా న్తః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వాగారం స్వభవనం, యయౌ జగామ.

సర్వేపి సామాజికా స్స న్తుష్టస్వాన్తాః సమ్రాడాదేశేన సన్ధ్యా సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం తారక మభివన్ద్య, తం విసృజ్య, స న్తుష్టాన్తరఙ్గః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం జగామ.

తా॥ అంత సామాజికులందఱును మిక్కిలియానందించుచు రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు నమస్కరించి, వానిని భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియానందముతోఁ గృతార్థుఁడనయితినని భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్వా సమ్మదపరిపూరిత స్త్రియామాం
కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,
అధ్యాస్తే స్మ సదసి దివ్య భద్రపీఠం
గ్రావాగ్రం హరి రివ సాధు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్త్వేతి :- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి పూరితః ప్రమోదపూర్ణస్సన్, “ప్రమోదా మోద సమ్మదాః” ఇత్య మరః. త్రియామాం రాత్రిం, సుప్త్వా ప్రసుప్య, అఖిలం సర్వం, ప్రభాత కృత్యం కల్యకరణీయం కార్యం, అచిరం శీఘ్రం, కృత్వా విధాయసదసి సభాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహాసనం గ్రావాగ్రం పర్వత శిఖరం, హరి రివ సింహఇవ, “అద్రి గోత్రగిరి గ్రావాచలశైల శిలో చ్చయాః,” “హర్యక్షః కేసరీ హరిః” ఇతి చామరః, అథవా, గ్రావా

గ్రం ఉదయపర్వత శిఖరం, హరి రివ సూర్య ఇవ, "యమా నిలేన్ద్ర చన్ద్రార్క విష్ణుసింహాంశు వాజిషు, శుకాహి కపి భేకేషు హరి ర్నా కపిలే త్రిషు", ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధునమ్యం, అధ్యాస్తే స్మ అధితష్ఠౌ. ఉపమాలాఙ్కారః

రాత్రౌ సుఖనిద్రా మనుభూయ, ప్రభాతే త్వరయా సర్వాణి కాలకృత్యాని నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా మాగత్య, అత్రి సింహః గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖర మివ వా, దివ్య మున్నతం సింహాసన మారురోహ.

తా॥ ఆ రాత్రి సుఖముగ సంతోషముగ నిద్రించి, యా సార్వ భౌముడు వేకువాతనే మేల్కొని గబగబ కాలకృత్యముల నెరవేర్చు కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము పర్వతాగ్రమును వలె, లేక, సూర్యుడు దయపర్వత శిఖరమునువలె నున్నతమగు సింహా సనమును అధిష్ఠించెను.

> **28.** గవ్యూతి ద్వయ పరిమేయ నిష్కుటాన్తే
> సైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా,
> అస్థానాస్త ఉపవివేశ తత్ర నానా
> దేశీయాధిప వినరః ప్రమోదయుక్తః

వ్యా :- గవ్యూతీతి :- గవ్యూతిః క్రోశయుగం, "గవ్యూతిః స్త్రీ క్రోశయుగ, మిత్యమరః. తస్యాః ద్వయం యుగం, తేన పరి మేయః పరిమాతుం యోగ్యః యః నిష్కుటః గృహారామః, "గృహా రామస్తు నిష్కుట" ఇత్యమరః. తస్యఅన్తే మధ్యదేశే, సైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా ఏకోన త్రింశ త్సహస్రాసనోపశోభితా. ఏకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యేతి సమస్తం పదమ్. తత్ర సఙః త్రిదశ సహస్రశబ్దేన సమాసేకృతే ఏకశబ్దేన సహ "తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన" ఇత్యత్ర తృతీయేతియోగ విభాగాత్ సమాసః. ఏవం

చ ఏకేన వ త్రింశత [illegible] స హస్ర సంఖ్యాకానీతి త్రింశత్సహస్ర మితి సమాసః "ఏకాదిశ్చైక స్య చాదుక్" ఇతి [illegible] భాగః, [illegible] "దుర్యోను నాసికే" ఇతి [illegible] ఏకా [illegible] తిరిదకేణీరూపమ్. సా ప్రసిద్ధా ఆస్థానీ ఆస్థానం, [illegible] ఆస్తే విద్యతే. తత్ర తస్యా మాస్థా న్యాం, నానాదేశీయాః నానాదేశ సమ్భూదిన ఃయే అధిపాః రాజానః, తేషాం [illegible] హాః [illegible] యుక్తః అనన్దపూర్ణః ఉపవి వేశ ఉపావిశత్ [illegible] కి [illegible] అలఙ్కారః.

చతుష్కోణ [illegible] సోద్యానస్య మధ్యదేశే విశాలమాస్థానీ మణ్డపమస్తి - తస్మిన్ ఏకోన త్రింశత్సహస్ర సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య వర్తన్త. తేషు [illegible] దేశేభ్య ఆగతా రాజానః సన్తుష్టాః న్యవసన్.

తా॥ [illegible] లుగు కోసులు మేరగల [illegible] దోటలో నొక సభా మంటపముగలదు [illegible] ఒకటి తక్కువ ముప్పది వేల యాసనములున్నవి వానిపై నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్శ్వద్యా [illegible] యుగలం విలోకతా శ్రీ
యుక్తాం భూపతి తనయాం నిరీక్షతాస్తే,
కార్యజ్ఞాః స్ఫురదుచితాసనోపవిష్టా
అన్యోన్యం సదసి తదా బ్రువన్ ప్రతీపమ్.

వ్యా :- పార్శ్వద్వాఃః - కార్యజ్ఞాః కార్యవిధాన వేత్తారః, పార్శ్వ ద్వాః పరిషది స్థితా సభ్యాః. [illegible] ప్రకాశమానాని ఉచితాని అర్హాణి యాని ఆసనాని తేషు ఉపవిష్టాః నిషణ్ణాః, ద్విజయుగలం విప్ర రాజ పుత్రయుగ్మం, విలోకతాః ఈక్షమాణాస్సన్తః, తదా తస్మిన్సమయే, అన్యోన్యం పరస్పరం, ప్రతీపం విరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు

తదా తత్ర భాయా ముచితా సనో...విష్టా ...భాసదః వివ్రి కుమారం రాజపుత్రిం శ్రీమతీం సార్వభౌ... ... వశ్య న్తః పరస్పరం విరుద్ధాలాపానకుర్వన్.

తా॥ ఆ సమయమున సభలో నుచి... ...సీను లైన సభ్యులు, రాజపుత్రి బాాస్నా కుమారులను, శ్రీ...తి... రాజకుమారిని, జూచుచు వారిలో ...రు పరస్పరవిరుద్ధ...గ మాటలాడం దొడంగిరి.

30. పాషాణః ప్లవ... ఇతః పయస్సు చిత్ర...
తూల స్సద్య్యతి సహసా ...జ్జతి వా,
చన్ద్రేశ ...స్త ...నుతేన వృద్ధ...స్తే
వ ...తాత శ్చతుర జనేన పు...

వ్యా:- పాషాణ ఇతి.- ...తః ...త్ర పాషా...ః శిలాఖణ్డాః పయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జ... ...ఇవా..., ఇహ అత్ర తూలః కార్పాస పిణ్డం, సహసా వే...గేన. ...జ్జతి మగ్నో భవతి చిత్రం ఆశ్చర్యమ్ పుణ్యభూమేః భారతక్షోణ్యాః, చతురజనేన నిపుణజనేన, భారతీయే నేత్యర్థః చన్ద్రేశః చన్ద్రద్వీపాధి...తి సార్వభౌమః, తరుణేన యూనా కుమారేణ. వృద్ధవత్తా ఇవ వృద్ధ...లేవ, ...తః సంరక్షితః, ఉపమాగర్భో దృష్టాన్తః, కావ్యలిఙ్గంచ.

అస్మిన్రాజ్యే సమ్ప్రతి పాషాణః పయస్సు ప్లవతే. తూలస్తు జలే నిమజ్జతి. అహో! ఇదం బహ్వాశ్చర్యకరమ్, యువా పుత్రః వృద్ధం పితర మివ భరతవర్ష జా...ః కశ్చి... భార...తీయః చన్ద్రద్వీపాధిప మరక్షత్.

తా॥ ఇప్పుడిచ్చట భారతీయుడొక...డు చంద్రద్వీపాధిపతియగు సార్వభౌముని, వయసులోనున్న కొడుకు తండ్రిని గాపాడినట్లు రక్షించెను. ఇది మిక్కిలి వింతగానున్నది. ఇప్పుడిచ్చట దూది నీటిలోం దేలుచున్నది. దూదిపిండు నీటిలో వేగముగా మునుగుచున్నది కదా!

31. నూనం తా వతులిత దివ్యశక్తిమన్తౌ
పాశ్చాత్య ప్రకటిత శత్రు ధూమకేతూ.
క్ష్మా చక్రం చిరమపి శాసితుం సమర్థౌ
మిత్రం యో భవతి తయో స్సఏవ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తౌ వీరౌ, అతులితా అసదృశా దివ్యా దేవసమ్బన్ధినీ యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తిమన్తౌ, "న కర్మధారయా న్మత్వర్థీయః" ఇతి శాస్త్రస్య అనిత్యత్వాత్, "సుకేశీ తామ్రకేశీ" ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు. పాశ్చాత్యానాం పశ్చిమదిగ్వాసినాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శత్రవః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పాతౌ. ధూమకేత్వాగమనే లోకే ఉపద్రవః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. "ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతురివోత్థితః" ఇతి కాళిదాసః. భూచక్రం భూమణ్డలం, చిరమపి చిరకాలమపి, శాసితుం పాలయితుం, సమర్థౌ శక్తిమన్తౌ దక్షావిత్యర్థః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి, సఏవ సపురుషఏవ, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధ్రువమ్.

ఏతౌ వీరకుమారౌ అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాత్యానాం యే శత్రవః తేషాం నాశనే సముత్పన్నౌ ధూమకేతూ. సర్వం మహీమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మైత్రీం యస్సమ్పాదయతి సఏవ మానవః ధన్యః భవతి.

తా॥ ఈ ద్విజరాజపుత్రులిరువురును సాటిలేని దివ్యశక్తులుగలవారు. పాశ్చాత్యులకుఁగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశనముఁజేయఁగల ధూమకేతువులే. వీరీ భూమినంత నెంతకాలమయినను బాలింప సమర్థులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే ధన్యులు, కృతార్థులు.

32. ఇత్థం ప్రాజ్వల దనివార్య కోపవహ్ని
ర్మౌనీనాం బహు మహనీయ కర్మభూమేః,
సర్వత్రా ప్యహిత బలాకాననం దిధక్ష
త్యస్మాదుచిత ఏతయో స్సుసన్ధిః.

వ్యా:- ఇత్థమితి:- మహనీయా మహత్త్వోపేతా యా కర్మభూమిః భారతభూమిః తస్యాః, మౌనీనాం ఋషీణాం, భరతభూమినివాసి మునిపుఙ్గవానామిత్యర్థః అనివార్యః వారయితుమశక్యః, కోపవహ్నిః కోపాగ్నిః. ఏవం వీరవరరూపేణ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జజ్వాల అద్య ఇదానీం, సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్యం తదేవ కాననం వనం, తత్, దిధక్షతి దగ్ధుమిచ్ఛతి. అతః అస్మాద్ధేతోః, ఏతయోః వీరవరయోః, సుసన్ధిః సమ్యక్సన్ధానం, ఉచితః అర్హః.

భారతభూమినివాసినాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్వీరవర రూపేణ జ్వలతిస్మ. అయం కోపాగ్ని రిదానీం సకలానపి శత్రుదేశాన్ భస్మసాత్ కరిష్యతి. ఏతౌ వీరౌ సర్వాన్ శత్రూన్నాశయిష్యతః. తేన హేతునా ఏతాభ్యాం సమ్యక్సన్ధిః కార్యఏవ.

తా॥ భారత వర్షమందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యీ వీరకుమార రూపమున మండుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల నడవులను గాల్చును. కావున నీ వీరలతో మంచిగ సంధిచేసికొనుట మంచిది.

33. పీత్వా ఖల్వనవసర ద్విజాప్తిహాలాం
మత్త్వాత్ప్రియ తనమా ముఖం విరాజి,
పాశ్చాత్య ప్రకటిత మన్యుహేతు భూతః
కిం ధీమాన్ స్వకుల కలఙ్క ఏష భూపః.

వ్యా:- పీత్వేతి:- ఏష భూపః అయం సార్వభౌమః, అవసరః ప్రస్తావః సః నభవతీత్యనవసరః, తస్మిన్ ద్విజస్యాప్తిః బ్రాహ్మణా

ప్రాప్తిః సైవ హాలా మదిరా తాం పీత్వా ఖలు, ఖలు = తస్యాః పానం నోచితమ్. తేన న కిఞ్చిత్సాధ్య మితి భావః. ప్రియతనయాం ప్రియ దుహితరం, విరాజే రాజకుమారాయ, దత్త్వా ఖలం, ఖలం = దానం నోచితమ్. తేన సాధనీయం కిమపి నాస్తీతి భావః ఉభయత్రాపి "అలంఖల్వోః" ఇత్యాదినా క్త్వా ప్రత్యయః. పాశ్చాత్యానాం, ప్రకటితః బహిష్కృతః, యః మన్యుః క్రోధః, తస్య హేతు భూతః, నిమిత్త భూతః, స్వకులకలఙ్కః స్వకులాఙ్గారభూతః, ఏషః భూపః సార్వభౌమః, ధీమాన్ కిమ్ బుద్ధిమాన్ కిమ్, న భవత్యేవ.

అయం సార్వభౌమః అనవసరే బ్రాహ్మణమైత్రీం మదిరాపాన మపాకరోత్, తేన కించిదపి సాధ్యం నాస్తి. స్వపుత్రికా మతి ప్రీత్యా రాజకుమారాయ దదాత్. ఏతేనాపి సాధనీయం కిమపినాస్తి. కిన్తు అనేన హేతునా సర్వేషాం పాశ్చాత్యానాం మన్యుకారణ మభూత్. స్వకుల కలఙ్క భూతః అయం బుద్ధిమాన్న భవతి కిన్తుమూర్ఖ ఇవ ప్రతిభాతి.

ఈ సార్వభౌముఁడే నిమిత్తము లేకుఁడ మద్యమును ద్రావినట్లు ఈ బ్రాహ్మణ బాలకునితో మైత్రిఁ గావించెను. తన ప్రియపుత్రిక నీ రాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావించెను. వీనివలన సాధింపఁదగిన కార్యము లేమున్నవి. మీఁదుమిక్కిలి యీ రెండుపనులచేఁ బాశ్చాత్త్యులకందఱికిఁ గోపకారణమయ్యెను. కులమునకు మచ్చతెచ్చిపెట్టిన యీతఁడు బుద్ధిమంతుఁడేనా ?

34. పిత్ర్యం స్వచ్ఛ్రుత మపి హన్తి పాదఘాతం
స్వీకృత్య ద్విజకుల బన్ధుతామయం స ఏషః.
పాశ్చాత్యావనివలయే సముత్తతోఽద్య
ప్రాచీన శ్రుతిశిరసాం మతం వ్యశిక్షత్.

వ్యా:- పిత్ర్యమితి :- సః ఏషః ప్రసిద్ధః అయం సార్వభౌమః,

ద్విజకులబన్ధుతాం క్షత్త్రి బన్ధుత్వం, స్వీకృత్య గృహీత్వా, పిత్ర్యం పితుస్సమ్బన్ధి, యత్ కత్ శ్రుతమపి సచ్ఛాస్త్రమపి పాదఘాతైః హన్తి, పాదాభ్యాం హన్తి, నాశయతీత్యర్థః. అద్య ఇదానీం, సమన్తతః సర్వత్ర, పాశ్చాత్త్యావనిపలయే పాశ్చాత్త్యదేశే, ప్రాచీనానాం పురాతనానాం, శ్రుతి శిరసాం ఉపనిషదాం, మతం సిద్ధాంతం, వ్యశిక్షత్ అబోధత్.

ఏష సార్వభౌమః క్షత్త్రబన్ధుర్భూత్వా క్రమాగతం సచ్ఛాస్త్రమపి నాశయామాస కిఞ్చ బ్రాహ్మణమైత్రీం సమ్పాద్య అతిపురాతన ముపనిషన్మత ముపదిదేశ.

తా॥ ఈ సార్వభౌముఁడు రాజకుమారునితో బంధుత్వమును గావించుకొని, తాతతండ్రులనుండి వచ్చుచున్న మన సత్సంప్రదాయము మును కాళ్ళతోఁ దన్ని నాశనముగావించెను. ఈ బ్రాహ్మణ బాల కునితో స్నేహముఁజేసి, మన దేశమందంతట పాతఁబడిన యీ యుప నిషన్మతము నుపదేశించెను.

35. స్వాచారం జనపతినాఽవలమ్బ్యమానే
తం పుణ్యావనిగురుతా మదీదృశేతామ్,
పశ్యైనౌ ద్విజకులశేఖరా వుదేతి
ప్రాగ్దేశే వ్యసన ముపైతి పశ్చిమేఽర్కః.

వ్యా:- స్వాచారమితి :- ఏతౌ ద్విజకులశేఖరౌ విప్రక్షత్త్రి కుమారవరౌ, జనపతినా సార్వభౌమేన, స్వాచారం భారతీయాచారం అవలమ్బయేతే స్వీకారయేతే. తం సార్వభౌమం పుణ్యావనేః పుణ్య భూమేః భారతదేశస్య, గురుతాం గౌరవం అదీదృశేతాం దర్శయేతే. ఏనౌ ద్విజవరౌ, పశ్య లోకయ, అర్కః రవిః ప్రాగ్దేశే భారతభూమౌ, ఉదేతి ఉదయ మాప్నోతి, పశ్చిమే పశ్చిమదేశే వ్యసన ముపైతి అస్తమేతి.

ఏతౌ కుమారౌ సార్వభౌమాయ స్వాచారం బోధితః. స్వదేశగౌరవం దర్శయతః, ఏనౌ పశ్యత. ప్రాగ్దేశే రవిరుదేతి పశ్చిమదేశే అస్తమేతి.

తా॥ ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను సార్వభౌమునకు బోధించి యాచరించునట్లు గావించుచున్నారు. తమ దేశగౌరవమును వానికిఁజూపించుచున్నారు. వీరిఁజూడుఁడు. సూర్యుఁడు తూర్పుదేశమున నుదయించుచున్నాఁడు. పశ్చిమదేశమున నస్తమించుచున్నాఁడు. భారతభూమి తెలుఁగుతోఁ గూడి పాశ్చాత్యదేశ మంధకార బంధుర మగుచున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో విహంగమస్త్రిపక్షీ
శక్తో ద్వాదశ శత యోజనాని గన్తుం,
తత్రాప్యాచిత భరధారణే సమర్థః
నాకే హర్దివ మథ సజ్జితో బభూవ.

వ్యా॥— భూదేవేతి॥— అథ సభానన్తరం భూదేవోత్తమేన బ్రాహ్మణోత్తమేన, తారకేణేత్యర్థః. రచితః నిర్మితః త్రయః పక్షాః యస్య త్రిపక్షీ విహంగాకారయన్త్రం, విహంగమ ఇత్యర్థః. ద్వాదశ శత యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, శతాధిక సహస్రద్వయమిత్యర్థః. గన్తుం యాతుం, శక్తః సమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః పరిమాణవిశేషః భరః భారః తస్య ధారణేఽపి వహనేఽపి సమర్థః, సన్, నాకే ఆకాశే "ఆకాశే త్రిదివే నాకః" ఇత్యమరః, అహని దినే చ అహర్దివం రాత్రిం దివం, సజ్జితః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసురస్తారకః స్వశక్త్యా బృహద్విమానం నిర్మిమీతే, తద్ద్వాదశ శతయోజనదూరం గన్తుం శక్తమ్, కించ, తదాశ్రిత మాధికం భారం వోఢుంచ సమర్థమ్. తాదృశం విమానం సన్నద్ధం సదాకాశే దివా రాత్రి మతిష్ఠత్.

ప్రబన్ధరాజాన్ విరచయామాసుః. తేచ ప్రబన్ధా ఆన్ధ్ర, ఆఙ్గ్ల, సంస్కృత భాషాసు విరాజన్తే. తద్గ్రన్థావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కియతీ వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞతా? కియతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతిః? కియద్వా వేదాన్త శాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీదృశో వా భాషీయమాతృకలాదితత్త్వేషు విశ్వాసః? కియాన్వా భావాభివ్యఞ్జన పథః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ పరిపాకః? ఇత్యాది సర్వం స్పష్టీభవతి విశేషాం విపశ్చిదపశ్చిమానామ్.

ఏవం స్థితే మహాకవిసత్కృతికే "తేషు ప్రబన్ధానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యమస్తి ఇత్యుదాహరణయామః - పాణిని మహర్షిణా లౌకికానాం వైదికానాఞ్చ శబ్దానాం సాధుత్వం ప్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యే లౌకిక శబ్దానాం సాధుత్వ ప్రతిపాదకాని సూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మీయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాకారి. "అనేన జ్ఞాయతే" ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా సమ్యక్ సర్వాత్మనా అత్ర కావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వ్యూఢా. పాణినీయే సనాదయః-12 వికరణాః-28, లకారాః-10, తఙః-18, కృత్ప్రత్యయాః శతం-100 సుపః-21 టాబాదిస్త్రీ ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రత్యయాః ద్విశతం-200 ఇత్యాద్యష్ట అష్ట విధాః ప్రత్యయాః తృతీయచతుర్థపఞ్చమాఖ్యకే ఽధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్తే.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హాః శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. "ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేధా ప్రదర్శి మునినా" ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనే ఽపేక్షితం కార్యజాత మశిక్షత్త్వమధ్యాయపఞ్చకం బోధయతి. నిరుక్తాష్టవిధ ప్రత్యయాన్తైర్నిష్పన్న శబ్దా అత్ర కావ్యే ప్రదర్శితాః, తేషాం సర్వేషాం శబ్దానామత్ర ప్రదర్శనే పౌనఃపున్యభియా విరమ్యతే. పరన్తు ఇదమేవ మవశ్యం వక్తవ్యమస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

సమానుని గాని చేసి. అనఁగా భా ్ తా్ శ ా నక సార్వభౌమునిగా జేసెను.

శ్లో॥ ... జీ ్ న్తక శక బాణపాతి ... ద్వి
... ద్ధా మ్బహు ... తి ... నిర్గతాశామ్।
... త్యేగృత మనుకమ్ప ... ము మోచ
స్వేచ్ఛాయై శ్రుతిమత ... భూమి హంసీమ్.

... :- తానితి :- సః సార్వభౌమః, జీవా న్తకాః ప్రాణాప హారిణః యే శకాః శక దేశీయాః తేషాం బాణైః శరైః పాతితాం పతితాం, ... రుద్ధాం శత్రుసమా ... ాం, బహుభృశం, రుద స్తీం దుఃఖితాం, నిర్గతాశాం నిరాశాం, శ్రుతిమాతా వేదసమ్మతా యా పుణ్యభూమిః భారతావనిః, తామేవ హంసీం హంసాఙ్గనాం, ఈదృశం ఇత్థం, రక్షిత్వా సంరక్ష్య, అనుకమ్పయా దయయా, స్వేచ్ఛాయై స్వచ్ఛన్ద సఞ్చారాయ, ముమోచ అ ... ఇచ్ఛత్. రూపకాలఙ్కారః.

కాఠ్యర బాణవిద్ధాం శత్రుస ... ాం జీవితే నిరాశాం రుద స్తీం హంసాఙ్గనా మివ శకరాజన్య ... విద్ధాం శత్రురాజన్య సంరుద్ధాం ముహుర్ముహు ర్దుఃఖితాం నిరాశాం భారతావనిం రక్షిత్వా అయం సార్వభౌమః కృపయా స్వచ్ఛన్ద సఞ్చారాయ మోచయామాస.

తా॥ ప్రాణాంతకుల బాణముల దెబ్బలనుదిని నిరాశతో దుఃఖించుచున్న హంసాగ ను గరుణించి స్వేచ్ఛగా నెగురుటకు విడిపించినట్లు, ఈ చక్రవర్తి శకరాజన్య బాణవిద్ధయై శత్రుస గుద్ధయై దుఃఖాక్రాంతయై ఆశావిరహితయైయున్న భారతా వనికి ముక్తినిచ్చి, స్వాతంత్ర్యము నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యోన్యా న్తరకలహై ర్ద్విజాన్ద్విజానాం
... తాం వేదవిప్రియ ఖయత్సృచ్ఛకేశ శిష్టాం.

ప్రబంధరాజాన్ నిరమాసిషుః. తేచ ప్రబన్ధా ఆంధ్ర, ఆంగ్ల, సంస్కృత భాషాసు విరాజన్తే. తద్గ్రన్థావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కియతీ వ్యాకరణశాస్త్రజ్ఞతా? కియతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతిః? కియద్వా వేదాన్తశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీదృశో వా భారతీయమతకులాది తత్త్వేషు విశ్వాసః? కియాన్వా భావావిష్కరణ పథః? కియద్వా వ్యంగ్యార్థ పరిశీలనమ్? ఇత్యాది సర్వం స్పష్టీభవతి విశేషాం విపశ్చిదపశ్చిమానామ్.

ఏవం స్థితే మహాకవిసమ్రాడ్భిః "తేషు పరిబన్ధానాం మధ్యే తారకాఖ్యం మహాకావ్యంవర్తి ఇత్యుద్ఘోషయామః - పాణిని మహర్షిణా లౌకికానాం వైదికానాఞ్చ శబ్దానాం సాధుత్వం ప్రతిపాదితమ్. తేషాం మధ్యే లౌకిక శబ్దానాంసాధుత్వ ప్రతిపాదకాని యాని సూత్రాణి తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మీయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాకారి. "అనేన జ్ఞాయతే" ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రోదాహరణ భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా సర్వప్రకారేణ అత్రకావ్యే సాకల్యేన మహాకవినా నిర్వ్యూఢా. పాణినీయే సనాదయః-12 వికరణాః-28, లకారాః-10, తిఙః-18, కృత్ ప్రత్యయాః శతం-100 సుపః-21 టాబాది స్త్రీ ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రత్యయాః ద్విశతం-200 ఇత్యాద్యష్ట విధాః ప్రత్యయాః స్తృతీయచతుర్థపఞ్చమాఖ్యకే ఽధ్యాయత్రయే పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యన్త.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్హాః శబ్దా నిష్పాద్యన్తే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేధా ప్రాదర్శి మునినా" ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనేఽపేక్షితం కార్యజాతమతిరిక్తమధ్యాయ పఞ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయాన్తైర్నిష్పన్నాః శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రాదర్శిషత, తేషాం సర్వేషాం శబ్దానామత్ర ప్రదర్శనే పౌనరుక్త్యభియా విరమ్యతే. వస్తుత ఇదమేకం మవశ్యం వక్తవ్యమస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

4[illegible]. జామాతుః ప్రియతమాం కర్మభూమిలక్ష్మీం
ప్రాపయ్య త్వ మనుజ శీఘ్రమిహ ధీమన్,
శాసిత్వేత్యుపహారం నిజాత్మజాయై
దత్త్వైట ద్విజయుగలం స సార్వభౌమః.

వ్యా:- జామాతురితి:- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, హేధీమన్ అనుజ! బుద్ధిమన్ సోదర! జామాతుః దుహితుః పత్యుః, ప్రియతమాం అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మీం భారతవర్షశ్రియం, ప్రాపయ్య ప్రాప్య, శీఘ్రం ద్రుతం, ఏహి ఆగచ్ఛ, ఇతి ఏవం, శాసిత్వా ఆజ్ఞాప్య, నిజాత్మజాయై స్వదుహితేఱ, హారణం యౌతకం, ఉప అధికం, దత్త్వా వితీర్య, "యౌతకాదితు యద్దేయం సుదాయో హరణంచ తత్" ఇత్యమరః. ద్విజయుగలం కుమారద్వయం, ఐట్టను ప్రావ.

హేసోదర! ఏనం జామాతరం కర్మ భూమిరాజ్యే అభిషిచ్యత్వం శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్వా, స్వపుత్రికాయై అధికం హారణం దత్త్వా స సార్వభౌమః ద్విజరాజకుమారద్వయ మస్తావీత్.

తా॥ భరతభూమికి సార్వభౌముఁగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభి షేకము గావించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము అని తనసోదరుఁకితోఁ జెప్పి, తన కూతునధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ రాజకుమారుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజ ముద్ధర న్స
క్షాత్మదేవం తరుణవధూవరౌ పతత్రి,
సణ్డీయ దుత్రిశమపి యోజనార్ధమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్దిశ మస్పృపన్మనోజవేన.

వ్యా :- ఆకాశాధ్వనీతి:- సఃపతత్రి పక్షిరూపం తద్విమానం యువరాజం సార్వభౌమసోదరం, క్షాత్మదేవం భూసురంతారకం, తరుణ వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన మార్గే, ఊర్ధ్వం ఉపరి, యోజనార్ధం అర్ధయోజనం, క్రోశద్వయ మాత్రమిత్యర్థః. దుత్రితమపి శీఘ్రమేవ, సండీయ ఉడ్డీయ, సాయం సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్దిశం ప్రాచీమాశాం, అస్పృశత్ ససర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్వి మానం ఊర్ధ్వం క్రోశద్వయం గగనమార్గే ఉడ్డీయ, మనోవేగేన సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయౌ.

తా॥ అ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల నెక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్ధ యోజనము మీఁదికెగిరి, మహావేగ ముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. అటం కృశమపి భౌమవస్తు జాలం
దృగ్యన్త్రై స్సపది విలోక్య తైర్దవిష్ఠమ్,
సంస్పృష్టై ర్నిరుపమ సౌఖ్యదానిలేనే
వ వ్యాప్త్యై ద్భుతగతి రన్తరాఽన్వభావి.

వ్యా :- ఆకీటమితి :- ఆకీటం కీటకాదిక మారభ్య, కృశ మపి సుసూక్ష్మమపి, దవిష్ఠం అతిదూరస్థితం, భౌమవస్తుజాలం భూతలస్థితవస్తు సమూహం, దృగ్యన్త్రైః దూరదర్శనీయన్త్రవిశేషైః, సపది సద్యః, విలోక్య దృష్ట్వా; నిరుపమసౌఖ్యదః అతులసుఖదాయకః యః అనిలః వాయుః తేన సంస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః, స్వప్నే ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ, అన్తరాహ్ని దయే, అథవా మధ్యదేశే అన్తరాలే, అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్వభావి, అన్వభూయత. ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖదేన మరుతా సేవ్యమానా స్తే రాజపుత్రాః దక్షః దూరదర్శినీ యన్త్రేణ భూమిస్థం దవిష్ఠం సుసూక్ష్మమపి వస్తుజాలం పశ్యన్తః స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతి మన్వభూవన్.

తా॥ ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యా రాజకుమారాదులు, భూమిపై మిక్కిలి దూరముగా నున్న చిన్న చిన్న క్రిమికీటకాదులను గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, జూచుచు, చల్లనిగాలి సుఖముగఁ దగులుచుండ, స్వప్నము ననుభవించుచున్నట్లు ప్రయాణము ననుభవించిరి.

4 . సమ్యుష్యయా నృపతనయస్య తారకస్యే
త్యాయుష్యం మహితసుఖం చ తోరణేషు,
లేఖిత్వా విబుధపురీజనో మహేనా
భ్యుత్థాన ప్రముదితమానసో బభూవ.

వ్యా :- సమ్యుష్యయాదితి :- సః విబుధపురీజనః విబుధనగర పౌరజనసమూహః, నృపతనయస్య రాజకుమారస్య, తారకస్య భూసుర కుమారస్య తారకస్య చ, ఆయుష్యం చిరాయుః, మహితసుఖం దివ్య సుఖం చ. సమ్యుష్యయాత్ సమ్యక్ భవతాత్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు బహిర్ద్వారేషు, లేఖిత్వా విలిఖ్య, మహేన ఉత్సవేన, "మహ ఉద్ధవ ఉత్సవః" ఇత్యమరః. అభ్యుత్థానం ప్రత్యుద్గమనం తేన ప్రముదితం

సన్నద్ధం మానసం స్వాన్తం యస్యాసః, అభ్యుత్థానోత్సుక ఇత్యర్థః. బభూవ ఆసీత్.

తారకరాజపుత్రాద్యాగమనవార్తాం శ్రుత్వా పౌరజన సమూహాః విబుధనగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రయోః రాయుస్సుఖే సమ్పూర్ణే భూయాస్తామితి విలిఖ్యోత్సవేన తాన్ప్రత్యుద్గన్తు ముద్యుక్తో బభూవ.

తా :- తారక రాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియఁగనే విబుధనగరపుర ప్రజలందఱును బహిర్ద్వారములందు రాజకుమారు నకు తారకునకును చిరాయుస్సుఖములు గలుగుగాతమని వ్రాసి. వారి నుత్సవముతో నెదుర్కొని తోతేర నుద్యుక్తులై యుండిరి.

45\. స్వాధీనేఽత్ర సకల చక్రవర్తి సైన్యే
సఙ్కీర్ణే ఽ ఖిలభువనే నిజప్రతాపే,
ఆయాతీతి నృపసుత స్సబన్ధుమిత్ర
స్త్వానన్దన్ విబుధపురీజనా వదన్తః.

వ్యా :- స్వాధీనఇతి :- తే విబుధపురీ జనాః విబుధపురవాసినో మానవాః. అత్రభరత వర్షే, సకలచక్రవర్తిసైన్యే సర్వస్మిన్ సార్వభౌమ సైన్యే, స్వాధీనే స్వవశే సతి అఖిలభువనే లోకే సర్వత్ర, నిజ ప్రతాపే స్వీయతేజసి, సఙ్కీర్ణే వ్యాప్తే సతి, నృపసుతః రాజపుత్రః, సబన్ధుమిత్రః బన్ధుమిత్రసహితః ఆయాతి ఆగచ్ఛతి, ఇతి ఏవం, వదన్తో లపన్తః అనన్దన్ అతుష్యన్.

అస్య రాజపుత్రస్య భారతదేశస్థితం సర్వం సార్వభౌమసైన్యం స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రతాపః నిఖిలభువనే వ్యాప్తో బభూవ. బన్ధుమిత్రాదిసహితః రాజపుత్రః ఆగచ్ఛతి. ఇతి కథయన్తః సర్వే విబుధపుర వాసినః పరమానన్ద మవిన్దన్.

తా॥ భారతదేశమందున్న సార్వభౌముని సైన్యమంతయును

స్వాధీనముఁ గావించుకొని, నిజప్రతాపమును లోకమునందంతట వ్యాపింపఁజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁ గలిసి వచ్చుచున్నాఁడని చెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమానందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛన్దం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మా-
ప్నోమ్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్,
షట్కర్మేతి విబుధపత్తనే ఽ పగల్భం
చక్రే పావన ముపచిత్య గార్హపత్యమ్.

వ్యా :- స్వచ్ఛన్దమితి :- శ్రుతిగదితం వేదవిహితం, యథేష్టకర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛన్దం నిరుపద్రవం, స్వైరమిత్యర్థః, ఆప్నోమిలభే. పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మనఇష్టం జీవనం వర్తనం, స్యాత్, భవేత్, ఇతి ఏవం, షట్కర్మా యాగాచరణశీలో బ్రాహ్మణః, "అసౌ షట్కర్మా యాగాదిభిర్యుతః" ఇత్యమరః. విబుధపత్తనే విబుధనగరే పావనం పవిత్రం, గార్హపత్యం గృహస్థాశ్రమం. అథవా గార్హపత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్ని ర్గార్హపత్య ఇత్యుచ్యతే. ఉపచిత్య సంవర్ధ్య అపగల్భం చక్రే రక్షయామాస,

తస్మి న్నగరే యజ్వా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితః పరం స్వేచ్ఛయా కరిష్యే, స్వాభిలషితం వర్తనం పునః ప్రాప్స్యామి. ఇతి నిశ్చిత్య, గార్హపత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వా ఉద్ధృత్య సంవర్ధయామాస.

తా॥ ఆ విబుధనగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించినదనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హపత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధిన దించు చుండెను.

47\. పుణ్యేనాఖిల భారతావని జనానాం
రాజన్య ప్రియతనయః స్వదార మిత్రః,
సౌధే౽వాతర దచిరేణ నాకయానా
త్ప్రత్యూషే నిజపిత్ర చుమ్బితో యశస్వీ.

వ్యా :- పుణ్యేనేతి :- అఖిలభారతావనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనుష్యాణాం, పుణ్యేన పుణ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతనయః రాజ్ఞః ప్రియపుత్రః. సదార మిత్రః దారైః భార్యయా మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ శీఘ్రం, నాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్ముఖే, సౌధే ప్రాసాదే, అవాతరత్ అవతతార; యశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజపిత్రా స్వజనకేన, చుమ్బితో బభూవ. పితా తం పుత్రం చుచుంబే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సౌధే౽వాతరత్, స్వపిత్రా చుమ్బితో౽ప్య భవత్.

తా॥ ఆ రాజకుమారుఁడు భారతీయ భాగధేయ ఫలప్రభావమునఁ, గుశలియై భార్యతోడను మిత్రుఁడైన తారకునితోడను గూడి, సుఖముగఁ దెల్లవారుసరికి మేడపై దిగెను. తండ్రియు నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48\. తిష్ఠద్గు క్షితిపసుతం స చక్రవర్తి
భ్రాతా ప్రాజ్యభరతవర్ష పాలనాయ,
భూదేవై ర్జనసుత మభ్యషిషిచ త్తం
ద్రాక్సింహాసన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా :- తిష్ఠద్గ్వితి :- కృత ముపకారం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభ్రాతా సార్వభౌమసోదరః, యువరాజః జనసుతం జనైః శ్లాఘ్యమానం తం క్షితిపసుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్గు గోదోహనకాలే "తిష్ఠద్గు ప్రభృతీనిచ" ఇత్యనేన తిష్ఠద్గుశబ్దో నిపాతితః తిష్ఠన్త్యః గావః యస్మిన్ సః తిష్ఠద్గు, గోదోహనకాలః, ప్రథమాసామానాధికరణ్యాత్

అప్రాప్తః శతా అవ్యయీభావశ్చ నిపాత్యతే. పూర్వపదస్య పుంవద్భావః "గోస్త్రియో రుపసర్జనస్యే"తి హ్రస్వః. విశిష్టాత్సుపోలుక్, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః సింహాసనం సింహపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రపీఠే నివేశయన్, భూదేవై, భూసురైః, అభ్యషిషిచత్, అభిషేచయతిస్మ.

చన్ద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞస్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం సింహాసనే నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః మన్త్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాస.

తా॥ కృతజ్ఞుఁడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుఁడు భరతవర్ష రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్షమునంతను పాలింపుమని పలుకుచు, మంత్రపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచేఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా
సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్యుదిత్వా.
భూషిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రశీర్షం
కర్తేత్థం స్మ భవతి కారకో నృపాణామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానితి:- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్ అవ రక్ష, నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రాజ్యం సార్వభౌమత్వం, చిరం చిరకాలం, ఇహ అత్ర, పాలయ పరిపాలయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్వా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకిరీటేన, మిత్రశీర్షం వయస్య మూర్ధానం, భూషిత్వా అలఙ్కృత్య, కారకః భూసురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కర్తా రాజ్ఞాం నిర్మాతా, బభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదచోదిత ధర్మమార్గేణ భూమణ్డలం పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్వా పరార్ధ్యకిరీటేన తస్యరాజకుమారస్య

కుమారావ మలఞ్చకార స తారకః, ఏవ మసౌ తారకో రాజనిర్మాతాऽసీత్.

తా॥ గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్రవర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మపద్ధతి ననుసరించి పాలింపుము. అని పలుకుచు నా తారకుఁడు తన మిత్త్రుఁడైన రాజకుమారుని తలపైఁ గిరీటముసుంచెను. ఈ తీరున తారకుఁడు రాజనిర్మాతయయ్యెను.

50. రాజన్యో జనమత సార్వభౌమ పుత్త్రీ
జానిః ప్రాజ్య భరతవర్ష చక్రవర్తీ,
అస్థానోపగత సమస్త భారతీయ
క్షోణీశా న్ప్రియవచనా న్యవోచ దిత్థమ్.

వ్యా:- రాజన్య ఇతి:- జనసుతః జనశ్లాఘ్యః సార్వభౌమ పుత్త్రీజాయా యస్యసః, సార్వభౌమ పుత్త్రీజానిః, సార్వభౌమజామాతే త్యర్థః. "జాయాయా నిఙితి" పాణినిః, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమ్రాడిత్యర్థః. రాజన్యః అయం రాజకుమారః, అస్థానం సభామన్దిరం ఉపగతాః ప్రాప్తాః సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షోణీశాః భరతవర్షపాలకా రాజానః తాన్, ప్రియవచనాని ప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా, అవోచత్ ఉవాచ.

షణ్ఢద్వీప సార్వభౌమజామాతా భరతవర్ష నూతన సార్వభౌమః సః రాజకుమారః సభామన్దిర సముపవిష్టాన్ సర్వాన్ భరతవర్ష రాజన్యా నుద్దిశ్య, ఏవం ప్రియహిత వచనాన్యవోచత్.

తా॥ చంద్రద్వీప సార్వభౌముని యల్లుండును నూతన భరతవర్ష సార్వభౌముండు నగు నా రాజకుమారుండు, తన సభలోనున్న భరత వర్ష రాజులనందరి నుద్దేశించి యీ క్రింది విధముగ బ్రియవచనము లను బలికెను.

51. భో భోస్సు ప్రజస ఇలేశ్వరా మహాన్తః
శృణ్వన్తు ప్రథిత సభాసదో భవన్తః
మా మిత్థం విరచితవా న్స చక్రవర్తీ
స్వచ్ఛన్దాధిప మిహ సర్వకర్మభూమేః.

వ్యా :- భోభో ఇతి :- సుప్రజసః యోగ్యప్రజా సముపేతాః "నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయో" రిత్యసిచ్. మహాన్తః మహానుభావాః ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూపతయః ప్రథిత సభాసదః ప్రఖ్యాత సామాజికాః భవన్తః యూయం శృణ్వన్తు ఆకర్ణయన్తు. సః చక్రవర్తీ చన్ద్రద్వీపాధిపతి స్సార్వభౌమః, ఇహ అత్ర, సర్వకర్మ భూమేః సమగ్రభారతవర్షస్య, మాం, స్వచ్ఛన్దాధిపం స్వతన్త్రం సార్వ భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అకరోత్.

భోభో రాజన్యశ్రేష్ఠా స్సభాసదః! సర్వే భవన్తః మదీయం వచనం శృణ్వన్తు. స చన్ద్రద్వీపాధిప స్సార్వభౌమః మా మిత్థమిదానీం భరతవర్ష సార్వభౌమ మకార్షీత్.

తా॥ ఓ సభాసదులైన రాజన్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధు లరు, మహానుభావులరు, చక్కని ప్రజలుగలవారలరు, భూమినిం బాలించు ప్రభువులరు. మీరందఱును నా మాటలను వినుండు. ఆ చంద్రద్వీపాధిపతియగు చక్రవర్తి నన్నిప్పు డీవిధముగ భరతవర్షము నకు సార్వభౌమునిగం బట్టాభిషిక్తుని గావించెను.

52. కారుణ్యాదిహ సుదివా వయం స్వతన్త్రాః
శ్రీమన్తో బుధనుత చక్రవర్తిన స్స్మః,
కుర్వాణా స్సతత పరస్పరానుకూలం
సుఖ్యామాగమనియతాత్మరాజకృత్యమ్.

కారుణ్యాదితి :- బుధనుత చక్రవర్తినః ప్రశస్త సార్వభౌమస్య, కారుణ్యాత్ కృపయా, ఇహ ఇదానీం, వయం సుదివాః సుదినాః, శోభనం దివా యేషాం తే సుదివాః. భాగ్యశాలిన ఇతి భావః. "దివాహ్నీ"త్యమరః. వయం స్వతన్త్రాః స్వచ్ఛన్ద జీవినః, శ్రీమన్తః సమ్పదుపేతాః. బుధనుతాః విబుధ శ్లాఘనీయాః చక్రవర్తిన స్సార్వభౌమాశ్చ, స్మః అభూమ, వయం, సతతం సన్తతం, పరస్పరానుకూలం అన్యోన్యానుకూలం యథా తథా, ఆగమనియతం శాస్త్రసమ్మతం ఆత్మరాజకృత్యం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణాః కుర్వన్తః సుఖ్యామ సుఖమనుభవామ.

సార్వభౌమానుగ్రహేణ వయం శ్రీమన్తః స్వతన్త్రాః చక్రవర్తినః అభూమ. ఇతః పరం వయమన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాలనం యథాశాస్త్రం కృత్వా సుఖం జీవామ.

తా॥ సార్వభౌముని యనుగ్రహమున మనము శ్రీమంతులము స్వతంత్రులమునైతిమి. సర్వజన శ్లాఘనీయులమునైతిమి, మనమందఱము నొకరితో నొకరము సహాకరించుకొనుచు, ననుకూలురమై శాస్త్రవిహితపద్ధతిని మన రాజ్యమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా జీవించెదము.

53, శుభ్రాంశుం రవిరివ మామధిపపద్యో
నామాద్యాఽ ప్రథయత సార్వలౌకికం మే,
సర్వజ్ఞో ద్విజమణి రుష్ణ రశ్మి తేజాః
శ్రీమాన్త్సపుణ్యభరతవర్ష భాగ్యదేవః.

వ్యా:- శుభ్రాంశుమితి:- యః రవిః సూర్యః శుభ్రాంశుమివ చన్ద్రమివ, "విధుస్సుధాంశు శ్శుభ్రాంశుః" రిత్యమరః. మాం అదీదిపత్ ప్రాకాశయత, యః, మే మమ, నామ నామధేయం, సార్వలౌకికం సర్వలోకవ్యాప్తం యథా తథా. అప్రథయత ప్రథయామాస, స ఏషః సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః సర్వవిజ్ఞాన వేత్తా, ద్విజమణిః భూసురరత్నం, ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవ తేజః ప్రతాపః యస్య సః, సూర్యసమాన తేజస్కః, శ్రీమాన్ శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భూమేః, భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలఙ్కారః. రూపకంచ.

ఆదిత్యః యథా స్వకిరణైశ్చన్ద్ర ముద్దీపయతి తథా అయం తారకః మాం తేజస్వినమకార్షీత్, కిఞ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదితమతనోత్, ఏషసర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రతాపః. అయం బ్రాహ్మణరత్నం భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా॥ సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంతునిగా నొనరించినట్లు, ఈ తారకుఁడు తన మహిమవలన వన్నెంతవానిని గావించెను. నా పేరు నల్దిక్కులఁ బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనికిఁ దెలియని విద్య లేదు. ఈతఁడు బ్రాహ్మణజాతిలో రత్నము. ఈతఁడు రెండవ సూర్యుఁడే. భరతవర్షమునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్మిత్రం మమ శరణం మదిష్టదైవం
భూదేవం సకలజగద్గురుం స్వతన్త్రమ్,
నిత్యం సంశ్రిత జనతారకం ప్రణమ్య
స్వచ్ఛన్దం ప్రభు భరతావనిం భునక్తు.

వ్యా:- మన్మిత్రమితి:- మన్మిత్రం మమ వయస్యం, మమ శరణం మద్రక్షకం, మదిష్టదైవం మమ అభీష్టదేవం, భూదేవం భూసురం సకలజగద్గురుం సర్వలోకాచార్యం, సంశ్రిత జనతారకం, భక్తజనో

ద్ధారకం, స్వతంత్రం స్వచ్ఛన్దం, తారకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రణమ్య నమస్కృత్య, పృథుభరతావనిం విశాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛన్దం స్వేచ్ఛయా, భునజ్మి అనుభవామి.

అయం తారకః మత్సఖః, మద్రక్షకః, మదభీష్టదేవః, అయం జగద్గురుః సర్వతన్త్రస్వతన్త్రః, ఆశ్రితజనతారకః. ఏవం నిత్యమహం ప్రణమ్య, స్వేచ్ఛయా భరతభూమిం పాలయామి, తత్సుఖమనుభవామి

తా॥ ఈ తారకుఁడు నామిత్రుఁడు. నా రక్షకుఁడు, నా దేవుఁడు. ఈతఁడు స్వతంత్రుఁడు. జగద్గురువు, భక్తులనుద్ధరించువాఁడు, ఈ భూసుర శ్రేష్ఠునకు నిత్యము నమస్కారములనుగావించి, స్వేచ్ఛగా నీ భరత భూమినిఁ బాలించి దాని సుఖమునను భవింతును.

55. సన్మాలా మభినవ సార్వభౌమ ఇత్థం
సంస్తుత్యాఽత్మసఖ మతీవ స్పృహ్యమానః।
కణ్ఠే న్యక్షిపదభితోఽగ్రజాతి మౌళేః
స్థానే భూపతిషు కృతజ్ఞతా మహత్త్వమ్.

వ్యా:- సన్మాలేతి:- అభినవసార్వభౌమః భరతవర్ష నూతన చక్రవర్తీ స రాజకుమారః, ఆత్మసఖం స్వసుహృదం, ఇత్థం ఏవం. అతీవ అత్యధికం, సంస్తుత్య స్తుత్వా, స్పృహ్యమానః శ్రద్ధయా సమ్పాదయన్. "స్పృహేః శ్రద్ధోపపన్నే కర్తర్యేవేతి వాచ్యమ్" ఇతి వచనాత్సాధుః, అగ్రజాతిమౌళేః విప్రశిరోమణేః, తారకస్య, కణ్ఠే అభితః గలసీమ్ని, సన్మాలాం ఉత్తమాం పుష్పస్రజం, న్యక్షిపత్ నిచిక్షేప. భూపతిషు రాజసు, కృతజ్ఞతామహత్త్వం కృతజ్ఞతాయాః మహిమా, స్థానే ఉచితమేవ, స్థానే ఇత్యవ్యయః

నూతన భరతవర్ష సార్వభౌమస్స రాజపుత్రః తారక మేవ మభిష్టుత్య. తద్గళే అనుత్తమాం పుష్పస్రజం న్యక్షిపత్. తద్యుక్తమేవ రాజాన స్సర్వదా కృతజ్ఞా ఏవ భవన్తి. తన్మహత్త్వం వర్ణితు మశక్యమ్

తా॥ భరతవర్షనూతన సార్వభౌముఁడైన యీ రాజకుమారుఁడు తన మిత్త్రుఁడైన తారకునిట్లు మిక్కిలిగఁ గొనియాడి యాతని మెడలో నొక మంచి పుష్పమాలనిడి యాతని గౌరవించెను. అది యుక్తమేకదా! రాజులెప్పుడును కృతజ్ఞులై యుందురు, తన్మహిమ వర్ణనాతీతము.

56. ద్వేష్టా త్వా మిహ యది కోఽపి మన్దభాగ్య
స్సాహాయ్యం మమ సపది త్వ మర్థయస్వ,
భాషిత్వేతి స దుహితుః పతిం జగామ
భ్రాతాఽఽత్మాలయ మథ చక్రవర్తిమౌళేః

వ్యా :- ద్వేష్టేతి :- ఇహ అత్ర, కోఽపి కశ్చన, మన్దభాగ్యః భాగ్యహీనః, త్వాం భవన్తం, ద్వేష్టా యది తవ శత్రుః భవేచ్చేత్, సపది సద్యఏవ, మమ మే. సాహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్థయస్వ యాచస్వ. ఇతి ఏవం దుహితుః పతిం జామాతరం, భాషిత్వా ఉక్త్వా, అథ అనన్తరం, చక్రవర్తిమౌళేః భ్రాతా చన్ద్రద్వీపాధిప సోదరః, ఆత్మాలయం స్వభవనం, జగామ అగచ్ఛత్.

తవాత్ర యది కశ్చనాపరాధీ భవేత్. తదా సద్య ఏవ మహ్యం నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామీత్యుక్త్వా చక్రవర్తి సోదరః స్వభవన మయాసీత్.

తా॥ ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుఁడెవ్వఁడయిన నీకు విరుద్ధముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు సాయమును గావించి శత్రునిర్మూలనముఁ జేయుదుననిపలికి యీ సార్వభౌమ సోదరుఁడు స్వగృహమునకుఁ బోయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైత్రరథ స్స్వగేహం
ప్రాప్య ద్రాగథి జన బన్ధువార్థి చన్ద్రః
స్వీకృత్యోచితలలనాం గృహస్థరాయం
సన్తానం బహు తనుతే స్మ తారకోఽసౌ.

వ్యా :- ఉద్యానమితి :- తతః అనన్తరం, అభిజనేకులే యే అన్వయః సమ్బన్ధినః త ఏవ వార్ధిః సముద్రః తస్య చన్ద్రః ఇన్దుః, చన్ద్ర ఇవ స్వకులానన్ద దాయకః, "కులేఽప్యభిజనో జన్మభూమావపీ" త్యమరః, చైత్రః మధుమాసః, ఉద్యానమివ ఉపవనమివ, ద్రాక్ శీఘ్రం, స్వగేహం స్వభవనం, ప్రావిశ్య ఆగత్య, గృహస్థానాం గేహినాం రాయం సమ్పదం, గృహలక్ష్మీ మిత్యర్థః, ఉచితలలనాం అనుకూలాం కాన్తాం స్వీకృత్య పరిణీయ, బహు అధికం, సన్తానం సన్తతిం, తనుతేస్మ విస్తారయామాస, అధికసన్తానవాన్బభూవ.

తతః స్వకులానన్దదాయీ స తారకోఽపి ఉద్యానం మధుమాస ఇవ స్వగృహం ప్రావిశ్య అనుకూలాం కాన్తాం స్వీకృత్య బహుకుటుమ్బీ బభూవ. ఉపమాలఙ్కారః.

తా॥ ఆ తారకుఁడు కూడ బంధుజనుల కానందదాయియై చైత్రమాస ముద్యానవనమును జొచ్చినట్లు తన భవనమును బ్రవేశించి, అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియయ్యెను,

58. ప్రావ్రాజీ ద్రుదతి న కోఽపి పుణ్యభూమౌ
సర్వత్రాఖిల మనుజో భవత్స్వతన్త్రః
పద్ధత్యాఽస్య నహి బభూవ దుష్టబాధే
త్యాశాస్తే జన మిద మిత్థమేవ కావ్యమ్.

వ్యా :- ప్రావ్రాజీదితి :- పుణ్యభూమౌ భారతావనౌ, కశ్చిదపి మానవః, రుదతి న ప్రావ్రాజీత్ రుదన్తం పుత్రాదిక మనాదృత్య చతుర్థాశ్రమం న స్వీచకార. యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్! ఇతి సప్తమీ. అఖిల మనుజః సర్వోఽపి జనః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛన్దః అభవత్ ఆసీత్. అస్య రాజ్ఞః పద్ధత్యా పరిపాలన మార్గేణ, దుష్టబాధాది చోరాద్యుపద్రవః. నహి బభూవ నాసీత్. ఇదం కావ్యం అయం గ్రన్థః

జనం జన సమూహం, ఇత్థమేవ వక్ష్యమాణరీత్యా, ఆశా స్తే ఆశిషం దదాతి,

త న్నూతన సార్వభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమౌ కోపి మానవః దారపుత్త్రాదిక మనాదృత్య సన్న్యాసం న స్వీచకార, తేషా మనుపాతి ముపలభ్యైవ పరివ్రాడ్బభూవ. కుత్రాపి జారచోరాది దుష్ట బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కావ్యమపి వక్ష్యమాణరీత్యా ఏవమేవ ఆశా స్తే.

తా॥ ఆ నూతన సార్వభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు భార్యాపుత్త్రాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్న్యసించువారు లేరు, జార చోరాది దుష్టబాధలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిట్లే జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

శార్దూల విక్రీడితమ్

59. భవ్యం నాగర విక్రమం గజహయం
జ్ఞానప్రవాహ శ్రుతిం
భ క్తిం రాజిత జన్యరఙ్గ జయనం
భోగ క్రియోదాతతామ్,
జగ్ధిం యజ్ఞియయత్న వృద్ధిజవరా
చారం ప్రభాసః క్షమాం
మామృష్టో భవనం భవా న్వ్రజతు నూ
తిమ్నోభతాం భద్ర మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్జాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి విరచితే తారతార్క్ష్యే మహాకావ్యే

పఞ్చమస్సర్గః.

సమ్పూర్ణం కావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బన్ధో హే బాన్ధవ! భవాన్ త్వం భవ్యం కుశలం, "భవ్యం కుశలం క్షేమ మస్త్రియాం" ఇత్యమరః. నాగర విక్రమం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమ్పదం, సేనాఙ్గత్వాదేకవద్భావః జ్ఞానం ఆత్మజ్ఞానం, "మోక్షే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః" రిత్యమరః, తత్ జ్ఞానం బ్రువాణా కథయన్తీ యా శ్రుతిః వేదః తాం ఆత్మావబోధక వేదజ్ఞాన మిత్యర్థః, భక్తిం పూజ్యేష్వనురాగం, రాజితః ప్రకాశితః యః జనరఙ్గః యుద్ధరఙ్గః, తత్ర జయనం జయం, "జయనే జయః" ఇత్యమరః, భోగక్రియాయాం సుఖసమ్పాదనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం ఔదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం, "జగ్ధిస్తుభోజన" మిత్యమరః. యజ్ఞాయ అర్థం యత్ కర్మ తత్ యజ్ఞీయం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజవరాః విప్రశ్రేష్ఠాః తేషాం ఆచారం, యజ్వబ్రాహ్మణాచార మిత్యర్థః, ప్రభాసః ప్రకృష్టాః భాసః కాన్తిః కీర్తివిసరా నిత్యర్థః. క్షమాం సహనశక్తిం, అథవా భూమిం, మాం లక్ష్మీం, భవనం గృహం, నూతిం సన్తతిం, చ వ్రజతు గచ్ఛతు ప్రాప్నోతు, హే భద్ర! భవాన్ త్వం మాం బోధకాం బోధస్వ.

భో మానవ! మత్పఠనేన త్వం కుశలం విక్రమం సమ్పదం విద్యాం భక్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం క్షమాం శ్రియం గృహం సన్తానం చ ప్రాప్నుహి. మాం సర్వేభ్యో బోధయ" ఇతి కావ్య మాశాస్తే.

తా॥ ఓ మానవుఁడా! నన్ను జదువుము దానివలన క్షేమమును నగరజన వశీకరణమును, గజహయాద్యైశ్వర్యమును, ఆత్మజ్ఞానమునిచ్చు వేదవిద్యను, పూజ్యులందు భక్తిని, భగవద్భక్తిని యుద్ధరంగ

ములందు జయమును, భోగానుభవమును, భోజనమును, యుజ్జ్వలయా చారమును మంచి కీర్తిని, ఓరిమిని, భూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును, సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు బోధింపుము, అని యీ కావ్యమాశీర్వదించుచున్నది.

సూచన :- ఈ చక్రబంధ పద్యమున మూడవచక్రమున "నారాయణ దాస" అను కవినామము, ఆరవచక్రమున 'విజయనగరం' అను నివాసస్థానము ఉపనిబద్ధములు.

ఏవం బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

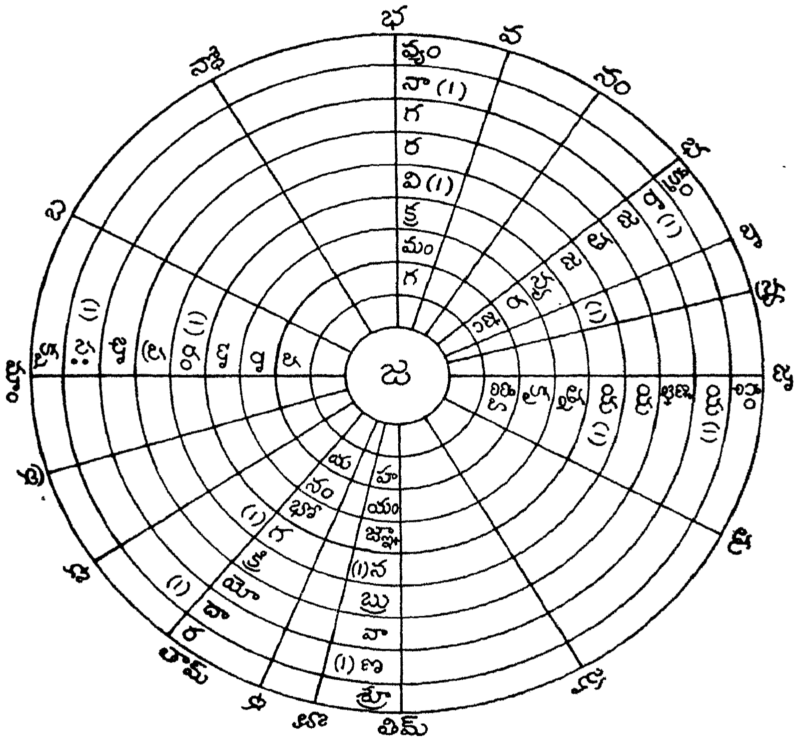
పఞ్చమస్సర్గః.

సమ్పూర్ణ మిదం కావ్యం

ఓం తత్సత్.

శ్రీ పేటక్ ప్రింటింగ్ ప్రెస్, అరండల్‌పేట 7వ లైను, గుంటూరు-2.

చక్రబన్ధః

(తృతీయ చక్రే) నారాయణదాసః
(షష్ఠ చక్రే) విజయనగరం

తప్పొప్పుల పట్టిక

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	ఖి లోక	ఖిలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలఙ్కరోమి	అలఙ్కరోతి
4	11	జలేన	బలేన
	13	మప్యత్రపతే	మప్యుత్రపతే
	22	శ్వశక్తి	స్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్భ్రాతి
5	12	ఒకనొక వేళ	ఒకానొక వేళ
6	7	లణా	లక్షణా
	16	లన్వియము	లన్నియము
	18	విన్య	విన్ధ్న
	24	సరిత్	సరిత్ అస్తి.
	25	కల్పతరురితి	నామ నామధేయో యస్యసః
7	10	వాని	దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచ పటుః	ప్రవచన పటుః
8	16	దుష్ఠ	దుష్ట
	25	షద్బ్రాహ్మణ	సద్బ్రాహ్మణ
9	16	ప్రశన్తా	ప్రశాన్తా
	26	హాదినీ	ప్రహ్లాదినీ
11	8	సుఖే.ు	సుఖేషు
		దుఃఖేను	దుఃఖేషు
	11	పృవృద్ధాభ్యాం	ప్రవృద్ధాభ్యాం

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
12	3	పుణాత్మనోరితి	పుణ్యాత్మనోరితి
	23	శుత్యా	శ్రుత్యా
13	7	తథద్రై	తథైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నళే	నళ్లే
15	8	దతిద్ద్రియుంతె	దతీద్ద్రియుంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	3	చిహ్నా	చిహ్నా
	14	ధరావతల	ధరాతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహా అత	ఇహా అత్ర
	23	మడలమున	మండలమున
19	24	గది ద్దివ్య	గదీ ద్దివ్య
21	17	సపూర్ణముగ	సంపూర్ణముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుండును	యుందును
	23	యుక్తాయు	యుక్తాయు
25	1	దేవాస్సలోకం	దేవాస్స్వలోకం
26	11	ఛ్ఛాదితం	మనుజాయుః
	20	జర్మించి	జన్మించి
	21	మరణించుటకు	మరణించువటకు
27	1	బూబుధతాం	బోబుధతాం
	14	దుఖమేకానతో	దుఃఖమేకాన్తతో
	18	సుబమయు	సుఖమయు

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
28	18	తా యేతు	తా యెతు
	19	అజవ్ర	అజస్ర
	20	సృషి	సృష్టి
	21	యుస్యా-భా వేణ	ప్రభా వేణ
	22	ద్ద న్యాన్త్రిక	ద్ధస న్యాన్త్రిక
29	19	వఞ్ఛ-	మఞ్ఛ
31	22	కల	కుల
32	7	అనేక	అనేన
33	19	అజ్కా-దేశ	అజ్కా-దేశం
34	18	వారయతి	తారయతి
39	9		"మూర్ఖః ఆచరితం ఉపకారం అనాలోచ్య స్వభావేన-"
	7	సనద్ష్ట	సన్దష్ట
	11	తేవ	తేవ
40	18	మన్స్య	మస్య
41	14	యునన్త	యుసన్త
	20	న్యామ	న్యామా
42	7	నిశ ర్గుణో	నిశః ర్గుణో
43	2	పాయో	ప్రాయో
		జీనః	జీవః
	3	సోమవిష్టే	సోమపిష్టే
	6	పాయుః	ప్రాయుః
45	4	జూచును	వలుంకుచం
47	6	నిగ్రహా	విగ్రహా

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రఢివానం	ద్రఢిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కాగ్మా	కర్మా
53	10	సంగణా	సంగ్రహణా
	14	నూరీణాం	నూరిణాం
54	8	వణ్ణతానాం	వణ్డితానాం
55	13	స్వతన్త భావ	స్వతన్త్ర భావ
	22	బాల	బాల్య
57	3	యస్యా	యస్యాం
59	10	మహాదనురక్త	మహాదనురక్తః
60	22	తనపతి	తనమతి
51	2	నిపుణతరమతిసో	నిపుణతరమతిస్సో
	10	విహిత	విరహిత
62	1	మవశ్యం	మపశ్యం
	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	23	గేహే	గేహీ
64	12	ధ్వాంతౌ	ధ్వాంతు
65	4	మదమతః	మదమత్తః
	5	నిపాతితః	నిపాతః
	17	నూపయిత్వా	స్నాపయిత్వా
66	3	ముర్ఖ	మూర్ఖ
	13	అమత	అరమత

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
67	12	ఖట్లా	ఖట్వా
	19	రోగముల	యోగముల
68	11	పండ్లలను	పండ్లను
69	16	నుడ్	విడ్
	21	అట్లుని	అల్లుని
70	9	స్వపిషీకృతం	స్వపిష్టీకృతం
	24	అభిదాయ	అభిధాయ
73	3	యాతనా సర్వవిద్యా	యాతనా స్వవిద్యా
75	4	భాగముల	భోగముల
	19	అప్రవిధయుత్	అప్రవధయుత్
77	11	సమీపమునను	సమీపమును
	18	జనీతి	జననీతి
	23	సద్ధ్యతయోః	సద్ధ్యయోః
78	2	కింకరవ్యతా	కింకర్తవ్యతా
	2	చినయస్త్రీ	చిన్నయస్త్రీ
	8	అనశ	అనిశ
	18	వత్రాణాం	పృత్రాణాం
79	2	మిదవిద్య	మితవిద్య
	9	అశక్తః	అసక్తః
79	10	భూపాలత్రికే	భూపాలపుత్రికే
	22	వక్త్రాస్యే	వక్త్రాస్యే
80	3	పార్థిత	ప్రార్థిత
	24	సన్నృష్ట	సన్తుష్ట

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
81	1	శ్లేష్టండైన	శ్లేష్మండైన
	16	చంన్ద్రాత్	చన్ద్రాత్
82	14	అస్యం	ఆస్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధయే
84	1	ష్త్రి	స్త్రి
	7	గి జితం	గి జ్గితం
	14	శబ్దశ్య	శబ్దస్య
	19	సమ్యాప్వపూర్ణ	సమ్యాప్వర్ణ
86	3	లజ	లజీ
	6	స్థావశాః	స్థావశారిః
92	23	శ్లేష్టం	శ్లేష్మం
99	20	ద్దివయన్	ద్దీవయన్
	24	ఉద్దీరయన్	ఉద్దీపయన్
100	19	మద్యే	మధ్యే
	22	దీప్త్రావిత	దీప్త్రావితి
	25	కామిఇతి	కామింతి
101	11	షష్టి	షష్ఠీ
104	2	న్సృధీరివ	న్సృధీరివ
	21	సత్పథం	సత్పథం
105	22	పరవశా	పరవశా
112	10	సమ్వృత్తి	సమ్వృత్తీ
	22	తస్థా	తస్థా

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
114	19	నది	నదీ
117	24	యుధ	యుద్ధ
122	19	నిరుపరను	నిరుపురను
123	22	ద్రష్టు	దృష్టు
125	16	వ్రాదీనాం	వ్రాపదీనాం
	21	అఙులీయుక్తైః	అఙ్గులీయుక్తైః
126	12	శాలోచితఆయుధ = శాలోచితాయుధ	
	20	కుతుః	కలితః
127	17	అధిష్టితం	అధిష్ఠితం
129	20	పరా	పీరా
131	7	త్వదీయో ఖల	త్వదీయాఖల
135	8	సింహావేతి	సింహాశేతి
	18	ప్రాటిశి	ప్రాగ్దిశి
		అర్ధ్రి	అన్ధ్రి
141	23	నుష్యశే	ముష్యశే
142	5	అక్లోన్నమీపే = అక్ష్లోన్నమీపే	
143	7	కవితా	కలితా
144	7	హారిణి	హారిణీ
148	6	భవాద్భగ్వ్రరా = భవాద్భృగ్వ్రరా	
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతిథ్యా	ఇతి
	4	జనన్ద్వౌ	జనపన్ద్వౌ

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
149	5	మూతార్ప్స	మతార్ప్స
	13	వృభృతి	ప్రభృతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్య
151	13	ఉల్లేలజ్వాకరళ్చ = ఉల్లోలజ్వాలకరాళ్చ	
154	21	ద్వివఞ్చమీ = దినావఞ్చమీ	
156	16	ఇత్థ	ఇత్థం
	10	యోదాన్నవృ	యోధాశ్మతూ
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	వహ్నికిలాః = వహ్నికీలాః	
160	8	వదార్థేస్సారం	వదార్థైస్సారం
	19	ద్వ్యవస్థ	ద్వీవస్థ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్ఛన్న	విచ్ఛిన్న
	18	తతిత్తైః	పతిత్తైః
165	10	మూహూ	ముహు
167	8	వ్రిమనావీ	శ్రీవ్రమనావీ
	15	అనంగీత్	అనంసీత్
	16	ఘుటితి	ఝుటితి
170	2	దిదృగ్వ్యజయ = దీదృగ్వ్యజయ	
	10	నస్పాత్	న స్యాత్
182	14	అనళివ్య	అనళివ్యం
	16	రాయి	రాయు

వంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
16	మడ్యాభరం	మధ్యాభ్రతరం
5	సదన్పుట	వదన్పుట
14	నగరనికరం	నరవరనికరం
8	గాణాః	గణాః
19	మహా	మహో
3	సులవం	సుఖనం
17	నగము	వగము
2	మద్వాచం	మద్వాచనం
3	భారతవర్ష	భారతవర్ష
	ఙాతౌ జా	సజ్ఞాతౌ
6	సి హాసన	సింహాసన
8	మూస్వజ్ఞా	మౌస్వజ్ఞా
14	ఇత్యమరః	ఇత్యమరఃకరః
13	భ వేదిత	భ వేదితి
3	మోహాస	మోహాం స
11	అతివనం	అపిఃతిం
	వరాః	వలాః
1	లే చో	లేనిచో
11	జీవి వ	జీవింప
18	వసావహింక్తాం	ససావహింక్తాం

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
207	7	ఋత్త్విని	[illegible]
	19	గ్రాహమేవ	గ్రాహ్యమేవ
208	26	లాజ	రాజ
200	1	ప్రారేయు	ప్రాలేయు
	16	అయమదన్త	అయమదన్తః
	17	గ్రన్దేషు	గ్రన్థేషు
	11	దృశ్యత	దృశ్యతే
210	21	సజ్జావన్త	సజ్జీవన్త్యా
211	18	భత్కుము	భవత్కు
		ద్యాశిరా	మార్యాః
	19	లక్ష్మం	లక్ష్మీం
	23	పుత్రాః	పుత్త్ర్యాః
	11	నాడేత	నాధేత
212	4	గ్రహీంప్యత్యేవ	గ్రహీష్యత్యేవ
214	14	దృష్ట్వా	దృష్ట్వా
	6	జనయాక్తా	బన్ధయాక్తా
	3	దారయాం	ధారయాం
	4	వితర్ణా	వితీర్ణా
	5	జనకా	జనకా

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
218	7	ప్రకథయోగ్య	ప్రకథనయోగ్య
	11	కృతాభికా	కృతాభిషేకా
219	12	పరస్పరాకధికా	పరస్పరాధికతా
	20	పహృష	ప్రహృష్య
220	23	సఖాయాం	సభాయాం
224	16	పాశ్చాతాక	పాశ్చాత్యా
	18	యస్య	యస్న
225	4	ఎతయోః	ఏతయోః
226	5	వ్ంకటితః	వ్యంకటితః
228	8	తెలుంగులో	వెలుంగులో
229	7	మనాస్త్రః	మహాస్త్రః
	8	గురుణవ	గురుణేవ
	13	ప్రీత్యాః	ప్రీత్యా
230	10	శ్రుతిమాతా	శ్రుతిమతా
232	12	లక్ష్మిం	లక్ష్మీం
	18	ప్రాపయ్య	ప్రాపయిత్వా
233	1	సార్వభౌముగా	సార్వభౌమునిగా

పేజి	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
	3	కూతునధిక ముగ	కూతున కధి కముగ
	7	సణ్డీయ	సణ్డీయు
235	23	మత్రాది	మిత్రాది
237	3	స్వపితా	స్వపిత్రా
	20	భూద్వివైః	భూదేవైః
	21	ద్రాక్సిహాసన	ద్రాక్సింహాసన
238	4	భూదేవై	భూదేవైః
	16	క్షేత్రం	క్షేత్రం
	21	భూత్వా	భూషిత్వా
	22	కరా	కర్త్రా
242	15	వన్నింతవానిని	వన్నింత వానిని
	22	పృదు	పృథు
243	5	ఆశ్రితజః	ఆశ్రితజన
	9	శ్లేష్టునకు	శ్లేష్మునకు

దాస భారతీ ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. నవరస తరంగిణి 80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidas)
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్యారహస్యము) 50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II ,, 50-00
4. కచ్ఛపీశ్రుతులు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao) 10-00
5. మేలుబంతి (చాటుప్రబంధము) ,, 12-00
6. వ్యాసపీఠం (గద్య సంకలము) ,, 20-00
7. నాయెఱుక (దాస స్వీయచరిత్ర) ,, 22-00
8. శతకద్వయమ్-కాశీ రామచంద్ర శతకములు 8-00
సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు
హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణభాను
తెలుగు ,, బ్రాహ్మీభూషణ
ఆర్. యల్. యన్. శాస్త్రి
9. బాటసారి - కావ్య ప్రబంధము 5-00
10. సారంగధర - నాటకము 5-00
11. పంచశతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద) 5-00
12. నూలుగంటి_Soop fables_నీతి పద్యములతో 8-00
13. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి-సంగీతప్రబంధము 5-00
14. తల్లివిన్కి-లలితా సహస్రనామ వివృతి-అచ్చ తెనుగు 15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము 50-00
వ్యాఖ్యాత-బ్రాహ్మీభూషణ
(తెలుగుతాత్పర్యముతో
రాంభట్లలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి)

దాసభారతిమీద ఇతరుల రచనలు

		రూ. పై
16.	జగజ్జ్యోతి-Abridged in Telugu by Sri Peri Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-00
17.	,, Translated in Englsh ,, ,,	15-00
18.	మహాకవి నారాయణదాసు చరిత్ర M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19.	Monarch of Rhythm - English-Dr. Sai Rama Murthy	5-00
20.	మహాకవి ఆదిభట్ల నారాయణ దాస విజయము శ్రీ పేరేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21.	ఉమర్ ఖయ్యాం-రుబాయతు సంస్కృతం-శ్రీ నారాయణదాసు తెలుగు-యామిజాల పద్మనాభస్వామి	8-00
22.	పూర్ణపురుషుడు-శ్రీ నారాయణదాస చరిత్ర by శ్రీ యామిజాల పద్మనాభస్వామి	5-00
23.	భట్టు-విద్యలకేభట్టు-ఆదిభట్టు శ్రీ నారాయణ దాసావతరణము (Auto Writings)	5-00

ప్రాప్తిస్థానం :-

శ్రీమతి కర్రా శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6.

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దాసభారతి ప్రచురణముల వివరణము

1. మాలబంతి : దాసు ప్రబంధము (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

2. కచ్ఛపీశ్రుతులు : దాసు శ్రీరామకవి కృతులనుండి యేర్చికూర్చిన పాటచిక్కని పద్యముల సంకలనము. పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

3. వ్యాసపీఠము : భాషా సాహిత్య జీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై వివరణాత్మకములు, సృజనాత్మకములు నగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

4. నా యెఱుక దాసుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ॥ సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.

5. తల్లివిన్కి : లలితాసహస్రనామముల పరమార్థ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగు పద్యములందు విస్తృతి. పుటలు సుమారు 310. వెల 15రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి

6. సంస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ, రామపంచాశతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి తెలుగు టీక & శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు, వెల 7 రూ.

7. పంచశతి: (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పువంద) సుమారు 120 పుటలు. వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ కోగంటి సీతారామాచార్యులు.

8. నూఱుగంటి : (నీతికథా మంజరిగ) సంపాదకుడు : శ్రీ మన్నవ గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు వెల 3 రూ.

9. చాటుసారి (పద్యకావ్యము) సుమారు 58 పుటలు. వెల 4 రూ.

10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) (శ్రీ పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి ఉపోద్ఘాతముతో) పుటలు 180 వెల 10 రూ.

11. మహాకవి శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు చరిత్రము కృతికర్త శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6–50 రూ.

12. **The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Peri Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.**

13. నవరసతరంగిణి: షేక్స్పియర్, కాళిదాస మహాకవుల కృతులలోని కవితాసౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యములను తులనాత్మకముగా, నవరసముల సమన్వయముతో సాగిన దాసుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80–00 రూ.

14. సారంగధర: ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దాసుగారి 'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతీచీ నాటకనిర్మాణ మార్గములను రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన రచన యిది.